

УДК 343.01

Ю. Ю. Коломиец,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедры уголовного права
Национального университета
«Одесская юридическая академия»

МЕТОДОЛОГИЯ НАУКИ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Статья посвящена методологии науки уголовного права, которая нуждается в модернизации с учетом исторического опыта и потребностей современного государства и общества. Выявлены негативные последствия методологического нигилизма и анархизма. Приводится определение методологии науки уголовного права.

Ключевые слова: методология науки уголовного права, методы уголовного права, методологический анархизм, методологический нигилизм, методологический плюрализм.

Актуальность. После распада Советского Союза научные исследования в сфере уголовного права постепенно утратили свою целостность. Отказавшись от методологического монизма, обусловленного марксистско-ленинской идеологией, научное сообщество перешло к методологическому плюрализму.

Несмотря на то, что ученые получили право на свободу научного творчества, методологический плюрализм привел к неблагоприятным последствиям. Как справедливо заметил В. В. Сорокин, «идейная всеядность плюралистической методологии вырождается в абсолютную пустоту и демагогию, в некий специализированный вагон для курящих и некурящих одновременно. Когда нормой становятся все нормы. Даже те, что взаимоисключают и взаимоотрицают друг друга...»¹.

Применительно к уголовному праву проблема методологического плюрализма заключается не в том, что относительно одних и тех же правовых явлений существуют различные методологические позиции и трактовки, а в том, что многие институты уголовного и уголовно-процессуального права

---

¹ Сорокин В. В. Понятие и сущность права в духовной культуре России: монография / В. В. Сорокин. – М.: Проспект, 2007. – С. 62.

представляют собой совокупность уголовно-правовых и уголовно-процессуальных норм, разработанных исходя из различных методологических подходов. В результате уголовное право превращается в бессистемную отрасль права, лишенную своей формы реализации.

Негативное отношение к методологическому плюрализму В. И. Павлов объясняет живущим в нас желанием к унификации, приведения точек зрения к одной господствующей, что, возможно, является инерцией советского этапа развития науки². В связи с этим становится актуальным вопрос о влиянии марксистско-ленинской идеологии на современную методологию научного познания уголовного права.

Степень разработанности темы в научной литературе. И в советское, и в постсоветское время ученые обращали внимание на недостаточную изученность в юридической литературе методологических основ уголовного права. В советское время об этом писали: А. А. Герцензон³, Ю. А. Демидов⁴, И. С. Ной⁵. В постсоветское время данное обстоятельство отмечают: Ю. В. Голик⁶, А. Э. Жалинский⁷, Ю. И. Ляпунов⁸, С. В. Хылюк⁹.

Специалисты в сфере уголовного права как отрасли, имеющей непосредственную связь с практикой, довольно часто относятся к методологии формально, так как заняты изучением более прикладных вопросов. В услови-

---

² Павлов В. И. Классическая доктрина конституционализма и современная антропология права в ситуации кризиса ценностей / В. И. Павлов // Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства : Материалы междунар. науч.-практ. конф. ; под общ. ред. С. А. Балашенко. – Мн. : Юрид. фак-т БГУ, 2015. – С. 137.

³ Герцензон А. А. Уголовное право и социология. Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1970. – С. 13.

⁴ Демидов Ю. А. Предмет и методология науки уголовного права / Ю. А. Демидов // Личность преступника и уголовная ответственность : Межвуз. науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – С. 5.

⁵ Ной И. С. Метод уголовного права / И. С. Ной // Личность преступника и уголовная ответственность : Межвузовский науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – С. 17.

⁶ Голик Ю. О национальной концепции уголовного права / Ю. Голик, Л. Иногамова-Хегай, В. Комиссаров, В. Номоконов // Уголовное право. – 2006. – № 2. – С. 20.

⁷ Жалинский А. О современном состоянии уголовно-правовой науки / А. Жалинский // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 21.

⁸ Ляпунов Ю. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны / Ю. Ляпунов // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 48.

⁹ Хылюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України / С. В. Хылюк // Кримінальне право України. – 2006. – № 5. – С. 43–53.

ях стабільності методологія юридическої науки воспринимается ими как данность и редко глибоко осмысливается. В условиях кризиса из-за большого количества методологических подходов в общей теории права среди них распространенным становится либо методологический анархизм, либо методологический нигилизм.

Следствием методологического анархизма является то, что исследования в сфере методологических основ уголовного права носят мозаичный, бессистемный характер. Они раскрывают, как правило, одну из многочисленных проблем методологии уголовного права и не создают общего представления о методах и методике уголовно-правовой теории.

Методологический нигилизм приводит к тому, что методология в работах по уголовно-правовой специализации выступает либо украшением научных текстов, либо необходимой ее частью при написании кандидатских и докторских диссертаций. Между тем, каждое умозаключение предполагает использование определенных методов. Суть проблемы заключается в том, каким это использование будет: неосмысленным на уровне подсознания либо же осознанным, аргументированным, представляющим единую согласованную методологическую основу.

Цель данной статьи – сформулировать понятие методологии науки уголовного права с учетом исторического опыта и потребностей современного государства и общества.

Основное содержание статьи. В юридической литературе термин «методология» используется в широком и узком смысле. В широком смысле методология науки – учение о принципах построения, формах и способах научного познания¹⁰. Применительно к юридической науке это: а) система подходов и методов, способов и средств научного исследования, а также б) учение (теория) об их использовании при изучении государственно-

---

¹⁰ Современная украинская энциклопедия. – Т. 9. – Х. : Клуб Семейного Досуга, 2005. – С. 34.

правових явлень¹¹. В узком смысле под методологией понимается учение о методах познания. В частности, подробное определение приводится в немецкоязычном философском словаре издательства «Метцлер»¹².

На наш взгляд, основной причиной несогласованности разрозненности научных исследований является понимание методологии в узком смысле. Сторонники такого подхода не учитывают то, что метод носит всего лишь инструментальный характер до тех пор, пока не выбран вектор познания, а именно соответствующий подход к познанию правовой действительности. Как правильно заметил В. Казимирчук, «методология – это система координат, а метод – вектор поиска и действия. Система координат может быть построена только на основе приверженности какой-либо одной методологической линии, что не исключает стремления по мере накопления знания объединить различные интеллектуальные традиции и подходы. Это определяется действительными потребностями познания»¹³.

Использование методологии в широком смысле предотвратит переход методологического плюрализма в методологический анархизм, который носит разрушительный характер. Методология в широком смысле состоит из нескольких уровней. Так, Ю. В. Голик считает, что методология – понятие интегративное, объединяющее в себе ряд компонентов: мировоззрение и фундаментальные теоретические концепции, диалектические категории и законы, обще- и частнонаучные методы¹⁴. С. В. Хылюк выделяет три уровня методологии: философский (фундаментальный), общенаучный и конкретно-научный¹⁵. По мнению П. М. Рабиновича, в состав методологии входят:

---

¹¹ Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабинович. – 6-те вид. – Х. : Консум, 2002. – С. 150.

¹² Цит. по: Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ / А. Э. Жалинский. – М. : Проспект, 2009. – С. 17.

¹³ Казимирчук В. П. Право и методы его изучения / В. П. Казимирчук. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 41.

¹⁴ Философия уголовного права / сост., ред. и вступ. ст. Ю. В. Голика. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 43.

¹⁵ Хылюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. – С. 43–53.

– *философско-мировоззренческие подходы*, (материалистический или идеалистический, диалектический или метафизический, признания или отрицания объективных социальных, в том числе государственно-правовых, закономерностей и возможности их познания, получение истинных знаний относительно них);

– *общенаучные методы*, то есть такие, которые используются во всех или в большинстве наук (например, структурный, функциональный методы, восхождения от абстрактного к конкретному, формально-логические процедуры – анализ, синтез и т. п.);

– *групповые методы*, применяемые только в определенных группах наук, например, только в обществоведении (в частности, метод конкретно-социологического исследования);

– *специальные методы*, приемлемые для исследования предмета только одной науки (например, в юриспруденции – это способы уяснения (толкования) норм права, своеобразные приемы обобщения юридической практики)¹⁶.

Учитывая то, что по своей природе уголовное право представляет собой сложный социальный феномен, структурный состав методологии, предложенный П. М. Рабиновичем, следовало бы дополнить междисциплинарными методами.

В уголовно-правовой литературе отношение к методам иных отраслей науки является неоднозначным, несмотря на то, что осмысление новых методов познания началось еще на рубеже XIX–XX веков. Так, в дореволюционный период российский ученый С. П. Мокринский в своей статье «Система и методы науки уголовного права», с одной стороны, признал обязательность «социологического и антропологического изучения преступности для каждого криминалиста и для уголовного политика в особенности, так как нельзя бороться с нежелательным явлением, не зная его причин», с другой стороны, попытался заложить автономию уголовного права и криминологии, оговори-

---

¹⁶ Рабинович П. М. Основы заглавної теорії права та держави : навч. посіб. – С. 150.

вая, то, что этиологию преступности нельзя рассматривать как отрасль науки уголовного права¹⁷. Данная позиция вызвала ироническую критику со стороны современного российского ученого А. И. Бойко. По его мнению, в умозаключении С. П. Мокринского содержится следующее логическое начало: «...полезно смотреть на преступность «вживую», поверх одномерных догматических очков, но расширение инструментальной базы классического уголовного права за счёт новых методов нецелесообразно; будем пользоваться готовыми сведениями и оценками со стороны, но без приглашения возмутителей классического направления в свои ряды; не допустим отступления от девственной дисциплинарной чистоты отраслевой науки»¹⁸. Бесспорно, уголовное право обладает своей спецификой, но его специфика не исключает возможности использования иных междисциплинарных методов.

Ученые различных отраслей знания пытаются создать картину мира с четкими границами, в то время как в реальном мире таких границ нет. Все явления и процессы взаимосвязаны и представляют единое целое. А поскольку каждая уголовно-правовая норма должна иметь смысл и соответствующий механизм реального действия, использование комплекса методов научного познания (в том числе междисциплинарных) является вполне приемлемым. Как писал Н. С. Таганцев, «из жизни для жизни – вот девиз, который должен быть начертан на знамени законодателя»¹⁹. Этот же девиз должен быть положен в основу научных исследований.

Выяснив содержание методологии, необходимо определить ее форму (сформулировать ее понятие), ибо методология представляет собой не просто совокупность различных уровней познания, а систему подходов и методов

---

¹⁷ Мокринский С. П. Система и методы науки уголовного права / С. П. Мокринский // Вест. права. – 1906. – Ч. III. – С. 22.

¹⁸ Бойко А. И. Система и структура уголовного права : в 3-х т. – Т. III. Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А. И. Бойко. – Ростов н/Д. : СКАГС, 2008. – С. 201.

¹⁹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть общая : в 2-х т. / Н. С. Таганцев ; сост. и отв. ред. Н. И. Загородников ; РАН. Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1994. – Т. 1 – С. 17–18.

научного познания, которые относятся как к форме, так и к содержанию изучаемого объекта.

Накануне распада Советского Союза характерным считалось следующее определение методологии науки уголовного права: «базирующееся на принципах материализма научное познание (исследование) сущности уголовно-правовых институтов как специфических общественных явлений, адекватно отражающее их диалектическое развитие»²⁰. В современной науке уголовного права материализм перестал быть основополагающим подходом, но вместе с ним ушло стремление понять сущность уголовно-правовых институтов. Прискорбно то, что от вопроса о сущности права отошли не только в науке уголовного права, но и в юридической науке в целом. В частности, К. В. Горобец справедливо отметил попытку юридической науки при формировании новой методологии заменить вопрос о сущности права в контексте той или иной парадигмы проблематикой статуса права²¹. По мнению ученого, «идет ли речь о примате процессуального права над материальным или наоборот; наличие деления права на частное и публичное; о системе форм и источников права, – это все институциональные элементы, выражающие сущее права, но не его сущность»²².

В связи с тем, что в своих исследованиях ученые редко выходят за пределы догматики уголовного права и процесса, а также мало занимаются проблемами фундаментального характера, В. В. Лунеев, а вслед за ним и С. А. Бочкарев обратили внимание на возникновение «новой дружной школы логико-догматического апологического направления», в рамках которой под-

---

²⁰ Горбуза А. Д. Понятие методологии уголовно-правовой науки / А. Д. Горбуза, И. Я. Козаченко, Е. А. Сухарев // Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки : межвуз. сб. науч. тр. / М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР. – Свердловск : Свердл. юридич. ин-т им. Р. А. Руденко, 1990. – С. 11.

²¹ Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография / К. В. Горобец. – О. : Фенікс, 2013. – С. 45.

²² Там само. – С. 45.

готовка юристов осуществляется на основе логического и догматического анализа правовых явлений с выборочной оценкой реалий²³.

Наука, недостаточно связанная с реальностью, не может привести к ожидаемым результатам. Отказавшись от марксистско-ленинской идеологии, ученые забыли, что право должно быть не просто возведенной в закон волей господствующего класса, оно должно отражать интересы как отдельно взятой личности, так и общества в целом. И хотя сослаться на классиков марксизма-ленинизма уже немодно, вряд ли можно поспорить с высказыванием К. Маркса о том, что «не человек существует для закона, а закон существует для человека; законом здесь является человеческое бытие...»²⁴.

Выводы. В условиях становления независимости Украины методология, разработанная советскими учеными, которая представляла собой хорошо слаженный механизм, была разрушена. Многие составляющие ее компоненты являлись результатом глубоких научных исследований, но оказались забытыми только потому, что в них содержится упоминание о коммунистическом или социалистическом обществе.

Справедливым считаем высказывание В. Н. Кудрявцева о том, что люди и их ценности в «XXI в. уже не те, что сто или даже пятьдесят лет назад»²⁵. Однако в общей сложности методология познания права должна оставаться неизменной. Например, могут меняться философско-мировоззренческие подходы к праву, но не должна нарушаться гармония между личностным и социальным, свободой и властью, убеждением и принуждением. Как свидетельствует исторический опыт, сдвиг в ту или иную сторону приводит к дисбалансу в государстве и обществе, следствием которого является обострение политической обстановки.

---

²³ Бочкарев С. А. Состояние уголовного права: «пороги» и «пороки» научного осмысления / С. А. Бочкарев // Российский журнал правовых исследований. – 2015. – № 1 (2). – С. 62.

²⁴ Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс ; 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1954. – Т. 1. – С. 252.

²⁵ Кудрявцев В. Н. Науку уголовного права пора модернизировать / В. Н. Кудрявцев // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 130–131.

С развитием науки и техники обновляются могут и методы научного познания, однако даже в обновленном виде они должны образовывать единую систему, а исследования должны быть глубокими, всесторонними и максимально объективными, иначе изыскания ученых будут приносить больше вреда, чем пользы.

Из вышесказанного следует, что под методологией науки уголовного права следует понимать обусловленную философско-мировоззренческим подходом систему общенаучных, групповых, специальных и междисциплинарных методов научного познания формы и содержания уголовно-правовых институтов как специфических общественных явлений, адекватно отражающих диалектическое развитие современного общества.

Коломієць Ю. Ю. Методологія науки кримінального права

Статтю присвячено методології науки кримінального права, яка потребує модернізації з урахуванням історичного досвіду та потреб сучасної держави і суспільства. Виявлено негативні наслідки методологічного нігілізму та анархізму. Надано визначення методології науки кримінального права.

Ключові слова: методологія науки кримінального права, методи кримінального права, методологічний анархізм, методологічний нігілізм, методологічний плюралізм.

Kolomiets J. Methodology of criminal law science

The article is devoted to the methodology of criminal law science that is in need of modernization taking into account historical experience and the needs of the modern state and society. The negative effects of methodological nihilism and anarchism are revealed. The definition of the methodology of criminal law science is given.

Key words: methodology of criminal law science, methods of criminal law, methodological anarchism, methodological nihilism, methodological pluralism.

УДК 343.2.01:(303.732.4:316.3)

Є. М. Вечерова,

канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ЩОДО СИСТЕМНО-СТРУКТУРНОГО АНАЛІЗУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЯК РІЗНОВИДІВ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті запропоновано сукупність пізнавальних засобів та прийомів аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління крізь призму системного підходу, структурного аналізу та теорії соціального управління.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний закон, система, структура, соціальне управління, самоорганізація.

Постановка проблеми. Евристичність наукового знання в умовах сьогодення характеризують його інтегративність, міжгалузевість та перенесення центру уваги з дослідження соціальних станів на соціальні процеси, що робить ще більш актуальним звернення уваги на потенціал загальнонаукової методології під час проведення різного роду наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що наукознавчі та методологічні питання є не дуже «популярними» серед дослідників і їм часто відводиться другорядне місце (переважно в контексті розгляду вузькопрофільних проблем), або й взагалі вони залишаються поза увагою. Найбільш розвиненим цей напрям знань традиційно залишається в теорії держави та права й у філософії (О. І. Демидов, М. С. Кельман, Д. А. Керимов, Л. О. Мікешина, М. М. Тарасов, Ю. М. Оборотов, І. Л. Честнов тощо).

Серед фахівців у галузі кримінального права, у фокус уваги яких так чи інакше потрапляли методологічні питання, можна назвати О. І. Бойка, Н. О. Гуторову, А. Е. Жалінського, В. О. Навроцького, М. І. Панова, В. О. Тулякова та ін.

З огляду на вищезазначене метою цієї статті є з'ясувати утилітарність окремих компонентів загальнонаукової методології (системного підходу, структурного аналізу, теорії соціального управління) для системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління.

Виклад основного матеріалу. Відкриття в середині ХХ ст. системних властивостей соціальних об'єктів, обґрунтування можливості, доцільності та перспективності використання системного підходу як методологічного ключа до їх вивчення стало знаковою подією в історії науки, багато в чому визначивши зміст та напрям правових (кримінально-правових) досліджень¹. М. В. Воронін у своїй дисертації обґрунтовує ідею про те, що системний підхід дає змогу вловити функціональне призначення елементів права, по-новому дивитися на право в цілому². Г. В. Мальцев не без підстав відзначає, що застосування системного підходу в юридичних дослідженнях стало великим проривом у розумінні природи права, змусило визнати, що право, правове регулювання – це не механізм, не конгломерат окремих структур, не агрегат раціонально з'єднаних елементів, що можуть бути зрушені конструктором або інженером (законодавцем або правозастосувачем), а відкрита динамічна система, якій притаманні якості єдності й цілісності та яка активно взаємодіє із соціальним та природним середовищем. У результаті використання системного підходу механічні закономірності, які помітно проявлялися в межах юридико-догматичної методології, у свідомості юриста були потіснені загальними законами організації відкритих систем, що постійно обмінюються інформацією із середовищем³.

Ключовою ланкою системного підходу є поняття «система». В етимологічному аспекті термін «система» (від лат. *systema* – ціле, що складається з

---

¹ Жук М. С. Методология системного анализа институтов российского уголовного права / М. С. Жук // Общество и право. – 2012. – № 1. – С. 132.

² Воронин М. В. Основания и проявления системности права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Воронин ; Казан. (Приволж.) федер. ун-т. – Казань, 2013. – С. 18.

³ Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – С. 70.

частин; з'єднання) – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах та зв'язках один із одним, яка утворює певну цілісність, єдність⁴. Система перебуває в безперервному русі та наділена комплексом властивостей (якостей), наприклад, множинність, відкритість, автономність. Так, із урахуванням положень теорії аутопойезису, системи існують тільки у множині⁵. Це пояснює, чому система потребує навколишнього середовища, що складається з інших систем і структуроване ними. Інакше кажучи, система без середовища немислима⁶. Як підкреслює О. І. Бойко, сенс системного підходу полягає не в посвідченні цілісності, що досягається структуралізмом, а у висвітленні зовнішньої детермінації об'єкта, що в підсумку позначається і на його структурній композиції. Учений переконаний, що система – це ні що інше, як разом узяті об'єкт та середовище його функціонування⁷.

Як бачимо, про систему є сенс вести мову там і тоді, коли йдеться про зовнішні зв'язки (extra зв'язки) будь-якого феномена з більш глобальними утвореннями об'єктивної дійсності, складником (підсистемою) яких він є⁸.

Право завжди діє в певній обстановці, у зв'язку з конкретним соціальним оточенням і спільно з іншими соціальними нормами. Його неможливо зрозуміти без того ґрунту, звідки воно «виростає», в якому «оточенні» живе і розвивається. Середовище права відображає інтегральні властивості всієї сукупності умов, факторів, які так чи інакше впливають на становлення, функціонування і розвиток права, а також оточення, в якому протікає правове життя конкретного суспільства. Ця категорія є системною характеристикою соціальної реальності⁹.

---

⁴ Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – С. 173.

⁵ Ладер К.-Х. Теория аутопойезиса как подход, позволяющий лучше понять право постмодерна (от иерархии норм к гетерархии изменяющихся паттернов правовых интеротношений) / К.-Х. Ладер // Известия высш. учебн. заведений. Правоведение. – 2007. – № 4. – С. 18.

⁶ Назарчук А. В. Учение Никласа Лумана о коммуникации / А. В. Назарчук. – М. : Весь Мир, 2012. – С. 17.

⁷ Бойко А. И. Системная проблематика в философии и праве / А. И. Бойко // Философия права. – 2003. – № 1. – С. 26.

⁸ Вечерова С. М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання [Електронний ресурс] / С. М. Вечерова // Юрид. наук. електр. журн. – 2015. – № 2. – Режим доступу : <http://www.lsej.org.ua>. – Заголовок з екрану.

⁹ Сигалов К. Е. Среда права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / К. Е. Сигалов ; Московск. ун-т МВД России. – М., 2010. – С. 4, 13.

Одним із вихідних положень системного підходу є ідея про те, що абсолютно закритих систем не існує, має місце інтеракція систем та їх оточення¹⁰. Це означає, що право є не тільки продуктом історико-культурного середовища, але й саме активно впливає на зміст останнього. У ньому право себе відтворює, адаптуючись до середовища, з одного боку, і пристосовуючи (створюючи) його, – з іншого¹¹.

Таким чином, автономність системи проявляється у тому, що вона повністю «не розчиняється» у середовищі, а зберігає здатність «реверсно» впливати на нього за рахунок власних «резервів». Слід погодитися з М. С. Жуком у тому, що системний підхід передбачає розгляд кримінального права не як ізольованого об'єкта, взятого самого по собі, а у зв'язку з навколишнім середовищем (природним, соціальним і т. д.), на фоні та у взаємодії з яким кримінальне право функціонує як система, що дозволяє визначити його межі й пізнати цілісність, зрозуміти, чому воно має саме таку структуру, пояснити та спрогнозувати трансформації його системи¹². Доречно також процитувати Г. В. Мальцева, який стверджує, що далеко не завжди причини невдалого правового регулювання полягають у самому праві, так само як і його регулятивний успіх не належить виключно йому¹³.

Тобто середовище у найширшому сенсі цього слова є базовою детермінантою, яка «відповідає» за «формат» права (кримінального права) із усіма його недоліками та перевагами в певному темпоральному вимірі.

Структурність – необхідний атрибут усіх реально існуючих об'єктів та систем. У світі не може бути тіл без структур, не наділених здатністю до внутрішніх змін і переходу з одних станів у інші. Відповідно, як відмічає О. І. Бойко, системний метод всюди доповнюється структуралізмом або вони навіть об'єднуються в один інструментальний напрям, іменованій системно-

---

¹⁰ Назарчук А. В. Учение Никласа Лумана о коммуникации. – С. 17.

¹¹ Сигалов К. Е. Среда права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. – С. 13.

¹² Жук М. С. Методология системного анализа институтов российского уголовного права. – С. 133.

¹³ Мальцев Г. В. Социальные основания права. – С. 769.

структурним підходом. Вони є методами-близнюками, що пояснюють субстанційну міцність і механізми самозбереження об'єктів і тіл при контактах з навколишнім світом, їх стартову цілісність і структурну еволюцію¹⁴. О. І. Демидов абсолютно справедливо прогнозує, що у сфері правового пізнання ще тільки належить повною мірою використати методологічні можливості структуралізму, який дозволяє фіксувати, установлювати нові грані закону та загалом нормативних форм регуляції, тобто того у правовій сфері, що завжди перебувало у зоні «замовчування», малося на увазі, розглядалося як належне, але не досліджувалося¹⁵.

Одна з причин неналежного використання структурного аналізу як загальнонаукового методу пізнання полягає в тому, що й досі в доктринальній літературі превалує помилкова думка, згідно з якою система права ототожнюється з його будовою, тобто структурою. Разом із тим «система» і «структура» – нетотожні поняття. Структура (від лат. *structura* – будова, розташування, порядок) – будова і внутрішня форма організації системи, що виступає як єдність стійких взаємозв'язків між елементами, а також законів таких взаємозв'язків¹⁶. Тобто структура – лише внутрішній бік (розріз) системи, система зсередини¹⁷. Відповідно оперувати терміном «структура» слід у тих випадках, коли йдеться про «архітектоніку», внутрішню будову (*intra* зв'язки) всередині будь-якого феномена¹⁸. Структура тотожна інваріантності, вона в об'єкта одна; система ж є поліваріантною¹⁹.

---

¹⁴ Бойко А. І. Система и структура уголовного права : в 3 т. / А. И. Бойко. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2007. – Т. I. Системология и структурализм в современной познавательной культуре. – С. 7.

¹⁵ Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Известия вузов. Правоведение. – СПб. : Изд-во СПбГУ. – 2001. – № 4. – С. 19.

¹⁶ Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 462.

¹⁷ Вечерова С. М. Системно-структурний аналіз кримінального законодавства України: до постановки питання [Електронний ресурс] / С. М. Вечерова // Юрид. наук. електрон. журн. – 2015. – № 2. – Режим доступу : <http://www.lsej.org.ua>. – Заголовок з екрану.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Бойко А. И. Системная проблематика в философии и праве. – С. 26.

Традиційно структуру у філософії розуміють як інваріантний аспект системи²⁰. Структура обумовлює внутрішню стабільну інваріантну будову системи, а її елементи утворюють зовнішню варіативну будову. Отже, структура і система нерозривні й немислимі одна без одної. Будь-який системний об'єкт, в тому числі й право, має трактуватися у вимірі його структурності²¹.

У той же час структура і система права – це різні площини його сутності, оскільки структурність права виражається у його властивості бути схильним до впорядкування та інституціоналізації. Структура права – це не стільки сукупність його структурних компонентів, скільки те, що дозволяє йому існувати в конкретних вимірах простору і часу²². Так, Д. М. Азмі під структурою права розуміє його внутрішню будову, що характеризується обов'язковою наявністю невід'ємних, константних, закономірно присутніх та пов'язаних між собою елементів²³. При цьому структурні елементи є стрижневими засадами права²⁴.

Структурованість є запорукою стійкості (гомеостазису) системи, до характеристик якої належать: витривалість як властивість системи уникати незворотного припинення функціонування під впливом зовнішніх чинників; толерантність – можливість сприймати різні несприятливі параметри зовнішнього середовища; резистентність (опірність), що є здатністю чинити супротив впливу негативних факторів; стабільність як притаманність системі збереження своєї структури і функціональних особливостей під впливом внутрішніх факторів. Нарешті, стійкість являє собою властивість системи зберігати свою структуру і функції при різних параметрах зовнішнього середови-

---

²⁰ Горобець К. К. Новому пониманию структуры права / К. Горобець // Людина і закон: публічно-правовий вимір : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юридичні читання», 25–26 листопада 2011 р. / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 104.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 105.

²³ Азмі Д. М. Историко-теоретический и методологический анализ структуры права : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Д. М. Азмі ; Моск. гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина. – М., 2011. – С. 12–13.

²⁴ Там само. – С. 28.

ща²⁵. У цілому ж стійкість і всі відмічені її характеристики: витривалість, толерантність, резистентність, стабільність є найважливішими передумовами розвитку системи²⁶.

Стосовно продуктивності структурного аналізу для дослідження кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління, то він є вкрай необхідним в силу їх внутрішньої складності та надає можливість розглянути ці феномени «зсередини», звернути увагу на їх змістовні параметри, архітектоніку, системні «intra» взаємозв'язки між окремими їх складовими частинами.

У методологічному аспекті своєрідною «з'єднувальною ланкою» між системним підходом і структурним аналізом є теорія соціального управління, адже кінцевим пунктом призначення кримінального права та кримінального закону як соціальних регуляторів є впорядкування суспільних відносин, їх вдосконалення та розвиток. Управління – універсальний і необхідний елемент навколишнього світу²⁷. У загальному вигляді воно являє собою явище, що впливає на внутрішні та зовнішні процеси в різних системах, об'єднаних загальною метою функціонування, спрямованих на обробку вхідних сигналів (інформації) з метою встановлення зворотного зв'язку, що сприяє організації відповідної системи, тобто забезпеченню її функціонування²⁸. З філософських позицій управління – це функція організованих систем різної природи (соціальних, технічних, біологічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, досягнення мети²⁹.

---

²⁵ Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университет. кн., 2003. – С. 72–78.

²⁶ Оборотов Ю. Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 34–35.

²⁷ Итиуридзе Л. А. Структура и принципы современной теории управления / Л. А. Итиуридзе // Право и государство: теория и практика. – 2013. – № 5. – С. 140.

²⁸ Канунникова Н. Г. Эволюция управления и современные подходы к определению его понятия. Социальное управление / Н. Г. Канунникова // Административное право и процесс. – 2012. – № 9. – С. 23.

²⁹ Итиуридзе Л. А. Структура и принципы современной теории управления. – С. 140.

Якщо виходити з того, що соціальне управління – це процес, а останній завжди передбачає рух, модифікацію, перетворення, зміни, розвиток³⁰, то розглядуваний процес включає такі складові: 1) логічний підмет (unit) – одиницю, тобто те, що змінюється або перебуває в процесі; 2) часові відносини; 3) просторові відносини; 4) напрям³¹.

Щоб соціальне управління було максимально ефективним, потрібно при його здійсненні враховувати фундаментальні засади розвитку як кінцевої його мети. У теорії розвитку серед усього різноманіття можливих змін виокремлюють три властивості, які у своїй єдності складають розвиток. Це незворотність, яка оберігає систему від циклічного повторення; спрямованість як забезпечення накопичення змін і виникнення нової якості; закономірність як відповідність між змінами і причинно-наслідковими зв'язками. Наявність властивостей незворотності, спрямованості та закономірності ще не дає підстав кваліфікувати якісь процеси як розвиток. Тому розвиток передбачає упорядкування, стохастичність (випадковість) та невизначеність, які доповнюються активністю внутрішніх механізмів самоорганізації системи³².

Для розвитку правової (кримінально-правової) системи ключову роль відіграють також категорії мінливості, спадковості та відбору, які складають тріаду розвитку правової (кримінально-правової) системи. При цьому мінливість виступає як властивість правової (кримінально-правової) системи змінювати свої якості. Самі зміни поділяються на детерміновані та недетерміновані (обумовлені чи необумовлені факторами випадковості). Спадковість правової (кримінально-правової) системи – це її здатність повторювати характерні ознаки та особливості в низці наступних змін. Спадковість забезпечує закономірність змін та зростання майбутнього з минулого. Відбір зводиться до виділення якостей та ознак правової (кримінально-правової) системи, які

---

³⁰ Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин ; пер. с англ. ; вст. статья и комментарии В. В. Сапова. – М. : Астрель, 2006. – С. 97.

³¹ Там само.

³² Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития. – С. 19–23.

можуть бути сприйняті в майбутньому. Відбір забезпечує варіанти розвитку системи шляхом вибору з переліку можливих продовжень³³.

Як бачимо, мінливість, спадковість та відбір є обов'язковими компонентами трансформаційного механізму правової (кримінально-правової) системи, тобто механізму її змін.

Базовою ідеєю теорії соціального управління є теза про те, що будь-який соціальний інститут (у тому числі і право, кримінальне право) можна уявити як сукупність організаційних та самоорганізаційних процесів, що перебувають у постійному динамічному взаємозв'язку³⁴. Так, Г. В. Мальцев стверджує, що у природі і суспільстві немає таких систем, які могли б рухатися тільки за рахунок внутрішніх енергетичних ресурсів і не потребували б цілеспрямованого підштовхування ззовні. Таке підштовхування необхідно вважати початковим моментом регулювання динамічних систем, за яким слідує внутрішні саморегулятивні процеси³⁵. Універсальна модель управління полягає в єдності управління та самоорганізації, а риторичним питанням залишається проблематика їх розумного балансу, адже надмірне управління, так само, як і його недостатність, зазвичай веде до погіршення стану системи³⁶.

Слід погодитися з Е. М. Богдановою у тому, що суспільству необхідна система управління, адекватна соціальній реальності. При цьому управлінські стратегії мають базуватися на принципах, які враховують непередбачуваність, нестабільність, можливість біфуркаційних станів складних соціальних систем³⁷. Схожу позицію займає Ю. А. Нікітіна, яка переконана, що специфіка управління сьогодні обумовлена змінами в об'єкті управління. Вона вважає, що сучасне управління соціальними процесами має справу з принципово

---

³³ Оборотов Ю. Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. – С. 35.

³⁴ Богданова Э. Н. Самоорганизация и управление в сложных эволюционирующих системах : автореф. дис. ... докт. философ. наук : 09.00.01 / Э. Н. Богданова ; Кабард.-Балкар. гос. ун-т им. Х. М. Бербекова. – Нальчик, 2009. – С. 10.

³⁵ Мальцев Г. В. Социальные основания права. – С. 8.

³⁶ Богданова Э. Н. Самоорганизация и управление в сложных эволюционирующих системах : автореф. дис. ... докт. философ. наук : 09.00.01. – С. 9–11.

³⁷ Там само. – С. 10–11.

іншим об'єктом. Втративши стійкість, суспільство перебуває в процесі постійного руху та непередбачуваних змін³⁸. На думку М. О. Орлова, оптимальна модель управління – це дискурсивне управління, яке являє собою процес упорядкування соціального середовища, що здійснюється за допомогою співпраці й узгодження різних потенційно конфліктних інтересів та реалізується на основі стратегічної дії, обмеженої моральним принципом³⁹.

Таким чином, підбиваючи загальні підсумки всього вищенаведеного, можна відмітити таке.

1. Потенціал системного підходу для системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління обумовлений їх багатовекторною взаємозалежністю та великими обсягами і полягає у тому, щоб допомогти зафіксувати їх зовнішні двосторонні «extra» взаємозв'язки із середовищем (юридичною та неюридичною площинами). З одного боку, кримінальне право та кримінальний закон адаптуються до середовища, а з іншого, – вони самі здійснюють «реверсний» вплив на середовище, модифікують його.

2. Структурний аналіз кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління надає можливість розглянути цей феномен зсередини, звернути увагу на його змістовні параметри, архітектоніку, системні «intra» взаємозв'язки між окремими їх складовими частинами.

3. Соціальне управління – це процес, який включає у себе такі складові: 1) логічний підмет (unit) – одиницю, тобто те, що змінюється або перебуває в процесі; 2) часові відносини; 3) просторові відносини; 4) напрям. Фундаментальними засадами розвитку як кінцевої мети соціального управління є не-

---

³⁸ Никитина Ю. А. Коэволюционная инноватика как принцип управления развитием общества в условиях системного кризиса (социально-философский анализ): автореф. дисс. ... докт. философ. наук: 09.00.11 / Ю. А. Никитина; Сиб. гос. аэрокосм. ун-т. – Томск, 2011. – С. 3.

³⁹ Орлов М. О. Социальная динамика: философско-методологические основания дискурсивного управления в условиях глобализации: автореф. дисс. ... докт. философ. наук: 09.00.11 / М. О. Орлов; Саратов. гос. ун-т. – Саратов, 2009. – С. 12.

оборотність, спрямованість та закономірність. Обов'язковими компонентами трансформаційного механізму виступають мінливість, спадковість та відбір.

Теорія соціального управління надає змогу поглянути на кримінальне право та кримінальний закон як на сукупність організаційних та самоорганізаційних процесів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин, їх вдосконалення та розвиток.

Вечерова Е. Н. Отдельные аспекты общенаучной методологии относительно системно-структурного анализа уголовного права и уголовного закона как разновидностей социального управления

В статье предложена совокупность познавательных средств и приемов анализа уголовного права и уголовного закона как разновидностей социального управления сквозь призму системного подхода, структурного анализа и теории социального управления.

Ключевые слова: уголовное право, уголовный закон, система, структура, социальное управление, самоорганизация.

Vecherova E. M. Some aspects of the general scientific methodology regarding structural and systemic analysis of criminal law and criminal act as kinds of social management

In the article the author proposes complex of the cognitive means and methods of analysis of criminal law and criminal act as kinds of social management through the prism of systemic approach, structured analysis and the theory of social management.

Key words: criminal law, criminal act, system, structure, social management, self-organization.

УДК 343.211

В. П. Тихий,

докт. юрид. наук., проф., академік
НАПрН України, віце-президент –
керівник КРЦ НАПрН України

ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ І ЇЇ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті визначені поняття безпеки, людини, безпеки людини; проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини; надано характеристику конституційних та інших правових, зокрема кримінально-правових, засобів забезпечення людини.

Ключові слова: безпека, людина, безпека людини, правові гарантії, право людини на безпеку, Кримінальний кодекс України.

Як у звичному, так і науковому розумінні безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне і досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета. Іншими словами, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що віднесення того чи іншого об'єкта до важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом чи потребою, кваліфікація ж його як неважливого означає, що він не є ні тим, ні іншим¹. Навряд чи хтось стане заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою всіх і кожного, необхідною умовою існування і розвитку.

Термін «безпека людини» складається з двох слів: «безпека» і «людина». Для з'ясування того, яке явище дійсності називається конституційним терміном «безпека людини» (ч. 1 ст. 3 Конституції України) і чи дійсно цей термін відповідає природі вказаного явища, необхідно перш за все надати його мовне тлумачення і з'ясувати, зокрема, походження, генетичні зв'язки, споконвічне, справжнє, можливо й нині забуте значення, тобто провести етимологічний аналіз. Слово «безпека» створено з прийменника «bez» і основи іменника «река», пов'язаного з дієсловом «ректі» (українською – «пекти»)². Прийменник «без» має загальнослов'янський індоєвропейський характер. Його вихідне, початкове

---

¹ Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности / В. С. Магун. – Л. : Наука, 1983. – С. 44.

² Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1982. – С. 163.

значення за одними джерелами – «поза»³, за іншими – «крім»⁴. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови («рек» – смола). У старослов'янській мові – «пкъ», «пкъль» – смола; пекло. У християнстві грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язується з дієсловом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце⁵. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека – слов'янського бога пекла. У давньоукраїнській міфології Пек – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди, син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям він був кровожерний, страхітливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек»). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» душі грішників після своєї смерті. За давніми міфами пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять провалів одне нижче одного, з кривими горловинами між ними; чим більше гріхів мала людина, тим важчою була її душа і тим глибше вона падала). Наші пращури вірили, що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі за уявленням давніх українців призводила до землетрусів⁶. Спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.) означає заподіяти кому-небудь смерть⁷. У російській мові іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» створено від «nekti» (піч), а слово «піч» – від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть»⁸.

Як відомо, історичне (етимологічне) значення того чи іншого слова не завжди співпадає із сучасним. Але вказані значення слова «безпека» в принципі співпадають. У сучасній українській і російській мовах під цим понят-

---

³ Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский и др. – М : Просвещение, 1971. – С. 39.

⁴ Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 1. – С. 161.

⁵ Етимологічний словник української мови : у 7 т. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 328–329.

⁶ Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – С. 181–182.

⁷ Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. – Кн. 2. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 124.

⁸ Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка. – С. 336–337.

тям розуміють стан, за якого не загрожує небезпека кому(чому)-небудь⁹, а небезпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи¹⁰.

Згідно з лексичною нормою вживання слів має здійснюватися у властивих їм значеннях на сучасному етапі. При мовному тлумаченні необхідно використовувати норми літературної мови. Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і, отже, припускає останню. Безпечним (отже, співвідносним із небезпечним) є стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто таким, що є протилежними за змістом¹¹. Безпека – це властивість предмета, яка не існує окремо від нього. Лише в результаті абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття безпеки. Описуючи одну із загальних властивостей предметів, воно фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, безвідносно від того, чим вони різняться між собою, набуваючи тим самим статус загальнонаукового поняття.

Кожний предмет має різноманітні властивості. Тому його стан визначається залежно від того, які з його властивостей переважають над іншими в певний момент і в певному відношенні. Домінуюча в певних умовах властивість предмета або їх сукупність і визначає його стан, тобто конкретний спосіб його існування¹².

Звідси випливає, що поняття «безпека» фіксує домінуючий спосіб існування предмета, як стан, при якому кому/чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми визначаємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття щодо не-

---

⁹ Словник української мови : в 11 т. – Т. 1 ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 137; Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1970. – С. 39; Словарь русского языка : в 4 т. – Т. 1. – М. : Русский язык, 1981. – С. 74.

¹⁰ Словник синонімів української мови : в 2 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 953.

¹¹ Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука ; 2-е вид., доп. і випр. – К. : Довіра, 1999. – С. 44, 6.

¹² Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании / В. И. Кемкин. – М. : Высш. школа, 1983. – С. 19.

безпеки, не враховуючи його прояв в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей.

У той же час, стан предметів не тільки виявляється в певних відносинах, але й самі відносини беруть активну участь у формуванні цих відносин¹³. Це означає, що жодний предмет не може мати незалежні способи виявлення буття (стану), оскільки основні характеристики будь-якого предмета залежать від його взаємовідносин з іншими предметами. Інакше кажучи, кожний предмет існує лише у відносинах з іншими предметами і залежить від цих відносин. Таким чином, і безпека предмета проявляється у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин, і останні тією чи іншою мірою формують та змінюють безпеку.

Безпека завжди свідчить, що в ній є два взаємодіючі боки – безпека від когось (чогоось) і безпека когось (чогоось). Тому необхідно розрізняти безпеку в двох значеннях: у тому сенсі, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки.

Розкриваючи зміст та ознаки досліджуваного поняття, слід відзначити, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Безпека може бути лише відносною, коли ті чи інші цінності захищаються від небезпек. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку. Тому мова має йти про безпеку свободи і розвитку людини, суспільства.

Зміст безпеки проявляється в різних її видах по-різному. Неоднаковими є й засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення

---

¹³ Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании. – С. 19; Симаков А. Л. Понятие «состояние» как философская категория / А. Л. Симаков. – Новосибирск. : Наука, 1982. – С. 31–32.

залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т. п. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів.

Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека поділяється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні, і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відносною. За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як: військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. п.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, виділимо безпеку людини, суспільства, держави. За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює собою як безпеку особисту, так і спільноти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Філософське питання «Хто є людина?» до цього часу залишається найбільш складним, спірним і невирішеним. Під словом «людина» звичайно розуміють живу істоту, наділену такими властивостями, які дають можливість відрізнити її від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і надзвичайно складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них досліджує ті аспекти, які обумовлені її потребами під своїм кутом, зосереджуючи увагу лише на певних якостях людини.

Людина з позиції природних наук і психології – це біологічний вид, який має низку якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей¹⁴. У суспільних науках людина – це як біологічна, так і соціальна істота. У правовому аспекті поняття людини позначає фізичну особу, її правосуб'єктність (дієздатність та правоздатність).

---

¹⁴ Школьник Ю. К. Человек / Ю. К. Школьник // Полная энциклопедия. – М. : Эксмо, 2007. – С. 188.

Для права, у тому числі кримінального, важливі насамперед ті риси (власності, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода, честь, гідність, безпека. Іншими словами, людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення.

Ідея безпеки людини була висунута в теорії суспільного договору, яка по суті є безпековою (захисною) теорією. З точки зору прихильників цієї теорії суспільству і державі передують повна анархія і «війна всіх проти всіх» або за деякими поглядами ідилічна свобода. Спільною рисою природного стану, в якому довгий час перебували люди, є необмежена особиста свобода. Нею люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення особистих прав (прав людини). Таким чином, відповідно до теорії суспільного договору, люди свідомо будували суспільство, уклали союз для охорони власних інтересів.

Право людини, – писав Кант, – має її убезпечувати, воно надійніше всіх стін¹⁵. Ідея прав людини пройшла перевірку часом, вона була гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграла подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних, незалежних, соціальних, правових, демократичних держав.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. Зокрема, вона стала ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика (1710 р.). В Американській декларації незалежності (1776 р.) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і ґрунтується на згоді тих, ким управляють. Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати її (його) й установити нову, засновану на таких принципах, що мають якнайкраще забез-

---

¹⁵ Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль. – М. : Изд-во Республика, 1988. – С. 306.

печити безпеку і благополуччя народу. Це, по суті, теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.). Відповідно до її положень люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть виправдовуватися лише з огляду на загальну користь. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека й опір гнобленню.

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників якої є й Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини і народів 1981 р., Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Ідейною основою Конституції України також були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед

людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека вже за фактом свого існування мають найвищу, безумовну цінність. Людина є не тільки соціальною цінністю, а й самоцінністю. Тому некоректною є вказівка Конституції України на соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки.

У радянські часи право людини на безпеку не досліджувалося, оскільки це вело до визнання прав і свобод людини, які кваліфікувалися марксизмом не інакше як «так звані права і свободи».

До речі, інтерпретуючи ст. 8 французької Конституції, відповідно до якої безпека ґрунтується на захисті, який надається суспільством кожному зі своїх членів з метою охорони його особи, прав і власності, К. Маркс писав, що безпека є найвище соціальне поняття громадянського суспільства, відповідно до якого все суспільство існує лише для того, щоб забезпечити кожному зі своїх членів недоторканність його особи, прав і власності¹⁶.

У психології у близькому до потреби у безпеці значенні розглядаються потреби в захищеності, стабільності, залежності, відсутності страху, тривоги,

---

¹⁶ Маркс К. Сочинения : в 50 т. – Т. 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс ; изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1955.– С. 401.

потреби у структурі, порядку, законі й обмеженнях, силі покровителя тощо¹⁷. Мирне, яке живе спокійним життям, стабільне, добре суспільство, як правило, дає своїм членам можливість почувати себе в достатній безпеці; так само, як сита людина не відчуває себе голодною, той, хто перебуває в безпеці, не відчуває загрози¹⁸.

Таким чином, проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для її життєдіяльності. Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини і її «продукування» не може зупинятися ні на мить. Тому в Україні безпека людини і визнається однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної, психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні їй природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв'язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її нормального існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканність житла, таємниць особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Згідно з Кон-

---

¹⁷ Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; изд 3-е. – СПб. : Питер, 2003. – С. 63.

¹⁸ Там само. – С. 64.

ституцією України право людини на безпеку охоплює і такі права, як право на безпечність продукції та усіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), право на безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), на соціальну безпеку (ст. 46), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), правову безпеку тощо.

Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види безпеки. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систем, комплексу заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступає саме певна їх діяльність, поведінка. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Через недостатнє убезпечення останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше. Так, доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо ймовірність фатального наслідку становить один випадок із мільйона. Якщо ж ризик досягає значення 10^3 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийняттого ризику встановлений у нормативно-правових актах. Зокрема, для смертельних випадків таким вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків зі смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді, надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в

умовах демократичної, соціальної, правової держави людина набуває безпеки від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає з аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією (ст. 3). У Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну Декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції (ст. 1).

Убезпечення людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета й обов'язок України, усіх гілок її влади та ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур).

Конституцією визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження

у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 2 та 3 ст. 8).

Згідно зі ст. 9 Конституції ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загально-визнані принципи права не згадуються в цій статті, посилення на загально-визнані принципи і норми міжнародного права введено до ст. 18, яка стосується зовнішньої політики України.

У Конституції чітко закріплений принцип законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Статті 22 і 157 гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист усього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, та здійснити їх практичне втілення. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією Украї-

ни» (ч. 1 ст. 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в окремих статтях (постатейно) Конституції, а не у спільній статті. Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і таким чином закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Отже, безпека людини полягає в пануванні її прав і свобод. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, в Конституції та законах закріплюються природні права людини та їх гарантії, заборони й обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини вживаються заходи щодо безпосереднього їх захисту – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків учинених правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України також є засобом забезпечення людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушення права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюється шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах із державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (ст. 27), права на повагу до гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту в разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню людини мають бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини має бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинна гарантувати держава, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. Як зазначав Г. Ф. Гегель, люди впевнені у тому, що держава має існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не спадає на думку, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі¹⁹.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неу-

---

¹⁹ Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем., ред. и сост. Д. А. Каримов. – М. : Мысль, 1990. – С. 293.

хильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

У зв'язку з тим, що права і свободи людини є найвищою цінністю і головним обов'язком держави є їх утвердження і забезпечення, у ч. 1 ст. 1 КК необхідно вказати на їх пріоритетну охорону.

Потреба в безпеці – це потреба в захищеності і в перебуванні у стані, в якому відсутня загроза для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, у стані, коли їй ніщо не загрожує, у вільному від страху світі. Але в суспільстві існують небезпеки для людини: фізичні, біологічні, психологічні, екологічні, економічні, соціальні, технічні, політичні, інформаційні тощо. Деякі з них стають нормою нашого життя.

У широкому значенні безпека людини охоплює всі аспекти безпеки: біологічний, фізичний, психологічний, екологічний, економічний, майновий, соціальний, природний, технічний, політичний, інформаційний тощо. У вузькому значенні це поняття включає безпеку життя і здоров'я людини. Саме з такого розуміння виходить і нова наука «Безпека життєдіяльності». Без життя немає й самої людини. Практично це стосується й здоров'я людини. Тому під безпекою людини у вузькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, вільне від загроз життю і здоров'ю існування людини, захищеність від них. Пояснення безпеки людини простим і природним чином розкриває її сутність та надає відповідь на питання: чому існує безпека людини і чому вона така, а не інша.

Кримінальний кодекс України убезпечує людину через норми як Загальної, так і Особливої частини. Злочином визначається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК), тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо. Тому, якщо злочин є закінченим, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони, так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста та майнова). Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої частини КК захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на затримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є ні чим іншим, як формами убезпечення людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК) або про виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК). Вчинення злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки людини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК).

Поряд із правом людини на безпеку в широкому розумінні Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вузькому), буквальному значенні, тобто її право на безпеку життя і здоров'я, їх захищеність та охорону (ч. 2 і ч. 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується в низці інших норм Конституції України, які передбачають право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50).

Положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів у сфері безпеки людини. До галузевого законодавства щодо безпеки людини належить законодавство про охорону здоров'я, праці, про дорожній рух, про цивільну оборону, про пожежну безпеку, про охорону навколишнього середовища тощо.

Відповідно до ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні умови праці, проживання, навчання тощо (ст. 293), на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282). У ст. 282 ЦК України передбачено, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Поняття підприємницької діяльності як виду господарської діяльності та поняття останньої визначені відповідно у статтях 42 і 3 ГК України. Тому під іншою діяльністю, передбаченою ст. 282 ЦК, необхідно розуміти як господарську діяльність, зокрема, підприємницьку, так і іншу поведінку фізичних та/або юридичних осіб, яка загрожує життю та здоров'ю людини. Про це свідчать і норми глави 81 ЦК «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». У ст. 1163 ЦК під назвою «Усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» і передбачено, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої за-

грожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. До речі, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя та здоров'я фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі.

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструює усічені склади злочинів, переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Нарешті, у низці норм Особливої частини КК встановлено відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми КК про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК). На убезпечення людини спрямовані й норми КК про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за своїм визначенням призначені убезпечувати всіх людей.

Тихий В. П. Понятие безопасности человека и ее правовое обеспечение

Основываясь на результатах теоретического и эмпирического исследования, автор определяет основные причины и условия занятия игорным бизнесом, а также особенности их возникновения в современной Украине.

Ключевые слова: безопасность, человек, безопасность человека, правовые гарантии, право человека на безопасность, Уголовный кодекс Украины.

Tihy V. P. The concept of human security and its legal support

In the article the notions of security, human, human security are defined; classification of types of security and human security is shown; the characteristic of the constitutional and other legal means including means of criminal law to ensure human security is given.

Key words: *security, human, human security, legal guarantees, the human right to security, the Criminal Code of Ukraine.*

УДК 343.21(477)

В. В. Кузнецов,

докт. юрид. наук, проф., завідувач
кафедри гуманітарних та загально-
правових дисциплін Інституту
управління державної охорони
України Київського національного
університету імені Т. Шевченка;

Л. О. Кузнецова,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ

ОКРЕМІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті виявлено певні методологічні помилки при дослідженні історії розвитку кримінального законодавства. Вивчені різні точки зору щодо періодизації історії кримінального законодавства України. Визначені певні критерії періодизації. Установлені оригінальні етапи періодизації розвитку кримінального законодавства України.

Ключові слова: *правопорушення, відповідальність, злочин, періодизація, історія, кримінальне законодавство.*

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні дослідження з кримінального права, як правило, пов'язані з вивченням витоків цієї галузі права. І це не є формальністю, бо історико-порівняльний метод пізнання є одним із найважливіших методологічних законів¹. У цьому контексті є слушною думка В. К. Грищука, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою². Ця проблема ускладнюється й тим, що, як справедливо зазначив П. Л. Фріс, в юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже й історії вітчизняного кримінального законодавства, через що в основному науковцям слід звертатися до джерел російського походжен-

---

¹ Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – 8-ме вид., стер. – К. : Знання, 2008. – С. 140.

² Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 136.

ня³. Тому вивчення історичного досвіду, визначення етапів становлення, розвитку об'єкта дослідження є необхідним елементом, який значно збагачує будь-яку наукову роботу, може свідчити про достовірність її результатів і висновків, підтверджує об'єктивність та компетентність автора⁴.

Стан дослідження. Аналіз основних спеціальних літературних джерел кримінально-правової доктрини, які стосуються вивчення питань розвитку та становлення кримінального законодавства (зокрема були розглянуті праці таких учених, як: А. Ф. Бернер, Б. В. Волженкін, В. К. Грищук, С. Ф. Денисов, І. Я. Козаченко, О. В. Козаченко, М. Й. Коржанський, В. П. Коняхін, С. В. Кудін, Н. Ф. Кузнєцова, В. К. Матвійчук, А. В. Наумов, Л. О. Окіншевич, А. В. Савченко, Г. С. Фільдштейн, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.), дозволив констатувати факт наявності комплексних наукових праць з указаної тематики. Проте відсутність чітких критеріїв історіографії (особливо в дисертаційних роботах із проблематики Особливої частини кримінального права), дослідження окремими вченими лише російського кримінального законодавства або ж вибірковість в аналізі певних нормативних актів дозволяє актуалізувати потребу вивчення та подальшого усунення таких методологічних помилок, як відсутність системності та непослідовності при проведенні наукових розвідок.

У зв'язку з вищезазначеним **метою** нашої статті є виявлення певних методологічних помилок при дослідженні історії розвитку кримінального законодавства та визначення перспективних напрямів щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід відмітити, що окремі дослідники взагалі не визначають етапи (стадії) розвитку руського права (наприклад Г. С. Фільдштейн стверджував, що процес розвитку науки не може бути розбитий на періоди, відокремлені один від іншого конкретними хроно-

---

³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – С. 65.

⁴ Полный курс уголовного права : в 5 т. Т. I. Преступление и наказание / под ред. А. И. Коробеева. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. – С. 55.

логічними датами⁵), інші – нехтують критеріями класифікації. Однак, на нашу думку, таке вивчення періодизації історії кримінального права перетворюється на безсистемний опис історичних нормативних актів. Як відомо, у теорії кримінального права наявні різні позиції щодо класифікації певних вітчизняних періодів розвитку кримінального законодавства та права⁶. Для демонстрації плюралізму наукових думок наведемо окремі з них.

Відомий вітчизняний дослідник Л. О. Окіншевич у своїх працях з історії українського права, включаючи кримінальне, провів його поділ на три епохи: 1) феодальну (X–XV століття); 2) станової держави (XVI – середина XIX століття); 3) модерної держави⁷. Однак такий підхід є «обмеженим, хоча й відповідає етапам розвитку європейських націй, членом комплексу яких є й український народ»⁸. Окремі вчені, поклавши в основу періодизації співвідношення джерел права і стверджуючи, що вітчизняне кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, установили, що періоди розвитку української держави й українського права не збігаються⁹.

На нашу думку, така періодизація є досить умовною, але практичне значення її полягає саме в тому, що ці варіанти градації історії кримінального права України слугують поглибленню уявлення про розвиток кримінально-правових відносин у цілому в нашій державі. Періоди розвитку українського кримінального права є науково важливими, при цьому вони мають урахувати типи та форми держави і права в різні історичні часи, особливості кримінально-правових джерел та правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники.

---

⁵ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Г. С. Фельдштейн. – М. : Зерцало, 2003. – С. 20.

⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. – С. 134–138.

⁷ Іванов В. М. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2003. – С. 6.

⁸ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Савченко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – С. 64.

⁹ Історія українського права : навч. посіб. : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / [О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний та ін. ; за ред. О. О. Шевченко]. – К. : Олан, 2001. – С. 8.

С. Ф. Денисов виділяє дещо інші етапи розвитку кримінального законодавства України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави – XI–XV століття; 3) Литовсько-польська доба – XV–XVI століття; 4) доба козацька – XVI–XVIII століття; 5) занепад козаччини й українського життя – XVIII – до 1917 р.; 6) радянський період – 1917–1991 роки; 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні¹⁰.

В. К. Матвійчук виокремлює певні періоди становлення та розвитку системи Особливої частини кримінального законодавства України (при цьому таку періодизацію вчений пропонує розглядати лише в аспекті історичного розвитку становлення суспільства на території нашої країни): 1) третій період розвитку суспільства на території нашої держави, який охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.ст.), тобто коли почалося становлення законодавства та держави; 2) четвертий період (XIV ст. і до початку XVIII ст.) має назву «Козацька ера»; 3) п'ятий період (XVIII ст. – початок XX ст.) – «Під імператорською владою»; 4) шостий період триває з кінця XIX до початку XX ст.; 5) сьомий період охоплює початок XX ст. до 1991 р. – «Україна в радянський період»; 6) восьмий період – з 1991 р. до нашого часу¹¹.

Указані вчені при здійсненні періодизації, на нашу думку, не зовсім коректно виділяють останні періоди розвитку кримінального законодавства. Вони вважають, що радянський період завершився в 1991 р. Однак пригадаймо, що КК України суттєво змінився лише у 2001 р. Тому до вказаного моменту фактично існував радянський КК 1960 р. Тож зазначене свідчить про відсутність системності при такому аналізі.

Відмінну від указаних позицій підтримує О. В. Козаченко. Він вважає, що історію вітчизняного кримінального законодавства слід розглядати у кон-

---

¹⁰ Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст.ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Ф. Денисов ; Укр. акад. внутр. справ. – К., 1996. – С. 10.

¹¹ Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України [Електронний ресурс] / В. К. Матвійчук // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 603–608. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mvkkzu.pdf>. – Заголовок з екрану.

тексті розвитку українського суспільства, і при цьому наводить такі етапи: давньоруський, середньовічний та постсередньовічний (польсько-литовський період; період входження українських земель до складу російської держави; період радянської доби)¹². Однак дослідник обмежує часом цю періодизацію, оскільки останній етап завершується лише «радянською добою».

Також є цікавою позиція професора П. Л. Фріса, який визначив шість періодів розвитку національної кримінально-правової політики, яка відповідає періодам розвитку кримінального права (законодавства) України: «1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI століття); 2) період козацької держави (середина XVII – середина XVIII століття); 3) період творення Української незалежної держави (1917–1922 роки); 4) період кримінального законодавства Української РСР (1917–1991 роки); 5) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення Кримінального кодексу (1991–2001 роки); 6) сучасний період – період після прийняття першого національного Кримінального кодексу (5 квітня 2001 р. і по теперішній час)»¹³. Ця періодизація, на наше переконання, є більш вдалою, однак слід погодитися з науковою думкою, що між першим та другим, а також другим та третім періодами спостерігається випадіння цілих століть, хоча у часи, про які не веде мову П. Л. Фріс, кримінальне право і законодавство України також певним чином розвивалося і мало свою специфіку¹⁴.

Удосконалюючи попередню класифікацію, А. В. Савченко виділив такі періоди розвитку українського закону про кримінальну відповідальність: «1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII століття); 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-

---

¹² Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Козаченко ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – С. 11–13.

¹³ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – С. 67–68.

¹⁴ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. – С. 46.

Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII –початок XX століття); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 роки); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1917–1991 роки); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2001 роки); 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. і дотепер)¹⁵. Указані періодизації базуються на типах та формах нашої держави (територій, що охоплюються сучасною Україною) і права в різні історичні часи. Остання ж класифікація хоча й доповнила попередню, однак створила власні дискусійні питання. По-перше, третій період охоплює, на нашу думку, два етапи і складається з кримінального законодавства козацької держави та законодавства Російської та Австро-Угорської імперій. Об'єднання їх в один період не відповідає не тільки змісту джерел кримінального законодавства, а й різним суспільно-політичним формам відповідних держав. По-друге, виділення сьомого періоду не узгоджується з критерієм класифікації, оскільки як шостий, так і сьомий періоди охоплюють кримінальне законодавство незалежної України.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати нагальну потребу проведення такого дослідження. При цьому необхідно визначитися з наскрізним критерієм класифікації. Водночас не можна заперечити множинність таких критеріїв, оскільки кут дослідження може залежати від різних факторів та підпорядкований меті наукового пошуку. Такими критеріями можуть стати вищезгадані періоди розвитку вітчизняного кримінального законодавства та об'єкти відповідних злочинів у контексті розвитку норм, які передбачають відповідальність за їх вчинення¹⁶.

---

¹⁵ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. – С. 47.

¹⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія. – С. 146.

Отже, наведемо авторську класифікацію відповідних етапів. За критерієм чинності основних правових джерел, на наш погляд, можна запропонувати таку періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 роки); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 років; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Статуту благочиння або поліцейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Кримінального уложення); 12) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р.; 15) період Кримінального Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 років; 20) період КК України 2001 р.¹⁷

Безперечно, ця класифікація має умовний характер. При цьому слід мати на увазі, що ми виділяємо найбільш значущі нормативні акти, а також їх проекти (як виняток), що мали абсолютне юридичне значення для вітчизняного кримінального права та законодавства й позначилися на їх формуванні. Така періодизація не заперечує розгляд інших нормативних актів, які певним чином вплинули на національне кримінальне законодавство та право, оскільки вони або мали зміст, відносно підпорядкований указаним базовим норма-

---

¹⁷ Кузнецов В. В. Історіографія кримінального законодавства України / В. В. Кузнецов, В. Д. Чабанюк // Митна справа. – 2015. – № 1 (97). – С. 51–52.

тивним актам, або їх дія стосувалася незначної території нашої держави (у межах сучасної України). Стосовно хронології їх викладення слід зазначити, що така послідовність розташування пов'язана насамперед із датою їх появи.

Інша традиційна методологічна помилка для відповідних наукових робіт – непослідовність при здійсненні історико-правових досліджень. Історичний аналіз кримінального законодавства проводиться науковцями, як правило, за усталеною методикою. У дисертаціях розглядаються нормативно-правові документи, які діяли на території України (в її сучасних межах) у різних історичні часи. Як відомо, землі нашої держави раніше були під впливом Російської імперії, князівств Литовського та Молдавського, Польщі, Угорщини, Австрійської держави. Тому дослідники логічно вивчають кримінальне законодавство й указаних держав, оскільки воно було чинним на території України (в її сучасних межах), стосувалося українців і позначилося на розвитку національного кримінального права. Отже, виникає питання, якщо АР Крим та м. Севастополь офіційно визнані захопленими Російською Федерацією (тимчасово окупованими територіями відповідно до ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII), то чи не слід вивчати кримінальне законодавство Російської Федерації (РФ), яке застосовується на таких територіях? Проведення аналізу сучасного періоду розвитку закону про кримінальну відповідальність України, на нашу думку, методологічно неможливе без урахування нормативно-правових актів, які діють на тимчасово окупованих територіях. Таке дослідження необхідно здійснювати саме в розрізі застосування генетичного методу, оскільки період тимчасової окупації окремих територій України триває вже значний період часу (АР Крим та м. Севастополя – з 20 лютого 2014 р.) і застосування правових норм стає історією.

Також у сучасних дисертаційних роботах та монографіях у контексті історичного дослідження проблематики не завжди розглядаються проекти КК

України (1993–2001 рр.): проект (альтернативний) Кримінального кодексу України, підготовлений робочою групою Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю та проект (основний), підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Ці документи, а також їх різні варіанти, на наш погляд, вагомо вплинули на формування сучасної кримінально-правової думки. Провідні ідеї, особливо альтернативного проекту КК України, реалізуються й сьогодні в останніх змінах до законодавства (наприклад, регламентація заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 Загальної частини КК України), диференціація відповідальності залежно від категорії службової особи (Розділ XVII Особливої частини КК України) тощо). Тому видається доцільним рекомендувати науковцям при проведенні кримінально-правових досліджень, які містять опис історичних аспектів відповідної проблематики, здійснювати порівняльний аналіз норм указаних законопроектів та визначатися з позитивними перспективними напрямками удосконалення чинного КК України¹⁸.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1) проведенне дослідження надало змогу виявити певні методологічні помилки, що допускаються науковцями при вивченні історії розвитку кримінального законодавства, а саме: відсутність системності (невизначеність критеріїв історіографії; неточність при їх формулюванні; необґрунтоване об'єднання різних історичних етапів; логічна незавершеність періодизації) та непослідовність (розгляд лише російського кримінального законодавства; вибірковість в аналізі певних історичних документів; залишення поза увагою нормативно-правових актів, які діють на тимчасово окупованих територіях; ігнорування одного із сучасних періодів реформування кримінального законодавства (1993–2001 рр.);

---

¹⁸ Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Налуцишин ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 266 с.; Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід: монографія / А. А. Музика, А. В. Савченко, О. В. Процюк, В. В. Сіленко. – К. : А. В. ПАЛИВОДА, 2011. – 376 с.

2) запропоновано здійснювати (як один із можливих варіантів) періодизацію національного кримінального права та законодавства за критерієм чинності основних правових джерел;

3) обґрунтовано необхідність вивчення сучасного періоду розвитку закону про кримінальну відповідальність України з дослідженням нормативно-правових актів РФ, які діють на тимчасово окупованих територіях (АР Крим та м. Севастополя);

4) звернуто увагу на обов'язковість дослідження двох проектів КК України (1993–2001 рр.), які стали підґрунтям чинного КК України 2001 р.

Запропоновані підходи щодо усунення методологічних прорахунків при дослідженні історії розвитку українського кримінального законодавства дозволять, на нашу думку, покращити рівень відповідних наукових розвідок.

Кузнецов В. В., Кузнецова Л. О. Отдельные направления усовершенствования историко-правовых исследований уголовного законодательства Украины

В статье установлены определенные методологические ошибки при исследовании истории развития уголовного законодательства. Изучены различные точки зрения относительно периодизации истории уголовного законодательства Украины. Определены критерии периодизации. Установлены оригинальные этапы периодизации развития уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: правонарушение, ответственность, преступление, периодизация, история, уголовное законодательство.

Kuznetsov V. V., Kuznetsova L. O. Some trends of improvement of historical and law research of criminal legislation of Ukraine

In the article defined certain methodological mistakes in the study of history of development the criminal legislation. The different points of view regarding the periodization of history of criminal law of Ukraine are researched. Some criteria of periodization are defined. The original development stages of periodization of the criminal legislation of Ukraine are set.

Key words: offence, liability, crime, periodization, history, criminal legislation.

УДК 343.37

П. С. Берзин,

докт. юрид. наук, проф. кафедры
уголовного права и криминологии
юридического факультета Киевского
национального университета
имени Тараса Шевченко

**ХАРЬКОВСКАЯ ШКОЛА УГОЛОВНОГО ПРАВА:
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗВИТИЯ В 1804–1919 ГОДАХ И
АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ УГОЛОВНОГО
ПРАВА В ИМПЕРАТОРСКОМ ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
НА ПРОТЯЖЕНИИ 1804–1834 ГОДОВ
(ЧАСТЬ I)**

Автор анализирует формирование и основные направления науки уголовного права в Императорском Харьковском университете (1804–1919). Исследуются научная деятельность и виды такой деятельности преподавателей уголовно-правовых дисциплин в этом университете. В статье также анализируется деятельность различных университетских кафедр, называвшихся: кафедрой прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи (1804–1835); кафедрой законов полицейских и уголовных (1835–1863); кафедрой уголовного права и уголовного судопроизводства и судопроизводства (1863–1919).

Ключевые слова: уголовное право, научная школа, Харьковский университет, преподаватели, правопонимание.

Данная работа продолжает исследования автора в области истории науки уголовного права и построена на основе многолетней работы по нескольким направлениям. Содержание этих направлений отображают следующие *разделы*.

1. Харьковская школа уголовного права в деятельности учебных заведений (1804–1919): общие подходы формирования и становления (этот раздел включает *подразделы*: 1.1. Императорский Харьковский университет в период 1804–1919 гг. (состав преподавателей уголовного права и связанных с ним дисциплин); 1.2. Другие учебные заведения; 1.2.1. Харьковское коммерческое училище Императора Александра III; 1.2.2. Харьковские высшие коммерческие курсы и Харьковский коммерческий институт; 1.2.3. Харьковские

высшие женские курсы Общества взаимного вспоможения трудящихся женщин; 1.2.4. Институт сельского хозяйства и лесоводства; 1.2.5. Харьковский ветеринарный институт Императора Николая I; 1.3. Этапы развития науки уголовного права в Императорском Харьковском университете и других учебных заведениях в период 1804–1919 годов; 1.4. Основные направления науки уголовного права в Императорском Харьковском университете в период 1804–1919 гг.).

2. Предпосылки формирования научных знаний в области уголовного права преподавателей Императорского Харьковского университета на первом этапе (включает *подразделы*: 2.1. Формирование исторического понимания уголовного права на основе учений классической немецкой философии первой половины XVIII – начала XIX веков, английских и французских просветителей XVIII века; 2.2. Влияние идей Н. Н. Сандунова как представителя юридического позитивизма на понимание уголовного права; 2.3. Формирование естественно-правовых основ понимания уголовного права).

3. Основные направления науки уголовного права в Императорском Харьковском университете на первом этапе (1804–1834).

Раздел 1. ХАРЬКОВСКАЯ ШКОЛА УГОЛОВНОГО ПРАВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ (1804–1919): ОБЩИЕ ПОДХОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ

Вводные замечания. Представленное в подразделах 1.1 и 1.2 этого раздела исследование процесса преподавания курса уголовного права и дисциплин, связанных с ним, в Харьковском университете и других учебных заведениях Харькова на протяжении 1804–1919 гг. обобщенно можно охарактеризовать как «хронология» или «календарь». Составление хронологического перечня (календаря) событий, относящихся к преподавателям и препода-

ванию уголовно-правовых дисциплин, в указанных подразделах основывается на принятых в истории и архивоведении методах. Представителями этих наук была разработана собственная система составления «хронологических перечней» (календарей), позволявшая последовательно излагать события, относящиеся к истории отечественной литературы¹, составу российской Императорской Академии наук, деятельности ее членов².

В виде хронологического перечня (календаря) соответствующих событий может быть освещено развитие преподавания уголовно-правовой науки в отделении нравственных и политических наук (1804–1835), юридическом факультете (1835–1919) Харьковского университета, а также в других учебных заведениях. Такой, в некоторой степени справочный, подход обуславливает специфику структуры исследования и, в частности, включает: а) определение состава преподавателей уголовного права, которые в разное время работали на кафедре прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи, кафедре законов полицейских и уголовных на кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства и судопроизводства в Харьковском университете; б) определение представителей других кафедр отделения нравственных и политических наук, а также юридического факультета Харьковского университета, которые временно осуществляли преподавание курса уголовного права; в) определение состава преподавателей

---

¹ Майков Л. Н. Очерки из истории русской литературы XVII и XVIII столетий / Майков Л. Н. – Санкт-Петербург : Типография А. С. Суворина, 1889 . – С. I–VII. – 435 с.; Майков Л. Н. Материалы и исследования по старинной русской литературе : [В 2 т.] / [Соч.] Л. Майкова. – Санкт-Петербург : Тип. Имп. акад. наук, 1890–1891. – (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук). – [Т. 1] : I. Беседа о святынях и других достопамятностях Царяграда. – 1890. – [2], 50 с. – (... ; т. 51, № 4). – [Т. 2] : II. Сказания об Илье Муромце по рукописям XVIII века ; III. Повесть о Михаиле Потоке по рукописи XVII века. – 1891. – [2], 57 с. – (... ; т. 53, № 5) ; Майков Л. Н. Несколько данных для истории русской журналистики / Майков Л. Н. – Санкт-Петербург : Типография В. С. Балашев и К°, 1876. – 44 с.

² Список членов Императорской Академии наук. 1725–1907. Составил Б. Л. Модзалевский. – Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии наук, 1908. – С. 1–404. Отдельные из таких методов преподавались не только учеными, но и литераторами. Например, подготовку отдельного хронологического перечня событий для последующего написания произведения практиковал известный советский писатель В. С. Пикуль. Такая «хронология» в его работе представляла спрессованный до нескольких десятков страниц рабочий план (календарь), который писатель составлял на каждое новое произведение и из которого было понятно, какие события имели место в тот или иной год или даже день, с кем встречался герой и о чем они разговаривали, где можно прочитать об этом событии или герое. Просмотрев «почасовик», можно было иметь довольно полное представление о содержании книги (см.: Пикуль А. И. Валентин Пикуль. Из первых уст / Пикуль А. И. – М. : Вече, 2008. – 448 с. – С. 136).

других кафедр отделения нравственных и политических наук, а также юридического факультета Харьковского университета, которые преподавали курс уголовного права параллельно (одновременно) с преподавателями кафедры прав гражданского и уголовного судоустройства в Российской империи, кафедры законов полицейских и уголовных и кафедры уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства; г) определение преподавателей дисциплин, связанных с наукой уголовного права, работавших на других кафедрах отделения нравственных и политических наук, а также на юридическом факультете Харьковского университета; д) определение состава преподавателей уголовного права, работавших в иных учебных заведениях Харькова.

Рассмотрение этих вопросов является заданием составления «почасовика-хронологии» процесса преподавания дисциплин, связанных с наукой уголовного права в указанных учебных заведениях (по сути, такой же подход составления «почасовика» применялся мной при исследовании процесса преподавания курса уголовного права и дисциплин, связанных с ним, на юридическом факультете Императорского университета Святого Владимира в Киеве, Гимназии высших наук (юридическом лицее) имени князя Безбородко в Нежине, во Владимирском Киевском кадетском корпусе, в Киевском Константиновском военном училище, Киевском юридическом институте, на Киевских Высших женских курсах, в Киевском коммерческом институте и Таврическом университете в Симферополе на разных этапах развития научной школы уголовного права периода 1834–1920 гг.³).

Предложенный в пределах подраздела 1.1 «почасовик» значительно отличается по конкретике содержания, выбранной методологии и детализации определенных событий от опубликованных в литературе изложений (очерков) истории развития уголовного права как науки и учебной дисциплины.

---

³ Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 роки): історико-правове дослідження : монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / П. С. Берзін. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 1144 с. – С. 79–82, 819–855.

лины в Харьковском университете периода 1804–1919 гг.⁴ В свою очередь, хронология преподавания уголовного права в других учебных заведениях Харькова вообще не освещалась в современной литературе. Правда, и в пределах представленного в подразделе 1.1 исследования остается еще много «белых пятен», среди которых отдельно следует назвать такие:

а) содержательно-юридические: определение только общей картины состояния преподавания курса уголовного права и дисциплин, связанных с ним (например, отсутствуют сведения относительно структуры дисциплин, связанных с наукой уголовного права, а в отдельных случаях – и сведения относительно их наименования); необходимость дальнейшего определения наличия уголовно-правового содержания в учебных дисциплинах с названиями «общее публичное право», «естественное право», «энциклопедия права», «энциклопедия законоведения», «история римского права», «история уголовного права и процесса», которые преподавались на отделении нравственных и политических наук, а также на юридическом факультете Харьковского университета на протяжении 1804–1919 гг.; неточность хронологии в тех случаях, когда преподавание дисциплин, связанных с уголовным правом, осуществлялось несколькими преподавателями различных кафедр университета;

б) технико-юридические: отсутствие в основном содержании «почасовика-хронологии» биографических сведений, специализации преподавателя, а также справочной литературы, биографических и библиографических указателей, архивных источников (прежде всего потому, что в противоположном случае такой «почасовик-хронология» станет биографическим или библиографическим словарем/указателем, что для данной части моего исследования является неприемлемым).

---

⁴ [Кафедра кримінального права № 1] // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 1804–2009 / Ред. кол.: В. Я. Тацій, В. В. Сташис, А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2009. – 464 с. – С. 263–277; Харитоновна Е. Харьковская школа уголовного права / Харитоновна Е., Пономаренко Ю., Тютюгин В. // Право Украины. – 2011. – № 9–10. – С. 265–273; Kharkiv School of Criminal Law // Law of Ukraine. – 2011. – № 9–10. – P. 234–241.

Оставляя за собой право дальнейшего устранения указанных недостатков, все же отмечу возможность использования определенной последовательности событий для построения такого «почасовика», который еще не является окончательным и исчерпывающим, требуя дальнейшей доработки.

1.1. Императорский Харьковский университет в период 1804–1919 годов (состав преподавателей уголовного права и связанных с ним дисциплин)

Утвердительная грамота и первый Устав Императорского Харьковского университета были Высочайше подписаны императором Александром I 5 ноября 1804 г. (далее – Устав 1804 г.)⁵. В п. 1 Утвердительной грамоты предусматривалось, что «Императорский Харьковский Университет пребудет Сословием ученых мужей, которые под непосредственным Нашим покровительством, управляемо будет на основании Устава, в сей день Нами утвержденного»⁶.

В 1804 г. также был определен учебный округ, подведомственный Харьковскому университету. В его состав вошли Слободская-Украинская, Орловская, Воронежская, Курская, Черниговская, Полтавская, Херсонская, Таврическая, Екатеринославская губернии, а также «земли Донских и Черноморских казаков»⁷.

Торжественное открытие учебного заведения состоялось 17 января 1805 г. Сведения об этом содержатся в двенадцатом номере издания «Периодическое сочинение о успехах народного просвещения» за 1805 г.: «... В Январе ... В 17 день сего месяца Харьковский Университет Г. Попечителем оно-

---

⁵ Александр I. Утвердительная грамота Императорского Харьковского университета [данная 5 ноября 1804 г.] / Александр Первый // Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – Санкт-Петербург : Имп. Акад. наук, 1805. – № X. – С. 215–224; Устав Императорского Харьковского университета [утвержден 5 ноября 1804 г.] // Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – Санкт-Петербург : Имп. Акад. наук, 1805. – № X. – С. 225–285.

⁶ Александр I. Утвердительная грамота Императорского Харьковского университета [данная 5 ноября 1804 г.]. – С. 216.

⁷ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – Санкт-Петербург : Имп. Акад. наук, 1804. – № V. – С. 90.

го Графом Потоцким открыт торжественным образом при собрании тамошнего Дворянства»⁸. Скорее всего, именно поэтому в официальных изданиях, опубликованных во второй половине 1810-х годов, временем основания Харьковского университета назывался 1805-й год⁹.

Однако, формирование Харьковского университета, а вместе с ним и юридического факультета (по Уставу 1804 г. – отделения нравственных и политических наук) началось еще за два года до дня его торжественного открытия, а именно зимой 1802–1803 гг.¹⁰

В указанном Уставе Харьковского университета его структура определялась следующим образом: «Ученое сословие Харьковского Университета, включает в себе четыре Отделения или Факультета» (§ 22)¹¹. Наименование этих отделений (факультетов) было следующим: «Отделение Нравственных и Политических наук», «Отделение Физических и Математических наук», «Отделение Врачебных или Медицинских наук», «Отделение Словесных наук»¹².

Описывая особенности разделения университетской организации на указанных четыре отделения (факультета), В. А. Томсинов отмечает, что наименование факультета, осуществлявшего подготовку правоведов, «отделением нравственных и политических наук» в университетских уставах 1803–

---

⁸ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1805. – № XII. – С. 504. В день торжественного открытия университета произносились различные речи. О некоторых из них см.: Потоцкий Г. С. Речи о благодательной цели преобразовании в России училищ / Потоцкий Г. С. // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1806. – № XVI. – С. 443–456; Рижский И. С. О изящных науках [Текст] / И. С. Рижский // Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – 1806. – № XVI. – С. 457–467. Кроме этого, в официальных изданиях были опубликованы речи, произнесенные в первую годовщину открытия Харьковского университета (см.: Рижский И. С. Речь о познании, свойственном воображению, на день (17-го Января 1806 года) годовичного торжества открытия Императорского Харьковского Университета / Рижский И. С. // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1806. – № XV. – С. 287–309; *Oratio Inaug uralis arrogantia in literis. Habita XVII. Ianuarii MDCCCVI. Die anniversario conditae universitatis charcoviensis* // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1806. – № XV. – С. 310–317; *Chemische Betrachtungen uber die Ernährung und das Wachsthum der Pflanzen* // Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1806. – № XV. – С. 318–331).

⁹ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1809. – № XXIII. – С. 302.

¹⁰ Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в первой трети XIX века : учебное пособие / В. А. Томсинов. – М. : Зерцало-М, 2011. – С. 28, 148–149.

¹¹ Устав Императорского Харьковского университета [утвержден 5 ноября 1804 г.]. – С. 231.

¹² Там же. – С. 231–232.

1804 г.¹³, прежде всего, отражало представление их (уставов) составителей о научной юриспруденции как о совокупности знаний о поведении человека. Это представление было господствующим в среде университетских правоведов XVIII – начала XIX вв. как в Западной Европе, так и в России. В учебной программе юридических факультетов того времени основополагающее значение имело римское право, между тем юристы Древнего Рима понимали юриспруденцию именно как совокупность знаний о человеческом поведении. Юридические науки в соответствии с таким пониманием их сущности считались науками «нравственными»¹⁴.

Из семи профессоров, наличие которых предусматривалось для отделения нравственных и политических наук Харьковского университета Уставом 1804 г., один определялся как «профессор прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи» (§ 22)¹⁵. В то же время в штат отделения включались и адъюнкты – «помощники профессоров, под руководством коих стараются достигнуть большей степени совершенства и во всех практических трудах профессоров обязаны иметь участие»¹⁶. В § 31 Устава 1804 г. указывалось: «Адъюнкты суть помощники Профессоров, под руководством коих стараются достигнуть большей степени совершенства, и во всех практических трудах Профессоров обязаны иметь участие»¹⁷.

1.1.1. На отделении нравственных и политических наук, которое существовало в Харьковском университете на протяжении 1804–1835 гг., преподавание уголовного права осуществлялось на *кафедре прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи*.

Состав:

---

¹³ Речь идет об утвержденных императором Александром I Уставах императорских российских университетов: Дерптского (12 сентября 1803 г.), а также Московского, Харьковского и Казанского (5 ноября 1804 г.).

¹⁴ Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в первой трети XIX века : учебное пособие. – С. 37–38.

¹⁵ Устав Императорского Харьковского университета [утвержден 5 ноября 1804 г.]. – С. 231.

¹⁶ Опыт истории юридического факультета // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Харьковский университет ; под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. – Харьков : Типография «Печатное дело», 1908. – 310 с. – С. 5–6.

¹⁷ Устав Императорского Харьковского университета [утвержден 5 ноября 1804 г.]. – С. 236.

– публичный ординарный профессор (1806), доктор прав (?), декан отделения нравственных и политических наук (1807, 1809, 1811) Тимковский Илья Федорович (1806–1812). *Преподавал также курс истории русского права (1809), а также курс «государственного и гражданского российского права» (1810)*¹⁸;

– лектор (до ноября 1809), адъюнкт «Истории, Географии и Статистики Российского Государства»¹⁹ (ноябрь 1809), экстраординарный профессор «Истории и Статистики Российского государства»²⁰ (февраль 1812), ординарный профессор «Истории, Статистики и Географии Российского Государства» (август 1814), помощник библиотекаря университета (? – 1812), декан отделения словесных наук (1814, 1816), член училищного комитета университета (1816) Успенский Гавриил (Гаврила) Петрович (1812–1819). *Занимая с февраля 1812 г. по 1819 г. указанные должности экстраординарного и ординарного профессора на кафедре истории, географии и статистики Российского государства, проводил со студентами лекционные и практические занятия по российскому гражданскому праву (1812, 1813, 1819), теории российской юриспруденции (1813), истории законодательства Российской империи (1815–1816), истории российского права (1819), российскому уголовному праву (1816)*²¹;

– адъюнкт (1821) с «жалованием экстраординарного профессора» (1823), магистр прав (1814), доктор прав (1819) Михайловский Капитон Фи-

---

¹⁸ Загурский Л. Н. Опыт истории юридического факультета Императорского Харьковского Университета / Л. Н. Загурский. – Второе дополнение. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1907. – С. 1–16. – С. 7; Загурский Л. Н. Обзорение предметов преподавания и распределения лекций на юридическом фак[ульте] Харьк[овского] Унив[ерситета] в период 1804–1835 г. / Л. Н. Загурский // Записки Императорского Харьковского университета. – 1906. – Книга 3-я и 4-я [Летопись Харьковского Университета]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1907. – С. 1–16. – С. 7. Указанные публикации Л. Н. Загурского являются одинаковыми по содержанию, а первая из них представляет собой отдельную работу (оттиск), которая под несколько измененным названием была опубликована в том же году в разделе «Летопись Харьковского Университета» издания «Записки Императорского Харьковского университета».

¹⁹ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1809. – № XXIII. – С. 264.

²⁰ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1812. – № XXXIII. – С. 45.

²¹ Загурский Л. Н. Опыт истории юридического факультета императорского Харьковского Университета. – С. 1–16; Загурский Л. Н. Обзорение предметов преподавания и распределения лекций на юридическом фак[ульте] Харьк[овского] Унив[ерситета] в период 1804–1835 г. – С. 8–11.

липпович (1821–1823). *Проводил со студентами практические занятия по уголовному и гражданскому праву;*

– преподаватель (1823), кандидат прав (1823) Спасский Николай Тимофеевич (1823–1824, 1828–1831);

– ординарный профессор (1825), декан отделения (1827, 1828), магистр прав (27 апреля 1812) Данилович Игнатий Николаевич (1825–1830). *Кроме курса российского уголовного права, преподавал также курс российского гражданского права (1828)²²;*

– адъюнкт (14 июля 1830) Бабичев Андрей Кондратьевич (14 июля 1830 – лето 1833). *Кроме курса российского уголовного права, преподавал также курсы российского публичного права, уголовного и гражданского судопроизводства²³;*

– кандидат прав, которому специально было поручено преподавание российского уголовного и гражданского права (1829), адъюнкт (17 января 1833)²⁴, магистр прав (1833) Гордеенко (Гордеенков) Гавриил Степанович (1829 – 26 июня 1835). *Секретарь юридического факультета (1833 или 1834)²⁵. В 1832–1833 учебном году Г. С. Гордеенко преподавал курсы «Российского Гражданского и Уголовного Права»²⁶, а в 1833–1834 учебном году, после увольнения А. К. Бабичева, он (уже в качестве адъюнкта) – курсы уго-*

---

²² Загурский Л.Н. Опыт истории юридического факультета императорского Харьковского Университета. – С. 13; Загурский Л. Н. Обзорение предметов преподавания и распределения лекций на юридическом фак[ультете] Харьк[овского] Унив[ерситета] в период 1804–1835 г. – С. 13.

²³ В некоторых источниках указывается, что дисциплинами, которые читал А. К. Бабичев, были «Российское Публичное Право» и «Российское Практическое Судопроизводство», которые он преподавал по два часа в неделю (см.: О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания. (Извлечено из отчетов за 1832–33 академический год) // Журнал Министерства народного просвещения. – [1834]. Часть четвертая. – [№ XII. Декабрь]. – Санкт-Петербург : в типографии Императорской Академии Наук, 1834. – С. 246).

²⁴ В апрельском номере «Журнала Министерства народного просвещения» за 1834 г. указывается: «Магистры Гордеенков и Криворотов определены Адъюнктами по Юридическому Факультету (17 Янв[аря])» (см.: Журнал Министерства народного просвещения. – [1834]. Часть вторая. – [№ IV. Апрель]. – Санкт-Петербург : в типографии Императорской Академии Наук, 1834. – С. СІХ). Однако, какой именно имелся в виду год, 1833-й или 1834-й, пока не установлено.

²⁵ Журнал Министерства народного просвещения. – [1834]. Часть вторая. – [№ IV. Апрель]. – 1834. – С. LXXXVI.

²⁶ О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания. (Извлечено из отчетов за 1832–33 академический год). – С. 246.

ловного и гражданского права и судопроизводства, а также российского публичного права. В 1834–1835 и 1836–1837 учебных годах, по поручению факультета, Г. С. Гордеенко преподавал курсы «Российского Публичного Права», «Гражданского и Уголовного Права»²⁷ и курс истории российского законодательства.

На кафедре прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи временно осуществлялось преподавание адъюнктом (1812), ординарным профессором (1818) *кафедры прав естественного, политического и народного* Пауловичем (Павловичем) Константином Павловичем учебных дисциплин «общее уголовное право» (1813, 1816)²⁸ и «российское уголовное право» (5 октября 1820 – 24 января 1821 и 1823–1824). Кроме этого, К. П. Паулович преподавал дисциплины «история римского права» и «римское право» (1812, 1815–1816, 1819, 1820 – 21 октября 1834), а также «общее естественное право» (1813), «общее публичное право» (1813) (об этом см. ниже – подпункт 1.1.4 данного подраздела).

1.1.2. 26 июня 1835 г. был Высочайше утвержден Общий устав Императорских российских университетов, который в составе этих учебных заведений предусмотрел наличие юридического факультета (вместо отделения нравственных и политических наук).

На юридическом факультете Харьковского университета преподавание уголовного права осуществлялось на *кафедре законов полицейских и уголовных* (26 июня 1835 – 18 июня 1863) в период с августа 1850 г. и до 1851 г. преподавание курса уголовного права не осуществлялось вообще, поскольку кафедра не имела ни одного штатного преподавателя (об этом свидетельствуют следующие записи в справочной литературе: «В августе мес[яце] 1850 г. совет нашел возможным освободить декана Куницына от преподава-

---

²⁷ О публичных курсах в университетах на 1834–1835 академический год // Журнал Министерства народного просвещения. – [1835]. Часть пятая. – [№ III. Март]. – [Отдел 3]. – Санкт-Петербург : в типографии Императорской Академии Наук, 1835. – С. 502.

²⁸ Загурский Л. Н. Опыт истории юридического факультета императорского Харьковского Университета. – С. 8–12; Загурский Л. Н. Обзорение предметов преподавания и распределения лекций на юридическом фак[ультете] Харьк[овского] Унив[ерситета] в период 1804–1835 г. – С. 8–12.

ния в 1850/51 г. уголовного законовещения, с тем, чтобы преподавание сего предмета было бы поручено кому-либо из прочих г.г. преподавателей. Однако, никто из членов факультета не принял на себя таковое преподавание, а потому факультет находит возможным оставить уголовное право без преподавания в первой половине года, с тем, чтобы во 2-м полугодии, если к тому времени не будет определен преподаватель по сему предмету, преподавание возложить на кого окажется удобнее (14 авг., 25 сент., 22 ноября 1850 г.)»²⁹; «Безуспешными оказались также объявленные конкурсы по вакантным кафедрам уголовных и полицейских законов, энциклопедии права (1851 г.), римского права (1860 и 1861 г.г.), по кафедре о финансах (1860 и 1861). Оставление молодых людей в университете, в качестве стипендиатов для приготовления к профессорскому званию, отправление их за границу с ученой целью, не производилось»³⁰).

Состав:

– адъюнкт (1833), исправляющий должность экстраординарного профессора (май 1837), ординарный профессор (сентябрь 1838), магистр прав (1833), доктор прав (сентябрь 1838) Гордеенко (Гордеенков) Гавриил Степанович (26 июня 1835 – 15 апреля 1849). *В этот период, кроме курса уголовного права, временно преподавал также курс общенародного правоведения;*

– ординарный профессор (август 1852), доктор прав (1844) Палюмбецкий Александр Иванович (август 1852 – 18 июня 1863).

В период с июня 1842 г. по август 1852 г. преподавание уголовного права на кафедре законов полицейских и уголовных *временно* осуществлялось преподавателями других кафедр юридического факультета, а именно:

– адъюнктом (30 ноября 1838), секретарем совета юридического факультета (1842–1845), исправляющим должность экстраординарного профессора (1844), экстраординарным профессором (1844), ординарным профессо-

---

²⁹ Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Харьковский университет ; под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. – Харьков : Типография «Печатное дело», 1908. – 309 с. – С. 41.

³⁰ Там же. – С. 45.

ром (ноябрь 1845) *кафедры энциклопедии или общего обозрения системы законодательства и российских государственных законов*, ректором университета (1849), доктором прав (1844) Палюмбецким А. И. с июня 1842 г. до 1 августа 1844 г., когда ординарный профессор Гордеенко Г. С. пребывал в заграничной командировке, а также после смерти последнего (15 апреля 1849 г.) и до конца первой половины 1850 г. Кроме этого, в апреле 1849 г. (по решению совета юридического факультета и ректора университета) и в августе 1853 г. (по указанию попечителя Харьковского учебного округа) проводил экзамены по уголовному праву;

– ординарным профессором (14 сентября 1835) *кафедры гражданских законов, общих особенных и местных*, деканом юридического факультета (1849), проректором университета (1849), директором Педагогического института в составе Харьковского университета (1841–1854), доктором прав (1835) Куницыным Алексеем Васильевичем (после смерти ординарного профессора Гордеенко Г. С. 19 апреля 1849 г. и до августа 1850 г.)³¹;

– ординарным профессором (14 сентября 1835) *кафедры законов благоустройства и благочиния*, специально назначенным советом юридического факультета в 1851 г. для преподавания по кафедре законов полицейских и уголовных курса уголовного права в 1852–1853 учебном году, доктором прав (1840) Платоновым Иваном Васильевичем (1851 – август 1852). *Очевидно, осуществлял преподавание курса уголовного права на протяжении первой половины 1851 г. и на протяжении второй половины 1851 – первой половины 1852 учебного года, поскольку в августе 1852 г. попечитель учебного округа дал свое согласие на занятие должности ординарного профессора кафедры законов полицейских и уголовных Палюмбецким А. И. и вопреки решению совета юридического факультета поручил провести экзамен по уголовному*

---

³¹ См. об А. В. Куницыне: Томсинов В. А. Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е – начало 80-х гг. XIX в.): учебное пособие / В. А. Томсинов. – М.: Зерцало-М, 2013. – 300 с. – С. 79.

праву в апреле 1853 г. вместо И. В. Платонова ординарному профессору А. И. Палюмбецкому.

1.1.3. Кафедра уголовного права и уголовного судопроизводства и судопроизводства (18 июня 1863 – 1919) была создана вместо реформированной кафедры законов полицейских и уголовных на основании Общего устава Императорских российских университетов, Высочайше утвержденного 18 июня 1863 г. (этим Уставом на юридических факультетах российских императорских университетов предусматривалось тринадцать кафедр при тринадцати профессорах и шести доцентах (вместо семи кафедр при восьми профессорах и двух адъюнктах по предыдущему Уставу); в соответствии с Уставом 1863 г. кафедра, на которой осуществлялось преподавание уголовного права, получила название «кафедры уголовного права и уголовного судопроизводства и судопроизводства» (в литературе такое название сокращалось до «кафедры уголовного права и судопроизводства»³²).

Состав:

– ординарный профессор (18 июня 1863), декан юридического факультета (1863–1866, 1869–1870), ректор университета (1872–1873, осень 1879 – ?), почетный член университета (1875), доктор прав (1844) Палюмбецкий А. И. (18 июня 1863 – 1 октября 1876);

– приват-доцент (31 января 1867), доцент (23 февраля 1870 или 31 января 1871), экстраординарный (24 марта 1873), ординарный (24 июля 1874) профессор, заслуженный профессор университета (апрель 1892), магистр (24 декабря 1870), доктор (14 февраля 1872) уголовного права Владимир Леонид (Литман) Евстафьевич (Евстахович) (31 января 1867 – 20 сентября 1893). *Как приват-доцент преподавал курс законов «о предупреждении и пресечении преступлений», начиная с первого полугодия 1867 г., а с 1872–1873 учебного года преподавал курс уголовного судопроизводства.*

---

³² Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905).– С. 64, 70.

Курс уголовного судоустройства Л. Е. Владимиров преподавал до выхода А. И. Палюмбецкого в отставку. После этого он с 1876–1877 учебного года начинает преподавать курс уголовного права;

– приват-доцент (октябрь 1880) Василенко Иван Григорьевич (октябрь 1880 – 1892);

– ординарный профессор (1893) Даневский Всеволод Пиевич (1893 – 25 марта 1898). *Читал студентам курсы лекций по общей и особенной части уголовного права как ординарный профессор указанной кафедры на протяжении 1893–1898 гг., а также курсы уголовного и гражданского судопроизводства и курс международного права;*

– приват-доцент (31 декабря 1894), исправляющий должность экстраординарного профессора (19 марта 1904), магистр уголовного права (10 декабря 1903) Киселев Александр Дмитриевич (1894–1919);

– исправляющий должность экстраординарного профессора (осень 1903), ординарный профессор (2 июня 1905), магистр (1900), доктор (1905) уголовного права Чубинский Михаил Павлович (1903 – 7 февраля 1906). *Кроме курсов лекций по общей и особенной части уголовного права, а также практических занятий по этим дисциплинам, на протяжении весеннего семестра 1903 г. временно преподавал курс истории уголовного права и процесса вместо исправляющего должность экстраординарного профессора кафедры истории русского права Н. А. Максимейко, который с 20 мая 1903 г. по 1 января 1904 г. находился в заграничной командировке для работы над докторской диссертацией;*

– приват-доцент (30 января 1908), магистрант (30 января 1902), магистр уголовного права (1908) Таубер Леонид Яковлевич (1902–1919). *Проводил со студентами практические занятия по уголовному праву, совмещая преподавательскую деятельность в университете и Харьковском коммерческом*

училище (? – 1919), а также с работой в Харьковской судебной палате (1895–1917) и политической деятельностью³³;

– приват-доцент (25 января 1913), магистрант (8 мая 1912), старший ассистент при юридическом факультете (1915), магистр уголовного права (не позднее 1913) Маклецов Александр Васильевич (1913–1919). В официальных документах упоминается как стипендиат (1911)³⁴, выдержавший 8 мая 1912 г. вторую половину экзамена на степень магистра и прочитавший пробные лекции для получения должности приват-доцента соответственно 5 и 12 ноября 1912 г.³⁵ Должности приват-доцента и старшего ассистента при факультете совмещал. Начиная с 1913–1914 учебного года, читал лекции по необязательному для студентов курсу «Главнейшие направления в науке уголовного права» (один час в неделю) и проводил практические занятия по уголовному праву и судопроизводству, как обязательные для студентов (по два часа в неделю)³⁶. С 1 января 1914 г. распоряжением Министерства народного просвещения был командирован за границу сроком на два года «для приготовления к профессорскому званию»³⁷. Преподавательскую деятельность в университете совмещал с работой в эвакуированном в конце 1916 г. в Харьков из Новой Александрии институте сельского хозяйства и лесоводства (1914–1919), работой по организации в 1916 г. в Харькове высших женских курсов, а также политической деятельностью³⁸;

---

³³ На протяжении 1917–1919 гг. Л. Я. Таубер представлял руководящие органы Харьковской организации Конституционно-демократической партии. В 1917-м и 1919-м годах избирался гласным Харьковской городской Думы от указанной партии (см.: Новая Россия. – 1919 (8 ноября)).

³⁴ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1911 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 3-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1912. – С. 4.

³⁵ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1912 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 1-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1913. – С. 16–17.

³⁶ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1913 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 1-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1914. – С. 35, 37.

³⁷ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1914 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 1-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1915. – С. 5–6, 39.

³⁸ Вместе с Л. Я. Таубером А. В. Маклецов на протяжении 1917–1919 гг. представлял руководящие органы Харьковской организации Конституционно-демократической партии и также избирался гласным Харьковской городской Думы от кадетской партии (см.: Новая Россия. – 1919 (8 ноября)).

– приват-доцент (3 декабря 1915), магистрант (28 марта 1914), магистр уголовного права (?) Трахтеров Владимир Сергеевич. *В официальных источниках упоминается как стипендиат с 1911 г.³⁹ «для приготовления к профессорскому званию ... по 17 мая 1913 года»⁴⁰, впоследствии «выдержавший испытания в первой половине» на степень магистра уголовного права 28 марта 1914 г.⁴¹ и «согласно разрешению Г. Управляющего учебным округом принят в число приват-доцентов по кафедре уголовного права» 3 декабря 1915 г.⁴²*

Преподавание уголовного права параллельно (одновременно) с преподавателями кафедры уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства осуществлялось ординарным профессором *кафедры международного права* (1884) В. П. Даневским (1887–1893), то есть преподавателем другой кафедры юридического факультета и только на протяжении шести учебных лет – до выхода ординарного и заслуженного профессора Л. Е. Владимирова в отставку.

1.1.4. В период 1804–1919 гг. преподавание дисциплин, связанных с наукой уголовного права, осуществлялось и на других кафедрах отделения нравственных и политических наук (1804–1835) и юридического факультета (1835–1919) Харьковского университета.

В этот период дисциплины, наименования которых соответствовали названиям курсов естественного права, юридической энциклопедии (энциклопедии права) и энциклопедии законоведения преподавались на четырех кафедрах.

---

³⁹ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1911 год. – С. 4.

⁴⁰ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1913 год. – С. 4.

⁴¹ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1914 год. – С. 40.

⁴² Список служащих в Императорском Харьковском Университете // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 2-я и 3-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1916. – С. 12; Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1915 год // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 1-я [Часть официальная]. – Харьков : Типография и Литография М. Зильберберг и С-вья, 1916. – С. 43.

Кафедра енциклопедии права на протяжении 1804–1835 гг. (по Уставу 1804 г.) называлась *кафедрой прав естественного, политического и народного*.

Состав:

– адъюнкт (1807), экстраординарный (июнь 1811), ординарный (февраль 1812) профессор, секретарь Совета отделения нравственных и политических наук (ноябрь 1813 – ?) Ланг Иосиф Матвеевич (1807–1813). *Преподавал студентам курс естественного права. Причем в официальных источниках времен работы И. М. Ланга в Харьковском университете указывалось, что в феврале 1812 г. он был «утвержден в звании Ординарного Профессора Дипломатики и Политической Экономии»⁴³, а в следующем 1813-м году состоял «Публичным Ординарным Профессором»⁴⁴;*

– ординарный профессор (май 1811) Терлаич Григорий Иванович (1811), *который представил свое двухтомное исследование «Краткое руководство к систематическому познанию гражданского частного права России»⁴⁵ в Харьковский университет и был в мае 1811 г. избран ординарным профессором по вышеуказанной кафедре⁴⁶. Однако, переехав в Харьков летом 1811 г., так и не приступил к работе, поскольку заболел сыпным тифом и в том же 1811-м году умер;*

– адъюнкт (1812), доктор философии (?), магистр прав (1810), секретарь отделения нравственных и политических наук (октябрь 1813), ординар-

---

⁴³ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1812. – № XXXIII. – С. 43.

⁴⁴ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1813. – № XXXIV. – С. 3.

⁴⁵ Терлаич Г. И. Краткое руководство к систематическому познанию гражданского частного права России : В 2 ч. / Григорий Терлаич/ – СПб. : При Императорской Академии Наук, 1810. – Ч. 1. – 114 с. ; Ч. 2. – 244 с.

⁴⁶ В связи с этим в издании «Периодическое сочинение о успехах народного просвещения» за 1811 г. указывалось, что в мае этого года «по представлению Совета Императорского Харьковского Университета, Профессор Санкт-Петербургского Педагогического Института Терлаич утвержден в сей Университет Ординарным Профессором Прав Естественного, Политического и Народного» (см.: Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1811. – № XXXI. – С. 168, 170). Через месяц после этого ординарный профессор Г. И. Терлаич, как избранный Советом Харьковского университета по кафедре «Прав Естественного, Политического и Народного», был утвержден решением министра народного просвещения (там же. – С. 222). Хотя в отдельных источниках все же указывается, что, например, в 1806 г. Г. И. Терлаич в чине профессора Педагогического института в Петербурге не состоял (см.: Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1806. – № XIV. – С. 143).

ный профессор (1818), заслуженный профессор (1834), декан отделения нравственных и политических наук (1821, 1822) Паулович (Павлович) Константин Павлович (1810 – 21 октября 1834). Как ординарный и заслуженный профессор состоял в университете членом «Испытательного для Гражданских Чиновников Комитета» (23 апреля – 21 октября 1834)⁴⁷. Кроме дисциплины «общее естественное право» (1813), преподавал также дисциплины под названиями «история римского права» и «римское право» (1812, 1815–1816, 1819, 1820 – 21 октября 1834), «общее публичное право» (1813), «общее уголовное право» (1813, 1816) и «российское уголовное право» (5 октября 1820 – 24 января 1821 г. и 1823–1824 гг.). Как заслуженный профессор был «уволен вовсе от службы» на основании распоряжения министра народного просвещения от 21 октября 1834 г.⁴⁸;

– экстраординарный профессор по кафедре прав иностранных народов (за другими данными – «экстраординарный профессор для исторических наук»⁴⁹) (май 1811), ординарный профессор «Прав Естественного, Политического и Народного»⁵⁰ (июль 1815), декан отделения нравственных и политических наук (1816), секретарь Совета этого отделения (1816), член училищного комитета университета (1817) Рейт Бернгард Осипович *на протяжении 1815–1820 гг. временно преподавал дисциплину под названием «естественное право: частное, естественное и народное право»*;

– ординарный профессор (1806), декан отделения нравственных и политических наук (1806, 1814), член училищного комитета университета

---

⁴⁷ Журнал Министерства народного просвещения. – Часть первая. – Санкт-Петербург : в типографии Императорской Академии Наук, 1834. – [№ I. Январь]. – С. LXXVII; Журнал Министерства народного просвещения. – Часть первая. – Санкт-Петербург : в типографии Императорской Академии Наук, 1834. – [№ II. Февраль]. – С. CLVII.

⁴⁸ Журнал Министерства народного просвещения. – Часть первая. – 1834. – [№ II. Февраль]. – С. CLVII.

⁴⁹ В издании «Периодическое сочинение о успехах народного просвещения» за 1811 г. ученое звание, в которое был возведен Бернгард Рейт в мае 1811 г., определялось следующим образом: «по представлению Совета Харьковского Университета адъюнкт сего Университета Доктор Рейт утвержден в звании Экстраординарного Профессора для исторических наук» (см.: Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1811. – № XXXI. – С. 168, 170). О том, что Бернгард Рейт был «переведенным» из адъюнктов университета экстраординарным профессором именно «исторических наук», указывается и в других источниках (там же. – С. 225).

⁵⁰ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1815. – № XL. – С. 106, 108.

(1816, 1817) Иоганн (Иван Егорович) Шад (1806). *Преподавал курс естественного права на протяжении 1806 г.*

Кафедра энциклопедии или общего обзора системы законовещения, Российских государственных законов, то есть законов основных, законов о состояниях и государственных учреждениях получила свое название по Уставу 1835 г. (название сохранялось до 18 июня 1863 г., когда был Высочайше утвержден очередной Общий устав императорских российских университетов и соответствующая кафедра получила название «энциклопедии права»).

Состав:

– адъюнкт (1838) Палюмбецкий А. И. (1838 – 18 июня 1863) *преподавал студентам курсы энциклопедии законовещения, основных законов Российской империи, а также курс под названием «законы о состояниях и государственные учреждения»;*

– адъюнкт (1851), кандидат прав (1847), магистр прав (1849) Каченовский Дмитрий Иванович (1851–1853). *Преподавал студентам только один «отдел» энциклопедии законовещения, называвшийся как «основные законы, учреждения и устав о службе», а также курс государственных учреждений;*

– исправляющий должность адъюнкта (1843), экстраординарный (1854), ординарный профессор (1859), магистр гражданского законовещения (1842), доктор прав (1851) Станиславский Антон Григорьевич (12 ноября 1853 – май 1859, август 1859 – 18 июня 1863). *Как исправляющий должность адъюнкта преподавал один «отдел» курса энциклопедии законовещения, называвшийся учением о правах состояний, а также курс истории римского права. В дальнейшем преподавал курс русских государственных и курс истории римского права. После того, как в августе 1852 г. А. И. Палюмбецкий перешел на кафедру законов полицейских и уголовных, именно А. Г. Станиславский стал преподавать вместо него курс энциклопедии законовещения и курс российских государственных законов. Являлся специали-*

стом в области уголовного права, поскольку в 1854 г. Совет императорского Санкт-Петербургского университета избрал его экстраординарным профессором кафедры законов полицейских и уголовных, о чем свидетельствует следующая запись А. Н. Фатеева в «Биографическом словаре профессоров и преподавателей» юридического факультета Харьковского университета: «Через 3 года после перевода в Харьковский университет Станиславский был избран Сов[етом] Петербургского унив[ерситета] на кафедру уголовн[ых] и полиц[ейских] законов»⁵¹;

– ординарный профессор кафедры благоустройства и благочиния (1858), назначенный в 1858 г. для временного преподавания курса энциклопедии законоведения на протяжении весеннего семестра 1858–1859 учебного года, Пахман Семен Викентьевич (1858–1859). Временно на протяжении нескольких месяцев преподавал как профессор кафедры благоустройства и благочиния курс законов о государственных и губернских учреждениях между увольнением А. Г. Станиславского в мае 1859 г. и возобновления им своей преподавательской деятельности в августе того же года, но уже в качестве ординарного профессора;

– адъюнкт (1863), магистр международного права (1862) Стоянов Андрей Николаевич (весенний семестр 1862–1863 учебного года). Проводил занятия по курсу энциклопедии законоведения всего несколько месяцев в 1863 г., поскольку в том же году убыл за границу в командировку с научной целью, а после своего возвращения в 1865 г. занял в университете должность адъюнкта по кафедре иностранных законодательств.

Кафедра энциклопедии права (такое название было введено по Уставу 1863 г.) с двумя составляющими: 1) энциклопедией юридических и политических наук и 2) историей философии права функционировала до 1884 г., когда на основании Высочайше утвержденного 23 августа 1884 г. Общего уста-

---

⁵¹ Биографический словарь профессоров и преподавателей юридического факультета // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Харьковский университет; под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1908. – 310 с. – С. 296.

ва императорских российских университетов в составе юридических факультетов была предусмотрена кафедра энциклопедии права и истории философии права.

Состав:

– ординарный профессор (1859), доктор прав (1851) Станиславский А. Г. (18 июня 1863 – 2 мая 1869). *Преподавал курс энциклопедии права до 1868 г., после чего перешел на кафедру римского права, продолжая проводить занятия по энциклопедии права до 2 мая 1869 г.;*

– приват-доцент (31 января 1867), доцент (23 февраля 1870 или 31 января 1871), экстраординарный (24 марта 1873), ординарный (24 июля 1874) профессор по кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства и судопроизводства, назначенный в 1869 г. и 1872 г. для временного преподавания курса энциклопедии права, Владимиров Л. Е. (1869–1870, 1872–1878). *Осуществлял преподавание этой дисциплины с 1869 г. по 1870 г. (один год после А. Г. Станиславского) до своего отъезда за границу в 1870 г. После возвращения из-за границы в 1872 г. продолжил преподавание курса энциклопедии права до 1878 г.;*

– ординарный профессор по кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства (18 июня 1863), назначенный в 1870 г. для временного преподавания курса энциклопедии права на протяжении 1870–1871 учебного года, Палюмбецкий А. И. (1870–1871). *Временно преподавал указанную дисциплину вместо ушедшего в заграничную командировку Л. Е. Владимирова (на период его пребывания за границей);*

– приват-доцент (1878), доцент (1881), магистр государственного права (1881) Ярош Киприян Николаевич (1878 – 23 августа 1884). *Как приват-доцент по указанной кафедре преподавал курс энциклопедии права после Л. Е. Владимирова.*

Кафедра энциклопедии права и истории философии права функционировала в составе юридического факультета с 23 августа 1884 г. по 1919 г.

Состав:

– ординарный профессор (23 августа 1884), магистр международного права (1862), доктор государственного права (1869) Стоянов А. Н. (23 августа 1884 – март 1887). *Преподавал курс энциклопедии права до своего перехода в марте 1887 г. на кафедру римского права;*

– доцент (23 августа 1884), экстраординарный (1885), ординарный (1888) профессор, магистр (1881), доктор (1886) государственного права Ярош К. Н. (23 августа 1884 – сентябрь 1902). *Сначала проводил занятия по истории философии права, а после перехода А. Н. Стоянова в марте 1887 г. на кафедру римского права стал преподавать курс энциклопедии права и курс истории философии права. Прекратил преподавательскую деятельность с выходом в отставку в сентябре 1902 г., в связи с чем кафедра оставалась вакантной (т. е. не имела ординарного или экстраординарного профессора, который бы ее занимал) до 1909 г., когда исправляющим должность экстраординарного профессора по этой кафедре стал А. Н. Фатеев;*

– приват-доцент (23 ноября 1897), исправляющий должность экстраординарного профессора (3 марта 1908), магистрант (1900), магистр государственного права (1908) Фатеев Аркадий Николаевич (октябрь 1900–1919). *Как приват-доцент преподавал студентам часть обязательной дисциплины истории философии права под названием «Важнейшие правовые учения XIX века»⁵². Кроме этого, проводил со студентами практические занятия по энциклопедии права и истории философии права. В 1901–1902 учебном году преподавал студентам курсы энциклопедии права и истории философии права вместо ушедшего в заграничную командировку К. Н. Яроша. После возвращения К. Н. Яроша и его выхода в отставку в сентябре 1902 г. А. Н. Фатеев стал читать студентам лекции по курсу энциклопедии права и курсу истории философии права. Свою преподавательскую деятельность в*

---

⁵² По другим данным приват-доценту А. Н. Фатееву в указанное время «было поручено факультетом чтение части обязательного курса по истории философии права: «Философские правовые учения 19 ст.» (см.: Биографический словарь профессоров и преподавателей юридического факультета. – С. 299).

университете совмещал с работой в Харьковском коммерческом институте, где на протяжении 1916–1919 гг. читал курс лекций по общей теории права. В справочной литературе также указывается, что А. Н. Фатеев преподавал в 1902–1903 учебном году «на общеобразовательных курсах для женщин», читая «историю правового положения женщины», а также в 1904 г. «на общеобразовательных курсах для рабочих г. Харькова» и «на курсах при женской гимназии Д. Д. Оболенской», проводя со слушателями обоих курсов занятия по законоведению⁵³.

На *кафедре истории русского права* при преподавании учебной дисциплины под названием «история уголовного права и процесса», начиная с осеннего семестра 1897–1898 учебного года, осуществлялось преподавание дисциплины под названием «история русского уголовного права и процесса».

Преподаватели:

– приват-доцент (осень 1897), исправляющий должность экстраординарного профессора (15 октября 1902), ординарный профессор (13 марта 1915), магистр (май 1902), доктор (1915) государственного права, Максимейко Н. А. (осень 1897 – ?);

– исправляющий должность экстраординарного профессора (осень 1903), магистр уголовного права (1900) Чубинский М. П. (осенний семестр 1903–1904 учебного года). *Преподавал эту дисциплину временно на протяжении осеннего семестра 1903–1904 учебного года, заменяя Н. А. Максимейко, который находился в заграничной командировке с 20 мая 1903 г. по 1 января 1904 г.*

На *кафедре римского права* (в пределах курса истории римского права вопросы, связанные с римским уголовным правом, рассматривались не всегда и не всеми преподавателями этой учебной дисциплины, поэтому ниже приводятся сведения лишь о тех из них, кто обращался к таким вопросам).

Преподаватели:

---

⁵³ Биографический словарь профессоров и преподавателей юридического факультета. – С. 300.

– адьюнкт, направленный «из учителей Гимназии в Лекторы» для преподавания истории римского права и римского права на *кафедре римского права* (июнь 1811), адьюнкт (1812), ординарный профессор (1818), заслуженный профессор (1834) *кафедры прав естественного, политического и народного*, доктор философии (?), магистр прав (1810) Паулович (Павлович) К. П. (июнь 1811 – 21 октября 1834). В опубликованных сведениях указывается, что направлен был «для преподавания наук в Университете ... Доктор Философии Константин Павлович для Прав Римских»⁵⁴. Занимая должности (как основные) адьюнкта и ординарного профессора на кафедре прав естественного, политического и народного, временно преподавал курсы истории римского права и римского права на протяжении 1812, 1815–1816, 1819, 1820 гг.⁵⁵ и вплоть до своего увольнения из университета 21 октября 1834⁵⁶. Кроме этого, преподавал «общее уголовное право» (1813, 1816), «российское уголовное право» (5 октября 1820 – 24 января 1821 и 1823–1824), а также «общее естественное право» (1813), «общее публичное право» (1813);

– адьюнкт (17 января 1833), кандидат прав (1829) Криворотов А. (17 января 1833 – 29 ноября 1834). Преподавал курс истории римского права «по конспекту Пауловича»⁵⁷;

– исправляющий должность экстраординарного профессора (1903), магистр гражданского права (1901) Никонов Сергей Павлович (1903–1909).

1.1.5. Занятия по уголовному праву со студентами юридического факультета проводились также в форме *криминалистического семинара*, действовавшего на протяжении 1912–1917 гг. Такие занятия на семинаре предусматривали специальную программу и имели целью: «1) предоставление возможности студентам познакомиться с теми вопросами уголовного права,

⁵⁴ Периодическое сочинение о успехах народного просвещения. – 1811. – № XXXI. – С. 225.

⁵⁵ Загурский Л. Н. Опыт истории юридического факультета императорского Харьковского Университета. – Второе дополнение. – С. 8–12; Загурский Л. Н. Обзорение предметов преподавания и распределения лекций на юридич[еском] фак[ультете] Харьк[овского] Унив[ерситета] в период 1804-1835 г. – С. 8–12.

⁵⁶ О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания. (Извлечено из отчетов за 1832–33 академический год). – С. 244.

⁵⁷ Там же. – С. 244.

которые не входят в курс элементарного преподавания и 2) самостоятельная и точная работа студентов по первоисточникам»⁵⁸.

В зависимости от первой цели ознакомление с вопросами, выходящими за пределы «элементарного преподавания», касалось: «а) уголовной статистики, б) вопросов тюрьмоведения, уголовной психологии и социологии, в) изучения положительного права западно-европейских держав, г) истории уголовного права, д) разбора классических трудов и произведений новейшей литературы уголовного права»⁵⁹. В свою очередь самостоятельная работа студентов и работа с первоисточниками предусматривала: «а) изучение сборников уголовной статистики русской и западно-европейской, б) ознакомление с отчетами тюремных конгрессов и докладами известных тюрьмоведов-практиков, в) обращение к курсам психологии и психиатрии, г) непосредственное изучение западно-европейских кодексов, комментариев к ним и кассационной практики, д) чтение классических трудов по уголовному праву в подлиннике, е) непосредственное ознакомление с памятниками уголовного права»⁶⁰.

Руководители семинара (1912–1917):

– исправляющий должность экстраординарного профессора (19 марта 1904), магистр уголовного права (10 декабря 1903) Киселев А. Д.;

– приват-доцент (30 января 1908), магистрант (30 января 1902), магистр уголовного права (1908) Таубер Л. Я.

Выводы.

1. Преподавание курса уголовного права в Харьковском университете осуществлялось с момента открытия в нем отделения нравственных и политических наук в 1804 г., а с 1835 г. – на юридическом факультете, и считалось обязательной частью учебного процесса до его полного прекращения в

---

⁵⁸ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1912 год. – С. 167; Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1913 год. – С. 177.

⁵⁹ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского университета за 1912 год. – С. 167.

⁶⁰ Там же. – С. 167.

1919 г. (по причине установления в декабре этого года в Харькове советской власти и начала реформирования системы университетского образования).

С учетом штатного состава процесс преподавания указанной дисциплины прошел по крайней мере три основных этапа. На *первом* этапе (1804–1834) в состав преподавателей входили преимущественно выпускники иных учебных заведений, которые преподавали также и иные юридические дисциплины (историю русского права (законодательства), государственное право, гражданское право и судопроизводство, римское право, публичное право). На *втором* этапе (1834–1863) преподавателями курса уголовного права были только два лица (за исключением периода 1849–1850, 1852–1853 гг.) – Г. С. Гордеенко и А. И. Палюмбецкий. *Третий* этап (1863–1919) характеризовался преподавательской деятельностью выпускников юридического факультета Императорского Харьковского университета (за исключением М. П. Чубинского) и увеличением численности дисциплин, связанных с наукой уголовного права.

2. Основы уголовно-правовой науки в Харьковском университете на протяжении более полувека (нескольких этапов) закладывались представителями других отраслей правоведения, а именно: 1) истории русского права (И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, И. Н. Данилович, Н. А. Максимейко); 2) энциклопедии права (законоведения) (И. М. Ланг, Бернгард Рейт, Иоганн Шад, К. П. Паулович, Д. И. Каченовский, А. Г. Станиславский, А. И. Палюмбецкий); 3) международного права (Иоганн Шад, Д. И. Каченовский, В. П. Даневский, И. Н. Данилович, К. П. Паулович). Отдельно следует отметить лиц, преподававших в Харьковском университете параллельно курсы уголовного и гражданского права (И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, К. Ф. Михайловский, А. К. Бабичев, А. В. Куницын), а также уголовного права, «российского публичного права» и «российского практического судопроизводства» (А. К. Бабичев)⁶¹.

---

⁶¹ О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания. (Извлечено из отчетов за 1832–33 академический год). – С. 246.

Судя по всему, такое «совмещение» преподавания нескольких юридических наук обуславливалось содержанием уголовного права как учебной дисциплины, состоявшей в сжатом изложении источников уголовного права того времени. Такую ситуацию нельзя считать чем-то чрезвычайным в учебных заведениях первой половины XIX в. К тому же, она была характерна и для других учебных заведений и юридических дисциплин (например, преподавание курса энциклопедии права на юридическом факультете Императорского университета Святого Владимира в Киеве довольно часто осуществлялось специалистами смежных отраслей права (прежде всего, государственного права) и было связано с тем, что теория права еще не сформировалась как самостоятельная наука, а энциклопедия права рассматривалась как учебная дисциплина, которая имела конспективный характер и состояла в сжатом изложении общих положений других юридических наук, в том числе и уголовного права)⁶².

3. Поскольку приведенный выше «почасовик-хронология» не является окончательным и исчерпывающим, то дальнейшей характеристики требует соотношение уголовного права как учебной дисциплины с другими юридическими дисциплинами с точки зрения наличия в них уголовно-правового содержания (это, например, «общее публичное право», «естественное право», «энциклопедия права», «энциклопедия законоведения», «история римского права», «история уголовного права и процесса», которые преподавались на отделении нравственных и политических наук, а также на юридическом факультете Харьковского университета на протяжении 1804–1919 гг.).

4. Дальнейшего исследования также требует анализ вклада в развитие науки уголовного права на протяжении указанного периода стипендиатов, которые «для подготовки к профессорскому званию» работали над магистерскими диссертациями в области уголовного права в Харьковском универси-

---

⁶² Берзін П. С. Історія викладання теоретико-правових дисциплін в Імператорському університеті Святого Володимира (1835–1920 рр.) / Берзін П. С., Машков А. Д., Балащенко М. І. // Наше право. – 2014. – № 3. – С. 26–27.

тете (а именно: А. Бахирев, А. Д. Киселев, В. Лебедев, М. Иванов, В. М. Ширяев, С. М. Ризников, В. С. Трахтеров). Некоторые из таких «профессорских стипендиатов» серьезно повлияли на формирование (изменение) направлений понимания уголовного права, однако в силу исторических событий процесс подготовки ими магистерских диссертаций в период «профессорского стипендиатства» остался малоисследованным или вообще неизвестным. Например, встречающееся в современных исследованиях утверждение, что в 1910 г. В. С. Трахтеров был «оставлен при университете для подготовки к научной деятельности ... на кафедре уголовного права и судопроизводства ... которую занимал профессор А. Д. Киселев»⁶³, а в 1915 г. он «начал преподавательскую работу в университете в должности приват-доцента»⁶⁴, осуществляя ее вплоть до 1919 г.⁶⁵, нуждается в большей детализации, поскольку не позволяет полностью проследить «прохождение» молодым ученым конкретных этапов процесса «подготовки к профессорскому званию» (начиная с момента зачисления его стипендиатом по указанной кафедре и, заканчивая моментом занятия им должности приват-доцента). К сожалению, не содействует этому также обращение к официальным печатным источникам, содержащим сведения о составе и деятельности преподавателей юридического факультета Харьковского университета на протяжении 1911–1917 гг. Такие печатные источники позволили установить, по крайней мере, следующее: а) на должность приват-доцента В. С. Трахтеров был назначен 3 декабря 1915 г. на основании отдельного разрешения управляющего Харьковским

---

⁶³ Зайцев А. В. Трахтеров Владимир Сергеевич / А. В. Зайцев // Криминалистика первопечатный. – 2014. – № 8. – С. 150–162. – С. 151–152.

⁶⁴ А. В. Зайцев, цитируя соответствующие документы из личного дела В. С. Трахтерова, пишет: «В 1915 г. магистрант В. С. Трахтеров в заседаниях юридического факультета «прочитал две пробные лекции по уголовному праву – одну на тему по собственному избранию и другую на тему, заданную факультетом». Его лекции были признаны факультетом удовлетворительными. В результате ему было выдано свидетельство «на право преподавания в звании приват-доцента». В этом же году он начал преподавательскую работу в университете в должности приват-доцента (внештатный)» (Зайцев А. В. Трахтеров Владимир Сергеевич – С. 152).

⁶⁵ Там же. – С. 152.

учебным округом⁶⁶; б) стипендиатом «для приготовления к профессорскому званию» В. С. Трахтеров состоял не с 1910 г., а с 1911 г. по 17 мая 1913 г.⁶⁷; в) так называемую «первую половину» экзамена на степень магистра он выдержал 28 марта 1914 г.⁶⁸, то есть уже после окончания срока своего «профессорского стипендиатства», а его вторую половину – не позднее 3 декабря 1915 г. Поэтому данный фрагмент жизнеописания В. С. Трахтерова требует дальнейшего, более основательного, исследования (прежде всего, на основе архивных источников).

1.2. Другие учебные заведения

В Харькове среди юридических дисциплин курс уголовного права и дисциплин, связанных с ним, преподавался на отделении нравственных и политических наук (1804–1835), а также на юридическом факультете (1835–1919) местного университета. В это же время в городе функционировали другие учебные заведения (как высшие, так и средние). Юридические дисциплины в этих высших и средних учебных заведениях преподавались только с конца 1890-х годов и до 1919 г. включительно. Причем учащимися изучались лишь основы уголовного права в пределах курсов дисциплин, называвшихся: а) «Законоведение» (Харьковское коммерческое училище Императора Александра III, Институт сельского хозяйства и лесоводства и Харьковский ветеринарный институт Императора Николая I); б) «Общая теория права» (Харьковские высшие коммерческие курсы и Харьковский коммерческий институт).

Уяснению соотношения указанных учебных дисциплин с уголовным правом (его основами) посвящена данная вступительная часть подразде-

---

⁶⁶ Список служащих в Императорском Харьковском Университете // Записки Императорского Харьковского университета. – Книга 2-я и 3-я [Часть официальная]. – 1916. – С. 12; Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1915 год. – С. 43.

⁶⁷ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1913 год. – С. 4.

⁶⁸ Отчет о состоянии и деятельности Императорского Харьковского Университета за 1914 год. – С. 40.

ла 1.2. В то же время основное содержание этого подраздела касается освещения хронологии преподавания дисциплин, связанных с уголовным правом (его основами), в указанных высших и средних учебных заведениях Харькова (за исключением университета, о чем см. выше), а также работы преподавателей таких юридических дисциплин⁶⁹.

Законоведение. «Курс законоведения, – говорилось в «Объяснительной записке к программе законоведения», утвержденной циркуляром Министерства народного просвещения «О программах преподавания в мужских гимназиях законоведения и философской пропедевтики» от 16 июня – 4 июля 1905 г. № 11657, – должен дать учащимся в связном, доступном и систематическом изложении необходимые для каждого образованного человека сведения о действующем законодательстве и основывающемся на нем государственном и обобщенном строе России и представить сжатую, но в основных чертах полную картину существующего порядка, по которой ученик мог бы получить ясное представление о своих отношениях к государству и согражданам»⁷⁰.

Указанная «Объяснительная записка к программе законоведения» ограничивала предмет преподавания лишь обобщенным изложением соответствующих правовых положений (институтов), в связи с чем затрагивать проблемные и спорные моменты было нельзя. При изложении материала основополагающим признавалось направление юридического позитивизма и лишь в необходимых случаях можно было прибегать к историко-правовому анализу (в пределах направления исторического): «В курс законоведения не должно быть введено изложение юридических контrovers, сорных положе-

---

⁶⁹ Следует учитывать, что такими преподавателями юридических дисциплин были ученые, представлявшие юридический факультет Харьковского университета. Поэтому приводимые в подразделе 1.2 сведения относятся к тем учебным заведениям Харькова, в которых осуществляли свою научную и педагогическую деятельность преподаватели юридического факультета Харьковского университета. Причем деятельность эта определенным образом была связана с наукой уголовного права (или его основами).

⁷⁰ Объяснительная записка к программе законоведения [утверждена циркуляром Министерства народного просвещения «О программах преподавания в мужских гимназиях законоведения и философской пропедевтики» от 16 июня – 4 июля 1905 г. № 11657] // Журнал Министерства народного просвещения. – Седьмое десятилетие. Часть ССCLXI. Сентябрь [Отдел IV. Циркуляры Министерства народного просвещения]. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1905. – С. 43–45. – С. 43.

ний и юридических теорий. В нем следует ограничиваться только сообщением необходимых основных положений из теории права, которые являются ключом к пониманию и сознательному усвоению сведений из области положительного права. При изучении отдельных правовых институтов надлежит обращаться к истории их происхождения и приводить исторические справки в мере необходимой для уяснения их современного значения»⁷¹.

Соответствующие темы, касающиеся уголовного права, закреплялись в учебных программах по законоведению и сводились к обобщенному изложению основных положений (институтов) уголовно-правовой науки, а именно: «Понятие об уголовном праве. Уголовное преступление и его отношение к гражданскому преступлению. Виновник преступного деяния. Вменяемость и причины, ее устраняющие. Предмет преступного деяния. Преступное деяние. Внутренняя сторона преступного деяния. Умысел и неосторожность. Внешняя сторона преступного деяния. Роды наказаний. Важнейшие виды уголовных преступлений»⁷².

В упомянутой «Объяснительной записке к программе законоведения» сущность закрепленных в этой программе уголовно-правовых положений (институтов) обосновывалась следующим образом: «Наконец, третий отдел [«Программы законоведения ...»], посвященный изучению карательной деятельности государства, должен замыкать собою изучение отношений государственной и частной жизни, ибо карательная деятельность государства направлена на обеспечение защищаемых правом благ как жизни государственной, так и жизни частной, а следовательно предполагает знакомство с государственным строем, так и с сферой гражданских отношений»⁷³.

---

⁷¹ Объяснительная записка к программе законоведения [утверждена циркуляром Министерства народного просвещения «О программах преподавания в мужских гимназиях законоведения и философской пропедевтики» от 16 июня – 4 июля 1905 г. № 11657]. – С. 43.

⁷² Программа законоведения для мужских гимназий (Курс VII и VIII классов) [утверждена циркуляром Министерства народного просвещения «О программах преподавания в мужских гимназиях законоведения и философской пропедевтики» от 16 июня – 4 июля 1905 г. № 11657] // Журнал Министерства народного просвещения. – Седьмое десятилетие. Часть CCCLXI. Сентябрь [Отдел IV. Циркуляры Министерства народного просвещения]. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1905. – С. 41–42. – С. 42.

⁷³ Там же. – С. 44

Общая теория права. По-другому называлась «общей теорией энциклопедии права»⁷⁴ и представляла собой учебную дисциплину, в системе которой общее внимание уделялось таким «подразделам» публичного права, как «право уголовное; ... право судебное, его части и отделы (судоустройство и судопроизводство)»⁷⁵. Такие «подразделы» соответствовали отдельным наукам, которые в системе права публичного, или государственного (в широком понимании), назывались: «наукой уголовного права» и «наукой судебного права, состоящего из науки судопроизводства гражданского, или частного, и уголовного»⁷⁶. Поэтому уголовное право в курсе общей теории права выступало лишь «иллюстрацией» выделения отраслей публичного права, которая осуществлялась на основе «характера самого правоотношения между отдельным лицом и тем или другим социальным целым»⁷⁷, и была необходима для обоснования вывода о наличии в уголовном праве «публично-правового элемента – общественного интереса»⁷⁸.

Такой общественный интерес всегда «определяет отношения, возникающие из преступлений и наказаний»⁷⁹, в связи с чем «присутствие публично-правового элемента – общественного интереса» признавалось не свойственным гражданскому праву и гражданскому судопроизводству, «вот почему стороны не могут играть в нем той самостоятельной роли, которая составляет, которая составляет особенность процесса гражданского. Уголовные дела,

---

⁷⁴ Ренненкампф Н. К. Рецензия на «лекции по общей теории права» Н. Коркунова [Журнал Министерства народного просвещения, 1888. Март] / Н. К. Ренненкампф // *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира*: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – К.: Либідь, 2011. – С. 475–495. – С. 477.

⁷⁵ Ренненкампф Н. К. Программа по предмету юридической энциклопедии [Университетские известия, 1882. – № 2] / Н. К. Ренненкампф // *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира*: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – К.: Либідь, 2011. – С. 307–312. – С. 312.

⁷⁶ Ренненкампф Н. К. Юридическая энциклопедия [Киев, 1889] / Н. К. Ренненкампф // *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира*: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – К.: Либідь, 2011. – С. 313–442. – С. 430.

⁷⁷ Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права [Киев, 1901] / Е. Н. Трубецкой // *Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира*: у 2 кн. – Кн. 2 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. – К.: Либідь, 2011. – С. 227–380. – С. 367.

⁷⁸ Там же. – С. 370.

⁷⁹ Ренненкампф Н. К. Очерки юридической энциклопедии / [Соч.] Проф. Ун-та св. Владимира Н. К. Ренненкампфа. – 2-е изд., испр. и доп. – Киев: Н. Я. Оглоблин, 1880. – С. 205–206.

правда, могут начинаться и по жалобе потерпевшего лица, но они могут начинаться и безо всякой жалобы, по инициативе уполномоченных на то органов власти. Раз начат уголовный процесс, он уже не может прекратиться вследствие примирения сторон»⁸⁰. Поэтому на лекциях по общей теории права, как правило, в обобщенной форме рассматривались вопросы о понятии уголовных нарушений, преступления, классификации преступлений, наказания, умышленной и неосторожной вины, а также предмета преступления, под которым понимались «всякого рода права и обязанности, которые принадлежат субъектам права (лицам физическим и юридическим)»⁸¹.

1.2.1. Харьковское коммерческое училище Императора Александра III

Решение об открытии Харьковского коммерческого училища было принято в 1888 г., а Положение о нем утверждено императором 4 марта 1891 г.⁸². В соответствии с п. 1 этого Положения «Харьковское коммерческое училище учреждается харьковским купеческим обществом в ознаменованье чудесного спасения Государя Императора, Государыни Императрицы и всей Августейшей семьи от опасности, при крушении поезда 17-го октября 1888 года, на станции Борки»⁸³. В п. 2 Положения указывалось, что училище «принадлежит к разряду средних учебных заведений и имеет целью общее и специальное образование, а также приготовление к торговой деятельности детей, принадлежащих к купеческому, мещанскому, ремесленному и крестьянскому сословию», находится в «ведении министерства народного просвещения» (п. 3)⁸⁴.

2 декабря 1894 г. этому учебному заведению было присвоено имя Императора Александра III. Занятия в училище начались осенью 1893 г., а в 1895 г. оно перешло в подчинение Министерства финансов и Министерства промышленности и торговли.

---

⁸⁰ Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права [Киев, 1901]. – С. 370–371.

⁸¹ Ренненкампф Н. К. Очерки юридической энциклопедии. – С. 162–173.

⁸² См.: Положение о Харьковском коммерческом училище [утверждено 4 марта 1891 г.] // Журнал Министерства народного просвещения. – Шестое десятилетие. Часть ССLXXV. – 1891. Май [Отдел I. Правительственные распоряжения]. – С.-Петербург : Типография В. С. Балашева, 1891. – С. 6–10.

⁸³ Там же. – С. 6.

⁸⁴ Там же. – С. 6.

Обучение в училище осуществлялось на протяжении одного подготовительного класса и семи последующих классов (классы с первого по пятый считались основными, а шестой и седьмой – специальными). Делению классов на основные и специальные соответствовали учебные дисциплины. Среди специальных учебных дисциплин, преподаваемых в этом училище, в Положении назывались «законоведение в общем очертании и, более подробно, торговое право и торговое судопроизводство» (п. 5). Относительно преподавателей таких специальных дисциплин в Положении отмечалось, что они «избираются директором училища из лиц, имеющих право на преподавание не ниже, как в средних учебных заведениях и, по представлению попечительного совета, утверждаются в должностях попечителем учебного округа» (п. 19)⁸⁵.

В соответствии с утвержденным 4 марта 1891 г. «Штатом Харьковского коммерческого училища» преподавателям таких специальных предметов выплачивалось годового содержания 23 тысячи рублей и присваивался VIII класс по Табели о рангах, соответствовавшего гражданскому (статскому) чину «коллежский ассессор»⁸⁶.

Преподавание основ уголовного права в пределах курса законоведения осуществлялось преподавателем (?), профессором (не позднее 1916), магистром уголовного права (не позднее 1916) Таубером Л. Я. (? – 1919). Свою преподавательскую деятельность в училище он совмещал с работой на кафедре уголовного права и уголовного судопроизводства Харьковского университета (1902–1919), в Харьковской судебной палате (1895–1917)⁸⁷ и с активной политической деятельностью (см. выше).

В 1919 г. Харьковское коммерческое училище было закрыто.

---

⁸⁵ Положение о Харьковском коммерческом училище [утверждено 4 марта 1891 г.]. – С. 6, 8.

⁸⁶ Штат Харьковского коммерческого училища [утвержден 4 марта 1891 г.] // Журнал Министерства народного просвещения. – Шестое десятилетие. Часть ССLXXV. – 1891. Май [Отдел I. Правительственные распоряжения]. – С.-Петербург: Типография В. С. Балашева, 1891. – С. 12.

⁸⁷ С 1897 г. Л. Я. Таубер работал в качестве присяжного поверенного при Харьковской судебной палате. По состоянию на 1917 г. имел чин коллежского секретаря.

1.2.2. Харьковские высшие коммерческие курсы и Харьковский коммерческий институт

В 1912 г. по инициативе Харьковского купеческого общества, Совета съездов горнопромышленников юга России и Харьковского биржевого комитета при Харьковском коммерческом училище были организованы Высшие коммерческие курсы. Их устав был утвержден министром торговли и промышленности 26 мая 1912 г., а торжественное открытие состоялось в здании коммерческого училища 10 октября 1912 г.⁸⁸

В 1916 г. Высшие коммерческие курсы в Харькове были преобразованы в Коммерческий институт, в составе которого функционировал только один отдел – экономический (29 марта 1916 г. на основании доклада министра промышленности и торговли Государственная Дума утвердила предоставление курсам статуса института с правом высшего правительственного учебного заведения).

Обучение в институте осуществлялось на протяжении четырех курсов, первые два из которых считались общеобразовательными (основными). Начиная с третьего курса происходило деление на специализации по подотделам. Сначала таких подотделов было три (экономический, коммерческо-финансовый и педагогический), а с 1916 г. – пять (экономико-коммерческий, педагогический, банковско-страховой, местного хозяйства и промышленный).

Учебные планы института включали изучение общеобразовательных, экономических, юридических технических дисциплин. Среди юридических изучались такие дисциплины, как общая теория права, государственное, гражданское, административное, страховое, торговое, горное и вексельное право, гражданский и торговый процесс, рабочее законодательство. В изучении этих экономических и юридических дисциплин в институте принимали участие прежде всего преподаватели юридического факультета Харьковского университета. Были среди них и представители уголовно-правовой науки, а

---

⁸⁸ Харьковские губернские ведомости. – 1912 (11 октября). – № 1107.

именно: приват-доценты кафедры уголовного права и уголовного судопроизводства Таубер Леонид Яковлевич и Трахтеров Владимир Сергеевич. Л. Я. Таубер в институте занимал должность секретаря Учебного комитета и экстраординарного профессора, читая лекции и проводя практические занятия по политической экономии на протяжении 1916–1919 гг., а В. С. Трахтеров в этот период проводил на первом курсе обучения занятия по общей теории права⁸⁹.

Несмотря на то, что самостоятельные дисциплины уголовно-правового цикла учебными планами института не предусматривались, основы уголовного права (его понимания) считались составной частью курса общей теории права, преподаваемого студентам в первый год обучения.

Преподавание общей теории права на первом (общеобразовательном) курсе института на протяжении 1916–1919 гг. осуществляли:

– экстраординарный профессор (1916), член попечительского совета института (1916), магистр государственного права (1907) Фатеев Аркадий Николаевич (1916–1919). *На протяжении указанного периода читал лекции по общей теории права на первом курсе обучения (практические занятия проводил В. С. Трахтеров). Работу в институте совмещал с преподавательской деятельностью на кафедре энциклопедии и истории философии права Харьковского университета как исправляющий должность экстраординарного профессора (1908 – 1919);*

---

⁸⁹ Следует заметить, что преемником в преподавании курса государственного права, который до 1918 г. в Харьковском коммерческом институте читал Н. И. Палиенко, стал А. Р. Гюнтер – будущий представитель Харьковской школы уголовного права в ее советский период развития, автор изданной в 1928 г. в Харькове книги «Должностные преступления» (Гюнтер А. Должностные преступления / А. Гюнтер // Уголовные кодексы УССР и РСФСР. Сравнительный текст и комментарий под редакцией М. И. Шаргея, С. А. Пригова и Ю. П. Мазуренко. – Харьков : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1928. – 83 с.). Современники о А. Р. Гюнтере пишут, что в Харьковском коммерческом институте он работал с июня 1916 г., а в следующем году был избран профессором Харьковского университета. В середине 1920 г. А. Р. Гюнтер выехал во Владикавказ читать лекции, а в 1923 г. в 33 года становится самым молодым ректором России в Горском политехническом институте. А. Р. Гюнтер встречался с В. И. Лениным, подвергался доносам и репрессиям В 1927 г. он возвратился в Харьков. Затем ученый был сослан в Ташкент, а после реабилитации выехал в Москву, где жил и работал до конца жизни (см.: Фёдорова Е. Безымянное поколение. Записки правоведа, адвоката, бывшего меньшевика Александра Понтера (1890 – 1984) / Е. Федорова. – М. [Без издательства], 2004. – 448 с.).

– приват-доцент (1916) Трахтеров Владимир Сергеевич (1916–1919). Проводил со студентами первого курса практические занятия по этой дисциплине.

1.2.3. Харьковские высшие женские курсы Общества взаимного вспоможения трудящихся женщин

В 1904 г. расположенное в Харькове Общество взаимного вспоможения трудящихся женщин обратилось к Министерству народного просвещения с ходатайством об открытии в городе Высших женских курсов. «Детальная разработка этого вопроса и составление плана учебного заведения, – писал К. Р. Шохол, – были поручены общим собранием общества особой комиссией, в состав которой вошли некоторые из профессоров Харьковского университета и технологического института. 29-го декабря 1904 года за № 20058 ходатайство о разрешении открыть курсы попечителем учебного округа было препровождено министру народного просвещения»⁹⁰. Но разрешение об открытии таких курсов было дано обществу лишь несколько лет спустя: «Разрешение Харьковскому обществу взаимного вспоможения трудящихся женщин открыть в г. Харькове высшие женские курсы последовало 18-го апреля 1907 г., за № 8769, а положение о них утверждено попечителем округа 30-го мая 1907 года»⁹¹.

Харьковские высшие женские курсы (далее – ХВЖК) имели в своем составе три факультета: юридический, историко-филологический и физико-математический. Функционировали ХВЖК на средства указанного общества, а их цель состояла в том, чтобы «предоставить членам общества возможность пройти, по избрании факультета, полный университетский курс, с практическими занятиями, в объеме программ и учебных планов Императорских Рос-

---

⁹⁰ Шохол К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России (Третий период, начиная с 1905 г.) / К. Р. Шохол // Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. Часть XLVI. – 1913. Июль [Отдел VI. Современная летопись]. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1913. – С. 1–58. – С. 22–3.

⁹¹ Там же. – С. 23–24.

сийских университетов»⁹². Возможно это было благодаря тому, что занятия в ХВЖК проводились преподавателями местного университета и/или лицами, имеющими право на такое преподавание. При этом учебные планы таких занятий соответствовали учебным планам российских университетов. Об этом К.Р. Шохол пишет: «Лекции на курсах читаются профессорами университета и лицами, имеющими право преподавать в университете ... Нормальная продолжительность курса, система, объем преподавания и порядок испытаний определяются учебными планами, издаваемыми советом курсов, применительно к программам и учебным планам университетов»⁹³.

ХВЖК «состояли в ведении» Министерства народного просвещения и предусматривали платную систему образования: «Плата за слушание лекций взимается в размере не менее 70 руб. в год и вносится по полугодиям вперед»⁹⁴. «Число учащихся в 1912 г. доходило до 800 человек»⁹⁵, – указывал К. Р. Шохол.

В 1913 г. Государственным Советом и Государственной Думой был одобрен Закон «Об отпуске из государственного казначейства средств на выдачу пособия высшим женским курсам в городе Харькове», в соответствии с п. I которого предусматривалось «отпускать из средств государственного казначейства в течение трех лет, начиная с 1913 года, по двадцать тысяч рублей в год на выдачу пособия попечительному комитету о нуждах высших женских курсов в городе Харькове, учрежденных обществом взаимного вспоможения трудящихся женщин, для постройки здания для этих курсов»⁹⁶.

По окончании обучения в этих женских курсах слушательницам предоставлялось право «... допускаться к испытаниям в комиссиях также без

---

⁹² Шохол К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования в России (Третий период, начиная с 1905 г.). – С. 24.

⁹³ Там же. – С. 24.

⁹⁴ Там же. – С. 24.

⁹⁵ Там же. – С. 24.

⁹⁶ См.: Одобренный государственным советом и государственною думою закон об отпуске из государственного казначейства средств на выдачу пособия высшим женским курсам в городе Харькове // Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. Часть XLVII. – 1913. Октябрь. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1913. – С. 42.

особого разрешения министерства, но ... по всем предметам, которые согласно уставу подлежащих высших учебных заведений, входят в состав курса того учебного заведения, факультета или отделения, который избран лицом, подвергающимся испытанию»⁹⁷.

Преподавание на протяжении 1916–1919 гг. осуществлял приват-доцент (1916) Трахтеров В. С. (1916–1919).

1.2.4. Институт сельского хозяйства и лесоводства

В связи с Первой мировой войной в Харьков в конце 1916 г. из Новой Александрии (Люблинская губерния Царства Польского в Российской империи; сейчас – г. Пулавы Люблинского воеводства Республики Польша) был эвакуирован Институт сельского хозяйства и лесоводства⁹⁸. В утвержденном 17 апреля 1893 г. Положении об этом учебном заведении⁹⁹ предусматривалось, что «институт сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии имеет целью доставлять учащимся в нем высшее образование по сельскохозяйственным и лесным наукам. Сообразно с сим, институт подразделяется на два отделения: сельскохозяйственное и лесное» (п. 1)¹⁰⁰. Продолжительность обучения на обоих отделениях составляла четыре года (курса), а среди преподаваемых в институте дисциплин указывалось законоведение (п. 6 Положения)¹⁰¹.

В соответствии с указанным Положением институт «состоял в ведении» Министерства народного просвещения и подчинялся попечителю Варшавского учебного округа (п. 22). Преподавание «возлагалось на профессо-

---

⁹⁷ О порядке применения закона 19-го декабря 1911 г. к лицам женского пола, желающим держать экзамены в испытательных комиссиях [от 21 марта 1913 г.] // Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. Часть XLV. – 1913. Июнь [Отдел IV. Циркуляры министерства народного просвещения]. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1913. – С. 70, 71–72.

⁹⁸ Юридически такая «эвакуация» была оформлена лишь через полгода после этого – специальным распоряжением Временного правительства «Об окончательном перемещении учебных заведений Варшавского учебного округа в пределы России» от 1 июля 1917 г. (см.: Журнал Министерства народного просвещения. Часть LXI. – 1917. Октябрь [Отдел I. Распоряжения Временного правительства]. – Петроград : Сенатская типография, 1917. – С. 86).

⁹⁹ Положение об институте сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии [утверждено 17 апреля 1893 г.] // Журнал Министерства народного просвещения. Часть CCLXXXVIII. – 1893. Июль [Отдел I. Правительственные распоряжения]. – С.-Петербург : Типография В. С. Балашева, 1893. – С. 5–15.

¹⁰⁰ Там же. – С. 5.

¹⁰¹ Там же. – С. 5, 6.

ров и адъюнкт-профессоров, за исключением русской литературы, новых языков и ветеринарии, поручаемых преподавателям» (п. 32 Положения). Кроме этого, в п. 33 Положения предусматривалось, что «в помощь профессорам и адъюнкт-профессорам при теоретическом преподавании и ведении практических занятий полагаются ассистенты»¹⁰².

Важно отметить, что упомянутое Положение предусматривало, что «профессором и адъюнкт-профессором не может быть лицо, не имеющее ученой степени доктора или магистра. Но по тем предметам, по которым сих ученых степеней не установлено, профессорами и адъюнкт-профессорами могут быть лица, получившие высшее по этим предметам образование, удостоенные звания, соответствующего такому образованию и заявившие себя печатными учеными трудами» (п. 34). В то же время «ассистентами и преподавателями могут быть лица, получившие высшее образование по тем предметам, которые составляют специальность их занятий в институте, и удостоенные соответствующего такому образованию диплома или свидетельства» (п. 35)¹⁰³.

Утвержденный 17 апреля 1893 г. «Штат института сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии»¹⁰⁴ предусматривал выплату одному профессору – трех тысяч рублей, адъюнкт-профессору – двух тысяч, а ассистенту – 800 рублей годового содержания. При этом должность профессора соответствовала V классу по Табели о рангах, то есть гражданскому (статскому) чину «статский советник», адъюнкт-профессора – VI классу, что означало наличие гражданского чина «коллежский советник», а ассистента – VII класса, означавшего гражданский чин «надворный советник»¹⁰⁵.

Преподавание основ уголовного права в пределах курса законоведения осуществлялось ассистентом (1914), магистром уголовного права (не позд-

---

¹⁰² Положение об институте сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии [утверждено 17 апреля 1893 г.]. – С. 9, 11.

¹⁰³ Там же. – С. 11.

¹⁰⁴ Штат института сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии [утвержден 17 апреля 1893 г.] // Журнал Министерства народного просвещения. Часть CCLXXXVIII. – 1893. Июль [Отдел I. Правительственные распоряжения]. – С.-Петербург : Типография В. С. Балашева, 1893. – С. 14–15.

¹⁰⁵ Там же. – С. 14.

нее 1916) *Маклецовым А. В. (1914–1919). Работу в институте он совмещал с преподавательской деятельностью на кафедре уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства Харьковского университета (1913–1919), а также с организацией в 1916 г. в Харькове высших женских курсов и политической деятельностью*¹⁰⁶ (см. выше)

1.2.5. Харьковский ветеринарный институт Императора Николая I

Начиная с осени 1916 г., курс законоведения преподавался в Харьковском ветеринарном институте Императора Николая I. Однако, утверждать, что преподаватели законоведения в этом учебном заведении имели хотя бы малейшее отношение к науке уголовного права или его основам, пока еще преждевременно. Подтверждением может служить то, что преподавателем этой дисциплины с 1 июля 1916 г. был магистр ординарных наук, ординарный профессор кафедры «эпизоотологии и ветеринарной полиции с клиникою для заразных болезней и законоведения» Иван Иосифович Гордзялковский (1862 – ?), который ранее (с 1913 г.) в этом учебном заведении занимал должность «сверхштатного экстраординарного профессора»¹⁰⁷. О назначении И. И. Гордзялковского на должность ординарного профессора и поручении ему чтения курса законоведения указывалось в приказе министра народного просвещения от 23 декабря 1916 г. № 105: «... магистры ветеринарных наук, сверхштатные профессора Харьковского ветеринарного института Императора Николая I: ординарные, статские советники: Трофимов и Гордзялковский и экстраординарные: статский советник Петропавловский и коллежский советник Крахт-Палев – профессорами того же института: первые двое ординарными, а последние двое – экстраординарными, по кафедрам: Трофимов – анатомии домашних животных и птиц, Гордзялковский – эпизоотологии и

---

¹⁰⁶ На протяжении 1917–1919 гг. А. В. Маклецов представлял руководящие органы Харьковской организации Конституционно-демократической партии и избирался гласным Харьковской городской Думы от кадетской партии (см.: Новая Россия. – 1919 (8 ноября)).

¹⁰⁷ Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. Часть LXVII. – 1917. Февраль. – Петроград : Сенатская типография, 1917. – С. 25.

ветеринарной полиции с клинкою для заразных болезней и законоведения ... все четверо с 1-го июля»¹⁰⁸.

1.3. Этапы развития науки уголовного права в Императорском Харьковском университете и других учебных заведениях в период 1804–1919 годов

В обобщенном виде в истории развития науки уголовного права в Императорском Харьковском университете и других учебных заведениях можно выделить несколько этапов развития, то есть «временных фаз, вытекающих из знания юридических закономерностей»¹⁰⁹. В основу выделения таких этапов положены особенности нормативной регламентации преподавательского процесса в таких учебных заведениях, содержание основных направлений науки уголовного права в этих учебных заведениях, а также особенности формирования штатного (кадрового) состава отделения нравственных и политических наук (1804–1835) и юридического факультета (1835–1919) Харьковского университета, выступавшего до 1906 г. единственным учебным заведением Харькова (Харьковского учебного округа), преподаватели которого проводили занятия по уголовному праву и дисциплинам, связанным с ним (после 1906 г. этот университет сохранил свое определяющее значение для развития науки уголовного права среди всех учебных заведений Харькова). В связи с этим именно Харьковскому университету отводится ведущая роль при определении всех этапов развития науки уголовного права в пределах указанной научной школы 1804–1919 гг.

На *первом этапе* развития, который продолжался с 1804 г. по 1834 г., основы преподавания уголовно-правовой науки в новообразованном Харь-

---

¹⁰⁸ Журнал Министерства народного просвещения. – Новая серия. Часть XLV. – 1913. Май. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1913. – С. 29.

¹⁰⁹ Азаркин Н. М. Всеобщая история юриспруденции : Курс лекций / Н. М. Азаркин. – М. : Юрид. лит., 2003. – 608 с. – С. 14. Выделение таких «временных фаз» является методом синтетическим: он одновременно и принцип, и метод, и логический итог познания, и основа для структурного построения. Особенно это необходимо при систематизации огромного правового массива идей, что облегчает изучение предмета, дает ориентиры для этого, прежде всего хронологические. Оно позволяет выделить ведущие школы, придать исследованию логическую стройность (там же. – С. 14).

ковском университете закладывались представителями других отраслей правоведения (И. Ф. Тимковским, Г. П. Успенским, К. Ф. Михайловским, Н. Т. Спасским, И. Н. Даниловичем, А. К. Бабичевым, К. П. Пауловичем, В. Ф. Титаревым), представлявшими в праве направление юридического позитивизма (Н. Т. Спасский, А. К. Бабичев), историческое (И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, К. Ф. Михайловский, А. И. Палюмбецкий) и естественно-правовое (В. Ф. Титарев, К. П. Паулович) направления (см. об этом подраздел 1.4 настоящего раздела и раздел 2).

Трудности формирования и развития исторического понимания уголовного права на первом этапе связывались, прежде всего, с тем, что преподаватели кафедры прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи были лишены возможности выезда в командировки с научной целью в западноевропейские университеты для восприятия уголовно-правовых идей зарубежных ученых¹¹⁰.

Время окончания первого этапа попадает на 1834 г., когда в истории юридического образования на университетском уровне наступил переломный момент. Именно в это время осуществлялась подготовка Общего устава Императорских российских университетов, который впоследствии был Высочайше утвержден 26 июля 1835 г. Такой «перелом» отображал изменение характера юридического образования, переориентировав юридические факультеты императорских университетов с преимущественного преподавания тео-

---

¹¹⁰ Такая возможность появится у молодых юристов лишь во второй половине 1830-х годов и будет прервана в 1848 г. из-за начавшегося в то время революционного брожения в ряде европейских стран. И только в марте 1862 г. Министерство народного просвещения решило восстановить практику стажировок способных к преподавательской работе молодых людей в западноевропейских университетах. Поэтому в университеты Российской империи был направлен правительственный циркуляр, в котором сообщалось, что император Александр II удовлетворил ходатайство министра народного просвещения А. В. Головина о разрешении заграничных командировок с целью приготовления молодых людей к профессорскому званию (см.: Томсинов В. А. Преподаватели юридического факультета Московского университета (1755–2010): Очерки жизни и творчества / В. А. Томсинов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательский Дом «Городец», 2011. – С. 204). В связи с этим у преподавателей уголовного права, работавших в Харьковском университете в первые тридцать лет после его образования, возможности «живого общения» с представителями уголовно-правовой науки (в том числе в процессе заграничных стажировок) в западноевропейских учебных заведениях, очевидно, не было. Исключением можно считать К. П. Пауловича, поскольку он, как будет показано в подразделе 2.3 раздела 2, самостоятельно учился в Пештском университете и Шарашпотакской академии еще до своего переезда в Харьков, хотя и не выезжал в эти учебные заведения для получения образования (в процессе научной стажировки) по направлению руководства Харьковского университета.

ретико-абстрактных юридических наук на изучение действовавшего права в его различных отраслях. Так, теоретико-абстрактная юриспруденция была сведена в программе обучения на юридических факультетах к основам общенародного права, энциклопедии и методологии законоведения, действовавшее же право должно было отныне преподаваться в курсах: законов гражданских, гражданского судопроизводства, законов уголовных и полицейских, законов благоустройства и благочиния, законов о государственных повинностях и финансах, законов о государственных и губернских учреждениях¹¹¹.

В 1834 г. с назначением на должность адъюнкта кафедры прав гражданского и уголовного судопроизводства в Российской империи в Харьковском университете Г. С. Гордеенко начался *второй этап* развития науки уголовного права.

Особенность преподавания Г. С. Гордеенко в университете уголовного права, повлиявшая на развитие этой науки, связана, прежде всего, с разработкой им психологического направления в уголовно-правовой науке (подробнее об этом см. подраздел 1.4 и раздел 2), а также с тем, что он являлся первым из преподавателей университета, кто на своих занятиях по уголовному праву начал использовать работы представителя психологического направления в немецком уголовном праве Пауля Йоханна Ансельма фон Фейербаха (*Paul Johann Anselm von Feuerbach*, 1775–1833). Об этом свидетельствует запись в отчете «О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания», извлеченного составителями из отчетов российских учебных заведений за 1832–1833 академический год о преподавании «магистром Гордеенковым – Российского Гражданского и Уголовного Права (каждое по 2 ч.) по собственному своему конспекту, почерпая материалы ... из Уголов-

---

¹¹¹ Томсинов В. А. Преподаватели юридического факультета Московского университета (1755–2010): Очерки жизни и творчества. – С. 121–122.

ного Права, изданного Фейербахом»¹¹² (хотя в этом же отчете также указывалось, что «Рос[сийское] Уголовное Право проходил он ... с разбором мнений Грольмана, Клейнтрода, Клейна, Беккарии, Миттермайера и других»¹¹³). Именно с этого момента начался отказ от главенствующего значения в уголовно-правовых взглядах представителей Харьковского университета исторического направления.

Отдельно, однако, следует сказать о некоторой условности и «размытости» окончания первого этапа развития уголовно-правовой науки в Харьковском университете. Как уже подчеркивалось, окончание этого этапа обусловлено началом преподавательской деятельности в университете Г. С. Гордеенко, идеи которого поменяли основное направление понимания уголовного права (с исторического на психологическое). Однако, весьма спорным для меня самого остается определение такого «начала преподавательской деятельности», а точнее – того периода времени, когда эта деятельность Г. С. Гордеенко повлияла на формирование (изменение) указанных направлений правопонимания. Ведь становление Гавриила Степановича, как педагога и ученого, в Харьковском университете происходило на протяжении нескольких лет (с 1829 по 1834, в течение которых он поменял несколько должностей и преподаваемых юридических дисциплин: кандидат прав, которому специально было поручено преподавание российского уголовного и гражданского права, а также адъюнкт), а временные рамки первой части моего исследования ограничены 1834-м годом. В связи с этим вопрос о личности Г. С. Гордеенко в пределах первого этапа развития указанной научной школы не затрагивается и «переносится» на этап второй. Поэтому сейчас мне хотелось бы указать на несколько вопросов, требующих дальнейшего осмысления и работы (возможно, более основательной) при разграничении таких этапов и учете при этом научной деятельности Г. С. Гордеенко, а именно:

---

¹¹² О курсах учения в университетах и Главном Педагогическом институте, с означением Преподавателей каждого предмета и методы их преподавания. (Извлечено из отчетов за 1832-33 академический год). – С. 246.

¹¹³ Там же. – С. 246.

а) если на протяжении 1829–1834 гг. Г. С. Гордеенко преподавал несколько учебных дисциплин, среди которых было также уголовное право, то в каком именно учебном году «определилось» направление его исследований, связанное именно с уголовно-правовой наукой?

б) если все-таки возможно определить такой учебный год и содержание преподаваемой им уголовно-правовой дисциплины, то следует выяснить объем влияния идей этого ученого на формирование (изменение) направлений понимания уголовного права в Харьковском университете.

Таким образом, поскольку влияние Г. С. Гордеенко на формирование (изменение) указанных направлений для меня является безусловным (о чем см. выше), то ответы на эти вопросы могут быть получены лишь после проведения основательного исследования жизни и научной деятельности Г. С. Гордеенко, которое целесообразно осуществлять в отдельной работе, посвященной второму этапу развития науки уголовного права в Харьковском университете.

Третий этап начался с преподавания уголовно-правовых дисциплин А. И. Палюмбецким – сторонником исторического и психологического направлений в уголовном праве, которого Г. С. Фельдштейн называл «защитником идей гегелианства в нашем академическом преподавании уголовного права ... и ... последователем немецкой философской школы сороковых годов»¹¹⁴. По-мнению Г. С. Фельдштейна, применение учений немецких ученых-гегелианцев к изучению уголовного права в Российской империи преследовало одну задачу – «обнаружение того, что исторический процесс развития уголовного права протекал в полном соответствии с постулатами их доктрины». Поэтому «поскольку русские историки-гегелианцы остаются последовательными, они сосредотачивают свое внимание не столько на изучении прогресса уголовно-исторических институтов, сколько на развитии идеи

---

¹¹⁴ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г. С. ; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – 542 с. – С. 448.

права в тех ее фразах, которые оправдывают их доктрину»¹¹⁵. Однако, поскольку некоторые работы Палюмбецкого, по замечанию Фельдштейна, имеют «компилятивный характер с перевесом непосредственных заимствований у Р. Кестлинга», «не представляющиеся, однако, сколько-нибудь самостоятельными исследованиями»¹¹⁶, говорить об абсолютном доминировании и удачном применении этим ученым «принципов гегелианской философии к историческому изучению уголовного права»¹¹⁷, очевидно, не приходится¹¹⁸.

В университете А. И. Палюмбецкий сначала временно заменил Г. С. Гордеенко, более двух лет пребывавшего в заграничной командировке с научной целью (1842–1844), в преподавании уголовного права, а после смерти Гавриила Степановича в 1849 г. окончательно сменил его на этом поприще, являясь ординарным профессором кафедры энциклопедии или общего обозрения системы законодательства и российских государственных законов. Продолжалось это более трех лет, пока в 1852 г. А. И. Палюмбецкий не был назначен на должность ординарного профессора по кафедре законов полицейских и уголовных, которую до этого занимал Г. С. Гордеенко.

После того как в 1875 г. преподавание уголовного права прекратил А. И. Палюмбецкий, оставшись почетным членом университета, и занятия по этой дисциплине стал проводить Л. Е. Владимиров (до этого он читал курс законов «о предупреждении и пресечении преступлений» и курс уголовного судопроизводства), начался *четвертый этап* развития науки уголовного права. Связано это с концептуальными уголовно-правовыми исследованиями Л. Е. Владимирова в психологическом и социологическом направлениях. Фактически, он с еще большей основательностью продолжил развивать уголовное право в тех направлениях, которые основали его предшественники по кафедре и учителя – Г. С. Гордеенко и А. И. Палюмбецкий, определившие на

---

¹¹⁵ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. – С. 455.

¹¹⁶ Там же. – С. 451.

¹¹⁷ Там же. – С. 445.

¹¹⁸ Поэтому задачей последующего исследования является проверка обоснованности указанных умозаключений Г. С. Фельдштейна и определение ценности вклада А. И. Палюмбецкого в развитие психологического направления в уголовном праве, о чем Г. С. Фельдштейн даже не упоминает.

долгие годы основные направления уголовно-правовой науки в Харьковском университете. После того, как в 1893 г. Л. Е. Владимиров оставил преподавательскую деятельность, вступив в сословие присяжных поверенных Москвы, и на указанную кафедру перешел ординарный профессор кафедры международного права В. П. Даневский, представлявший в уголовном праве естественно-правовое направление (до этого он с 1887 г. и до 1893 г. читал параллельно с Л. Е. Владимировым курсы лекций по общей и особенной части уголовного права), начинается *пятый этап*. Продолжался этот этап до смерти в 1898 г. В. П. Даневского. В свою очередь начало преподавания уголовного права учеником Л. Е. Владимирова А. Д. Киселевым, воспринявшим понимание уголовного права в психологическом и социологическом направлениях, обозначило начало шестого, заключительного, этапа на его протяжении.

Развитие уголовно-правовой науки в указанных направлениях переняли и последователи взглядов А. Д. Киселева на кафедре уголовного права и уголовного судостройства и судопроизводства (Л. Я. Таубер, А. В. Маклецов и В. С. Трахтеров), а также М. П. Чубинский, занимавший на этой кафедре на протяжении почти трех лет (1903–1906) профессорские должности, воспринявший и развивавший социологическое направление в уголовном праве как выпускник юридического факультета Университета Святого Владимира в Киеве (в этом учебном заведении он изучал уголовно-правовые дисциплины под руководством Л. С. Белогриц-Котляревского и считал себя его учеником¹¹⁹).

Указанный пятый период продолжался до окончательного установления советской власти в Харькове в декабре 1919 г.

Выводы.

1. Условно в истории развития науки уголовного права в Харьковском университете и других учебных заведениях на протяжении 1804–1919 гг.

---

¹¹⁹ Чубинский М. П. Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса. Том 2-й. (1906–1911 г.г.) / М. П. Чубинский. – С.-Петербург : Типография т-ва «Общественная польза», 1912. – С. 94–95.

можно выделить несколько этапов. Выделяются такие этапы в зависимости от особенностей нормативной регламентации преподавательского процесса, содержание основных направлений науки уголовного права и специфика формирования штатного (кадрового) состава в учебных заведениях Харькова. Причем при характеристике всех таких этапов следует учитывать определяющее значение преподавателей Харьковского университета.

2. Каждый из выделенных этапов имел собственную специфику, обусловленную в первую очередь разрабатываемыми на всем его протяжении направлениями понимания уголовного права (см. об этом подраздел 1.4).

3. Хронологически смена этапов развития на протяжении 1804–1919 гг. обусловлена, прежде всего:

а) различными подходами правопонимания при преподавании уголовно-правовых дисциплин; например, окончание первого этапа развития было связано с началом преподавания курса уголовного права Г. С. Гордеенко и основательной «реализацией» им основ психологического направления понимания уголовно-правовой науки, заложенных в трудах немецкого ученого и представителя этого направления П. Й. А. фон Фейербаха);

б) видами уголовно-правовых дисциплин, преподаваемых в зависимости от выбранного направления понимания уголовного права и особенностями преемственности уголовно-правовых идей представителями различных направлений правопонимания и их последователями; так, начало самостоятельного преподавания курса уголовного права и проведение практических занятий по этой дисциплине последователем Л. Е. Владимирова в Харьковском университете А. Д. Киселевым, придерживавшегося психологического и социологического направлений правопонимания и повлиявшего на формирование уголовно-правовых взглядов Л. Я. Таубера, А. В. Маклецова и В. С. Трахтерова, позволило выделить самостоятельный этап развития уголовного права в Харьковском университете (1898–1919); в то же время в некоторых случаях преподаваемые уголовно-правовые дисциплины не имели

влияния на изменение правопонимания отдельных ученых, в связи с чем не возникало оснований к выделению самостоятельного этапа развития уголовно-правовой науки (речь идет, например, о временном проведении представителем социологического и психологического направлений понимания уголовного права М. П. Чубинским на протяжении весеннего семестра 1903 г. учебных занятий по истории уголовного права (вместо убывшего в заграничную командировку Н. А. Максимейко), которое не сделало его сторонником исторического направления понимания уголовного права);

в) проведенной на протяжении 1864–1899 гг. реформой уголовного судоустройства и уголовного судопроизводства, ход которой отображался на преподаваемых уголовно-правовых дисциплинах; например, самостоятельное преподавание Л. Е. Владимировым курса уголовного права, начиная с 1876–1877 учебного года, включало в себя особенности уголовного судоустройства и уголовного судопроизводства того времени и было связано, прежде всего, с формированием у ученого психологического понимания уголовного права;

г) с реформированием университетского образования, которое осуществлялось на основании Общих уставов Императорских российских университетов, Высочайше утвержденных соответственно в 1804 г., 26 июля 1835 г., 18 июня 1863 г. и 23 августа 1884 г.; так, функционирование созданной в соответствии с Уставом 1863 г. на юридическом факультете Харьковского университета кафедры уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства обусловило параллельную преподавательскую деятельность, связанную с дисциплинами уголовно-правового цикла, ординарных (и/или экстраординарных) профессоров этой или также другой кафедры в один промежуток времени (например, на протяжении 1873–1876 гг. на указанной кафедре параллельно осуществляли преподавание ординарные профессора А. И. Палюмбецкий и Л. Е. Владимиров¹²⁰; в период 1887–1893 гг. лекции по

---

¹²⁰ Хотя, справедливости ради, следует отметить, что такая «параллельная деятельность» ординарных профессоров А. И. Палюмбецкого и Л. Е. Владимирова на кафедре уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства на протяжении нескольких лет не касалась их «совмещения» в преподавании уголовного

общей и особенной частям уголовного права на юридическом факультете параллельно читали два ординарных профессора – ординарный профессор кафедры уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства Л. Е. Владимиров и ординарный профессор кафедры международного права В. П. Даневский; в период 1904–1905 гг. на кафедре уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства параллельно преподавали два исправляющих должность экстраординарного профессора – А. И. Киселев и М. П. Чубинский – первый проводил занятия по уголовному судоустройству, уголовному судопроизводству и учению о наказаниях в связи с тюремным ведением, а второй – по общей и особенной частям уголовного права);

д) миграцией преподавателей указанных дисциплин; например, переезд Л. Е. Владимирова в 1893 г. в Москву и вступление его в сословие присяжных поверенных обозначило окончание четвертого этапа в развитии науки уголовного права;

е) влиянием на преподавание уголовного права представителей иных отраслей правоведения; в частности, на разных этапах преподавателями уголовного права были преподаватели иных юридических дисциплин, не специализировавшиеся на уголовно-правовых исследованиях или занимавшиеся ими помимо своих главных направлений в научной работе, связанной с иными отраслями правоведения (например, по истории русского права – И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, И. Н. Данилович, Н. А. Максимейко; по энциклопедии права (законоведения) – И. М. Ланг, Бернгард Рейт, Иоганн Шад, К. П. Паулович, Д. И. Каченовский, А. Г. Станиславский, А. И. Палюмбецкий; по международному праву – Иоганн Шад, Д. И. Каченовский, И. Н. Данилович, К. П. Паулович, В. П. Даневский; по гражданскому праву – И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, К. Ф. Михайловский, А. К. Бабичев, А. В. Куницын; по «российскому пуб-

---

права, а касались курсов уголовного судоустройства и уголовного судопроизводства, поскольку занятия по уголовному праву Л. Е. Владимиров начал проводить уже после выхода А. И. Палюмбецкого в отставку в 1876 г.

личному праву» и «российскому практическому судопроизводству» – А. К. Бабичев);

ж) заимствованием западноевропейских уголовно-правовых учений и использованием их в процессе исследовательской и преподавательской деятельности; прежде всего, на это повлияло полученное в западноевропейских университетах юридическое образование (например, И. М. Ланг, К. П. Паулович, Бернгард Рейт, Иоганн Шад, В. С. Трахтеров) и/или временное пребывание «с научной целью» в ведущих западноевропейских университетах, необходимое для подготовки (завершения) магистерской или докторской диссертации (например, М. П. Чубинский (1898–1899), А. Д. Киселев (1897–1898, 1899) и др.).

4. Особенностью выделенных этапов является то, что их соотношение с существующими направлениями понимания уголовного права позволяет признать именно психологическое направление доминирующим (одним из основоположных) в уголовно-правовой науке в Харьковском университете, начиная со второго этапа и до 1919 г. (прежде всего, в трудах Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецкого, Л. Е. Владимирова, А. Д. Киселева, В. С. Трахтерова).

1.4. Основные направления науки уголовного права в Императорском Харьковском университете в период 1804–1919 годов

В период 1804–1919 гг. в Харьковском университете развивалось несколько основных направлений науки уголовного права в зависимости от узкого и широкого его понимания. Особенностью формирования и развития таких направлений было то, что каждое из них обусловило собственное представление об уголовно-правовых нормах, юридических фактах, уголовно-правовых отношениях, актах применения уголовного права, актах реализации уголовного права и разрабатывалось на нескольких (различных) этапах развития науки уголовного права в указанном учебном заведении. Общеизве-

стно, что объектом правопонимания в теории государства и права признается правовая действительность, охватывающая, кроме права, также иные явления, порождаемые и существующие, прежде всего, благодаря праву. Представители узкого понимания рассматривали право как систему правил (норм) поведения (средство регулирования общественных отношений, связанное с государством, его воздействием на общественные отношения, установлением юридических норм и правил и т. д.), в то время как сторонники широкого понимания определяли право как что-то отличное от правил поведения или юридических норм. В пределах широкого понимания право может быть чем угодно: психологической реакцией, реальными общественными отношениями, субъективным правом и пр.¹²¹

В зависимости от *узкого понимания* права основные направления в уголовном праве, развиваемые представителями этой науки в Харьковском университете в 1804–1919 гг., можно представить следующим образом:

а) *юридический позитивизм* (так называемое «практическое направление в уголовном праве» или «формально-догматическое уголовное право»), формируемый Н. Т. Спасским, А. К. Бабичевым, Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецким, А. Г. Станиславским, Л. Я. Таубером, А. В. Маклецовым основывался на простом описании и систематизации правовых норм, их формально-логическом анализе, а также в отсутствии познания сущности права (в данном случае уголовного). Изучая действующее, то есть позитивное, право представители этого направления исключали рассмотрение вопросов о самой идее права, его социальной ценности, предназначении, справедливости и несправедливости¹²². Как результат, в основе юридического позитивизма лежала правовая норма с необходимостью ее формально-логического анализа и система-

---

¹²¹ См. об этом: Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник / А. Д. Машков. – К. : ВД «Дакор». – 492 с. – С. 170, 171–172; Машков А. Проблеми теорії держави і права: співвідношення та межі / А. Машков. – К. : К.І.С., 2011. – 344 с. – С. 89–95. Об указанных направлениях в правопонимании см. также.: Алаіс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Алаіс Софія Іванівна ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 203 с. – С. 39–143.

¹²² Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. – С. 173–174.

тизации. Соответственно источником права признавалась государственная власть. Вследствие этого направление юридического позитивизма раскрывало, прежде всего, именно «юридический режим» действия уголовного права (его формально-догматические основы), характеризовало динамику его реализации при помощи специфических правовых средств, которыми выступали уголовно-правовые нормы, уголовно-правовые отношения, акты применения и реализации уголовного права;

б) *историческое направление* было представлено И. Ф. Тимковским, Г. П. Успенским, К. Ф. Михайловским, И. Н. Даниловичем, Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецким, А. Г. Станиславским, В. П. Даневским, М. П. Чубинским, Н. А. Максимейко, Л. Я. Таубером, А. В. Маклецовым, которые «преследовали в основном практическую цель, они определялись и руководствовались главным образом интересом догматики или потребностями толкования»¹²³ и рассматривали право с точки зрения «изыскания подлинности и действительного вида случившихся происшествий, взятых в их отдельности и случайности»¹²⁴. Признавая право исторически сложившимся феноменом каждого, отдельного народа с присущим ему содержанием (духом), формами, языком и пр., представители этого направления рассматривали право как продукт народной деятельности, который наравне с другими проявлениями такой деятельности постоянно движется и развивается, подчиняясь закону внутренней необходимости. Основание этой теории составилось из совокупности идей, которые выработаны фи-

---

¹²³ Иеринг Р. фон. Историческая школа юристов // Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права : в 8 Т. – Т. I / Пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. – М. : Статут, 2011. – С. 73–101. – С. 86.

¹²⁴ Неволин К. А. Энциклопедия законовещения [СПб., 1857] / К. А. Неволин // Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий ; за ред. І. С. Гриценка. – К. : Либідь, 2011. – С. 3–98. – С. 91. Так, в своих трудах А. Г. Станиславский, как преподаватель курса энциклопедии права (законовещения), излагавший студентам в том числе основы уголовного права в пределах этой дисциплины, по словам А. Н. Фатеева, в праве «видел нормы, устанавливаемые не произволом законодателя, а порядок, созидаемый в соответствии с бытовыми условиями жизни народа, вырабатываемый в духовной лаборатории самого народа. Отсюда видно, что Станиславский придавал огромное значение обычному праву, которое тщательно изучал вместе с источниками древнего русского права и законодательства, для чего он много работал в Императорской публичной библиотеке» (см.: Биографический словарь профессоров и преподавателей юридического факультета. – С. 297).

лософией истории и лишь повторялись в юриспруденции¹²⁵. Поэтому и уголовно-правовые воззрения первой половины XIX в. «реализовывались» в двух плоскостях: а) в процессе «заимствования» учений немецких юристов, которое нельзя отождествлять с рецепцией немецкого уголовного права; б) как выработка собственной системы уголовного права на основе «идей закономерного движения истории и идеи прогресса, которые слились в общую идею закономерного развития человечества»¹²⁶. Поэтому «естественное право» в трудах этих ученых обозначило собой лишь совокупность идеальных представлений о праве, имевших часто нравственный характер¹²⁷.

Широкий подход к пониманию права обусловил формирование и развитие в Харьковском университете на протяжении 1804–1919 гг. следующих направлений в уголовном праве:

а) *естественно-правовое направление*, получившее распространение в этом учебном заведении в трудах В. Ф. Титарева, К. П. Пауловича, К. Н. Яроша, рассматривало право с точки зрения «совокупности высших, всеобщих, неизменных и совершенных начал права, существующих собственной силою и заключающих в себе идеал и критерий для права положительного», а источник естественного права – видело «в идее правды и справедливости, живущей в душе человека, в природе вещей и существ, откуда оно извлекается разумом человека, наконец, в первоначальной, дообщественной жизни человечества»¹²⁸;

б) *социологическое направление* представляли А. И. Палюмбецкий, Л. Е. Владимиров, В. П. Даневский, М. П. Чубинский, А. Д. Киселев, Л. Я. Таубер, рассматривавшие уголовное право с позиций его социальной динамики, «динамических видоизменений» и предусматривало выяснение

---

¹²⁵ Муромцев С. Образование права по учениям немецкой юриспруденции [2-е изд., испр. и доп. – М., 1886] / С. Муромцев // Немецкая историческая школа права. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 227–350. – С. 230, 232.

¹²⁶ Муромцев С. Образование права по учениям немецкой юриспруденции. – С. 230.

¹²⁷ Новгородцев П. И. Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба. Опыт характеристики основ школы Савиньи в их последовательном развитии [М., 1896] / П. И. Новгородцев // Немецкая историческая школа права. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 1–226. – С. 7.

¹²⁸ Ренненкамф Н. К. Юридическая энциклопедия [Киев, 1889]. – С. 324.

таких вопросов, как социальная обусловленность уголовного закона, социальный механизм действия уголовно-правовых запретов, социология применения норм уголовного права, социальная эффективность уголовно-правовых норм;

в) *психологическое направление*, представителями которого были Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецкий, Л. Е. Владимиров, А. Д. Киселев, В. С. Трахтеров. В своих трудах указанные ученые характеризовали особенности применения уголовного права на уровне отдельно взятой личности, прежде всего, с учетом принятия решения о соблюдении или нарушении уголовно-правовых запретов и связанных с этим проблем. Представители этого направления уделяли особое внимание исследованию таких вопросов, как определение иерархии свойств личности в формировании его психического отношения к уголовно-правовым запретам, мотивация преступного поведения, взаимодействие личности и конкретной социально-правовой ситуации при принятии решения о соблюдении или нарушении уголовно-правовых запретов и т. д.

С методологической точки зрения, спецификой указанных направлений узкого и широкого понимания уголовного права было то, что ни один из представителей уголовно-правовой науки в Харьковском университете не использовал в своей деятельности только те способы познания, которые относились лишь к одному из указанных направлений. Например, выше уже подчеркивалось, что Г. С. Гордеенко в своих трудах не только последовательно развивал историческое и психологическое направления понимания уголовного права, но и был первым преподавателем уголовного права, который в Харьковском университете на своих занятиях со студентами использовал идеи психологического понимания уголовного права, сформулированные в работах П. Й. А. фон Фейербаха.

В другом случае Г. С. Фельдштейн весьма категорически отзывался о вкладе А. И. Палюмбецкого в развитие уголовного права с позиций юридиче-

ского позитивизма. Изучая рукописный курс уголовного права А. И. Палюмбецкого (на момент подготовки исследования Г. С. Фельдштейном этот рукописный курс хранился в Юридическом кабинете Харьковского университета), Г. С. Фельдштейн пришел к выводу, что автор курса «совершенно оставляет в стороне догматическую разработку положительного права», в связи с чем «вряд ли изложение А. Палюмбецкого имело ценность ввиду той пропасти, которая отделяла его от практической стороны юриспруденции». В то же время подготовленные А. И. Палюмбецким в пределах указанного курса «беглые справки о положении того или другого вопроса в нашем законодательстве» позволили Г. С. Фельдштейну считать его «типичным представителем той эпохи в русской науке, когда догматическая разработка права считалась подрывающей авторитет закона и вообще излишней»¹²⁹. Однако, что касается основательности подхода А. И. Палюмбецкого к рассмотрению влияния сознательности и индивидуальности (единичности) воли лица на сущность преступления, вопросов основания вменяемости, природы и содержания вины, форм виновничества, относящихся к общей части уголовного права, то возражений по этому поводу в исследовании Г. С. Фельдштейна найти не удалось. В другом случае в литературе не встречается возражений, что преемственность взглядов Л. Е. Владимирова, связанных с социологическим и психологическим направлениями в уголовном праве, оказала влияние на формирование А. Д. Киселевым так называемого «психологического основания» уголовной ответственности¹³⁰.

Выводы.

1. В зависимости от узкого и широкого понимания уголовного права основными его направлениями, разрабатываемыми на протяжении 1804–1919 гг. преподавателями Харьковского университета, можно считать: а) в пределах узкого понимания: юридический позитивизм и историческое на-

---

¹²⁹ Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. – С. 452.

¹³⁰ См.: Киселев А. Д. Психологическое основание уголовной ответственности / А. Д. Киселев. – Харьков : Типо-Литография «Печатное Дело», кн. К. Н. Гагарина, 1903. – С. I–II, 1-312, I–II.

правление; б) в пределах широкого понимания: естественно-правовое, социологическое и психологическое направления.

2. Каждый из преподавателей уголовного права в этом учебном заведении использовал в своей деятельности только те способы познания, которые относились к нескольким из указанных направлений (их объединению).

3. В *первые десятилетия* после открытия Харьковского университета были сформулированы первые основные идеи, представлявшие юридический позитивизм, историческое и естественно-правовое направления в уголовном праве. И если первые два из указанных направлений в 1810–1850-е годы развивались преимущественно в трудах преподавателей уголовного права этого времени (юридический позитивизм нашел отражение, прежде всего, в работах Н. Т. Спасского, А. К. Бабичева, Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецкого, а историческое направление – в трудах И. Ф. Тимковского, Г. П. Успенского, К. Ф. Михайловского, И. Н. Даниловича, Г. С. Гордеенко, А. И. Палюмбецкого), то идеи естественно-правового направления в уголовно-правовой науке формулировались, как правило, в работах преподавателей других юридических дисциплин, представлявших кафедру прав естественно-го, политического и народного в отделении нравственных и политических наук (И. М. Ланг, Г. И. Терлаич, К. П. Паулович, Бернгард Рейд, Иоганн Шад), а также кафедры энциклопедии или общего надзора системы законоведения, Российских государственных законов, то есть законов основных, законов о состояниях и государственных учреждениях (Д. И. Каченовский, А. Г. Станиславский), кафедры естественного права на юридическом факультете при преподавании дисциплин, наименования которых соответствовали названиям курсов естественного права, юридической энциклопедии (энциклопедии права) и энциклопедии законоведения.

4. Начало психологическому направлению в уголовном праве положила научная деятельность Г. С. Гордеенко в 1830–1840-е годы. Однако наибольшее развитие это направление получило в основном благодаря подго-

товленным Л. Е. Владимировым и А. Д. Киселевым исследованиям в 1870-е – в начале 1900-х годов.

Распространение идей социологического направления связывается с именами Л. Е. Владимирова, А. Д. Киселева, Л. Я. Таубера, преподававших уголовно-правовые дисциплины в Харьковском университете несколько десятилетий подряд, а также с М. П. Чубинским, чья преподавательская деятельность в этом учебном заведении была непродолжительной (1903–1906).

Несмотря на незначительность времени, влияние на развитие социологического направления в уголовно-правовой науке М. П. Чубинский, занимавшего ранее должности приват-доцента (1897–1898) кафедры уголовного права и уголовного судоустройства и судопроизводства Университета Святого Владимира в Киеве, доцента (1898–1901) и экстраординарного профессора (1901–1903) кафедры уголовного права и судопроизводства Демидовского юридического лицея в Ярославле, имело отличительные особенности. Связаны такие особенности были, прежде всего, с формированием ученым собственной системы знаний об уголовной политике как составном элементе науки уголовного права¹³¹.

5. В трудах некоторых преподавателей (в том числе и указанных выше) уголовно-правовых дисциплин в Харьковском университете соответствующие направления правопонимания представлены не в полном объеме (это касается Г. П. Успенского, К. Ф. Михайловского, А. И. Палюмбецкого, В. П. Даневского). У других представителей этой науки сформулированные идеи не «сложились» на концептуальном уровне в единое (одно или несколько) направление правопонимания, что объясняется следующими причинами (в отдельных случаях их совокупностью):

---

¹³¹ См.: Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. (Понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). [Части] I–III / М. П. Чубинский, проф. – Харьков : Типография «Печатное Дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. – 1–534 с. – С. I–IV.

а) начальными этапами их научной деятельности в уголовном праве (например, в конце 1820-х годов у Г. С. Гордеенко, в начале 1850-х годов у А. И. Палюмбецкого);

б) отсутствием печатанных работ, имевших системный характер и отображавших собственное комплексное понимание уголовного права как науки и учебной дисциплины (В. П. Даневский, А. И. Палюмбецкий, Л. Я. Таубер и др.);

в) совмещение преподавания уголовно-правовых и других юридических дисциплин, а также принадлежность ученых к другим отраслям права, а именно: истории русского права (И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, И. Н. Данилович, Н. А. Максимейко); римского права (К. П. Паулович); энциклопедии права (законоведения) (И. М. Ланг, Б. О. Рейт, Иоганн Шад, К. П. Паулович, Д. И. Каченовский, А. Г. Станиславский, А. И. Палюмбецкий); международного права (Иоганн Шад, Д. И. Каченовский, В. П. Даневский, И. Н. Данилович, К. П. Паулович); гражданского права (И. Ф. Тимковский, Г. П. Успенский, К. Ф. Михайловский, А. К. Бабичев, А. В. Куницын).

Берзін П. С. Харківська школа кримінального права: загальна характеристика розвитку у 1804–1919 роках та аналіз діяльності викладачів кримінального права в Імператорському Харківському університеті впродовж 1804–1834 років (частина I)

Автор аналізує формування й основні напрями науки кримінального права в Імператорському Харківському університеті (1804–1919). Досліджуються наукова діяльність та види такої діяльності викладачів кримінально-правових дисциплін у цьому університеті. У статті також аналізується діяльність різних університетських кафедр, що мали назви: кафедра прав цивільного та кримінального судочинства в Російській імперії (1804–1835); кафедра законів поліцейських та кримінальних (1835–1863); кафедра кримінального права та кримінального судоустрою і судочинства (1863–1919).

Ключові слова: кримінальне право, наукова школа, Харківський університет, викладачі, праворозуміння.

Berzin P. S. Kharkiv school of criminal law: general description of the development in 1804–1919 and analysis the teachers work in criminal law at the Imperial Kharkov University in 1804–1834 (part I)

The author analyzes the formation of the main fields of criminal law science at the Imperial Kharkov University (1804–1919). The scientific work and the types of teachers scientific work are investigated. The article also analyzes the activities of various university departments that have names: department of civil law and criminal justice in Russian Empire (1804–1835); police and criminal law department (1835–1863); criminal law and criminal judicial system and justice department (1863–1919).

Key words: *criminal law, science school, the University of Kharkov, teachers, legal thinking.*

УДК 343.21

Н. И. Панов,

докт. юрид. наук, проф., академик
НАПрН Украины, заведующий
кафедрой уголовного права № 2
Национального юридического
университета имени Ярослава
Мудрого;

Н. Д. Квасневская,

канд. юрид. наук, судья Высшего
Специализированного Суда Украины
по рассмотрению гражданских и
уголовных дел

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ НОРМА ПРИ БЛАНКЕТНОЙ ДИСПОЗИЦИИ ЗАКОНА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ

В статье рассматривается понятие нормы уголовного права, выясняется ее сущность, содержание, структура, источники; анализируется бланкетная диспозиция уголовно-правовой нормы, разрабатываются ее понятие и основные черты (аспекты): технико-юридические, лингвистические и нормативно-правовые; сформулированы специальные правила применения норм уголовного права с бланкетной диспозицией.

Ключевые слова: норма уголовного права, бланкетная диспозиция уголовно-правовой нормы; правила применения норм уголовного права при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности.

I. Уголовно-правовая норма, в том числе с бланкетной диспозицией, является первичным и основополагающим элементом («кирпичиком») структуры уголовного права как целостного системного объекта и представляет собой сложное нормативно-правовое образование. Она лежит в основе решения многих весьма важных теоретических и практических проблем уголовного права, в частности, вопросов о его источниках, действия уголовного закона во времени и в пространстве, о предмете и системе уголовного права как отрасли права, о толковании и применении закона об уголовной ответственности, уголовной противоправности как важнейшего признака преступления и др. В этой связи чрезвычайно большое значение имеет разработка и опре-

деление понятия «уголовно-правовая норма», которое, основываясь на общетеоретическом понятии «норма права», одновременно подчеркивала бы ее особенности и при этом отражала сущность и основные черты и функции, свойственные данной норме и уголовному праву в целом. К последним относятся преимущественно охранительная, регулятивная и превентивная функции¹.

Охранительная функция уголовно-правовой нормы заключается в признании в ней государством в качестве преступных и наказуемых определенных общественно-опасных деяний, посягающих на соответствующие группы общественных отношений (социальные ценности): права и свободы человека и гражданина, собственность, общественный порядок и общественную безопасность, окружающую среду, конституционный строй Украины и другие охраняемые уголовным законом общественные отношения². *Регулятивная функция* уголовно-правовой нормы состоит в том, что она регламентирует и упорядочивает уголовно-правовые отношения, складывающиеся между государством (в лице уполномоченных на то государственных органов и их должностных лиц) и субъектом преступления в связи с совершением им преступления и его уголовной ответственностью за данное деяние³. *Превентивная функция* нормы уголовного права проявляется главным образом в том, что, устанавливая ответственность за совершение общественно опасного деяния, она всегда связана с требованием правомерного поведения лица. Уже самим фактом существования норма уголовного права позитивно влияет на поведение большинства людей и обуславливает их сознательный выбор правомерных (с точки зрения уголовного права) форм и видов такого поведения (поступков). В то же время она выступает фактором, удерживающим лиц,

---

¹ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права / В. Г. Смирнов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 7–17; Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 12–24.

² Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. – С. 47–82.

³ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. – С. 74–131.

склонных к преступлениям, от их совершения⁴. На основании приведенных положений можно сделать следующий вывод: *сущность нормы уголовного права состоит в том, что она представляет собой установленный государством в уголовном законе и запрещенный под угрозой применения наказания или иных мер уголовно-правового характера определенный вид (тип) общественно опасного поведения-деяния (действия или бездействия) лица (физического, вменяемого, достигшего возраста уголовной ответственности) в его обобщенном виде*. Данная норма распространяет свою юридическую силу на деяния, совершаемые неопределенным (неперсонифицированным) кругом лиц, действует во времени непрерывно, не исчерпывается тем или иным количеством актов ее применения, характеризуется общеобязательной нормативностью, ее соблюдение обеспечивается мерами государственного принуждения. Причем эта норма является обязательной не только для лиц, которым она адресована и которые обязаны ее соблюдать (не нарушать), но и для лиц, на которых возложена обязанность ее применения.

Содержание уголовно-правовой нормы представляет собой преимущественно запреты определенного общественно-опасного виновного поведения лица в его активной форме – в форме *действия (действий физических либо информационных)*. Однако некоторые из них содержат *предписания, обязывающие лицо к совершению соответствующих активных действий* (особенно в системе отношений – «человек-техника»), невыполнение которых связано с причинением (или угрозой причинения) существенного вреда охраняемым законом общественным отношениям и потому за них (при наличии необходимых к тому условий) устанавливается уголовная ответственность (*преступное бездействие*). Иначе говоря, здесь имеет место в конечном счете уголовно-правовой запрет пассивного поведения лица в форме бездействия, когда это лицо должно было и могло совершить определенные активные действия для предотвращения причинения вреда охраняемым уголовным зако-

---

⁴ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. – С. 107–118.

ном общественным отношениям. Как видно, *особенность норм уголовного права в итоге состоит в том, что они всегда связаны с запретом определенных общественно-опасных деяний (действий или бездействий) лица, причиняющих существенный вред охраняемым уголовным законом общественным отношениям или же ставящих их в опасность причинения такого вреда*. Данные правовые запреты исчерпывающе указываются в соответствующих статьях Особенной части Уголовного кодекса Украины (далее – УК). В пределах этих запретов уголовно-правовые нормы предусматривают за такие деяния санкцию (возможное наказание или иные меры уголовно-правового характера) как наиболее строгий вид юридической ответственности.

Структуру уголовно-правовой нормы образуют такие ее элементы, как гипотеза, диспозиция и санкция, тесно связанные между собой и составляющие единое целое. Гипотеза (содержание которой определяется главным образом рядом статей Общей части УК – статьи 1, 2, 3, 11, 19, 22 и др.) содержит общие указания на те обстоятельства, при наличии которых (с учетом, безусловно, ее диспозиции), данная норма применяется. *Диспозиция* – центральный и определяющий элемент уголовно-правовой нормы. В словесной письменной форме она изложена (закреплена) прежде всего в тексте статьи или части (или в пункте) статьи Особенной части УК. Именно в диспозиции нормы в обобщенном виде описывается (фиксируется) запрещенный вид (вариант, тип) общественно опасного деяния, признаваемого преступлением, определяются с различной степенью точности и четкости его основные и существенные объективные и (или) субъективные признаки, присущие данному деянию, в которых выражаются его социальные свойства (общественная опасность) и фактические черты, позволяющие отличать его от иных деяний – преступных и (или) не преступных. Данные признаки в своем единстве и сочетании с отдельными признаками, которые свойственны всем преступным деяниям и указаны в ряде статей Общей части УК (ч. 1 ст. 11, ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 15, ч. 1 ст. 18, ст. 19, ст. 22, ст. 23, ст. 25, ст. 27), образуют сложный сис-

темный объект – *состав преступления* – как обязательное условие основания уголовной ответственности (ч. 1 ст. 2 УК). Следовательно, состав преступления, его обязательные признаки определяются в диспозиции уголовно-правовой нормы, закрепленной в соответствующих статьях Уголовного кодекса⁵. В зависимости от избираемых приемов юридической техники изложения в УК уголовно-правовых запретов и предписаний, диспозиции подразделяются на простые, описательные, отсылочные и бланкетные. *Санкция* – это часть уголовно-правовой нормы, в которой устанавливается вид и размер наказания как наиболее строгого вида государственного принуждения, или иные меры уголовно-правового характера, подлежащие применению за совершение общественно опасного деяния, описанного в диспозиции. Санкция как атрибут статьи Особенной части УК придает специфический, властно-обязывающий характер уголовно-правовой норме в целом, подчеркивает противоправный характер нарушения запретов и предписаний, предусмотренных в диспозиции, позволяет отличать ее от других правовых норм, например, от норм административного права. Вид и мера наказания, закрепленные в санкции, отражают характер и степень общественной опасности деяния, указанного в диспозиции, и выступают показателем тяжести данного деяния, признаваемого преступным и наказуемым. Отметим также, что все элементы уголовно-правовой нормы находятся в органическом единстве, ни один из них не имеет преимущества значения перед другими, в своем сочетании они образуют единое целостное нормативно-правовое образование⁶.

Изложенное позволяет сделать вывод, что основным функциональным назначением уголовно-правовых норм как таковых является признание определенных видов (типов) общественно опасных деяний преступными и наказуемыми. В свою очередь, это означает, что уголовно-правовая норма может

---

⁵ Панов Н. И. Уголовная ответственность: понятие, принципы, основание / Н. И. Панов // Право Украины. – 2012. – № 8. – С. 249–260.

⁶ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 112–147.

устанавливаться и быть предусмотренной только в уголовном законе, т.е. в нормативно-правовом акте, принимаемом высшим органом государственной власти Украины – Верховной Радой Украины. Данный вывод в полной мере соответствует положениям п. 22 ст. 92 Конституции Украины, согласно которым только законами Украины определяются деяния, являющиеся преступлениями, и устанавливается ответственность за их совершение. Данное конституционное положение конкретизируется в ч. 3 ст. 3 УК, где закреплено чрезвычайно важное фундаментальное и отправное положение уголовного права, согласно которому преступность деяния, а также его наказуемость и иные уголовно-правовые последствия определяются только данным Кодексом. Следовательно, есть все основания утверждать, что уголовно-правовая норма как первооснова уголовного права и ее основополагающий элемент своим основным и фундаментальным источником имеет только уголовный закон.

В науке уголовного права, однако, высказывались и иные взгляды. Так, еще в начале XIX в. представители нормативистской школы уголовного права Э. Беллинг, К. Биндинг, А. Цу Дона утверждали, что уголовно-правовые нормы содержатся в нормативно-правовых актах иных отраслей права, и даже в нормах правопорядка, в нормах религиозных, культуры, нравственности, наконец, в неких нормах «миропорядка». В 1922 г. К. Биндинг писал, что уголовный закон не формулирует своих запретов, а устанавливает только санкцию за нарушение тех норм, которые предусмотрены в других нормативных актах⁷. Подобные позиции несколько позже высказывали и другие ученые: Я. Брайнин⁸, В. Смирнов⁹, Н. Томашевский¹⁰, и др. В последнее время указанная точка зрения воспроизведена в работе О. В. Наден, которая считает, что нормы уголовного права непосредственно не содержат запрета от-

---

⁷ Binding K. Normen und ihre ubertretung. Ersten Band / K. Binding. – Leipzig, 1922. – С. 160–162.

⁸ Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1967. – С. 14, 19–21.

⁹ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. – С. 27–42.

¹⁰ Томашевский Н. П. О структуре правовой нормы и классификации ее элементов / Н. П. Томашевский // Вопросы общей теории советского права : сб. статей. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 218.

носителю совершения преступления. По ее мнению, этот запрет устанавливается нормами иной отраслевой принадлежности или же логически следует из их содержания, а нормы уголовного права определяют исключительно уголовно-правовые последствия их нарушения¹¹. По существу такого же мнения придерживается и Н. А. Гуторова, утверждая, что в уголовном праве гипотеза и диспозиция правовой (логической) нормы формулируются регулятивными отраслями права, а санкция за нарушение соответствующих норм и правил – нормами уголовного права¹².

Как видно, рассматриваемый подход получил в литературе достаточное распространение. Тем не менее, он не имеет необходимого теоретического обоснования и не может быть приемлемым. Отметим прежде всего, что указанное решение ставит уголовное право в прямую зависимость от иных отраслей права и тем самым фактически ведет к отрицанию базовых и общепризнанных положений юридической науки о самостоятельности уголовного права в системе отраслей права. Оно сводит уголовное право главным образом к его карательным свойствам – к наказанию, установленному в санкции, игнорируя при этом его основополагающую (и первичную) составляющую – преступление – и нормативное закрепление его в уголовном законе. Алогичность данной позиции проявляется и в том, что единое и цельное нормативно-правовое образование – норма уголовного права – искусственно расчленяется на две части: к первой из них относят гипотезу и диспозицию, которые формируются, то есть имеют своим источником регулятивные отрасли права, а ко второй – санкцию, определяемую нормами уголовного права. Данная позиция в силу ее внутренней несогласованности концептуально противоречит фундаментальным институтам и иным отправным положениям уголовного права: о его предмете, системе, источниках, уголовной ответственности, о

---

¹¹ Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. – Х. : Право, 2012. – С. 117–124.

¹² Гуторова Н. О. Охоронна функція кримінального права / Н. О. Гуторова // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. 9–10 жовт. 2014 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – С. 33.

запрете применения закона об уголовной ответственности по аналогии (ч. 4 ст. 3 УК), а также понятиям «преступление», «состав преступления», «квалификация преступлений» и др., трактовка которых во многом зависит от определения правовой нормы, правильного установления ее запретов и предписаний в системе правовых норм. Наконец, критикуемая позиция противоречит, как отмечалось, базовым и отправным конституционным положениям, закрепленным в п. 22 ст. 92 Конституции Украины, а также в ч. 3 ст. 3 УК и, следовательно, не имеет надлежащих нормативно-правовых оснований.

II. Весьма близкой, тесно примыкающей к вышеизложенному, является проблема бланкетных диспозиций, которых по нашим подсчетам в Уголовном кодексе большинство. *Бланкетная диспозиция* (от фр. blanc – «белый» – заготовка, форма для документа; чистый лист с частично выполненным текстом, а в другой части предназначенный для дополнительного заполнения) – это такая часть уголовно-правовой нормы, содержание которой определяется не только законом об уголовной ответственности, но и нормами иных законов (не уголовно-правовых) или подзаконных нормативно-правовых актов: положений, уставов, инструкций, стандартов и т. п.¹³ Такая трактовка является фактически общепризнанной, но, на наш взгляд, все же недостаточно совершенной. Для более глубокого анализа бланкетной диспозиции уголовно-правовой нормы считаем необходимым выделить и рассмотреть наиболее важные ее черты и свойства (далее – аспекты), к которым относим: а) технико-юридические; б) лингвистические; в) нормативно-правовые. Такой подход позволит, как представляется, более глубоко выяснить сущность

---

¹³ Беляева Н. В. Некоторые вопросы применения бланкетных диспозиций УК и их классификации / Н. В. Беляева // Вопросы борьбы с преступностью. 1979. – Вып. 31. – С. 67–75; Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика / Л. Д. Гаухман. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2003. – С. 235–241; Квасневська Н. Д. Проблеми кваліфікації злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / Н. Д. Квасневська // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф. 15 трав. 2008 р. – Х.: Право, 2008. – С. 28–31; Пикуров Н. И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиции уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. И. Пикуров; Моск. высшая шк. милиции МВД СССР. – М., 1982. – С. 7–15; Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України: монографія / Г. З. Яремко; за ред. В. О. Навроцького. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – С. 26–55.

и особенности бланкетных диспозиций и соответствующих уголовно-правовых норм и в конечном счете определить наряду с общими также и специальные правила применения этих норм¹⁴.

Технико-юридический аспект бланкетных диспозиций указывает на те специфические приемы нормотворческой техники, используя которые, законодатель формулирует в законе об уголовной ответственности конкретные запреты или предписания таким образом, что они приобретают бланкетный характер. В связи с этим следует выделять два вида «бланкетности диспозиции»: прямую (явную) и косвенную (неявную). *При прямой (явной) бланкетности* в диспозиции уголовно-правовой нормы содержится непосредственное указание на нарушение тех или иных норм, предусмотренных в соответствующих нормативно-правовых актах иных отраслей права или законодательства, как на обязательный элемент уголовно-правовой нормы. К ним можно отнести: «нарушение правил безопасности дорожного движения или эксплуатации транспорта лицами, которые управляют транспортными средствами» (ст. 286 УК), «нарушение установленных правил охраны недр» (ст. 240 УК), «нарушение законодательства об охране труда» (ст. 271 УК), «нарушение уставных правил несения боевого дежурства» (ст. 420 УК) и т. п. И хотя в этих диспозициях содержатся определения общественно опасных деяний общего характера, например, «незаконные действия», «нарушение правил», «нарушение законодательства» и др., речь всегда идет о конкретных нормах соответствующих нормативно-правовых актов иных отраслей права (или законодательства), с нарушением которых связывается факт совершения преступления¹⁵.

При косвенной (неявной) бланкетности в диспозициях статей уголовного закона нет прямого указания на нарушения определенных правовых

---

¹⁴ Квасневська Н. Д. Проблеми кваліфікації злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. – С. 28–31; Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. І. Панов, Н. Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 10. – С. 47–55.

¹⁵ Беяева Н. В. Некоторые вопросы применения бланкетных диспозиций УК и их классификации. – С. 67–75.

норм, которые содержались бы в нормативно-правовых актах той иной отрасли права или законодательства¹⁶. Однако в этих диспозициях указываются такие признаки состава преступления, которые определяются не только в диспозиции уголовного закона, но и в нормах иных нормативно-правовых актов. Достаточно часто подобным образом в законе определяются: *предмет преступления* («наркотические средства», «психотропные вещества и их аналоги», «государственная тайна», «коммерческая тайна», «платежные карточки», «документы на перевод») *общественно опасные последствия* («имущественный ущерб», «телесные повреждения»), *характер деяния* («незаконное», «противоправное») и др. Несмотря на то, что в таких диспозициях отсутствуют прямые указания на определенные нормы соответствующих нормативно-правовых актов иных отраслей права или законодательства, которые нарушаются при совершении общественно опасных деяний, сомнений в принадлежности этих диспозиций к классу бланкетных не возникает, поскольку содержание уголовно-правовой нормы и соответствующих признаков состава преступления определяются как нормами уголовного права, так и нормами иных отраслей права или законодательства. В этой связи установление состава преступления без анализа указанных норм и их нарушения фактически невозможно.

Лингвистический аспект бланкетных диспозиций позволяет выяснить, при помощи каких именно языковых (лексических средств) в них формулируются запреты или (и) предписания. В большинстве случаев здесь применяются такие словосочетания, как «нарушение правил ...», «нарушение законодательства ...», «нарушение порядка», «нарушение прав ...» и т. п. Наряду с этим достаточно распространенной формой закрепления бланкетности уголовно-правовой нормы в диспозиции является использование таких терминов

---

¹⁶ Пикуров Н. И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиции уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 7–15; Пикуров Н. И. Применение следователями уголовного права норм с бланкетной диспозицией : лекция / Н. И. Пикуров. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 5–11.

(слов и словосочетаний), как «незаконность деяния», «ненадлежащее исполнение ...», «препятствование законной деятельности ...», «несоблюдение ... обязательных условий ... » и др. Анализ этих терминов и установление их содержания с точки зрения особенностей сформулированной в законе диспозиции дает основания сделать вывод, что в указанных случаях речь также идет об их бланкетном характере.

Нормативно-правовой аспект бланкетных диспозиций позволяет раскрыть объем и содержание данной нормы, определить ее источники и иные существенные черты. Здесь укажем, что при формировании бланкетных диспозиций содержание и объем уголовно-правовой нормы определяется, во-первых, законом об уголовной ответственности, и, во-вторых, нормами иных отраслей права либо законодательства (или же их элементами). Причем и первые и вторые находятся в органическом единстве, вследствие чего составляют единое целое в уголовно-правовом смысле. Но главенствующее и определяющее значение в структуре данной диспозиции имеет, безусловно, ее уголовно-правовая компонента (составляющая). В ее основе лежат те или иные криминообразующие факторы – признаки диспозиции, относящиеся: к общественно-опасному деянию (действию или бездействию), либо к общественно-опасным последствиям, предмету преступления, способу, средствам, месту, времени, обстановке совершения преступления, форме вины (умыслу или неосторожности), мотиву, цели преступления и др.¹⁷ Они непосредственно указываются в диспозиции закона или однозначно выводятся из его содержания при толковании. Именно эти факторы (признаки диспозиции) в сочетании с нормативными предписаниями иных отраслей права в конечном счете определяют и содержание, и сущность преступления, характер и степень его общественной опасности и, следовательно, содержание и объем уголовно-правовой нормы. В этой связи нельзя согласиться с мнением, что бланкетные диспозиции уголов-

---

¹⁷ Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Городец, 2007. – С. 221–228.

но-правовых норм характеризуются отсутствием в них конкретного содержания при наличии ссылок на нормы других отраслей законодательства, в которых это содержание раскрывается¹⁸. Нормы иных отраслей права, выступающие здесь элементами бланкетной диспозиции, не замещают самой нормы уголовного закона и не изменяют ее содержания. Напротив, уголовно-правовая норма включает их в свое собственное содержание в качестве вспомогательных элементов, «ассимилирует» их, подчиняет себе в качестве «собственных» элементов для выполнения задач уголовно-правового регулирования. При этом данные нормы выполняют в структуре нормы уголовного закона «конкретизирующую» и «субсидиарную» функции.

Конкретизирующая функция указанных норм (элементов бланкетной диспозиции) проявляется главным образом в том, что они уточняют положения уголовного закона, имеющие общий характер, превращают их в более конкретные. Данная конкретизация выражается в детализированных запретах и предписаниях правовых норм, относящихся к иной отраслевой принадлежности¹⁹. Из этого следует, что при совершении преступления, предусмотренного уголовно-правовой нормой с бланкетной диспозицией, всегда имеет место нарушение не только нормы уголовного закона, но и соответствующих норм иных отраслей права как элементов диспозиции. Таким образом, речь идет о смешанной противоправности²⁰. Отсутствие такого (двойного) нарушения может служить основанием для вывода в целом об отсутствии в содеянном соответствующего состава преступления.

Субсидиарная функция этих норм (элементов бланкетных диспозиций) заключается в том, что они используются в уголовном законе как вспомогательные (хотя и обязательные к применению) элементы права для достиже-

---

¹⁸ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория практика / Л. Д. Гаухман. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2003. – С. 236.

¹⁹ Шмелева Г. Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании / Г. Г. Шмелева. – Львов : Вища школа, 1988. – С. 11–23, 30–46; Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України : монографія. – С. 26–55.

²⁰ Панов Н. И. Уголовная противоправность как признак преступления / Н. И. Панов // Право України. – 2011. – № 9–10. – С. 65–79.

ния задач уголовно-правового регулирования. Указанные нормы сами по себе не содержат уголовно-правовых запретов и предписаний, но в то же время оказывают существенное влияние на определение объема и содержания бланкетной диспозиции в целом. Вследствие этого данные нормы (или их элементы) выполняют в уголовно-правовом регулировании не основные, а вспомогательные функции. Поэтому и нормативно-правовые акты иных отраслей права, нормы (или элементы) которых включаются в бланкетные диспозиции уголовно-правовых норм, являются *субсидиарными (а не основными в отличие от уголовного закона) источниками уголовного права*. Вместе с тем данные нормы как элементы действующего права, принадлежащие тем или иным отраслям, могут сами подвергаться определенным изменениям, в соответствии с которыми может изменяться и объем запретов и предписаний, в них содержащихся. Иначе говоря, эти «субсидиарные» нормы, конкретизирующие уголовно-правовые запреты и предписания, могут изменяться и таким образом влиять на динамику изменений уголовно-правового регулирования – его содержания и объема, чем в известной мере достигается «гибкость уголовного закона». В этих случаях изменения бланкетных диспозиций обеспечивает, так сказать, «мобильность» содержания уголовно-правовых норм при относительной стабильности их формы. Тем самым достигается оптимальное уголовно-правовое регулирование социально-правовой действительности в условиях ее объективного развития и изменчивости.

Изложенное позволяет сделать следующие выводы. 1. Норма уголовного права с бланкетной диспозицией, сохраняя собственную уголовно-правовую сущность и черты, включает в свое содержание нормы (или их элементы) иных отраслей права или законодательства, имеет усложненный характер и поэтому может быть определена как «комплексная уголовно-правовая норма», относящаяся к классу «логических правовых норм»²¹. 2. Бланкетные диспозиции, используя нормы иных отраслей права (законода-

---

²¹ Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – С. 42–45.

тельства), «ассимилируют» их, подчиняют себе как вспомогательные и «собственные элементы» для выполнения задач уголовного права. 3. Определяющее и смыслообразующее значение здесь имеет уголовно-правовая составляющая («криминообразующая компонента»), нормы иных отраслей права в таком случае выполняют лишь конкретизирующую и субсидиарную функции. 4. Конкретизирующее значение этих норм проявляется в том, что они уточняют уголовно-правовые запреты и предписания, имеющие общий характер, превращают их в более детализированные и определенные. Субсидиарность этих норм состоит в дополнении уголовно-правового регулирования и заключается в том, что нарушение уголовно-правовой нормы всегда сопряжено с нарушением норм иной отраслевой принадлежности, и последнее при этом выступает необходимым условием признания содеянного в качестве преступления. 5. Бланкетные диспозиции придают уголовному закону относительную «гибкость» и «динамизм» его содержания, обеспечивая при этом необходимую «стабильность» его формы.

III. Особенности бланкетной диспозиции уголовно-правовой нормы обуславливают и специфические черты и свойства состава преступления, который закрепляется (описывается) в данной норме. Это, в свою очередь, требует разработки *специальных (кроме общих) правил применения таких норм*. В общих чертах они могут быть сведены к следующему. *Во-первых*, устанавливая в содеянном общественно опасном деянии наличие состава преступления и выясняя содержание его признаков (и элементов), следует обратиться к анализу не только норм уголовного закона, но и норм иных отраслей права (законодательства), вытекающих из содержания бланкетных диспозиций. *Во-вторых*, для правильного применения уголовно-правовых норм с бланкетной диспозицией необходимо: а) установить юридическую силу нормативно-правовых актов, в которых содержатся нормы, составляющие содержание этих диспозиций: их действие в пространстве, во времени и по кругу лиц; удостовериться, что они не изменены и не отменены; при этом важно устано-

вить, что указанные нормы действовали на момент совершения общественно опасного деяния; б) если речь идет о нормативно-правовых актах, содержащих технические и другие подобные нормы (нормативно-правовые акты об охране труда, правила безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью, требования пожарной безопасности, правила обращения со взрывчатыми, легковоспламеняющимися и едкими веществами или радиоактивными материалами и т. п.), следует привлечь специалистов для подготовки необходимых заключений или проведения судебных экспертиз о нарушении соответствующих технических норм и правил. *В-третьих*, устанавливая содержание признаков состава преступления, которые определяются кроме УК нормами иных отраслей права (или законодательства), например, предмета преступления (земельные участки земель в охранных зонах, зоны санаторной охраны, наркотические средства, психотропные вещества, прекурсоры, средства доступа к банковским счетам и проч.), общественно опасные последствия («размер имущественного ущерба», «тяжесть телесных повреждений») и других признаков (или элементов), следует *обязательно* руководствоваться соответствующими нормативно-правовыми актами и ссылаться на них в актах применения норм уголовного права. *В-четвертых*, преступность и наказуемость деяния сопряжены с нарушением определенных норм права, образующих бланкетную диспозицию. Поэтому применение таких норм требует обязательного установления, какая именно норма (статья, ее часть, пункт) соответствующего нормативно-правового акта (кроме уголовного закона) была нарушена совершенным деянием. Из этого исходит и Пленум Верховного Суда Украины. В п. 2 постановления «О судебной практике по делам о преступлениях и других правонарушениях против окружающей среды» от 10 декабря 2004 г. № 17 указывается, что поскольку большинство статей, предусматривающих ответственность за преступления и административные правонарушения против окружающей среды, являются бланкетными, судам следует тщательно выяснять, каким именно законодательством регу-

лируются правоотношения, связанные с использованием и охраной соответствующих природных ресурсов (земли, недр, вод, атмосферного воздуха, растительного и животного мира и т. д.)²². В обобщении «Практика рассмотрения судами уголовных дел о преступлениях, связанных с нарушениями требований законодательства об охране труда», проведенном Верховным судом Украины, отмечается, что при применении ст. 271 или ст. 272 УК Украины необходимо установить не только то, какие именно законодательные и другие нормативно-правовые акты были нарушены, но и определить, требования каких статей, пунктов не соблюдены обвиняемым, а также раскрыть сущность допущенных нарушений²³. В-пятых, при квалификации преступлений с материальным составом необходимо обязательно установить, что именно этим конкретным деянием лица (действием или бездействием) были нарушены нормы, образующие содержание бланкетной диспозиции, относящиеся к иной отраслевой принадлежности, и это нарушение является причиной наступления общественно опасных последствий, то есть следует установить необходимую причинную связь. Пленум Верховного Суда Украины в п. 3 постановления «О практике применения судам Украины законодательства о некоторых преступлениях против безопасности дорожного движения и эксплуатации транспорта, а также об административных правонарушениях на транспорте» от 25 декабря 2005 г. № 14 по этому поводу указал: при рассмотрении дел о преступлениях, ответственность за которые установлена статьями 286–288 УК, следует иметь ввиду, что диспозиции сформулированных в них норм – бланкетные. В связи с этим суды должны тщательно выяснять и указывать в приговорах, в чем именно заключались названные в перечисленных статьях нарушения; нормы каких правил, инструкций, других

---

²² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 2–3.

²³ Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці : узагальнення Верхов. Суду України від 1 січ. 2006 р. // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 23–24.

нормативних актів не соблюдені і єсть ли причинна зв'язь між цими порушеннями і передбаченими законом громадсько небезпечними наслідками²⁴. В-шестих, бланкетність єсть характеристикою не тільки об'єктивних, но і суб'єктивних ознак складу злочину. Тому, вивчаючи зміст вини, необхідно встановити, що особа, порушаючи норми відповідних нормативно-правових актів, що складають зміст бланкетних диспозицій, хоча б в загальних (родових) рисах усвідомлює або могло усвідомлювати, що вона здійснює протиправне, заборонене законом діяння. Якщо особа не усвідомлює і не могло усвідомлювати в даних конкретних умовах цей заборона, то кримінальна відповідальність, як вважається, повинна виключатися ввиду відсутності вини.

Викладені в запропонованій статті положення про особливостях кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями, а також відповідних складів злочинів і сформульовані на цій основі спеціальні правила їх застосування будуть сприяти, на нашу думку, правильному застосуванню кримінального закону і в кінцевому рахунок виконанню конституційного принципу законності в кримінальному судочинстві.

Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кримінально-правова норма при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність: поняття й особливості застосування

У статті розглядається поняття норми кримінального права, з'ясовується її сутність, зміст, структура, джерела; аналізується бланкетна диспозиція кримінально-правової норми, розробляються її поняття та основні риси (аспекти): техніко-юридичні, лінгвістичні і нормативно-правові; сформульовані спеціальні правила застосування норм кримінального права з бланкетною диспозицією.

Ключові слова: норма кримінального права, бланкетна диспозиція кримінально-правової норми; правила застосування норм кримінального права при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність.

---

²⁴ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постановою Пленуму Верхов. Суду України від 25 груд. 2005 р. № 14 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2006. – № 1. – С. 6–7.

Panov N. I., Kvasnevskaia N. D. Blanket disposition of criminal law norm of the criminal law act: concept and features of applying

In the article the concept of criminal law norm is considered, it turns out its essence, content, structure, sources; blanket disposition of criminal law norm is analyzed, its concept and basic features (aspects) are developed: technical and legal, linguistic and legal, normative and legal; special rules of criminal law norm with a blanket disposition are formulated.

Key words: *criminal law norm, blanket disposition of a criminal law norm; rules of applying of criminal law norm at the blanket disposition of the law of criminal liability.*

УДК 343.31(477)

М. А. Рубашенко, канд. юрид. наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Є. С. Пономаренко**, студент 4 курсу Інституту підготовки кадрів органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ¹ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено актуальну проблему обґрунтування дії кримінального закону щодо злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях України. Авторами зроблені висновки про те, що застосуванню підлягає територіальний принцип дії кримінального закону в просторі, який є правовим вираженням територіального верховенства держави.

***Ключові слова:** злочин, господарська діяльність, криміналізація, декриміналізація, стратегія, законодавство про кримінальну відповідальність.*

Постановка проблеми. Агресивні дії Російської Федерації та гібридна війна щодо України призвели до появи нової геополітичної, соціально-економічної та правової реальності, яка внесла суттєві корективи у звичне життя громадян та мирний розвиток суспільних відносин у державі. У таких умовах сформувалася низка проблемних питань, які постали перед правозастосовними органами України та вітчизняною юридичною наукою. На цей час здебільшого такі питання залишаються неосмисленими та невирішеними. Окупація окремих територій Української держави агресором у взаємодії з місцевими терористичними (сепаратистськими) угрупованнями включила до «порядку денного» сучасної науки кримінального права проблеми, які потребують якнайшвидшого розв'язання. Серед них, зокрема й питання про дію закону України про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб,

---

¹ Якщо не використовується цитата, тут та в інших випадках автори для досягнення цілей, поставлених у статті, ототожнюють поняття «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «кримінальне законодавство».

вирішення якого дозволить зосередити увагу на інших питаннях, зокрема й про можливість кваліфікації за чинним КК України злочинних діянь тих осіб, які здійснюють виконання владно-державних функцій від імені (на стороні) окупанта.

Стан дослідження. Питання чинності та дії кримінального закону в часі та просторі досліджувалися у працях багатьох вітчизняних учених. Сформульоване ж проблемне питання в науковій літературі висвітлено недостатньо. Окремих його аспектів у своїх працях торкалися, зокрема, такі вчені як: М. В. Буроменський, В. В. Коваленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк та деякі інші.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні питання про дію кримінального закону України в просторі та за колом осіб стосовно злочинів, учинених на тимчасово окупованій території України, насамперед слід зазначити, що чинний КК України передбачає чотири принципи дії кримінального закону в просторі та за колом осіб, тільки один із яких підлягає застосуванню щодо кожного конкретного злочину, вчиненого конкретною особою: територіальний, громадянства, універсальний та реальний.

Згідно зі ст. 6 КК України, особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом (територіальний принцип). При цьому злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України, а також якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, чи впливає окупація окремих частин території України на застосування територіального принципу.

Конституцією України проголошено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1); суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2); виключно всеукраїнським референду-

мом вирішуються питання про зміну території України (ст. 73); до складу території України входять, зокрема, й Автономна Республіка Крим (*далі – АР Крим*), Донецька, Луганська області та місто Севастополь (ч. 2 ст. 133); АР Крим є невід’ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ст. 134); Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності (ст. 157) тощо.

У рішенні від 14 березня 2014 р. Конституційний Суд України наголосив, що «... звуження меж існуючого кордону України, виведення будь-якого суб’єкта адміністративно-територіального устрою України з її складу, зміна конституційно закріпленого статусу адміністративно-територіальної одиниці, зокрема АР Крим та міста Севастополя як невід’ємної складової частини України, шляхом проведення місцевого референдуму суперечать зазначеним конституційним принципам»². Рішенням від 20 березня 2014 р. № 3-рп/2014 Конституційний Суд України визнав неконституційною Постанову Верховної Ради АР Крим «Про Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» та загальним чином обґрунтував незаконність дій органів влади АР Крим, які сприяли встановленню окупаційного режиму³.

У розвиток зазначених положень Верховною Радою України прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Феде-

---

² Рішення Конституційного Суду України від 14 берез. 2014 р. № 2-рп/2014 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Конституційного Суду України. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=242321>. – Заголовок з екрану.

³ Рішення Конституційного Суду України від 20 берез. 2014 р. № 3-рп/2014 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Конституційного Суду України. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=244261>. – Заголовок з екрану.

рації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. У цьому законі, зокрема зазначено, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України; при цьому датою початку тимчасової окупації є 20 лютого 2014 р. (ст. 1)⁴.

Офіційне визнання Україною АР Крим територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією, означає, що при вирішенні поставлених у запиті питань необхідно брати до уваги і положення Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.⁵ (далі – Конвенція), яка має як для України, так і для Російської Федерації обов'язковий характер і розповсюджується на ситуації, пов'язані не тільки з наявністю війни чи збройного конфлікту, а й на випадки часткової або цілковитої окупації, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив (ст. 2 Конвенції).

Згідно зі ст. 64 цієї Конвенції, кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним, за винятком випадків, коли дія його скасовується або призупиняється окупаційною державою, якщо це законодавство становить загрозу безпеці окупаційної держави або є перешкодою виконання цієї Конвенції. Однак, урахувавши те, що Російська Федерація не визнала як факт окупації, так і, відповідно, необхідність дотримання положень Конвенції, а також урахувавши відсутність умов, визначених ст. 64 Конвенції, – на тимчасово окупованій території як до окупації, так і з її початку (20 лютого 2014 р.) діє кримінальне законодавство України.

---

⁴ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>. – Заголовок з екрану.

⁵ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_154. – Заголовок з екрану.

Слід мати на увазі, що юридично (офіційно) Україна визнала тимчасово окупованою територією тільки сухопутну територію АР Крим та м. Севастополя, внутрішні води України цих територій, внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територію виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України, а також повітряний простір над цими територіями. Що ж стосується окремих територій Донецької та Луганської областей, то їх межі та правовий режим визначено Законом України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції»⁶. Відповідно до цього Закону, територія проведення антитерористичної операції – територія України, на якій розташовані населені пункти, визначені в затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, розпочата відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України"» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014⁷. Це частина території України, яка фактично (без формального визнання на рівні закону) окупована терористичними угрупованнями спільно з Російською Федерацією. Ані вказаний Закон, ані інші законодавчі акти не містять обмежень стосовно дії КК України, з чого випливає, що дія кримінального законодавства України поширюється на всі злочинні діяння, вчинені на цій території.

---

⁶ Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>. – Заголовок з екрану.

⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405/2014 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>. – Заголовок з екрану.

Є думка, що КК України (як і інші нормативні акти) зберігає чинність на всій території України, однак *не діє* на окупованих територіях⁸. Останнім часом у науці дедалі більше вчених пропонують розрізняти поняття «чинності» та «дії» кримінального закону. Посилення уваги до питання їх співвідношення обумовлено насамперед позицією законодавця, який неодноразово в прикінцевих положеннях новоприйнятих законів розмежовував у часі набрання законом чинності та введенням його в дію⁹. Урешті-решт Конституційний Суд України у своєму рішенні від 6 жовтня 2010 р. вказав, що розмежування моменту введення законів у дію і набрання ними чинності не суперечить положенням ст. 57, ч. 5 ст. 94 Конституції і не може тлумачитися як порушення встановленої Конституцією процедури набрання цими законами чинності¹⁰.

Ми вважаємо, що таке розмежування не є безпідставним та погоджуємося з Ю. А. Пономаренком, який зазначає, що чинність закону є лише передумовою його дії і тільки такий закон, який набув чинності, може діяти, тобто реально впливати на суспільне відношення, визначаючи його зміст¹¹. Тому закон про кримінальну відповідальність, який набув чинності може не діяти у зв'язку відсутністю певних юридичних фактів, які зумовлюють його реальне застосування; водночас, діяти може закон про кримінальну відповідальність, який вже втратив чинність («ультраактивна», «переживаюча» дія закону). Разом із тим, на наш погляд, не слід ототожнювати «дію закону» (потенційну

---

⁸ Коваленко В. Дія Конституції та Кримінального кодексу України на тимчасово окупованій території / В. Коваленко // Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи : Збірка тез І-го Львівського форуму з кримінальної юстиції. – К. : ВАІТЕ, 2015. – С. 108.

⁹ Див.: Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 червня 2009 р. № 1506-VI; Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень : Закон України від 11 червня 2009 р. № 1507-VI та деякі інші.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 6 жовтня 2010 р. № 21-рп/2010 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>. – Заголовок з екрану.

¹¹ Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.

дію) та його фактичне застосування (реальну, фактичну дію), яке ускладнилося щодо злочинів, учинених на окупованих територіях. Закон про кримінальну відповідальність, який набув чинності та діє (введений у дію) часто фактично не застосовується й до злочинів, учинених на «неокупованій» території України в силу тих чи інших обставин (відсутність скарги потерпілого у справах приватного обвинувачення; латентність (незареєстрованість, прихованість) злочинів; «нерозкриття» злочинів, високий рівень корупції в правоохоронних органах тощо). Більше того, некоректно говорити про чинність закону на певній території¹². Як вбачається, закон зберігає свою чинність незалежно від просторових характеристик вчинення злочину – в межах України чи поза її межами (див.: статті 7 та 8 КК України).

Таким чином, тимчасово окуповані території України (згідно зі згаданим законом), а також фактично окуповані частини території Донецької та Луганської областей є невід'ємними складовими єдиної та неподільної території України, на яку розповсюджується суверенітет (територіальне верховенство) України. Виходячи з цього, стосовно всіх злочинів, учинених на цих територіях, за винятком обмежень, установлених ч. 4 ст. 6 КК України, поширюється територіальний принцип дії кримінального закону в просторі (ст. 6 КК України).

На підтвердження цього висновку чинним законодавством передбачено особливий порядок реалізації заходів правового реагування на тимчасово окупованій території, запровадження якого було обумовлено очевидними складнощами у фактичному (реальному) застосуванні норм кримінального закону. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами АР Крим та м. Севастополя на тимчасово окупованих територіях змінено територіальну

---

¹² Тут ми погоджуємося з висловленою в згадуваній вище праці Ю. А. Пономаренка пропозицією замінити слово «чинність» у заголовках (назвах) статей 6, 7 та 8 КК словом «дія».

підсудність судових справ, підсудних розташованим на території АР Крим та м. Севастополя судам. Вирішення питання про підслідність кримінальних правопорушень, учинених на тимчасово окупованій території, віднесено до компетенції Генеральної прокуратури України. Особливості визначення територіальної підсудності та підслідності кримінальних правопорушень, учинених в районі проведення антитерористичної операції, визначені Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII¹³.

Територіальний принцип дії кримінального закону в просторі, як відомо, впливає із суверенітету держави, влада якої поширюється на всю її територію¹⁴. Тісний взаємозв'язок цих двох понять (їх взаємообумовленість) може навести на думку про відсутність підстав для застосування територіального принципу у зв'язку з тим, що фактичні можливості України із реалізації своїх суверенних прав на окупованих територіях зведені до мінімуму (а в окремих сферах і взагалі не можуть бути реалізовані). Однак такий висновок є хибним, оскільки територіальне верховенство над приналежною територією, з одного боку, є сукупністю суверенних прав, а з другого – воно реалізується безпосередньо в реальному (фактичному) верховенстві. Держава може лише формально володіти територією, але фактично не мати над нею верховенства. Наприклад, Абхазія та Південна Осетія де-юре є автономіями у складі Грузії, але де-факто остання не має щодо них реального впливу. Те ж саме можна сказати і стосовно територіального верховенства України над Кримом – де-юре воно визначене повною мірою (національне закріплення та переважне міжнародне визнання), але фактично існують проблеми в його ре-

---

¹³ Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1632-VII [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>. – Заголовок з екрану.

¹⁴ Борисов В. І. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі та просторі (розд. III) // Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – С. 57.

алізації над цією територією¹⁵. Таким чином, необхідно розрізняти формальний і фактичний аспекти територіального верховенства, які є взаємопов'язаними та водночас відносно автономними, та враховувати їх можливий незбіг. Нездатність через певні обставини повною мірою реалізувати суверенітет на тимчасово окупованих територіях ще не свідчить про відсутність територіального верховенства. Визначальним для його констатації є правове вираження (юридичний аспект) територіального верховенства, яке й перебуває в основі обґрунтування територіального принципу дії кримінального закону в просторі.

Виходячи із здійсненого дослідження, можна зробити такі **висновки**:

– дія кримінального закону, який набрав чинності, поширюється однаковою мірою на всю територію України, у тому числі: на тимчасово окуповані території АР Крим, м. Севастополя та відповідні прилеглі до них території, що підпадають під юрисдикцію органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; а також на окремі території Донецької та Луганської областей, на яких діє особливий правовий режим на період проведення антитерористичної операції;

– фактичне застосування кримінально-правових норм на окупованих територіях ускладнено обмеженими можливостями України з реалізації своїх суверенних прав (територіального верховенства), однак такі обмеження не виключають дію кримінального закону;

– в основі територіального принципу дії кримінального закону на окупованих територіях лежить насамперед юридичне вираження територіального верховенства України.

Рубашенко Н. А., Пономаренко Е. С. Действие уголовного закона в отношении преступлений, совершенных на временно оккупированной территории Украины

---

¹⁵ Рубашенко М. А. Поняття і ознаки територіальної цілісності України, охоронюваної ст. 110 КК України / М. А. Рубашенко // Право і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 272.

В статье исследована актуальная проблема обоснования действия уголовного закона в отношении преступлений, совершенных на временно оккупированных территориях Украины. Авторами сделаны выводы о том, что применению подлежит территориальный принцип действия в пространстве, который является правовым выражением территориального верховенства государства.

Ключевые слова: *действие закона об уголовной ответственности в пространстве, территориальный принцип действия в пространстве, временно оккупированная территория, территориальная целостность.*

Rubashchenko M. A., Ponomarenko Y. S. Effect of criminal law in relation to crimes committed in the temporarily occupied territories

In this article the actual problem of effect of criminal law in relation to crimes committed in the temporarily occupied territories of Ukraine is analyzed. Authors conclude that territorial principle of effect of criminal law in space that is legal demonstration of the territorial supremacy of the state is applicable.

Key words: *operation of a criminal law in space, the territorial principle of operation in space, temporarily occupied territory, territorial integrity.*

УДК 343.2.01

А. А. Музика,

докт. юрид. наук, проф., провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України;

Т. В. Родіонова,

старший викладач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ДІЯННЯМ І ЙОГО НАСЛІДКАМИ

У статті розглядається один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину. На прикладах із судової практики розкрито вплив цієї факультативної ознаки складу злочину на встановлення та оцінку причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками під час кваліфікації злочинів. Створено підґрунтя для подальшого вивчення впливу певних особливостей місця вчинення злочину на характеристику інших ознак складу злочину, а також доповнено вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Ключові слова: *об'єктивна сторона злочину, місце вчинення злочину, суспільно небезпечне діяння, злочинні наслідки, причинний зв'язок.*

Наукою кримінального права на сьогодні доведено, що склад злочину є системним утворенням. Його об'єктивна та суб'єктивна підсистеми тісно пов'язані між собою і для зручності розглядаються окремо у правозастосуванні (зокрема, під час кримінально-правової кваліфікації), у навчальному процесі та науковій діяльності. Відповідно до закономірностей функціонування системних об'єктів, елементи, що утворюють систему, перебувають між собою у різноманітних зв'язках. Наприклад, об'єктивні елементи поведінки завжди відображаються у свідомості суб'єкта злочину, утворюючи таку характеристику вини, як її зміст.

Питання про взаємозв'язок об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину в цілому висвітлене у теорії кримінального права (хоча варто зазначити, що практика потребує глибшої розробки цього питання). Проте і в межах об'єктивної під-

системи складу злочину можна і треба вести мову про співвідношення і взаємозв'язок тих ознак складу злочину, що утворюють зовнішню сторону посягання, на об'єкт кримінально-правової охорони. При цьому необхідно зауважити, що питання про взаємозв'язок ознак об'єктивної сторони злочину хоча і висвітлювалось у деяких працях, однак не було предметом самостійного вивчення.

Однією зі складних (а, можливо і найскладнішою) проблем науки кримінального права є правильне встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та злочинними наслідками. У теорії кримінального права вже зверталася увага на необхідність розгляду діяння, наслідків і причинного зв'язку між ними як елементів єдиної системи заподіяння шкоди. Правильна оцінка початкової та кінцевої ланок причинного ланцюга надає змогу встановлювати закономірності наявного між ними взаємозв'язку. Пізнання цих закономірностей дозволяє оцінювати ту чи іншу форму поведінки суб'єкта як таку, що перебуває (або не перебуває) у причинному зв'язку з наслідками, передбаченими певною кримінально-правовою нормою.

Однією з накреслених, але не розглянутих доктриною кримінального права проблем можна визнати питання оцінки того взаємовпливу, що існує між місцем вчинення злочину та встановленням причинного зв'язку між діянням і наслідками. Необхідних знань щодо впливу певних особливостей місця вчинення злочину на визначення специфіки причинного зв'язку теорія кримінального права ще не набула, тому вивчення закономірностей такого впливу дозволить краще пізнати як ознаку місця вчинення злочину, так і процес установаження каузального зв'язку між діянням та наслідками. Вбачається, що отримання таких знань є важливим завданням не лише кримінально-правової науки, а й правозастосування.

Передусім зазначимо, що фахівці в галузі кримінального права дуже рідко торкалися проблеми взаємозв'язку ознак місця вчинення злочину та причинного зв'язку між діянням та наслідками. Примітним є те, що з доступних на сьогодні джерел лише в одній праці йшлося про значення місця вчинення злочину для встановлення причинного зв'язку. Це наукова стаття

А. В. Наумова і К. Л. Акоева «Місце вчинення злочину та його кримінально-правове значення», опублікована в журналі «Радянська юстиція» ще в 1988 р.¹

В українській кримінально-правовій доктрині питанням причинного зв'язку присвячені праці таких науковців, як С. Р. Багіров², Д. В. Дударець³, О. О. Дудоров⁴, О. О. Кваша⁵, О. М. Костенко⁶, А. А. Музика⁷, О. Л. Тимчук⁸, Н. М. Ярмиш⁹ та ін. Проблема місця вчинення злочину була висвітлена, зокрема, у роботах Л. П. Брич¹⁰, З. А. Загинеї¹¹, А. А. Музики та Є. В. Лашука¹², В. Г. Мороз¹³, К. В. Юртаєвої¹⁴. Водночас вивчення творчого доробку зазначе-

¹ Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / А. В. Наумов, К. Л. Акоев // Советская юстиция. – 1988. – № 7. – С. 11–14.

² Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С. Р. Багіров ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 222 с.

³ Дударець Д. В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Д. В. Дударець ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2014. – 224 с.

⁴ Дудоров О. Сучасний стан кримінально-правового вчення про причинний зв'язок: критичний аналіз / О. Дудоров, Є. Письменський // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична : зб. наук. пр. ; гол. ред. О. К. Марін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2. – С. 52–534. Наведена публікація є рецензією на працю А. А. Музики і С. Р. Багірова «Причинная связь: уголовно-правовой очерк» (Хмельницький, 2009 р.; видана російською).

⁵ Кваша О. О. Причинність і детермінізм: співвідношення понять у філософії та кримінальному праві / О. О. Кваша // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. – Вип. 55. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 376–382; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша ; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.

⁶ Костенко О. М. Концепція «винної причинності» у складах злочинів проти особи / О. М. Костенко // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 20–24.

⁷ Музика А. А. Причинная связь: уголовно-правовой очерк / А. А. Музыка, С. Р. Багіров. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління і права, 2009. – 112 с.; Музыка А. А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Альманах кримінального права : зб. статей. – Вип. 1 ; відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 324–367; Музыка А. А. Системный подход к оценке причинной связи в уголовном праве / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгресса уголовного права, 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : ТК Велби, Проспект, 2007. – С. 279–282; Музыка А. А. О проблеме каузальности в уголовном праве (в аспекте познания *sensu stricto*) / А. А. Музыка, С. Р. Багіров // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – СПб., 2013. – С. 497–514.

⁸ Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. Л. Тимчук ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 16 с.

⁹ Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) / Н. Н. Ярмиш. – Х. : Право, 2003. – 512 с.; Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н. М. Ярмиш ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 40 с.

¹⁰ Брич Л. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень / Л. Брич // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип. 52. – С. 267–280.

¹¹ Загинеї З. Кримінально-правова герменевтика : монографія / З. Загинеї. – К. : АртЕк, 2015. – 380 с.

¹² Музыка А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

¹³ Мороз В. Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину / В. Г. Мороз // Юридична наука. – 2014. – № 5. – С. 122–136.

¹⁴ Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / К. В. Юртаєва ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 230 с.

них авторів, здійснення аналізу інших доступних нам джерел дозволяє дійти висновку про те, що вплив певних особливостей місця вчинення злочину на встановлення причинного зв'язку між діянням та наслідками не був предметом самостійного дослідження.

Завдання цієї праці – на прикладах із судової практики розкрити вплив факультативної ознаки місця вчинення злочину на встановлення та оцінку причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками під час кваліфікації злочинів.

Свого часу В. М. Кудрявцев зазначив, що спосіб, місце, час та обстановка вчинення злочину є істотними рисами злочинної дії (бездіяльності), проте вони не належать до самостійних елементів об'єктивної сторони, оскільки лише характеризують діяння злочинця¹⁵. Водночас, на нашу думку, під час встановлення причинного зв'язку необхідно спиратися на юридичний аналіз вчиненого діяння, яке є первинною ланкою такого зв'язку. З наведеного випливає, що така важлива характеристика злочину, як місце його вчинення, може допомогти у пізнанні каузального потенціалу відповідної поведінки особи.

Думку про те, що певні особливості місця вчинення злочину можуть істотно впливати на зміст інших ознак об'єктивної сторони злочину (на діяння, злочинні наслідки, причинний зв'язок між ними, обстановку) було сформульовано у працях А. В. Наумова¹⁶ та К. Л. Акоева¹⁷. Останній при цьому зауважив, що такий вплив не обмежується ознаками об'єктивної сторони, а може за певних умов торкатись будь-якої ознаки складу злочину¹⁸.

Здійснюючи теоретичне узагальнення аналізованого питання, К. Л. Акоев наголошував, що певні особливості місця вчинення злочину разом з іншими обставинами справи можуть: 1) свідчити про наявність або відсутність діяння або причинного зв'язку; 2) характеризувати спосіб вчинення зло-

---

¹⁵ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1960. – С. 10.

¹⁶ Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 12.

¹⁷ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение / К. Л. Акоев ; науч. ред. и предисл. А. В. Наумова. – Ставрополь : Сервисшкола, 2000. – С. 10.

¹⁸ Там само.

чину; 3) впливати на розмір заподіяної злочином шкоди; 4) впливати на визнання тих чи інших предметів знаряддями злочину; 5) впливати на визнання злочину закінченим; 6) поставати компонентом кваліфікуючої обставини; 7) свідчити про наявність злочинної змови тощо¹⁹. Стосовно кожного пункту вбачається можливим навести приклади, що підтверджують позицію К. Л. Акоева. Проте в рамках цього дослідження нас цікавить лише можливість впливу певних особливостей місця вчинення злочину на встановлення причинного зв'язку між діянням та його наслідками. Цей напрям розглядається нами як один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину. Будучи факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, місце вчинення злочину безпосередньо не впливає на кваліфікацію вчиненого, проте його певні особливості можуть опосередковано позначитися на встановленні окремих ознак складу злочину. Наприклад, особливості місця вчинення злочину нерідко свідчать про природний характер суспільно небезпечних наслідків, що настають. А це, у свою чергу, дозволяє оцінювати певне діяння як таке, що містило в собі внутрішню закономірність породження небезпечних наслідків.

Отже, наразі йдеться передусім про кримінально-процесуальний аспект місця вчинення злочину, який відбивається на кримінально-правовому розумінні (і доповнює його) цієї ознаки складу злочину. Саме в такому аспекті А. В. Наумов та К. Л. Акоев аналізували ситуації, в яких місце постає факультативною ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому автори мали б зробити акцент на зазначеній обставині, оскільки предметом їх дослідження було місце вчинення злочину у кримінально-правовому вимірі.

З урахуванням наведеного варто погодитись із поглядами К. Л. Акоева стосовно того, що розвиток причинного зв'язку відбувається не ізольовано, його напрям із перетворення можливості у дійсність може змінюватись через втручання інших сил – природних явищ, дій третіх осіб тощо. Іноді це безпо-

---

¹⁹ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 47.

середньо пов'язано з умовами місця, де відбувається взаємодія причинно-наслідкових зв'язків. У тих випадках, коли вони уособлюють закономірність розвитку подій, коли злочинний наслідок із внутрішньою закономірністю впливає із вчиненого діяння, між ним і наслідком, що настав, існує необхідний причинний зв'язок. Так, свого часу судом було виправдано Б., якого обвинувачували у халатності. Будучи керівником туристського походу, Б. всупереч вимогам Правил організації і проведення самодіяльних туристичних походів і подорожей допустив вихід на активну частину маршруту групи у кількості п'яти осіб замість шести, як того вимагали Правила, не виставив спостереження за схилом, унаслідок чого каменепадом було вбито альпініста Ч. Із матеріалів справи впливало, що група здійснювала підйом із ранку, оскільки каменепад частіше за все виникає від розтоплення снігу в середині дня, а виставити спостереження за схилом за умовами місця події не було можливості. Виходячи з цього, суд обґрунтовано дійшов висновку про те, що наслідок не перебуває у причинному зв'язку із допущеними Б. порушеннями вимог Правил. Цей наслідок із внутрішньою закономірністю не впливав із бездіяльності Б. Очевидно, що наявність у групі ще одного альпініста не могла вплинути на перебіг розвитку трагічної події²⁰.

Подібні приклади, де розвиток подій безпосередньо пов'язаний із умовами місця, в якому відбувається перетинання кількох ланцюгів причинних зв'язків, можна знайти і у вітчизняній судовій практиці. Свого часу обговорювалися обставини однієї справи, пов'язаної з бездіяльністю особи у певному місці. Так, два тренери з плавання, К. і В., спільно проводили заняття з дітьми молодшого віку (1–2 класи) – кожен зі своєю групою. За 15 хвилин до кінця занять В. покинув залу басейна. Внаслідок цього К. на порушення встановлених правил, згідно з якими кількість учнів на одного тренера не може перевищувати 16 осіб, став проводити заняття з 24 дітьми й одночасно на двох навчальних місцях. При цьому контроль за всіма учнями був, зрозуміло, утруд-

---

²⁰ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 49–50.

нений. Лишившись без належного догляду, учениця другого класу, яка не вміла плавати і перебувала у групі тренера В., потрапила на глибоке місце і, ніким не помічена, потонула. К. не бачив цього і не виявив після закінчення заняття, оскільки, не маючи списку групи тренера В., здійснив переклик і розрахунок лише у своїй групі. Крім цього, частина дітей із групи тренера В., побачивши, що їхній тренер пішов, також покинули басейн. У процесі розслідування дії К. були кваліфіковані як вбивство через необережність, а справа щодо В. закрыта. В обвинувальному висновку в цій справі зазначено, що смерть потерпілої перебуває у прямому причинному зв'язку із діями К., який фактично прийняв групу і проводив з нею заняття, а тому інші особи не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за вбивство через необережність²¹.

Нерідко на практиці трапляються ситуації, коли вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння постає причиною дій потерпілої особи, що у зв'язку з умовами місця призводять до тяжких або особливо тяжких наслідків. У таких випадках неправомірний фізичний та/або психічний вплив злочинця на потерпілого з внутрішньою закономірністю викликає в останнього реакцію у відповідь, проте небезпечні умови місця не дають змоги потерпілому врятуватись. А. В. Наумов та К. Л. Акоєв наводять приклад засудження Ш. крайовим судом за п.п. «б» та «з» ст. 102 КК РФСР 1960 р. (умисне вбивство з хуліганських спонукань двох або більше осіб). Злочин було вчинено за таких обставин. Зустрівши на звалищі групу дітей у віці 9–12 років, винний з метою налякати їх крикнув: «Стійте!» і побіг за ними. Ш. переслідував їх майже кілометр, а коли діти підбігли до водойми, що була покрита у деяких місцях льодом, дістав ніж і сказав: «Попались!». Рятуючись від нього, діти стрибнули у водойму і перебрались на інший берег, а Я. та Б. потонули. Посилаючись на невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, Ш. у касаційній скарзі просив про скасування вироку. Судова колегія з кримінальних справ Верховного

---

²¹ Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / отв. ред. И. П. Лановенко. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 84.

Суду РРФСР залишила вирок без змін, зазначивши у своїй ухвалі, що Ш. загнав дітей у глухий кут, навколо якого було водоймище, і діти змушені були стрибнути у воду, оскільки іншого шляху для рятування у них не було. Таким чином, характеристика «безпосереднього» місця вчинення злочину дозволила суду дійти висновку про те, що в умовах зазначеного місця настання трагічних наслідків із внутрішньою закономірністю впливало із поведінки Ш., тобто і було причиною смерті дітей²². Поза всяким сумнівом, діти не мали іншого варіанта поведінки, щоб уникнути смертельної небезпеки та зберегти власне життя.

Обставини подібної за розвитком причинного зв'язку справи наведені також Г. О. Єсаковим у збірнику матеріалів судової практики з кримінальних справ. Верховним судом Республіки Мордовія 17 вересня 1997 р. Ф. був засуджений за ч. 3 ст. 30 та п. «а» ч. 3 ст. 131 КК РФ до позбавлення волі. Його визнано винним у замаху на зґвалтування групою осіб неповнолітньої Ж., 1980 р. народження, що спричинило через необережність смерть потерпілої. Десятого серпня 1996 р. Ф., Р. (який пізніше ухилився від слідства) і не встановлені слідством особи протягом дня у різних місцях м. Саранськ розпивали алкогольні напої. Надвечір вони прийшли до будинку на проспекті 60-річчя Жовтня. Коли неповнолітня Ж. виходила з під'їзду цього будинку, де була у гостях, вона побачила групу дівчат, що розбіглися від п'яних хлопців, серед яких був Ф. У цей час до Ж. підійшов її знайомий і, обіцяючи захистити від цих хлопців, запропонував піднятися на балкон, що розташований між восьмим і дев'ятим поверхами. Там само опинились Ф., Р. та не встановлені слідством особи. Ф. став вимагати від Ж. вчинення з ним статевого акту, почав зривати з неї одяг і спустив із себе штани, а Р. наказував їй швидко роздягтись, готуючись до зґвалтування після Ф. Потерпіла, усвідомлюючи неминучість групового зґвалтування і намагаючись врятуватись, влізла на вікно декоративних ґрат балкону, але впала на асфальт і розбилась на смерть²³. У цій справі має місце ситуація, коли неправомірний фізичний та/або психічний вплив суб'єктів

---

²² Наумов А. В. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение – С. 12.

²³ Судебная практика по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – С. 477.

злочину на потерпілу особу з внутрішньою закономірністю викликає в останньої реакцію у відповідь – здійснити спробу уникнути групового звалтування, проте небезпечні умови місця вчинення злочину не дають змоги потерпілій врятуватись. За таких обставин вчинене винним суспільно небезпечне діяння необхідно визнавати причиною дій потерпілої особи і тих наслідків, що настали.

Зауважимо, що нерідко одні й ті самі дії набувають ознак суспільної небезпеки залежно від місця, де їх вчиняють. Так, в одних місцях постріл із мисливської рушниці є цілком дозволеним вчинком (наприклад, під час полювання), тоді як в інших – постає небезпечною для суспільних відносин дією. Наприклад, вироком Приморського районного суду Запорізької області Ц. засуджено за вбивство через необережність за таких обставин. Ц., досвідчений мисливець із 25-річним стажем, зі своїм знайомим Б. поїхали на полювання, у процесі якого Ц. підстрелив лисицю. Домовившись зустрітись у кінці лісосмуги, Ц. пішов за автомобілем, а Б. залишився полювати. Повернувшись, Ц. не побачив свого знайомого і став його шукати. Він пішов уздовж кущів, почув шелест і раптом побачив лисицю. Проявивши злочинну недбалість, Ц. крикнув двічі та вистрілив, а потім забіг у лісосмугу. Там він побачив, що з одного боку лежить лисиця, а з іншого – мертвий Б. Суд встановив, що Ц. діяв зі злочинною недбалістю, оскільки здійснив постріл, не будучи впевненим, що в лісосмузі немає людей, хоча повинен був і міг це передбачити.

У чинних свого часу Правилах з техніки безпеки при поводженні із мисливською зброєю в побуті і проведенні полювання, затверджені МВС УРСР і Міністерством лісового господарства УРСР від 31 березня 1989 р.²⁴, зокрема, були встановлені такі вимоги: «особливої обережності мисливець повинен до-

---

²⁴ *Примітка.* Наразі чинним є Положення про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин, затверджене наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17 жовтня 2011 р. № 549. Відповідно до вимог третього розділу (Правила поводження з мисливською вогнепальною зброєю на полюванні) цього Положення, полювання проводиться лише в умовах повної видимості (повністю розвидниться, розсіється туман, припиниться сильний дощ чи снігопад) (п. 3.7); забороняється стріляти на шум, шарудіння, по невиразно видимій цілі (п. 3.8); стрільбу мисливець має вести із особливою обережністю і попередньо переконавшись у тому, що в напрямку пострілу немає людей чи домашніх тварин (п. 3.10).

тримуватися при стрільбі в кущах...» (п. 15), «забороняється стріляти на шест...» (п. 16), «стріляючи, мисливець завжди повинен мати на увазі, що в угіддях можуть знаходитися люди» (п. 18)²⁵.

Згідно з даними, отриманими О. В. Гороховською, у 9 % випадків винний у вбивстві через необережність позбавляє життя потерпілого внаслідок ураження струмом. Аналіз справ цієї групи дозволяє дійти висновку, що злочинні наслідки у вигляді смерті людини від ураження електрострумом постають закономірним результатом порушень правил безпеки у місці, де прокладені електричні дроти. Так, водій М., порушуючи правила безпеки при виконанні малярських робіт з фарбування гаража за допомогою автовежі, під час опускання стріли відвернувся від її керування і допустив зіткнення колеса стріли автовежі з електродротом. У результаті цього маляр К., яка перебувала в кошику стріли, була смертельно уражена електрострумом²⁶. В іншій ситуації пенсіонерка Г. запросила до себе 14-літню К., щоб та допомогла збирати груші. Г. знала, що повз дерева пролягає лінія електропередачі. У момент знімання плодів К. знаходилася на драбині, і коли торкнулася електродроту, що пролягав у кроні грушевого дерева, була смертельно травмована²⁷. У наведених прикладах наслідки у вигляді смерті потерпілого із внутрішньою необхідністю впливали з обставин місця вчинення відповідного діяння суб'єкта, а тому не можуть бути визнані випадковими.

Справи про автотранспортні злочини завжди пов'язані з тим чи іншим місцем, де відбувається порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту і яке постає факультативною ознакою таких злочинів. У цьому контексті К. Л. Акоев зазначає, що в сукупності з іншими обставинами справи особливості місця вчинення злочину можуть впливати на характер розвитку причинного зв'язку між діянням і його суспільно небезпечними наслідками. Так, водій автомобіля ГАЗ-53 Юсупов посадив до необладнаного для перевезення людей кузова

---

²⁵ Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. В. Гороховська ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – С. 91.

²⁶ Там само. – С. 92.

²⁷ Там само.

19 осіб. Під час руху від потрапляння одного з коліс до ями відкрився один із бортів і дві жінки впали на дорогу, отримавши тілесні ушкодження. Більш характерною у цьому розумінні К. Л. Акоев вважає справу Ш. Його автомобіль не заводився через несправність акумулятора, і він вирішив скористатися для цієї мети спуском по вулиці. Проте в автомобілі, який набрав швидкість, водій не зміг включити другу передачу, розгубився і вчинив наїзд на перешкоду (будинок). Один із пасажирів, що перебували в салоні, від отриманих під час удару ушкоджень загинув, іншому були заподіяні тілесні ушкодження²⁸. Таким чином, виконання винним спуску для розгону транспортного засобу (який за законами фізики набрав значної швидкості руху за інерцією) із внутрішньою закономірністю призвело до неможливості контролювати рух автомобіля. Тож у зазначених випадках дії винних у конкретному місці стали причиною, тобто необхідною та закономірною умовою заподіяння суспільно небезпечних наслідків.

Дорожньо-транспортні пригоди часто відбуваються внаслідок ігнорування правил щодо швидкісного режиму у місцях зі слизькою поверхнею дороги. Водій повинен бути особливо обережним і їхати на невеликій швидкості аби мати можливість дотримуватися вимог Правил дорожнього руху щодо постійного контролю за рухом транспортного засобу. Наприклад, водій К. був засуджений за ст. 246 КК УРСР 1960 р. за порушення правил водіння військової машини, що спричинило загибель людини. Керуючи машиною, К. не зменшив швидкості на зледенілій ділянці дороги та загальмував, у результаті чого машину занесло на узбіччя дороги і вона двічі ударилася об дерева. Пасажир, що перебував у кузові, одержав тілесні ушкодження, від яких помер. Судова інстанція вищого рівня скасувала вирок і направила справу на додаткове розслідування, оскільки, на її думку, не було з'ясоване питання: чи не міг потерпілий одержати тілесні ушкодження у випадку, якщо сам вистрибнув з кузова автомобіля при його занесенні; у цьому випадку не виключена відсутність безпосереднього причинного зв'язку між діями водія і загибеллю потерпілого. Військова колегія скасувала ухвалу су-

---

²⁸ Акоев К. Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение. – С. 48.

ду другої інстанції і при цьому зазначила, що висловлене у ній судження про можливу відсутність безпосереднього причинного зв'язку між діями К. і загибеллю потерпілого за умови, якщо він сам вистрибнув із кузова машини в момент занесення, є помилковим, тому що й у цьому випадку, безперечно, такий зв'язок в його кримінально-правовому розумінні існує²⁹.

У судовій практиці також трапляються випадки, коли залежно від особливостей місця перебування швидкість транспортних засобів обмежена настільки, що навіть якщо вона є незначною, то може стати небезпечною для інших осіб. Це знову підтверджує наведену вище тезу про те, що одні й ті самі дії можуть набувати кримінально-правового значення або бути кримінально іррелевантними залежно від місця їх вчинення. Так, Д., керуючи автомобілем РАФ-2203, зі швидкістю 25 км/год рухався територією заводу в напрямку прохідної. Швидкість руху транспорту на території підприємства обмежена й не має перевищувати 10 км/год. Коли автомобіль наближався до складу, від групи пішоходів, що рухалася праворуч, відокремилася С. і стала перебігати шлях справа наліво у напрямі руху автомобіля, створюючи своїми діями небезпеку для водія. Виявивши пішохода, яка діяла небезпечно, Д. неправильно зорієнтувався у дорожній обстановці й із запізненням застосував гальмування, у зв'язку з чим вчинив наїзд на С. У результаті ДТП їй були заподіяні тілесні ушкодження³⁰.

Таким чином, на підставі здійсненого дослідження можна дійти таких висновків. Передусім варто зазначити, що місце вчинення злочину може мати подвійне значення у процесі кримінально-правової кваліфікації.

По-перше, як обов'язкова ознака об'єктивної сторони певного складу злочину (коли вона фігурує в диспозиції кримінально-правової норми або логічно впливає з її тексту) місце вчинення злочину відіграє роль невід'ємної ознаки процесу кримінально-правової кваліфікації.

---

²⁹ Сборник постановлений Пленума и определенных коллегии Верховного Суда СССР по уголовным делам (1971–1979 гг.). – М. : Известия, 1981. – С. 54.

³⁰ Багіров С. Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – С. 119.

По-друге, особливості місця як факультативної ознаки об'єктивної сторони складу злочину не впливають безпосередньо на кваліфікацію вчиненого, проте можуть опосередковано позначитися на оцінці і встановленні інших ознак складу злочину. Цей напрям розглядається нами як один із проявів взаємозв'язку кримінально-процесуального та кримінально-правового значення місця вчинення злочину.

Особливості місця вчинення злочину разом із іншими обставинами справи можуть свідчити про наявність або відсутність причинного зв'язку між певним діянням та його наслідками.

Перебіг причинного зв'язку іноді безпосередньо пов'язаний із умовами місця, де відбувається взаємодія причинних ланцюгів. У тих випадках, коли вони уособлюють закономірність розвитку подій, коли злочинний наслідок із внутрішньою закономірністю впливає з учиненого діяння, між ним і наслідком, що настав, існує необхідний причинний зв'язок.

У випадках, коли неправомірний фізичний та/або психічний вплив винного на потерпілого із внутрішньою закономірністю викликає в останнього реакцію у відповідь, проте небезпечні умови місця не дають змоги потерпілому врятуватись, вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння необхідно визнавати причиною дій потерпілої особи і тих наслідків, що настали.

Нерідко схожі дії набувають ознак суспільної небезпеки залежно від місця, де їх вчиняють. Наприклад, постріл із мисливської рушниці у визначених для полювання місцях буде правомірним вчинком, тоді як в інших місцях – визнаватиметься небезпечною для суспільних відносин дією.

Отже, викладені положення можуть слугувати підґрунтям для подальшого вивчення впливу певних особливостей місця вчинення злочину на характеристику інших ознак складу злочину, а також доповнюють вчення про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Музыка А. А., Родионова Т. В. Значение места совершения преступления для установления причинной связи между деянием и его последствиями

В статье рассматривается одно из проявлений взаимосвязи уголовно-процессуального и уголовно-правового значения места совершения преступления. На примерах из судебной практики раскрыто влияние этого факультативного признака состава на установление и оценку причинной связи между деянием и общественно опасными последствиями при квалификации преступлений. Создана основа для дальнейшего изучения возможного влияния определенной специфики места совершения преступления на характеристику других признаков состава преступления, а также дополнено учение о причинной связи в уголовном праве.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, место совершения преступления, общественно опасное деяние, преступные последствия, причинная связь.

Muzyka A. A., Rodionova T. V. Significance of the crime scene for determining causation between the act and its consequences

In the article one of the manifestations of the interrelation between criminal procedure and criminal law value of the crime scene is considered. The examples of judicial practice reveals the impact of the optional feature "scene of crime" on the determination and evaluation of causation between the act and social dangerous consequences during qualifying crimes. Authors created background for further study of the effects of certain features of the crime scene description for the other elements of the crime, and supplemented doctrine of causation in criminal law.

Key words: actus reus, the scene of crime, socially dangerous act, criminal consequences, causation.

УДК 343.221

Т. М. Приходько,

канд. юрид. наук, доцент, професор
кафедри кримінального права Націо-
нальної академії внутрішніх справ

ВІДОБРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ У ПАМ'ЯТКАХ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ X–XVII СТОЛІТЬ

Статтю присвячено аналізу окремих пам'яток Давньоруської держави X–XVII століть щодо положень про суб'єкт злочину. З цією метою досліджено тексти «Руської Правди», Новгородської (1471 р.) і Псковської (1397–1467 роки) судних грамот, Судебників 1497, 1550 і 1589 років, Соборного Уложеньня 1649 р. Визначено, що ці джерела не містили поняття суб'єкта злочину та його ознак. З аналізу цих пам'яток вітчизняного права зроблено висновок, що суб'єктом злочинного діяння була тільки фізична особа – людина.

Ключові слова: суб'єкт злочину, пам'ятки історії кримінального права, кримінальна відповідальність, фізична особа, спеціальний суб'єкт злочину.

Найбільш глибоко і змістовно зрозуміти будь-яке явище, подію, зміни, що відбуваються в суспільному та державному ладі, а тим більше у праві, можливо, лише за допомогою вивчення генезису їх походження, виникнення й розвитку. На думку О. Ф. Кістяківського, тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального закону, так і його стану в попередні періоди¹.

П. Л. Фріс справедливо відмітив, що в юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже й історії вітчизняного кримінального законодавства, тому науковцям дуже часто доводиться звертатися до джерел російського походження². Окрім того, аналізуючи окремі питання історії кримінального права України, слід пам'ятати, що на окремих її територіях діяли кримінальні закони багатьох держав – Росії, Польщі, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Румунії.

---

¹ Кістяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть общая / А. Ф. Кістяковский. – К. : изд. Ф. А. Иогансона, 1882. – С. 10.

² Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – С. 65.

У цій статті буде розглянуто саме розвиток кримінально-правової думки в Давньоруській державі X–XVII ст. щодо суб'єкта злочину.

Перші письмові пам'ятки вітчизняного права, що збереглися, належать до X ст. У цей час на Русі діяла система норм усного звичаєвого права. Частина цих норм, у тому числі й кримінальних, не була зафіксована в збірниках права і літописах, які дійшли до нас.

Найбільшою пам'яткою в історії вітчизняного права початку феодалізму є «Руська Правда»³, до якої увійшла значна частина усного звичаєвого права. Початковий список «Руської Правди» утворився, очевидно, в кінці X ст. Більш пізні створювалися з тими чи іншими змінами в XII–XIII століттях, а можливо навіть у першій половині XIV ст. Нині відомо близько 100 списків «Руської Правди». Усі списки «Руської Правди» залежно від їх змісту прийнято ділити на 3 редакції: Коротка, Просторова і Скорочена.

Відбиваючи феодальні відносини, що склалися на Русі, «Руська Правда» встановлювала основні принципи феодального права, права-привілеї, зокрема, і в галузі кримінального права. Селяни-кріпаки були менш захищеними, ніж вільні або феодала, те саме стосувалося і майна зазначених осіб. Особа і майно холопа або раба не захищалися, холоп за «Руською Правдою» не визнавався суб'єктом злочину і суб'єктом кримінального права взагалі. Він був власністю панів, які й несли матеріальну відповідальність за їх неправомірні вчинки, що, однак, не виключало застосування до раба заходів фізичного впливу⁴.

У «Руській Правді» ще не розрізнялися кримінальні та цивільні правопорушення. Злочин називався «образою», під якою розуміли спричинення матеріальної, фізичної або моральної шкоди. Передбачалася відповідальність за вбивство, тілесні ушкодження, образи, крадіжку та інші злочини. Основ-

---

³ Памятники русского права / [С. В. Юшков, А. А. Зимин ; отв. ред. В. Ю. Софронов]. – М. : Госюриздат, 1952. – Вып. 1. – С. 27–32.

⁴ Жуковский В. И. Субъект преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Жуковский ; Ставроп. гос. ун-т. – Ставрополь, 2002. – С. 13.

ними заходами покарання були кровна помста, потік і розграбування, викупи, частина яких надходила князю (віра, продаж), частина – потерпілому (головничество, урок).

Значний вплив на формування кримінального законодавства цього періоду мали Новгородська (1471 р.) і Псковська (1397–1467 роки) судні грамоти⁵, згідно з якими злочином вважалося не тільки завдання матеріальної, фізичної або моральної шкоди окремим особам, а й заподіяння шкоди державі та її органам. Більш розвиненою стала система майнових злочинів і система покарань за їх вчинення⁶.

В умовах створення Російської держави в XV–XVI століттях кримінальне законодавство стає регулятором широкої сфери соціальних та міжособистісних відносин. Зміни, що відбувалися в соціально-економічній обстановці, суттєво позначилися на кримінальному законодавстві, що набуло відображення в першу чергу в складених в Московській Русі судебниках Івана Васильовича 1497 р., який містив 68 статей⁷, судебнику Івана IV 1550 р., що містив 100 статей⁸. Як і в судних грамотах, у судебниках розглядалися в основному питання процесу, але одночасно в них визначалися окремі злочини і встановлювалися покарання за них. У XVI ст. для вирішення кримінальних справ велике значення мала «Статутна книга розбійного наказу»⁹, яка була особливим кримінальним уложенням, створеним Іваном IV приблизно в 1555 р. У 1617 р. цей документ було перероблено з доповненням його указами царя Федора Івановича, Бориса Годунова, а також із включенням до нього Литовського статуту.

---

⁵ Текст грамот див.: Исаев М. М. Уголовное право Новгорода и Пскова XIII–XV веков / М. М. Исаев // Сб. трудов научной сессии ВИЮП 1–6 июля 1946 г. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – С. 143–198.

⁶ Жуковский В. И. Субъект преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 14.

⁷ Текст Судебника див.: Памятники русского права / [С. В. Юшков, А. А. Зимин ; отв. ред. В. Ю. Софронов]. – М. : Госюриздат, 1955. – Вып. 3. – С. 57–98.

⁸ Текст Судебника див.: Памятники русского права / [С. В. Юшков, А. А. Зимин ; отв. ред. В. Ю. Софронов]. – М. : Госюриздат, 1956. – Вып. 4. – С. 87–174.

⁹ Текст «Статутної книги розбійного наказу» див.: Памятники русского права / [А. А. Зимин, С. М. Каштанов, А. И. Копанев, А. Г. Поляк]. – М. : Госюриздат, 1959. – Вып. 5. – С. 134–196.

Потреба законодавчого закріплення нової форми державного ладу, з одного боку, та більш точного визначення юридичних відносин, – з іншого, зумовили необхідність у створенні кодексу. І таким законодавчим актом стало Соборне Уложення 1649 р.¹⁰ Воно увібрало різноманітні джерела: постанови судейників великокнязівського і царського, статутні книги наказів, особливо розбійного, і боярські вироки, а також іноземне греко-римське право. У передмові до уложення зазначається: «Которые статьи написаны в правилах св. апостол и св. отец и в градских законах греческих царей, а пристойны те статьи к государственным и к земским делам, и те бы статьи выписать, и чтобы прежних великих государей царей и великих князей российских и отца его государевы указы и боярские приговоры на всякие государственные и земские дела собрать и со старыми судебниками справить. А на которые статьи в прошлых годах прежних государей указу не положено и боярских приговоров не было, и те бы статьи по тому же написать и изложить по его государеву указу общим советом». Крім названих у передмові джерел, значно вплинуло на уложення ще одне джерело, а саме Литовський статут (третьої редакції 1588 р.), який особливо позначився на главах, що стосувалися права державного і кримінального. Так, глава XXII «За какие вины кому чинити смертную казнь и за какие вины не казнити» майже цілком взята зі статуту, однак це запозичення набуло значних змін, особливо в каральній частині¹¹.

Уложення містило в собі постанови з усіх галузей права: його статті належали до законів державних, фінансових, поліцейських, цивільних судочинних. Кримінальні закони були зосереджені в основному в главах I, II, X, XXI і XXII, але зустрічалися вони окремо і в інших главах. Як справедливо вказував видатний російський правознавець Н. С. Таганцев: «Уложение было величайшим творением XVII в. Оно сочетало труды дьяков и чинов земских,

---

¹⁰ Памятники русского права / [И. Д. Мартысевич, О. И. Чистяков, Е. Г. Баскакова, С. И. Штамм]. – М. : Госюриздат, 1957. – Вып. 6. – 512 с.

¹¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции в 2-х т. / Н. С. Таганцев ; [сост. и отв. ред. Н. И. Загородников]. – М. : Наука, 1994. – Т. 1. Часть общая. – 1994. – С. 99.

объединяло разнохарактерные и разновековые источники и сделало из них, как сделал XVI век из лишенных видимой симметрии и гармонии куполов Василия Блаженного, достойный удивления памятник русского зодчества»¹².

Аналізуючи в історичних письмових джерелах вітчизняного права епохи раннього феодалізму норми, які в сучасному розумінні характеризують суб'єкт злочину, можна зробити такі висновки.

У період «Руської Правди», як свого часу зазначав О. Чебишев-Дмитрієв, дія вважалася злочинною через те, що мала в собі дійсне або безпосереднє зло. Тому в понятті злочинної дії не було нічого формального, відстороненого й умовного¹³. Слід зауважити, що злочинне діяння за нормами пам'ятки завжди вчинялося конкретною особою, але про особу як про суб'єкт злочину нічого не зазначалося. Мабуть, це можна пояснити як нечіткістю розуміння самого злочинного діяння, так і відсутністю розмежування між кримінальними та цивільно-правовими нормами. Отже, вести мову про правопорушника як про суб'єкта злочину має сенс лише у випадках, коли до нього, виходячи із самого діяння, застосовано більш суворе покарання¹⁴.

За образним висловом В. В. Єсіпова, «Руська Правда» є ніби відлунням стародавніх загальнослов'янських основ. Однак при розробленій постановці питання про помсту за злочин і заподіяну шкоду у слов'ян було відсутнє визначення злочинного діяння у зв'язку з тим, що кримінальне право того часу в основному зосереджувалося на інституті кровної помсти¹⁵.

Таким чином, як ми вже відзначали, із тексту «Руської Правди» важко виявити положення, що стосуються особи, яка вчинила злочинне діяння, тобто її віку, осудності і що таке правопорушення може вчинити тільки людина, хоча це впливало зі змісту самого закону. Злочинна ж дія розцінювалася як

---

¹² Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции в 2-х т. – С. 103.

¹³ Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань : Тип. Имп. ун-та, 1862. – С. 173.

¹⁴ Павлов В. Г. Субъект преступления / В. Г. Павлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс», 2001. – С. 27–28.

¹⁵ Єсіпов В. В. Преступление и наказание в древнем праве / В. В. Єсіпов // Варшавские университетские известия. – Варшава, 1903. – С. 36–37.

зло, і тому, як зауважував О. Чебишев-Дмитрієв, звичайною назвою для злочину, як правило, була «лиха справа», а для злочинця – «лиха людина»¹⁶.

У кінці XV ст. Іван III поклав на громади право і безпосередній обов'язок переслідувати і судити лихих людей, татів, душогубців і розбійників. Так, за Судебником 1497 р. повальний обшук був першим актом слідства. У ст. 137 із цього приводу було зазначено: «А доведут на кого татьбу или разбой, или душегубство, или ябедничество, или иное какое лихое дело, и будет ведомой лихой, и боярину того велети казнити смертною казньою...»¹⁷.

У Судебнику 1589 р., як і в попередньому Судебнику 1550 р., не містилося поняття злочинного діяння, а також нічого не зазначалося про суб'єкт, що його вчинив. Однак із цих пам'яток вітчизняного права можна безперечно зробити висновок, що суб'єктом злочинного діяння визнавалася тільки фізична особа – людина. Разом із тим кримінальному праву, як зазначається в історичній та правовій літературі, відомий факт, коли в 1593 р. в Росії за державний злочин був засуджений церковний соборний дзвін, в який вдарили під час повстання народу у м. Угличі у зв'язку з убивством спадкоємця престолу малолітнього царевича Дмитра. Частину жителів Углича стратили, інших заслали до Сибіру. «Бунтівний дзвін» був покараний батогом, у нього вирвали язик і урізали «вуха», а потім відправили на заслання в сибірське м. Тобольськ¹⁸.

У пам'ятках вітчизняного права, як відзначав М. С. Таганцев, не зустрічалися випадки судових процесів над тваринами, комахами, домашньою птицею, оскільки вони не були суб'єктами злочинів. Однак це явище було характерним для світських судів європейських держав XIV і XV століть. Так, нерідко зустрічалися випадки переслідування тварин, особливо биків і свиней, що заподіяли смерть людині. Таких тварин позбавляли життя за їх лють,

---

¹⁶ Есипов В. В. Преступление и наказание в древнем праве. – С. 174.

¹⁷ Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / [отв. ред. тома А. Д. Горский ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1985. – Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – 1985. – С. 55.

¹⁸ Курс советского уголовного права : в 5-ти т. / [отв. ред.: Н. А. Беляев (т. 1–5), М. Д. Шаргородский (т. 1–3)]. – Л. : Ленинградский ун-т им. А. А. Жданова. – 1968–1971. – Т. 1. Часть общая. – 1968. – С. 359.

переважно через повішення. Основою подібних вироків слугувало канонічне право, постанова 21-ї глави Ісходу, за якою бика, який вбив людину, треба було побити камінням, а м'ясо його вважалося нечистим; подібне ж положення було запозичено грецькими законами Дракона і Солона. До компетенції судів духовних належали, в основному, інші випадки, коли тварина була джерелом суспільного лиха: тому в історії канонічного кримінального права мають місце процеси проти комах і тварин, що винищували посіви, жнива, виноградники. Перелякане населення вдавалося до духовенства, яке влаштувало формальні судилища проти порушників. Особливо чисельні були такі процеси в католицьких країнах. Покарання в цьому випадку мали, звичайно, нематеріальний характер: винні повинні були залишити місцевість, призналося їх відлучення й анафема і т. п. Окрему групу становили випадки, в яких тварина була не стільки винуватцем, скільки співучасником, і причому пасивним, – це так звані процеси про скотолозтво. Ще в книзі Левіт (глава XX, вірш 15) за такі дії необхідно було умертвляти людину разом із твариною. Ця практика перейшла у світське законодавство та збереглася до більш пізнього часу. Так, у Франції до половини XVIII ст. тварин навіть спалювали; пруське земське право 1795 р. визначало, що таких тварин потрібно вбивати або виганяти з країни. Майже до нового часу збереглися випадки страти биків, свиней і т. п. у Чорногорії; у Словенії вказують на страту свині ще в 1864 р. У Греції відбувалися процеси і проти неживих предметів, які заподіяли смерть людині¹⁹.

На противагу М. С. Таганцеву, Н. Д. Сергієвський описує випадок страти мавпи, що мав місце за царювання Михайла Федоровича. Тварина забігла до церкви і вчинила там безлад, за що за наказом патріарха була виведена на лобне місце і кат відтяв їй голову²⁰.

---

¹⁹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : лекции / Н. С. Таганцев. – Т. 1. – СПб. : Государственная типография, 1902. – С. 142.

²⁰ Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие к лекциям. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – СПб. : Типография Стасюлевича, 1913. – С. 63.

Зазначені випадки свідчать про те, що вітчизняне законодавство цих часів та практика його застосування мали розбіжності з приводу того, кого (або що) слід притягувати до відповідальності та карати.

Слід особливо відзначити, що за давньоруськими законами відповідальність за злочинне діяння несли не тільки особи, що його вчинили, а й члени їх сім'ї, село, громада і т. п. За «Руською правдою» потоку і розграбуванню піддавалася родина злочинця. У праві того часу існувала теорія передбачуваної винності, відповідно до якої широко застосовувався принцип групової або масової відповідальності, коли відповідальність, до смертної кари включно, застосовувалася до всіх без винятку осіб, які були під час вчинення злочину в цьому місці, будинку, селі і т. п. Якщо була доведена участь у злочині невідомого числа осіб, відповідальності підлягали не всі, а тільки деякі на вибір, за випадковим порядком. Наприклад, із дев'яти – десятий, що називалося особливою формою вибачення провини. На думку В. І. Жуковського, такі положення свідчать про те, що кримінальну відповідальність несли не тільки фізичні особи, а й юридичні в сучасному розумінні цього поняття²¹. Однак М. С. Таганцев зазначав, що в цих випадках йшлося не про відповідальність юридичних осіб, а про прояв винності натовпу, мас, тобто простої сукупності осіб фізичних, особлива форма колективної провини, різновид співучасті²².

На нашу думку, не можна однозначно вирішити, свідчать такі положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб у сучасному розумінні цього слова або ж про співучасть у злочині. Для таких висновків у нас недостатньо інформації. Однак можна стверджувати про те, що мав місце факт колективної відповідальності і цей колектив людей був об'єднаний за певною ознакою (родинні стосунки, проживання в одній місцевості, перебування в одному будинку тощо).

---

²¹ Жуковский В. И. Субъект преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 19.

²² Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : лекции. – С. 168.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, ні в договорах руських князів IX ст., ні в «Руській правді», ні в Новгородській і Псковській судових грамотах, ні в судебниках Івана Васильовича та Івана IV, ні в первинному тексті Уложення Олексія Михайловича не згадується. Тільки в Новоуказні статті 1669 р. із градських законів було внесено положення: «аще отрок седми лет убьет, то не повинен есть смерти»²³.

Поняття осудності, як ознаки, від якої залежить визнання діяння кримінально караним, а особи – винною, ще не існувало. Законодавство стародавньої Русі не виключало можливість застосування кримінального покарання до душевнохворих. Хоча, варто відзначити, що процеси над ними проводилися вкрай рідко. Душевнохворі, які вчинили злочини, здебільшого поміщалися в монастирі. Це пояснюється тим, що в Росії юродиві, блаженні вважалися людьми святого життя. Вони приносили монастирям великий дохід, і тому церковники надавали їм притулок і захищали. Проте найбільш неспокійних душевнохворих, які вчинили тяжкі злочини, поміщали у в'язниці.

Уже в Судебнику 1550 р. з'явилося поняття спеціального суб'єкта – «лихих людей» (без законодавчого розтлумачення). За ст. 52 Судебника їх чекали найжорстокіші покарання і тортури. Навіть якщо вони витримували тортури і заперечували вину, їх кидали у в'язницю «до смерті», а майно йшло на погашення витрат і боргів. Але з прийняттям Соборного уложення 1649 р. поняття «лихої людини» опинилося на другому плані.

В Уложенні 1649 р. особливо злочинні дії вже були досить чітко класифіковані порівняно з попереднім законодавством, а вся система покарання детально опрацьована та містила в собі основний принцип – залякування. У такому законодавчому акті набуло подальшого розвитку й поняття злочинного діяння, під яким слід було розуміти будь-яку протидію царській волі, порушення приписів монарха та правопорядку, встановленого державою. Набагато чіткіше було проведено розмежування злочинного діяння та інших пра-

---

²³ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : лекции. – С. 212.

вопорушень. Однак про суб'єкт злочину практично нічого не зазначалося. Проте з тексту Уложення вбачається, що всі закріплені в ньому злочинні діяння могли бути вчинені тільки людиною. При цьому складно встановити вікові характеристики злочинця й ознаки, пов'язані з його осудністю. Отже, суб'єктом злочину визнавалася особа, яка вчинила передбачене законом злочинне діяння. Водночас при призначенні їй покарання враховувалися звання, до якого належав злочинець, чин, який він мав. А ось умисне вбивство тягло смертну кару незалежно від соціальної приналежності винного, бо воно завжди вважалося одним із найтяжчих злочинів. У гл. 21 ст. 72 указано: «А кого кто убъет с умышления, и сыщется про то допряма, что с умышления убил: и такова убийцу казнити смертию»²⁴. Про визнання суб'єктом злочину неживих предметів і тварин в Уложенні 1649 р. взагалі не зазначено, не було також ніяких відомостей в законі про вплив віку злочинця на кримінальну відповідальність.

Таким чином, з огляду на проведені дослідження можна дійти таких висновків.

1. У пам'ятках вітчизняного права у період X–XVII століть положень про суб'єкта злочину та його ознаки (осудність, вік) не існувало, однак аналіз вищезазначених джерел показує, що передбачені в них злочинні діяння могли бути вчинені лише фізичною особою (людиною). При цьому тварини та неживі предмети не визнавалися суб'єктами злочинів, хоча на практиці мали місце випадки притягнення їх до відповідальності. Для порівняння: відповідальність тварин, комах, птиці зустрічається в законодавстві європейських держав (Франції, Німеччини, Греції, Чорногорії, Словенії).

2. Давньоруськими законами також була передбачена групова або масова відповідальність, що може свідчити про прояв відповідальності юридичних осіб у сучасному розумінні цього слова. Крім того, у Судебнику 1550 р.

---

²⁴ Павлов В. Г. Суб'єкт преступления. – С. 27–28.

з'явилося поняття «лихих людей» (без законодавчого розтлумачення), що за сучасних умов визначається спеціальним суб'єктом.

3. Аналіз указанного періоду дає можливість стверджувати, що до XVII ст. було дуже мало інформації щодо суб'єкта злочину. Це свідчить про те, що розглянуті джерела значно не вплинули на розвиток відповідних положень вітчизняного кримінального права. Тому в подальшому законодавство поступово змінювалося шляхом вирішення багатьох важливих та необхідних питань щодо суб'єкта злочину.

Приходько Т. Н. Отражение субъекта преступления в памятниках Древнерусского государства X–XVII столетий

Статья посвящена анализу отдельных памятников Древнерусского государства X–XVII веков относительно положений о субъекте преступления. С этой целью исследованы тексты «Русской Правды», Новгородской (1471 г.) и Псковской (1397–1467 годы) судных грамот, Судебников 1497, 1550 и 1589 годов, Соборного Уложения 1649 г. Определено, что данные источники не содержали понятие субъекта преступления и его признаков. Из анализа этих памятников отечественного права можно сделать вывод, что субъектом преступного деяния было только физическое лицо – человек.

Ключевые слова: *субъект преступления, памятники истории уголовного права, уголовная ответственность, физическое лицо, специальный субъект преступления.*

Prikhodko T. N. The representation of criminal offender in the records of the Ancient state of IX–XVIII centuries

This article is dedicated to analysis of records of the Ancient state of IX–XVII centuries in part of provisions about criminal offender. For this aim the texts of «Ruska Pravda», Novgorod (1471) and Pskov (1397–1467) Judicial Charters, Sudebniks of 1497, 1550 and 1589, Soborne Ulozhennya of 1649 are studied. It was determined that these sources did not include the notion of the criminal offender and its characteristics. An analysis of these records of national law shows that the criminal offender was only an individual – a person.

Key words: *offender, history records of criminal law, criminal liability, individual, special criminal offender.*

УДК 343.22

А. А. Павловська,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

ВІК, З ЯКОГО НАСТАЄ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

У статті проаналізовано кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо визначення віку кримінальної відповідальності неповнолітніх. Досліджені відмінності у визначенні мінімальної вікової ознаки суб'єкта злочину та вивчені підстави диференціації відповідальності неповнолітніх залежно від віку.

Ключові слова: зарубіжне законодавство, міжнародно-правові норми, кримінальний кодекс, вік кримінальної відповідальності, диференціація відповідальності, суб'єкт злочину, неповнолітній, покарання.

Одним із пріоритетів розвитку системи кримінального судочинства виступає становлення ювенальної юстиції, що передбачає створення дієвих механізмів захисту прав та свобод дітей, швидкої соціальної реабілітації дітей, які вступили у конфлікт із кримінальним законом, удосконалення системи їх покарань та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів ювенальної юстиції.

Питання притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх та звільнення їх від відповідальності та покарання протягом останніх років досліджували такі вчені, як: Ю. В. Баулін, Н. Л. Березовська, І. П. Васильківська, В. М. Бородін, В. М. Бурдін, В. О. Глушков, Т. О. Гончар, Л. С. Дубчак, Я. М. Квітка, С. Г. Киренко, А. О. Клевцов, Н. Я. Ковтун, Н. М. Крес-товська, Н. А. Орловська, О. О. Северин, В. Я. Тацій, та ін. Проте аналізові основних положень щодо міжнародного досвіду визначення віку кримінальної відповідальності неповнолітніх у науковій літературі уваги присвячено мало. Зазначена проблематика на сьогодні залишається однією з актуальних для українського суспільства та потребує нагального вирішення.

Кримінальне законодавство України диференційовано підходить до встановлення віку кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину

виповнилося шістнадцять років, а за окремі види злочинів (перелік яких чітко регламентований кримінальним законодавством) – з 14-річного віку. Необхідно зазначити, що в деяких країнах мінімальний вік взагалі не встановлений, що в принципі дозволяє притягувати дитину до кримінальної відповідальності з моменту її народження. Особливо цікавим, на наш погляд, є те, що мінімальний вік кримінальної відповідальності в 7 років встановлений в Австралії, Йорданії, Ірландії Пакистані й у загальному праві США. Примітно, що в останній державі кожний штат додатково встановлює вік притягнення до кримінальної відповідальності самостійно. Так, у кримінальних кодексах Колорадо й Луїзіани зазначений 10-річний вік, у кримінальному кодексі Джорджії – 14 років¹.

Установлюючи мінімальний вік, по досягненню якого особу можна притягнути до кримінальної відповідальності, зарубіжне кримінальне законодавство передбачає багатоступеневу систему, за якою для різних вікових груп передбачена можливість диференціації відповідальності.

В англійському кримінальному законодавстві виокремлено три групи неповнолітніх:

- малолітні діти у віці до 10 років, для яких встановлена незаперечна презумпція про кримінальну недієздатність;
- діти у віці від 10 до 14 років, кримінальна відповідальність яких у принципі можлива, але питання про її застосування вирішується індивідуально;
- підлітки у віці від 14 до 17 років (при призначенні покарань до них прирівнюються молоді люди у віці від 17 до 21 року)².

Водночас слід зазначити, що англійське кримінальне законодавство про відповідальність неповнолітніх хоча й визначає специфіку застосування покарання до вікової групи від 10 і 14 років, проте в кримінальних статутах часто містяться відсилання, що делегують Державному секретареві (мініст-

---

¹ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов / Н. А. Голованова, В. Н. Еремин, И. Д. Козочкин, Н. Е. Крылова, и др. ; под ред. И. Д. Козочкина– М. : Зерцало, 1999. – С. 6.

² Там само. – С. 8.

рові внутрішніх справ) повноваження з найважливіших питань. Так, закріплена у Законі про дітей і підлітків (1969 р.) норма, що встановлює підвищений вік настання кримінальної відповідальності з 14 років (за загальним правилом кримінальна відповідальність настає з 10 років), може застосовуватися тільки після видання відповідного наказу Державного секретаря³.

Аналізуючи кримінальне законодавство Німеччини, вважаємо за необхідне відмітити, що вік притягнення до кримінальної відповідальності визначається не в Кримінальному кодексі ФРН, а в Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх від 4 липня 1953 р. в редакції від 11 грудня 1974 р. КК закріплює лише норму, за якою неосудною визнається та особа, що до вчинення діяння не досягла 14 років. Отже, кримінальне законодавство ФРН розрізняє залежно від віку та пов'язаної з ним можливості притягнення до кримінальної відповідальності дві категорії осіб: а) неповнолітні до 14 років, притягнення до кримінальної відповідальності яких є неможливим; б) неповнолітні від 14 до 17 років, можливість притягнення до кримінальної відповідальності яких залежить від того, чи усвідомлювала особа у момент вчинення злочину протиправність свого діяння в силу своєї розумової та моральної зрілості⁴.

Крім того, заслуговує на увагу досвід французького законодавця. Французький Ордонанс про правопорушення неповнолітніх від 2 лютого 1945 р. № 45-174 установлює спеціальний правовий режим їх відповідальності. У його основу покладено презумпцію кримінальної невинуватості осіб, які не досягли 18 років, але водночас зазначається, що в деяких випадках вони можуть бути визнані винними у вчиненні злочинного діяння та засуджені. У цьому разі діють норми спеціального інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Як і в законодавстві інших держав, французький Ордонанс чітко визначає три вікові групи неповнолітніх і встановлює специфіку відповідальності для кожної групи:

---

³ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов. – С. 9.

⁴ Там само. – С. 11.

– неповнолітнім, які не досягли 13-річного віку, не може бути призначене покарання. Таким чином, для цієї категорії презумпція кримінальної невинуватості є абсолютною;

– до осіб у віці від 13 до 16 років згідно зі ст. 16 Ордонансу застосовуються такі ж заходи, що і до осіб першої вікової групи. Разом із тим для них передбачена можливість призначення окремих видів покарання;

– у разі вчинення злочинного діяння неповнолітнім у віці від 16 до 18 років злочинного діяння рішення може бути одним із таких: до неповнолітнього також можливе застосування презумпції кримінальної невинуватості і йому призначається яка-небудь міра «перевиховання»; неповнолітній може притягатися до кримінальної відповідальності, але покарання йому скорочується через його вік; неповнолітній може притягатися до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

Таким чином, французький Ордонанс 1945 р. щодо неповнолітніх, які досягли 13-річного віку, передбачає факультативне застосування кримінального покарання. При цьому передбачені в документі спеціальні правила його застосування істотно різняться щодо осіб у віці від 13 до 16 років та осіб віком від 16 до 18 років⁵. Отже, підкреслюється індивідуальне ставлення до особи неповнолітнього при призначенні йому покарання.

Кримінальне законодавство Швейцарії передбачає таку класифікацію вікових груп неповнолітніх:

– діти у віці до 10 років, що не підлягають кримінальній відповідальності;

– діти у віці від 10 до 15 років, до яких можуть застосовуватися виховні заходи: корекція поведінки, поміщення у відповідну сім'ю або виховну установу, особливе спостереження або дисциплінарне покарання у вигляді догани, шкільний арешт або покладання обов'язку виконати певну роботу;

---

⁵ Крылова Н. Е. Основные черты нового уголовного кодекса Франции / Н. Е. Крылова. – М. : Спарк, 1996. – С. 40–41.

– підлітки від 15 до 18 років, до яких можуть бути застосовані аналогічні виховні заходи, а також штраф або арешт на термін від одного дня до одного року⁶.

Щодо кримінального законодавства США, його певною особливістю є відсутність єдиної та чітко вираженої градації неповнолітніх за віком, що дозволяє застосовувати до різних вікових груп різні виховні заходи й покарання. Так, за загальним правом особа, що не досягла семирічного віку, не несе кримінальної відповідальності за свою поведінку. Особа, що досягла 14-річного віку, відповідає за вчинене нею злочинне діяння в повному обсязі. Щодо неповнолітніх від 7 до 14 років діє спростовна презумпція «нездатності» вчинити злочин, що полягає в такому: докази того, що неповнолітній у вказаному віці розумів «неправильність» свого вчинку, мають бути тим більше вагомими й значущими, чим молодше вік особи. Таким чином, у віці семи років презумпція досить сильна, поступово з віком вона втрачає свою силу та зовсім зникає в 14-річному віці. Проте на цей час питання про вік кримінальної відповідальності в США, як правило, регулюється законодавством штатів. Так, за Кримінальним кодексом штату Мінесоти діти, що не досягли 14-річного віку, не здатні вчинити злочин. До відповідальності за кримінально каране діяння вони можуть притягуватися у віці від 14 до 18 років⁷.

Враховуючи досвід боротьби з тяжкими злочинами неповнолітніх у західних країнах, а також виходячи з інтересів забезпечення суспільної безпеки, в кримінальному законодавстві низки країн колишнього СРСР мають місце знижені мінімальні вікові пороги притягнення до кримінальної відповідальності. Так, за КК Республіки Узбекистан мінімальний вік суб'єкта злочину за здійснення кваліфікованого вбивства знижений до 13 років⁸. В Естонії з 13 років настає кримінальна відповідальність не тільки за умисне

---

⁶ Уголовный кодекс Швейцарии ; пер. с нем. / науч. ред.: А. В. Серебренникова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 270.

⁷ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии) : сб. законодат. материалов. – С. 15.

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.suprcourt.gov.jzlrulcodcrp.html>. – Загл. с экрана.

вбивство, спричинення тяжкого тілесного ушкодження, зґвалтування й низку інших тяжких насильницьких злочинів, а й, наприклад, за крадіжку, незаконне заволодіння механічним транспортним засобом⁹.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що міжнародно-правові норми в частині регламентації мінімального віку кримінальної відповідальності побудовані на визнанні специфічності обставин, що впливають на думку законодавця в кожній окремо взятій країні та як загальні розпорядження містять такі положення:

1) мінімальний вік кримінальної відповідальності не має закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку особи;

2) універсальним критерієм вікової здатності особи до винної відповідальності є його емоційна, духовна й інтелектуальна зрілість (п. 4 «Пекінських правил»)¹⁰;

3) нижню вікову межу має бути визначено в законі (ст. 40. Конвенції про права дитини (1989 р.)¹¹.

Так, на думку міжнародних експертів ООН, якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на дуже низькому рівні або взагалі не встановлена, поняття відповідальності стає безглуздим¹².

Таким чином, рекомендації, що містяться в міжнародних документах, не перешкоджають вдосконаленню визначення мінімальної межі віку притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності у вітчизняному законодавстві. Аналіз змісту міжнародних норм і стандартів ООН стосовно відповідальності неповнолітніх показує, що вони покликані сприяти формуванню єдиних підходів у законодавців різних країн перш за все у питаннях вдосконалення диференціації відповідальності цих осіб. Так, наприклад, в «Пе-

---

⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://www.supcourt.gov.jzlrulcodcrp.html>. – Загл. с экрана.

¹⁰ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 48.

¹¹ Там само. – С. 48.

¹² Carrelage G. Введение в концепцию международных стандартов в области правосудия относительно несовершеннолетних / G. Carrelage, A. Grandjean // Сб. междунар. стандартов и норм ООН в области правосудия относительно несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 5.

кінських правилах» (правило 2.2а) визначається, що неповнолітньою є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнута до відповідальності за правопорушення в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, що застосовується до дорослого¹³. Таким чином, саме поняття «неповнолітній» розкривається через взаємозв'язок із диференціацією відповідальності, яка виступає як його ключова ознака.

Виключно важливе, концептуальне значення для вдосконалення сфери диференціації відповідальності неповнолітніх у вітчизняному кримінальному законодавстві мають, зокрема, такі міжнародно-правові підходи:

1) розвиток кримінального законодавства про відповідальність неповнолітніх є безперервним процесом і є складовою частиною системи забезпечення для них соціальної справедливості (підпункти 1.1–1.6 «Пекінських правил»)¹⁴;

2) ефективне вирішення проблем диференціації кримінальної відповідальності неповнолітніх забезпечується формуванням єдиної системи кримінального, кримінально-виконавчого й кримінально-процесуального права (див. ст. 40 Конвенцій про права дитини; підпункти 6.1, 6.2, 6.3 «Пекінських правил»; розділ VI Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх)¹⁵;

3) реалізація в кримінальному законодавстві принципів диференціації й індивідуалізації відповідальності неповнолітніх має здійснюватися з дотриманням принципу відповідності, що припускає призначення заходу кримінально-правового впливу, виходячи не тільки зі ступеня тяжкості суспільно-небезпечного діяння, а й особливостей особи (п. 5.1 «Пекінських правил»)¹⁶;

4) підвищена суспільна небезпека неповнолітніх, винних у вчиненні суспільно-небезпечного діяння із застосуванням насильства проти іншої осо-

---

¹³ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – М. : ЮНИСЕФ, 2001. – С. 55.

¹⁴ Там само. – С. 54.

¹⁵ Там само. – С. 43, 60, 100–101.

¹⁶ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – С. 59.

би або в неодноразовому вчиненні інших правопорушень, передбачає вдосконалення кримінального законодавства шляхом встановлення суворих заходів відповідальності й покарання (п. 17.1 «Пекінських правил»)¹⁷.

Проведене дослідження зарубіжного досвіду дозволяє підбити такі підсумки. У багатьох зарубіжних державах встановлено нижчий вік кримінальної відповідальності, ніж у вітчизняному кримінальному законодавстві. Виділяються декілька вікових груп неповнолітніх, до яких можуть бути застосовані певні виховні заходи й заходи покарання. Кримінальне законодавство зарубіжних країн, в якому неможливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не досягли певного віку, ґрунтується на теорії неосудності, не виключає застосування до неповнолітніх заходів виховного характеру без судового розгляду й притягнення до кримінальної відповідальності.

Перетворення, що відбулися в усіх сферах українського суспільства, вказують на необхідність суттєвого оновлення кримінальної політики щодо неповнолітніх. Але у світлі її подальшого вдосконалення не варто забувати про принцип, сформульований у ст. 3 Конвенції про права дитини, відповідно до якого «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними або приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини»¹⁸.

Павловская А. А. Возраст, с которого наступает уголовная ответственность несовершеннолетних (зарубежный опыт)

В статье проанализировано уголовное законодательство зарубежных стран относительно определения возраста уголовной ответственности несовершеннолетних. Исследованы отличия в определении минимального возрастного признака субъекта преступления. Также изучены основания дифференциации ответственности несовершеннолетних в зависимости от возраста.

---

¹⁷ Там само. – С. 71.

¹⁸ Сборник международных стандартов и норм в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – С. 25.

Ключевые слова: зарубежное законодательство, международно-правовые нормы, уголовный кодекс, возраст уголовной ответственности, дифференциация ответственности, субъект преступления, несовершеннолетний, наказание.

Pavlovskaya A. A. The age of the criminal liability of minors (foreign experience)

In the article the criminal legislation of foreign countries of age determination of criminal liability of minors is analyzed. Also the differences in determination of minimum age-old sign of criminal offender are researched. The grounds of differentiation of responsibility of minors depending on age are studied.

Key words: foreign legislation, international norms, criminal code, age of criminal responsibility, differentiation of liability, criminal offender, minor, punishment.

УДК 343.2

М. М. Крутевич,
викладач кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

У статті розглядається проблема обчислення строків давності у кримінальному праві України. Досліджено кримінально-правові норми, закріплені у ст. 49 КК України. Виокремлено підхід щодо встановлення диференційованих строків давності. Визначено, що при встановленні таких строків необхідно враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину. Проаналізовано початок перебігу строків давності. Констатовано, що при подальшому вдосконаленні ст. 49 КК України варто було б застосовувати диференційований підхід до визначення початкового моменту таких строків. Він залежить від того, чи спричинені суспільно небезпечні наслідки, є злочин закінченим або незакінченим, вчинений він одноосібно або у співучасті, належить до продовжуваних чи триваючих. Також охарактеризовано кінцевий момент перебігу строків давності за КК України – набрання вироком законної сили.

Ключові слова: давність, строки давності, початковий момент строку давності, кінцевий момент строків давності, диференційовані строки давності.

Під давністю притягнення до кримінальної відповідальності розуміють закінчення вказаних у кримінальному законі строків після вчинення злочину, внаслідок чого особа, що його вчинила, звільняється від кримінальної відповідальності. Для застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності необхідна наявність таких передбачених законом умов: сплив установлених ст. 49 КК строків; відсутність обставин, які порушують їх перебіг; згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою.

Законом передбачено два види строків давності: 1) *спеціальний (диференційований)*, тривалість якого залежить від тяжкості вчиненого злочину; 2) *загальний* для всіх злочинів 15-річний строк для осіб, які переховуються

від слідства чи суду. Тривалість строків давності за чинним кримінальним законодавством переважно залежить не від строку покарання, встановленого на нормативному рівні за вчинений злочин, а від класифікації злочинів, передбаченої ст. 12 КК. Відповідно до ст. 49 КК особа, що вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо від дня вчинення злочину та до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження чи позбавлення волі; 3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. При вчиненні кількох злочинів різної тяжкості строки давності для кожного з них визначаються на загальних підставах і можуть бути різними за тривалістю.

Чинним КК України встановлено правила обчислення строків давності. Початок обчислення – день учинення злочину, кінець – набрання вироком законної сили. Тож будь-які процесуальні дії з притягнення особи до кримінальної відповідальності не припиняють вплив строків давності. Обчислення їх проводиться аж до набрання вироком суду законної сили.

Закінчення строків давності виключає кримінальну відповідальність за умови, що вплив строку давності не був порушений. Беручи до уваги соціальне призначення цього інституту кримінального права, законодавець передбачає випадки, в яких перебіг давності зупиняється у разі ухилення винної особи від слідства чи суду (ч. 2 ст. 49 КК) та переривається, якщо до спливу передбаченого законом строку особа вчинила новий злочин (ч. 3 ст. 49 КК).

Зупинення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності означає, що перебіг його припиняється на весь час, упродовж якого особа, що вчинила злочин, ухилялася від слідства чи суду. Після затримання особи чи її з'явлення із зізнанням перебіг строку давності поновлюється від

дня затримання або з'явлення до правоохоронних органів. У такому разі час, який сплинув до моменту ухилення від слідства чи суду, додається до часу, що пройшов після затримання особи або її з'явлення із зізнанням. Якщо сукупно час до моменту набрання вироком законної сили становить п'ятнадцять років і давність не була перервана вчиненням нового злочину, особа звільняється від кримінальної відповідальності. У цьому випадку закон передбачає недиференційований загальний для всіх строк давності притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від слідства та суду. Факт свідомого ухилення особи від відповідальності свідчить про те, що вона все ще є суспільно небезпечною, тож це зумовлює необхідність більш суворого підходу до неї при вирішенні питання про давність притягнення до кримінальної відповідальності.

Перебіг строку давності притягнення до кримінальної відповідальності переривається, якщо особа вчинила новий злочин. Умовами такого переривання строків давності й кримінально-правовими наслідками є випадки, коли:

– новий злочин, учинений особою, має бути середньої тяжкості, тяжким або особливо тяжким. Якщо особа вчинила злочин невеликої тяжкості, строк давності за перший злочин продовжує спливати, як і досі, а строк давності кримінального переслідування за новий злочин починає спливати окремо, незалежно від першого злочину. Наприклад, якщо особа спочатку вчинила підміну дитини (ст. 148 КК), то вчинене пізніше злісне ухилення від утримання своєї дитини (ст. 164 КК) не перериває перебігу п'ятирічного строку давності щодо першого злочину, оскільки другий злочин за класифікацією (ст. 12 КК) належить до злочинів невеликої тяжкості. Строк давності за другий злочин починає спливати з дня його вчинення;

– вчинення нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину перериває вплив як диференційованих строків давності, вказаних у ч. 1 ст. 49 КК, так і 15-річного загального для всіх строку давності

сті, передбаченого ч. 2 ст. 49 КК щодо осіб, які ухиляються від слідства та суду;

– у разі переривання строку давності у зв'язку з учиненням нового злочину частина строку давності, що спливла до моменту вчинення нового злочину, втрачає своє значення та до уваги не береться. Обчислення давності у такому разі починається від моменту вчинення нового злочину одночасно, паралельно та самостійно щодо кожного з них. Наприклад, особа, що ввезла до України з метою розповсюдження твори, які пропагують релігійну та національну нетерпимість (ст. 300 КК), до закінчення трирічного строку давності вчинила зґвалтування (ст. 152 КК). Із часу останнього злочину наново починається трирічний строк давності за перший злочин і п'ятирічний строк давності - за другий. Якщо після вчинення другого злочину минув трирічний строк, особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності за ввезення до України з метою розповсюдження творів, які пропагують релігійну та національну нетерпимість, а коли мине п'ятирічний строк, вона звільняється від кримінальної відповідальності й за зґвалтування.

Відповідно до ч. 4 ст. 49 КК питання застосування строку давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно з законом може бути призначене довічне позбавлення волі, вирішує суд. Окрім такого факультативного порядку незастосування строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, закон згідно з нормами міжнародного права передбачає обов'язкове незастосування цього інституту (ч. 5 ст. 49 КК) щодо осіб, які вчиняли злочини проти основ національної безпеки України (статті 109–114¹ КК), проти миру, безпеки людства (статті 437–439, ч. 1 ст. 442 КК). Особи, які вчинили такі злочини (зокрема, державну зраду, порушення законів і звичаїв війни, застосування зброї масового знищення, геноцид, посягання на життя громадського чи державного діяча), можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності незалежно від часу, що сплинув від моменту їх вчинення, із можливим призначенням покарання у виді довічного позбавлення волі.

Для правильного обчислення строків давності необхідно встановити початковий і кінцевий момент їхнього перебігу. На думку окремих вчених, визначити строк давності фактично неможливо. Так, М. С. Таганцев писав, що всі злочинні діяння погашаються давністю в різні строки, але саме встановлення строків є більш-менш довільним¹.

Початковим моментом перебігу давності є день, коли злочин було вчинено. Іноді визначення цього моменту викликає труднощі, проте закон, наука і практика виробили щодо цього певні положення. Так, перебіг строку давності для злочинів із матеріальним і формальним складом починається з дня завершення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого КК. Строк давності щодо триваючих злочинів обчислюється з дня фактичного припинення дії або бездіяльності з волі або поза волею особи (наприклад, із дня з'явлення її із зізнанням, затримання тощо), а стосовно продовжуваних злочинів – із дня вчинення останнього тотожного діяння з числа тих, що об'єднані єдиним злочинним наміром і складають продовжуваний злочин. Початком обчислення строків давності при попередній злочинній діяльності слід вважати день, коли були припинені або не вдалися підготовчі дії чи злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного. При співучасті початковим вважається день, в якому була завершена та роль, що виконував конкретний співучасник, а не день вчинення злочину виконавцем. Слід наголосити, що зазначені критерії визначення початку перебігу строків давності мають місце лише у теорії кримінального права².

Початковий момент строку давності обчислюється з першої секунди доби, яка настає після доби, протягом якої був завершений злочин. Так, якщо, наприклад, крадіжка, яка передбачена ч. 1 ст. 185 КК, була вчинена 2 вересня 2012 р. о 15 годині, то сплив строку давності починається з першої

---

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая / Н. С. Таганцев ; сост. и отв. ред. Н. И. Загородников. – М. : Наука, 1994. – С. 347.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – С. 162.

секунди 3 вересня 2012 р. Кінцевим моментом спливу диференційованих строків давності, що встановлені у пунктах 1–5 ч. 1 ст. 49 КК і обчислюються повними роками, визнається остання секунда 24 години останньої доби відповідного року. Якщо, наприклад, початком перебігу строку давності за вчинену крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК) визначений день 3 вересня 2012 р., то кінцевим моментом спливу трирічного строку давності є 24 година 2 вересня 2015 р.

Разом із тим підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК є лише такий перебіг відповідного строку давності, який закінчився до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо особи, яка вчинила злочин певної тяжкості. Таким чином, строк давності продовжується і в період досудового розслідування, і протягом судового розгляду кримінального провадження, і навіть після оголошення обвинувального вироку суду. Будь-які процесуальні дії протягом цих строків не припиняють їх спливу. Отже, якщо строк давності сплив до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності незалежно від того, в якій стадії кримінального процесу знаходиться кримінальне провадження щодо неї.

Якщо обвинувальний вирок суду набрав законної сили до закінчення або у день закінчення відповідного строку давності, то особа вважається такою, що піддана законному засудженню за вчинений нею раніше злочин.

Першою обставиною, що виключає перебіг строків давності, є ухилення особи, яка вчинила злочин, від слідства або суду. У цьому разі відповідно до ч. 2 ст. 49 КК перебіг давності зупиняється і відновлюється лише з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Особою, що ухиляється від слідства або суду, визнається відома цим органам особа (що підтверджується матеріалами кримінального провадження) як така, що вчинила певний злочин і виконала дії з метою переховування від них місця свого перебування (наприклад, не з'являється без поважних причин до слідчого або в суд, вчинила

втечу після затримання, порушує умови запобіжного заходу, змінила місце перебування або документи, що посвідчують особу, перейшла на нелегальне становище тощо). Як правило, це особа, яка є підозрюваною або обвинувачуваною та щодо якої оголошено розшук або обрання (зміну) запобіжного заходу. Таким чином, не можуть розглядатися як такі, що ухиляються від слідства або суду, особи, які хоч і переховуються після вчинення злочину, але правоохоронним органам або взагалі невідомо про вчинений злочин, або не встановлена причетність конкретної особи до певного злочину. День, із якого особа вважається такою, що ухиляється від слідства або суду, визначається початковим днем її відповідної фактичної поведінки (наприклад, день втечі з-під варти або день неявки без поважних причин до слідчого або в суд) або днем винесення слідчим (судом) постанови (ухвали) про розшук цієї особи чи обрання (зміни) щодо неї запобіжного заходу.

Зупинення перебігу давності означає, що час, який минув із дня вчинення злочину, до дня, коли особа почала ухилятися від слідства або суду, не втрачає свого значення, він зберігається і зараховується до загального строку давності, що продовжує спливати, тобто відновлюється (а не починається спочатку) із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Таким чином, час заупинення перебігу давності дорівнює часу ухилення особи від слідства або суду.

Звісно, особа, яка вчинила злочин і ухиляється від слідства або суду, не має все життя перебувати з постійним страхом того, що у будь-який час, скільки б його не минуло з дня вчинення суспільно небезпечного діяння, вона може бути за нього притягнута до кримінальної відповідальності. Тому відповідно до частин 2 і 3 ст. 49 КК особа, яка ухиляється від слідства і суду, у будь-якому випадку звільняється від кримінальної відповідальності, якщо: а) з дня вчинення злочину будь-якої тяжкості пройшло не менше п'ятнадцяти років (так званий недиференційований строк давності) і б) ця давність не була перервана вчиненням нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або

особливо тяжкого злочину. У зазначений п'ятнадцятирічний строк давності зараховується час, що минув із дня вчинення злочину і до дня ухилення особи від слідства або суду, час такого ухилення, а також час, що пройшов із дня з'явлення її із зізнанням або затримання, включаючи час проведення поновленого досудового розслідування та судового розгляду. Важливо, щоб цей 15-річний строк минув до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо особи, яка вчинила цей злочин та ухилялася від слідства або суду. Крім того, органи досудового слідства зобов'язані довести, що протягом усього 15-річного строку давності особа не вчинила нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Дотримання умов, передбачених частинами 1–3 ст. 49 КК, є безумовною й обов'язковою підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але правило про обов'язковість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності має два закріплені в законі винятки: факультативний та обов'язковий (частини 4 та 5 ст. 49 КК).

Факультативний виняток стосується вчинення особливо тяжких злочинів, санкція яких передбачає довічне позбавлення волі, й які не передбачені ч. 5 ст. 49 КК. КК містить 12 таких злочинів, пов'язаних із умисним позбавленням життя за обтяжуючих обставин. Вочевидь, це можуть бути не тільки закінчені, а й незакінчені злочини, а також злочини, вчинені одноособово чи у співучасті. Якщо після вчинення будь-яких із указаних злочинів минув п'ятнадцятирічний строк давності (не має значення, диференційований чи недиференційований), то суд після надходження до нього кримінального провадження з обвинувальним актом щодо особи, яка вчинила злочин, може застосувати давність до такої особи. Суд має два варіанти вирішення питання щодо застосування давності: 1) застосувати давність і на цій підставі звільнити особу від кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею особливо тяжкий злочин або 2) не застосувати давність, враховуючи тяжкість вчиненого злочину, особу винного, інші обставини справи, у зв'язку з чим винести

обвинувальний вирок і призначити покарання. Якщо суд переконається, що винна особа усе ж таки заслуговує на покарання, то він повноважний його призначити, однак не в змозі застосувати довічне позбавлення волі (ч. 4 ст. 49 КК), а замінює його позбавленням волі на певний строк відповідно до санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, за якою кваліфіковано злочин і яка передбачає альтернативне покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років. При цьому суд повинен керуватися правилами, встановленими статтями 65–69 КК.

Виняток із загального правила про застосування давності полягає в тому, що давність не застосовується до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, передбачені у статтях 109–114¹, проти миру і безпеки людства, вичерпний перелік яких міститься у ч. 5 ст. 49 КК, а саме планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни (ст. 437 КК), порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК), застосування зброї масового враження (ст. 439 КК) та геноцид (ч. 1 ст. 442 КК). На осіб, які вчинили зазначені злочини, не поширюються строки давності, вони мають бути піддані покаранню незалежно від часу, що минув із дня вчинення цих діянь. При цьому таким особам може бути призначено покарання й у виді довічного позбавлення волі, якщо воно передбачене в санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК.

Процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності передбачений параграфом 2 глави 24 КПК.

Крутевич М. М. Особенности освобождения от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности

В статье рассматривается проблема исчисления сроков давности в уголовном праве Украины. Исследованы уголовно-правовые нормы, предусмотренные в ст. 49 УК Украины. Выделен подход по установлению дифференцированных сроков давности. Определено, что при установлении этих сроков необходимо учитывать степень тяжести совершенного преступления.

ния. Констатировано, что в дальнейшем при совершенствовании ст. 49 УК Украины следует применять дифференцированный подход к определению начального момента таких сроков. Он зависит от наступления общественно опасных последствий, является ли преступление окончанным или неоконченным, совершено оно единолично или в соучастии, относится к продолжаемым или длящимся преступлениям. Также охарактеризован конечный момент сроков давности по УК Украины – вступление приговора в законную силу.

Ключевые слова: давность, сроки давности, начальный момент срока давности, конечный момент сроков давности, дифференцированные сроки давности.

Krutevich M. Features of exemption from criminal liability in connection with expiration of the limitation period

The problem of calculating of the limitation periods in criminal law of Ukraine is considering. An approach of determining of differentiated limitation periods is allocated. Criminal norms provided in the Art. 49 of the Criminal Code of Ukraine are researched. It was designated that for setting these terms it is necessary to consider the severity level of the crime. It was stated that in the future for improving of the Art. 49 of the Criminal Code it should be applied differentiated approach to the determination of the initial moment of such terms. It depends on the arising of socially dangerous consequences, whether the crime consummated or incomplete, it committed alone or in complicity, refers to continuing or durable crime. Also a finite time period of limitation under the Criminal Code of Ukraine is characterized – that is the entry of the verdict.

Key words: *limitation, limitation periods, the initial moment of the limitation period, the final moment of the limitation period, differentiated limitation period.*

УДК 343.37

K. Wiak,

Hab. PhD, Professor of the Catholic University of Lublin, Head of the Department of Criminal Law, Associate Dean, Faculty of Law, The John Paul II Catholic University of Lublin

REFORM OF A PENALTY OF RESTRICTION OF LIBERTY IN POLAND

After the reform of 20 February 2015, the Polish penal law still respects the principle of preference for the penalties which do not entail imprisonment of the sentenced. However, the legislator has given a penalty of restriction of liberty a new, richer content, which in specific cases will be shaped by the court making use of its wide margin of discretion. The content of the penalty conforms to its name more than before, because it clearly entails restriction of numerous liberties and rights of a man. When analysing the new model of a penalty of restriction of liberty, we may see in it an attractive alternative for imposing short-term deprivation of liberty, a penalty of deprivation of liberty with conditional suspension of its execution and a fine. The intention of the authors of the penal law reform was to stop a penalty of deprivation of liberty from playing the role of a fundamental reaction to crime, which role was to be taken by a penalty of restriction of liberty in a new form. The judiciary practice in the near future will verify if it has really happened.

Key words: *penalty of restriction of liberty, penal law, reform of the Polish penal law*

1. Place of a penalty of restriction of liberty in the Polish penal law

A penalty of restriction of liberty was first introduced in the Polish penal law after World War II as a penalty of correctional work under the act of 19 April 1950 on the security of socialist discipline of work¹. It stems from the Soviet law. Due to its clearly educational nature, it was to replace the arrest, which consisted in short-term imprisonment². However, in the years to follow it took the form similar to the so-called community service, i.e. the work performed for the benefit of the local community, which was widely used in the Western countries³.

In the current legal environment, a penalty of restriction of liberty is one of the principal forms of reaction to crime in the Polish penal law. Among the penalties

---

¹ The Official Journal of Laws of the Republic of Poland. – 1950. – No. 20. – Item 168.

² Giętkowski R. Kara ograniczenia wolności w polskim prawie karnym / R. Giętkowski. – Warsaw, 2007. – P. 16.

³ See: Szeleszczuk D. Prawo karne / ed. A. Grześkowiak, K. Wiak. – Warsaw, 2015. – P. 203.

listed in art. 32 of the Penal Code (hereinafter: the PC)⁴ it can be found in item 2, between a fine (item 1) and forms of deprivation of liberty (items 3–5). In the literature and judicature, an abstract hierarchy of penalties stems from this order of individual sanctions – from the most lenient to the strictest one, plus the directive which obligates the courts to choose in the first place the penalties which do not entail isolation of the sentenced person (a fine and restriction of liberty) before the penalties of imprisonment⁵.

In the original version of the Penal Code, restriction of liberty could be imposed for a period from 1 month to 12 months (art. 34 § 2 of the PC). The essence was that while serving the penalty of restriction of liberty, a sentenced person was obligated to perform supervised work for 20 to 40 hours a month, without remuneration and for community purposes (art. 35 § 1 of the PC). If fulfilling this obligation collided with the obligations of the sentenced person towards their employer, the court could decide that instead of this obligation between 10 and 25 % of the remuneration would be deducted (art. 35 § 2 of the PC). While serving this penalty, the sentenced person could not change their permanent place of residence without the permission of the court and was obligated to provide explanations regarding the progress of terms of serving the penalty (art. 34 § 2 of the PC).

2. The Amendment of Penal Code of 20 February 2015

In recent years, the Polish penal law has been subject to intensive legislative transformations, the effect of which was almost 70 amendments of the Penal Code in the years 1998–2015. The reform of 20 February 2015 brought the most extensive and most fundamental changes in the Penal Code⁶. We should search for the origin of these changes in the new punitive thinking⁷, which emerged as a result of a wave of criti-

---

⁴Penal Code of 6 June 1997 (The Official Journal of Laws of the Republic of Poland. – No. 88. – Item 553).

⁵See: Grześkowiak A. Kodeks karny. Komentarz / ed. A. Grześkowiak, K. Wiak. – Warsaw, 2015. – P. 275; Majewski J. Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. T I / J. Majewski ; ed. A. Zoll. – Warsaw, 2007. – P. 492–493.

⁶The Official Journal of Laws of the Republic of Poland. – 2015. – Item 396.

⁷See: Kardas P. Nowa filozofia karania, czyli o założeniach i zasadniczych elementach nowelizacji Kodeksu karnego / P. Kardas, J. Giezek // Palestra. – 2015. – No. 7–8. – P. 10.

cism of a high degree of punitiveness and a defective structure of penalties imposed by courts compared to the recorded crime rate in Poland. In the *Statement of reasons* attached to the amendment, the proponents have pointed to the abuse of a penalty of deprivation of liberty with a conditional suspension of its execution by the courts, which accounted for more than 60 % of all court decisions in the overall structure of imposed penalties⁸. In 2011, the absolute penalty of deprivation of liberty was imposed on 40084 people (9.6 % of the sentenced), while a penalty of deprivation of liberty with a conditional suspension of its execution on 237234 people (56.9 % of the sentenced). Penalties which did not entail imprisonment of the sentenced were used significantly less often. Restriction of liberty was imposed on 50330 people (12.1 %), and fines on 88907 people (21.3 % of all convictions)⁹. The proportions of imposed penalties presented above did not change in the years to follow. In 2014, penalties were imposed as follows: deprivation of liberty was imposed on 199167 convicts (67.4 %), out of which absolute deprivation of liberty on 35633 of the convicts (12.1 %) and with conditional suspension of execution on 163534 of the convicts (55.4 %). Restriction of liberty was imposed on 33009 people (11.2 %), and a solely-imposed fine on 63,078 people (21.4 %)¹⁰.

Treating a penalty of deprivation of liberty with conditional suspension of its execution as a fundamental measure of reacting to crime by the courts has led to a number of violations in the judiciary practice. In the statement of reasons for the draft amendment of the Penal Code of 20 February 2015 it was pointed out that courts would impose this penalty, even many times, on criminals who could be reasonably suspected that they would commit the crime again, so there were no grounds for conditional suspension of the penalty execution for a probation period. The result was that almost half of the convicts were imprisoned due to the court's order to execute the

---

⁸ Statement of reasons. – P. 2 / available at : <http://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=2393>.

⁹ Ibid. – P. 3.

¹⁰ Prawomocne skazania osób dorosłych w latach 1946–2014 / Ministerstwo Sprawiedliwości. Departament Strategii i Funduszy Europejskich. – Warsaw, 2015. – P. 131.

penalty of imprisonment, which was previously conditionally suspended¹¹. Consequently, a significant increase in punitiveness of the Polish penal law system took place. Poland entered the top ranks among the Member States with the highest ratio of the imprisoned – 221 prisoners per 100000 inhabitants. Only the Czech Republic was higher. The rate of imprisonment penalties in such countries as Germany, Great Britain, and the Netherlands was below 20 %, while in Poland it was close to 60 %¹².

In addition, conducted studies demonstrated that when imposing imprisonment with conditional suspension instead of a fine and restriction of liberty, the courts would determine the size of this sanction much more higher compared to imprisonment sentences without conditional suspension. In case of unsuccessful probation period and execution order, this "excess" in the sanction size resulted in excessive severity compared to the actual weight of the committed crime¹³.

As indicated in the *Statement of reasons*, the changes implemented with the act of 20 February 2015 were to "intensify the inconveniences related to a penalty of restriction of liberty and to reduce the attractiveness of the probational regime related to imposing a penalty of imprisonment with the conditional suspension of its execution. Apart from a fine, a penalty of liberty restriction should become a principal penalty imposed for offences with insignificant social harmfulness. The content of a penalty of restriction of liberty, which becomes the most flexible and shapeable on a case by case basis, is subject to fundamental reconstruction¹⁴.

After the changes implemented with the act of 20 February 2015, a penalty of restriction of liberty still consists in the obligation to perform unpaid supervised work for community purposes, however its content may be supplemented with subsequent elements, such as the obligation to stay in the permanent place of residence or another designated place with the use of the electronic surveillance system, plus numerous ob-

---

¹¹ Statement of reasons. – P. 2, 112.

¹² Ibid. – P. 3–4.

¹³ Statement of reasons. – P. 4–5; Kardas P. Nowa filozofia karania, czyli o założeniach i zasadniczych elementach nowelizacji Kodeksu karnego. – P. 14; Wróbel W. Uwagi wstępne / ed. W. Wróbel // Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz. – Warsaw, 2015. – P. 27.

¹⁴ Statement of reasons. – P. 9.

ligations which are probational in nature and which have been imposed so far on a convict in the event of an imposed penalty of imprisonment with a conditional suspension of its execution. The period for which restriction of liberty may be imposed was extended to 2 years. An important decision of the legislator is also abolishing the possibility of conditional suspension of this penalty.

In the current legal environment, a penalty of restriction of liberty is composed of fixed elements, indicated in art. 34 § 2 of the PC, and variable elements listed in art. 34 § 1a of the PC¹⁵.

The first category includes:

- 1) prohibition to change the permanent place of residence by the sentenced person, without the permission of the court;
- 2) obligation to provide explanations regarding the progress of terms of serving the penalty.

The other group includes:

- 1) obligation to perform supervised work, without remuneration and for community purposes;
- 2) obligation to stay in the permanent place of residence or another designated place, with the use of the electronic surveillance system;
- 3) obligations to: a) perform remunerated work, pursue an educational activity or train for an occupation, b) refrain from abusing alcohol or using narcotics, c) submit to addiction treatment, d) submit to therapy, specifically psychotherapy or psychoeducation, e) participate in corrective and educational programmes, f) refrain from frequenting specified community circles or places, g) refrain from contacting the victim or other people in a specific manner or approaching the victim or others;
- 4) deduction between 10 and 25 % of the remuneration per month for the community purpose designated by the court (art. 34 § 1a of the PC).

In addition, according to the court's decision, the additional and optional elements of a penalty of restriction of liberty may be the obligations to: make a supple-

---

¹⁵ See: Grześkowiak A. Kodeks karny. Komentarz. – P. 313–314.

mentary payment, apologize to the injured person and carry out a duty incumbent upon the sentenced person to provide support for another person.

3. Importance of the so-called variable elements of a penalty of restriction of liberty

The purpose of the so-called fixed elements of a penalty of liberty restriction, i.e. the prohibition to change the permanent place of residence by the sentenced person, without the permission of the court and the obligation to provide explanations regarding the progress of terms of serving the penalty is to ensure proper execution of the penalty, in particular the supervision of the sentenced person's fulfilment of the remaining obligations. Surely, these are not the elements which decide about the scope and intensity of the inconvenience arising from a penalty of restriction of liberty, but the so-called variable elements. The fundamental element of a penalty of restriction of liberty which constitutes its core and determines the degree of inconvenience is identified in affecting the sentenced person with the use of at least one of the forms listed in art. 34 § 1a of the PC¹⁶. The linguistic and systemic interpretation determine the court's obligation to indicate in the ruling at least one of these penalty elements.

According to art. 34 § 1b of the PC, the obligations and deduction from the remuneration may be ruled jointly or separately. It means that the court may select the individual variable components of a penalty of restriction of liberty at its discretion, and construct the penalty content in the most flexible manner. The essence of the penalty may become the inconvenience resulting from the obligation to fulfil one obligation, all of them or any combination of these obligations. In this way, as J. Majewski vividly describes, the legislator attempts to make a penalty of liberty restriction "more attractive": "First of all, the legislator makes the penalty much more flexible than it was so far in the sense that he makes it possible for the court to shape its inconvenience in a much broader scope in the way adapted to the circumstances of a specific

---

¹⁶ See: Sroka T. Kara Ograniczenia wolności / T. Sroka // Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz ; ed. W. Wróbel. – Warsaw, 2015. – P. 87.

perpetrator and a specific case; figuratively speaking, he makes it easier to <customise> it"¹⁷.

The obligation to perform supervised work, without remuneration and for community purposes specified in art. 34 § 1a item 1 of the PC may be performed for 20 to 40 hours a month (art. 35 § 1 of the PC). The work performed by the sentenced person is unpaid, which means that they do not receive for it any financial equivalent being remuneration. The work performed is supervised not only by a probation officer but also by persons designated for this purpose who are responsible for organizing the work in the institution or a plant for the benefit of which the work is performed. The work is performed by the sentenced person for community purposes, which means that the work should be socially useful, should bring benefits for the community and should be performed for the common good¹⁸. Locations where such work can be performed are designated by a competent body of the gmina (gmina administrator, mayor or city mayor). These locations may include e.g. national or local-government organizational units, institutions or organizations representing the local community as well as educational centers, youth care centers, youth sociotherapy centers, healthcare units, social welfare units, foundations, associations and other institutions conducting charity work.

The legislator formulates negative circumstances for imposing this obligation in art. 58 § 2a of the PC. According to this provision, the obligation to perform supervised work, without remuneration and for community purposes, shall not be imposed if the health of the perpetrator or his properties and personal situation provide reasonable grounds for the supposition that the perpetrator would not fulfil this obligation.

According to the provisions of the Executive Penal Code (hereinafter the EPC)¹⁹, after imposing the penalty, the court shall send a copy of the judgment to a competent probation officer (art. 56 § 1 of the EPC). Within 7 days from judgment

---

¹⁷ Majewski J. Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015 / J. Majewski. – Warsaw, 2015. – P. 54.

¹⁸ See: Grześkowiak A. Kodeks karny. Komentarz. – P. 317; Szewczyk M. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie. System prawa karnego / ed. M. Melezini. – Warsaw, 2010. – P. 247–250.

¹⁹ Executive Penal Code of 6 June 1997 (The Official Journal of Laws of the Republic of Poland. – No. 90. – Item 557).

delivery, the probation officer shall summon the perpetrator and inform them of their rights and duties plus the consequences of evading performance of the penalty, and after hearing the sentenced person's statement they shall determine the type, place and time of starting the work (art. 57 § 1 of the EPC). If the sentenced person fails to answer a summon or informed of their rights and duties plus the consequences related to performing work for community purposes refuses to take up such work to the probation officer, or if they fail to take up the work within the designated time or otherwise evade performance of a penalty of restriction of liberty or fulfilment of their obligations, the probation officer shall apply to the court for an alternative penalty (art. 57 § 2 of the EPC) which may take the form of a fine or a penalty of deprivation of liberty.

A penalty of restriction of liberty in the form of the obligation to stay in the permanent place of residence or another designated place, with the use of the electronic surveillance system, as defined in art. 34 § 1a item 2 of the PC consists in the supervision if the sentenced person stays in the place designated by the court on specific days of the week and at specific times (art. 43b § 3 item 1 of the EPC). The time for performing the obligation shall be specified by the court, taking account of the working conditions of the sentenced person and the amount of other imposed obligations, whereas it may not exceed 12 months as well as 70 hours a week and 12 hours a day (art. 35 § 3 of the PC).

Execution of a penalty of restriction of liberty with the use of the electronic surveillance system is possible when technical conditions allow for it (art. 43h § 1 of the EPC). In addition, the legislator requires prior written consent of adult cohabitants of the sentenced person, which also covers agreement for performing checking operations (art. 43h § 3 of the EPC). This regulation is aimed at neutralising the allegation of infringement of rights of third parties (privacy) obliged to provide access to their premises in order to install the recorder and perform checking operations.

A penalty of restriction of liberty in the form of the obligation to stay in the permanent place of residence or another designated place, with the use of the electron-

ic surveillance system, directly affects the sentenced person's private life, enforcing the discipline of staying in designated places at designated times. It also entails the necessity to submit to numerous general obligations (continuously carry the signal transmitter, protect it and ensure continuous power, provide explanations to the court, probation officer and the operator of the monitoring unit regarding the progress of terms of serving the penalty, appear when summoned by the judge and the probation officer) as well as specific obligations related to the execution of stationary supervision (stay in the place designated by the court at a designated time, receive calls from the recorder, enable the probation officer's entry to the sentenced person's flat)²⁰.

A new form of a penalty of restriction of liberty defined in art. 34 § 1a item 3 of the PC are the already-mentioned numerous obligations imposed on the sentenced person, such as e.g. the obligation to perform remunerated work, refrain from abusing alcohol or using narcotics, submit to therapy or refrain from contacting or approaching the victim. These obligations are identical to the ones which were probational until the reform of 20 February 2015 and were used in the case of the conditional suspension of the execution of a penalty of deprivation of liberty. This form of a penalty of restriction of liberty may consist in obligating the sentenced person to perform one specific obligation, several obligations or all of them. There seem to be no obstacles to obligating the sentenced person to perform the obligations for a period shorter than the period for which a penalty of liberty restriction was imposed. Obligations can be imposed for concurrent (at the same time of performing the penalty) or sequential performance (one after another). For example, it may be reasonable to firstly obligate the sentenced person to refrain from abusing alcohol and submit to addiction treatment, and then to perform remunerated work.

Art. 61 § 1 of the EPC states that if educational considerations warrant this, the court may, during the execution of a penalty of restriction of liberty, institute, extend or modify the obligations, or release a convict from these obligations, unless only one obligation was imposed. In the literature, such a regulation raises reasonable doubts to

---

²⁰ See: Grześkowiak A. Kodeks karny. Komentarz.– P. 319.

the extent that it would allow for extending or instituting new obligations. A. Grześkowiak aptly states that changes in the content of a penalty of restriction of liberty during its execution might be connected with mitigating the inconvenience of the obligations imposed pursuant to art. 34 § 1a item 3 of the PC and not with its exacerbation²¹. Similarly, T. Sroka allows for such modifications which, taking account of the number, type and scope of the obligations, would not exacerbate the degree of inconvenience of a penalty of restriction of liberty specified in the conviction²².

The last of the so-called variable forms of a penalty of liberty restriction is deducting 10 to 25 % of the remuneration a month for a community purpose designated by the court, which may be imposed only on an employed person. While undergoing this penalty, the sentenced person may not terminate their employment without the permission of the court (art. 35 § 1 of the PC). The deduction shall comprise a fraction of "the remuneration" (net), that is a specific portion of all pecuniary considerations payable to an employee based on the employment relationship, as well as considerations related to other legal relationships from which the sentenced person earns income²³.

One of the most important changes introduced with the amendment is the possibility of concurrent imposition of both, the obligation to perform supervised work, without remuneration and for community purposes and deduction of some of the remuneration. This makes the court more flexible in deciding on the content of a penalty of restriction of liberty, which consequently may become much more inconvenient than it was before the amendment of 20 February 2015.

4. Term of a penalty of restriction of liberty

In the new model, the upper limit for a penalty of restriction of liberty significantly changed. After the reform of 20 February 2015, the minimum service is 1 month, and the maximum 2 years (art. 34 § 1 of the PC). It may not be exceeded

---

²¹ Grześkowiak A. Kodeks karny. Komentarz.– P. 309.

²² Sroka T. Kara ograniczenia wolności. – P. 128.

²³ Giętkowski R. Kara ograniczenia wolności. – P. 110–111; Hryniewicz–Lach E. Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom II / E. Hryniewicz–Lach ; ed. M. Królikowski, R. Zawłocki. – Warsaw, 2015. – P. 31.

even in the case of an extraordinary enhancement of the penalty or imposition of a concurrent penalty.

When analysing the new solutions we should point to the fact that the term of performing individual obligations and the deduction is largely independent of the time for which a penalty of restriction of liberty was imposed. This may result from different specification of the moment of starting the service in its individual forms, especially if the court has jointly imposed at least two obligations. So, the start of:

1) serving the penalty in the form of performing supervised work, without remuneration and for community purposes, takes place on the day when the sentenced person starts to perform the designated work (art. 57a § 1 of the EPC);

2) electronic surveillance takes place on the day when necessary technical measures are activated with reference to the sentenced person (art. 43k § 6 of the EPC);

3) serving the penalty connected with obligating the sentenced person to perform specific obligations takes place on the day when the court ruling becomes valid (art. 57a § 4 of the EPC);

4) serving the penalty in the form of deduction of some of the remuneration takes place on the first day of the period when the deduction is made (art. 57a § 2 of the EPC).

In the case of a concurrent imposition of at least two obligations or a deduction from the remuneration, it should be assumed that serving a penalty of restriction of liberty starts on the day when the sentenced person begins to perform one of the imposed obligations²⁴. It means that a penalty of restriction of liberty (whole penalty) begins to run irrespective of the fact that in reality some obligations will be performed later. For example, it may lead to a situation where, due to the need to perform a number of preparatory activities prior to starting electronic surveillance, the period for which a penalty of restriction of liberty was imposed will expire earlier than the period during which a perpetrator should observe the restrictions resulting from electronic

---

²⁴ See also: Majewski J. Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015. – P. 71.

surveillance. Although it should be admitted that the time for performing individual obligations may be shorter than the time for which a penalty of restriction of liberty was imposed, however, due to the fundamental guarantee rules of the penal law, it may never exceed the term of a penalty of restriction of liberty, that is exceed the day on which the term specified in the conviction expires.

Summary. After the reform of 20 February 2015, the Polish penal law still respects the principle of preference for the penalties which do not entail imprisonment of the sentenced. However, the legislator has given a penalty of restriction of liberty a new, richer content, which in specific cases will be shaped by the court making use of its wide margin of discretion. The content of the penalty conforms to its name more than before, because it clearly entails restriction of numerous liberties and rights of a man.

When analysing the new model of a penalty of restriction of liberty, we may see in it an attractive alternative for imposing short-term deprivation of liberty, a penalty of deprivation of liberty with conditional suspension of its execution and a fine. The intention of the authors of the penal law reform was to stop a penalty of deprivation of liberty from playing the role of a fundamental reaction to crime, which role was to be taken by a penalty of restriction of liberty in a new form. The judiciary practice in the near future will verify if it has really happened.

Виак К. Реформирование наказания в виде ограничения свободы в Республике Польша

После реформы, проведенной 20 февраля 2015 г., в польском уголовном законодательстве утвердился принцип предпочтения назначения уголовных наказаний, которые не влекут за собой лишение свободы осужденного. Также законодатель придал наказанию в виде ограничения свободы новое, более богатое содержание, которое в отдельных случаях может определяться судом по своему широкому усмотрению. Содержание этого наказания стало больше соответствовать своей сущности, поскольку оно влечет за собой ограничение многих прав и свобод человека. Анализ новой модели наказания в виде ограничения свободы показал, что в ней просматривается привлекательная альтернатива назначению краткосрочного лишения свободы, наказания в виде лишения свободы с условной отсрочкой его исполнения и штрафа. Намерение авторов

уголовно-правовой реформы заключалось в том, чтобы нивелировать значение наказания в виде лишения свободы как основной реакции на преступление, эта роль должна быть возложена на наказание в виде ограничения свободы в новой форме. В ближайшем будущем практика судебной системы покажет, произойдет ли это на самом деле.

Ключевые слова: *наказание в виде ограничения свободы, уголовное право, реформа польского уголовного права.*

Віак К. Реформування покарання у виді обмеження волі в Республіці

Польща

Після реформи, проведеної 20 лютого 2015 р., у польському кримінальному законодавстві закріпився принцип переваги призначення кримінальних покарань, що не тягнуть позбавлення волі засудженого. Також законодавець надав покаранню у виді обмеження волі новий, більш об'ємний зміст, який в окремих випадках може тлумачитися судом за своїм углядом, що має широкі межі. Зміст цього покарання більше відповідає своїй суті, оскільки воно тягне обмеження багатьох прав і свобод людини. Аналіз нової моделі покарання у виді обмеження волі показав, що в ній вбачається приваблива альтернатива призначення короткострокового обмеження волі, покарання у виді обмеження волі з відстрочкою вироку його виконання та штрафу. Задум авторів кримінально-правової реформи полягав у тому, щоб нівелювати значення покарання у виді обмеження волі як основного реагування на злочин, натомість ця роль має покладатися на покарання у виді обмеження волі у новій формі. Найближчим часом практика судової системи покаже, чи відбудеться це у реальності.

Ключові слова: *покарання у виді обмеження волі, кримінальне право, реформування польського кримінального права.*

УДК 343.28/.29

А. О. Сілкова,
аспірант кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджується розвиток правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України. Виокремлено та проаналізовано етапи становлення законодавства, що регулює звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Ключові слова: *розвиток, правове регулювання, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.*

Постановка проблеми. Норми, що визначають умови, підстави, особливості та порядок звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, у вітчизняному законодавстві з'явилися як результат генезису двох інститутів кримінального права України: звільнення від покарання та його відбування й інституту кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Відтак, як і будь-яке правове явище, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не може бути досліджено з урахуванням норм лише чинного кримінального законодавства. У зв'язку з цим постає необхідність дослідження процесу історичного становлення та розвитку правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Стан дослідження. У науці кримінального права питання становлення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування були висвітлені в роботах В. М. Бурдіна, О. В. Дащенко, А. О. Клевцова, О. О. Книженко, Г. А. Кригера, В. А. Ломака, П. П. Михайленка, Є. С. Назимка, Л. М. Палюх, О. О. Якімова та інших.

Метою цієї статті є аналіз правового регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування та виокремлення етапів становлення

кримінального законодавства, що регулює звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Досягнення мети дослідження базується на реалізації таких завдань: 1) дослідити правове регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 2) виділити та проаналізувати етапи становлення кримінального законодавства, що регулює звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Виклад основного матеріалу. Норми кримінально-правового характеру, що регулюють звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, на різних історичних етапах закріплювалися в певних правових актах.

У межах правової системи України звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування слід розуміти як комплексний міжгалузевий субінститут – сукупність норм кримінально-правового характеру, що в поєднанні з окремими положеннями норм кримінально-процесуального законодавства України (Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., а в окремих випадках – Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р.), Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР, окремих законів України (перш за все конкретних законів України про амністію, а також так званих спеціальних законів, прийнятих у листопаді 2013 – лютому 2014 років) та Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223, регулюють умови, підстави, особливості та порядок застосування конкретних проявів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як заходу кримінально-правового характеру. При цьому «комплексність» субінституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в її кримінально-правовому аспекті полягає у тому, що він включає норми двох інститутів кримінального права України: звільнення від покарання та його відбування й особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Зазначимо, що в межах

цього комплексного субінституту можливі різні способи взаємодії норм цих інститутів, зокрема:

а) можливість поширення на неповнолітніх норм щодо так званих «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання за хворобою);

б) можливість поширення на неповнолітніх норм щодо «загальних» різновидів звільнення від покарання та його відбування з урахуванням положень, що передбачають певну специфіку цих різновидів саме для неповнолітніх (наприклад, звільнення від покарання з випробуванням);

в) можливість поширення на неповнолітніх загальних норм інституту звільнення від покарання та його відбування (наприклад, ч. 1 ст. 74 КК України) і положень щодо так званих «спеціальних» різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (наприклад, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру).

У зв'язку з вищевказаним у цій статті досліджуватимуться джерела українського кримінального права, що містили як загальні норми інституту звільнення від покарання та його відбування, так і положення щодо так званих «спеціальних» різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. До того ж зауважимо, що з урахуванням положень ст. 1 Міжнародної Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. та положень чинного законодавства України в межах цієї роботи будуть проаналізовані різновиди звільнення від покарання та його відбування, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років.

Давні пам'ятки кримінального законодавства взагалі не містили положень, що стосувались би звільнення від покарання та його відбування, у тому числі й щодо неповнолітніх. Як зазначає Т. О. Гончар, до кінця XVI ст. робилися лише спроби визначити особу, яка вчинила злочин, через указівку на її стать, правовий стан (холоп або шляхтич тощо), що ж стосується віку кримі-

нальної відповідальності, то він не визначався, у зв'язку з чим не встановлювалися й особливості відбування покарання¹.

Норми кримінального законодавства XIX ст. були досить непослідовними у питаннях визначення як віку кримінальної відповідальності, так і формування єдиної системи покарань для неповнолітніх. До того ж у більшості нормативних актів не було передбачено жодних особливостей призначення неповнолітнім покарання та його відбування.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. хоч і було першим правовим актом, що детально регулював особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, проте згадок про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в ньому не було².

Перші вказівки про можливість звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування містились у Кримінальному уложенні про злочини й проступки 1879 р., що було чинне в XIX ст. на територіях Західної України, які перебували у складі Австро-угорської імперії. У цьому акті було передбачено положення щодо покарання «молодих злочинців» у віці до двадцяти одного року. Також установлювалося, що покарання у виді позбавлення волі із застосуванням каторжних робіт та ув'язнення в робочому домі могли бути замінені більш м'яким покаранням у виді ув'язнення в «напівтюрму» (Vermittlungsanstalt) у разі відбуття засудженою особою двох третин строку покарання, її хорошої поведінки та надії на виправлення. Разом із тим у нормах уложення було регламентовано процедуру умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання у разі, якщо вона сумлінною поведінкою довела своє виправлення та відбула не менше трьох четвертин строку

---

¹ Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. О. Гончар ; ОНЮА. – Одеса, 2005. – С. 15.

² Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Спб. : Тип. II Отделенія Собств. Его Императ. Величества, Канцелярии, 1845. – 922 с.

покарання. Така особа повинна була дотримуватись спеціальних поліцейських правил, за порушення яких вона могла бути знову піддана покаранню³.

Статут про засланих (рос.: Устав о ссыльных) 1882 р. можна вважати першими правовим актом у Російській імперії, що закріплював умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Воно застосовувалось до засланих поселенців та каторжан, а згодом і до засуджених до покарання у виді віддання до арештантських відділень. Для менш суворих покарань дострокове звільнення від його відбування не передбачалося⁴.

Кримінальне уложення 1903 р. встановлювало особливості покарання неповнолітніх у розділі «Про пом'якшення та заміну покарань», проте ці норми не стосувались звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування⁵.

У 1909 р. у Російській імперії було прийнято Закон про умовне дострокове звільнення⁶. Відповідно до його положень особа, яка відбула не менше трьох четвертих покарання у виді позбавлення волі в тюрмі, виправному арештантському відділенні або у виправному домі, може бути умовно-достроково звільнена, якщо її сумлінна поведінка свідчить про її виправлення. У випадку вчинення нового злочину або ж іншого діяння, яке загрожує особистій чи громадській безпеці або порядку (наприклад, пияцтво, розпуста) чи порушення інших умов такого звільнення, особа могла бути піддана покаранню. Зауважимо, що цим Законом передбачався нагляд та опіка місцевого товариства патронажу, чи місцевого комітету, чи відділення опікунського над тюрмами товариства. За відсутності таких органів або неможливості

---

³ Анисимов С. Преступления и проступки по венгерскому уложению 1877 г. / С. Анисимов // Записки Императорского Харьков. ун-та. 1879 г. – X., 1881. – Т. 3. Работы студ. по уголовному праву под руководством проф. Л. Е. Владимирова в 1878–1879 акад. году. – С. 1–134 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/handle/123456789/8141>. – Загл. с экрана.

⁴ Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / О. В. Дашенко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – С. 30.

⁵ Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 19–20.

⁶ Закон об условном досрочном освобождении с изложением рассуждений на кои он основан / под ред. Д. А. Коптева. – Спб. : Изд. Г. Г. Ходунова, 1909. – 374 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://library6.com/books/133433.pdf>. – Загл. с экрана.

здійснення ними нагляду над особою, такий нагляд здійснювали місцеві судді або представники земської влади.

Що стосується звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у післяреволюційний період, воно застосовувалось практично до всіх неповнолітніх. Це було пов'язано, зокрема, з новими, певною мірою утопічними поглядами на проблему боротьби зі злочинністю неповнолітніх, а також із тим, що на території України поряд із власними нормативно-правовими актами діяли також нормативно-правові акти РРФСР, які дуже часто не узгоджувались між собою, що зумовлювало необхідність постійно змінювати законодавство⁷.

Декретом РНК від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх», відповідно до якого неповнолітніми вважались особи до сімнадцяти років, а також декретом РНК від 4 березня 1920 р. «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно-небезпечних діяннях» та декретом РНК УСРР від 12 червня 1920 р. «Про відповідальність неповнолітніх», за якими неповнолітніх було визначено як осіб до вісімнадцяти років, установлювалася заборона здійснення судочинства над неповнолітніми та застосування до них тюремного ув'язнення. З метою осуду неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, створювались комісії, що були вправі застосувати медико-педагогічні заходи до таких осіб.

Постановою Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 р. «Про введення народного суду» передбачалося право народного суду застосовувати до засуджених помилювання, дострокове звільнення, умовне засудження й відновлення в правах⁸. У ст. 32 Декрету ВУЦВК від 20 лютого 1918 р. «Про суд» (Декрет № 2) було закріплено право всіх засуджених вироком народного суду клопотати перед ним про умовне або дострокове звільнення, а також

---

⁷ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / В. М. Бурдін ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – С. 18.

⁸ Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... к.ю.н. : 12.00.08. – С. 32.

про помилування та поновлення у правах⁹. Сімнадцятого березня 1919 р. був прийнятий Декрет РНК «Про умовне засудження». Відповідно до його положень умовне засудження являло собою незастосування призначеного покарання до винних у злочинах, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше десяти років, якщо винний не вчинить протягом певного часу іншого однорідного чи аналогічного злочину. Заборонялося застосування умовного засудження двічі¹⁰.

Прийнятий РНК УСРР 21 березня 1919 р. Декрет «Про дострокове звільнення» установлював, що умовно-дострокове звільнення може бути застосоване до особи, засудженої до позбавлення волі на певний строк, після відбуття нею не менше половини строку покарання, а до засудженої до безстрокового позбавлення волі – після відбуття дванадцяти років покарання у виді позбавлення волі. Умовний характер цього звільнення був спрямований лише на запобігання рецидиву: якщо протягом невідбутої частини покарання особа вчиняла новий злочин, то суд мав право скасувати її звільнення, або призначити покарання за сукупністю з невідбутою частиною покарання, або обмежитися лише покаранням за новий злочин¹¹.

Відповідно до Керівних засад з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 р.¹², які без змін були введені на території України постановою колегії НКЮ від 4 серпня 1920 р., неповнолітніми вважались особи віком до чотирнадцяти років і вони не підлягали суду та покаранню. До них могли застосовувати лише виховні заходи. Такі ж заходи застосовували і до

---

⁹ Декрет о суде № 2 // Декреты Советской власти. – Т. I. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude2.htm. – Загл. с экрана.

¹⁰ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / А. О. Клевцов ; Дніпр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 15.

¹¹ Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 33.

¹² Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р., утв. постановлением Наркомюста РСФСР от 12 дек. 1919 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss7311.htm>. – Загл. с экрана.

осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, якщо вони не усвідомлювали змісту своїх дій.

У п. 26 Керівних засад містились загальні положення щодо застосування такого різновиду звільнення від покарання та його відбування, як умовне засудження: коли злочин, за яким судом призначено покарання у виді взяття під варту, було вчинено особою вперше і до того ж внаслідок збігу тяжких обставин її життя, а також за відсутності необхідності ізоляції особи від суспільства суд міг застосовувати умовне засудження особи, тобто вирішити не приводити обвинувальний вирок у виконання до вчинення такою особою тождного або однорідного злочинного діяння.

У Декреті «Про позбавлення волі, умовно-дострокове звільнення та умовне засудження» прийнятим РНК УСРР 12 листопада 1921 р., було деталізовано порядок звільнення від покарання та його відбування. Проте документ не містив спеціальних відповідних положень щодо неповнолітніх. У п. 5 Декрету передбачалася можливість застосування умовного засудження до особи, ступінь небезпеки якої не потребував негайного покарання. Умовний характер цього звільнення полягав в обов'язку звільненої особи не вчинити тождного або однорідного злочину упродовж встановленого у вирокі строку. У разі вчинення нового злочину суд призначав покарання за сукупністю злочинів.

Субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не було передбачено і в першому КК УСРР 1922 р. Відповідно до його положень покарання не застосовувалось до малолітніх віком до чотирнадцяти років, а також до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, стосовно яких комісією про неповнолітніх було визнано можливим обмежитись заходами медико-педагогічного характеру.

Кодекс містив загальні положення щодо застосування умовного засудження та умовно-дострокового звільнення. При цьому умовне засудження належало до одного з видів покарання і полягало у неприведенні обвинува-

льного вироку до виконання в частині призначеного особі позбавлення волі. Підставою застосування умовного засудження було вчинення особою злочину вперше, при тяжкому збігові обставин та такий ступінь її суспільної небезпеки, який не потребує обов'язкової ізоляції і навіть призначення примусових робіт. Приєднане у вироку до позбавлення волі додаткове покарання у виді грошового або майнового стягнення приводилося до виконання на загальних підставах. Варто зазначити, що іспитовий строк, протягом якого умовно засуджена особа не мала вчиняти новий тотожний або однорідний злочин, був значно більший за іспитовий строк, визначений у КК України 2001 р., – не менше трьох і не більше десяти років.

Умовно-дострокове звільнення полягало у повному звільненні особи від подальшого відбування покарання або заміні покарання на примусові роботи без утримання під вартою на весь строк невідбутого покарання або його частину. Умовно-дострокове звільнення могло бути застосоване до особи, засудженої до покарання у виді позбавлення волі або примусових робіт, яка стала на шлях виправлення. У разі вчинення достроково звільненою особою нового тотожного або однорідного злочину суд приєднував невідбуту частину покарання до покарання, призначеного за новий злочин. При цьому призначене остаточне покарання у виді позбавлення волі не могло бути більше десяти років. Аналогічні положення містилися й в Основних засадах з кримінального законодавства СРСР та Союзних республік 1924 р.

На відміну від КК УСРР 1922 р., КК УСРР 1927 р. передбачав специфіку застосування дострокового звільнення неповнолітніх від подальшого відбування покарання, а саме: у випадку відбування неповнолітньою особою покарання у виді позбавлення волі у трудовому домі для неповнолітніх та досягнення нею вісімнадцяти років вона могла бути достроково звільнена судом. Разом із тим у КК УСРР 1927 р. у окремому розділі було закріплені загальні положення щодо умовного засудження та умовно-дострокового звільнення. Також у цьому кодексі містилась норма щодо звільнення особи від ві-

дбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, відповідно до якої особа звільнялася від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано упродовж десяти років.

Підставою застосування умовного засудження за КК УСРР 1927 р. було призначення судом особі покарання (заходу соціального захисту) у виді примусових робіт чи позбавлення волі із суворою ізоляцією або без неї. Умовою застосування цього різновиду звільнення був такий ступінь суспільної небезпечності особи, що не потребував її ізоляції або залучення до примусових робіт. У кодексі було збережено положення про самостійне виконання додаткового покарання у вигляді грошового або майнового стягнення. Іспитовий строк диференціювався залежно від строку призначеного покарання: при засудженні особи до примусових робіт або позбавлення волі на строк не більше року іспитовий строк призначався у межах від одного до трьох років, а при позбавленні особи волі на строк більше року іспитовий строк призначався у межах від трьох до десяти років. Якщо впродовж іспитового строку особа не вчинила нового не менш тяжкого або однорідного злочину, то вирок вважався таким, що втратив силу, а особа – несудимою. У разі ж вчинення нею злочину остаточне покарання у виді позбавлення волі не мало перевищувати десяти років, а примусові роботи – одного року.

До особи, яка була засуджена до позбавлення волі або примусових робіт і стала на шлях виправлення після відбуття нею не менше третини призначеного строку покарання (до речі, у початковій редакції КК УСРР 1927 р. цього мінімуму визначено не було – уточнення в ст. 51 було внесено в 1928 р.¹³), суд міг застосовувати умовно-дострокове звільнення.

З 1935 р. відбувалося посилення каральної політики, у тому числі й щодо неповнолітніх. Так, постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про

---

¹³ Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 34.

заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» було встановлено, що неповнолітні, починаючи з дванадцятирічного віку, викриті в учиненні крадіжок, заподіянні насильства, тілесних ушкоджень, каліцтв, у вбивстві або спробах вбивства, мали бути притягнуті до кримінальної відповідальності із застосуванням усіх заходів кримінального покарання. Також була скасована ст. 8 Основних засад з кримінального законодавства СРСР та Союзних республік 1924 р. щодо обов'язкового застосування заходів медико-педагогічного характеру до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років.

По-іншому призначалось покарання (захід соціального захисту) у випадку вчинення умовно засудженою особою упродовж іспитового строку нового злочину: суд мав право або приєднати умовно відстрочений захід соціального захисту повністю чи частково до заходу соціального захисту, який був призначений у новій справі, або застосувати до засудженої особи тільки захід соціального захисту, що було призначено за другим вироком.

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про введення умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі» від 24 квітня 1954 р.¹⁴ було закріплено право суду достроково звільняти осіб, засуджених до позбавлення волі за злочини, вчинені ними у віці до вісімнадцяти років, після відбуття ними не менше однієї третини визначеного судом строку цього покарання, якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці та навчання. Також суди були вправі скоротити термін покарання таким особам за тих же умов після фактичного відбуття ними не менше шести місяців покарання у виді позбавлення волі.

У 1958 р. Верховною Радою СРСР були прийняті Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік¹⁵, відповідно до ст. 10

---

¹⁴ О порядке досрочного освобождения от наказания осужденных за преступления, совершенные в возрасте до 18 лет : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 24 апр. 1954 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://ru.wikisource.org/wiki/>. – Загл. с экрана.

¹⁵ Об утверждении основ уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик : Закон СССР от 25 дек. 1958 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrb067.htm>. – Загл. с экрана.

яких кримінальній відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. У ст. 45 було визначено підстави та умови застосування до особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, умовно-дострокового звільнення від покарання, дострокового звільнення від покарання та заміни покарання більш м'яким. До умов застосування вищевказаних різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у законі було віднесене зразкову поведінку і сумлінне ставлення особи до праці та навчання, що доводили її виправлення, а також фактичне відбуття не менше однієї третини покарання у виді позбавлення волі або виправних робіт. При цьому вказувалось, що умовно-дострокове звільнення від покарання застосовувалося до осіб, яким виповнилося на момент такого звільнення вісімнадцять років, а дострокове звільнення від покарання – до досягнення засудженою особою вказаного віку.

Також в Основах кримінального законодавства містились загальні положення щодо умовного засудження осіб, звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку та у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності.

У КК УРСР 1960 р. у главі 5 «Про призначення покарання і про звільнення від покарання» були передбачені загальні положення щодо застосування умовного засудження, давності виконання обвинувального вироку, втрати суспільної небезпечності особи, умовно-дострокового звільнення від покарання й заміни покарання більш м'яким. Також цей КК закріплював спеціальну норму (ст. 53) щодо звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, аналогічну ст. 45 Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік. У 1977 р. кодекс було доповнено новим різновидом звільнення від покарання та його відбування – відстрочкою виконання вироку, що також застосовувався до неповнолітніх.

Висновки. 1. Субінститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві нашої держави зароджувався й роз-

вивався з урахуванням особливостей становлення інституту кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх і звільнення від покарання та його відбування.

2. Досліджуючи правові акти у галузі кримінального права України, доцільно виокремити такі етапи становлення звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування:

1) з 1879 р. по 1917 р., що характеризувався зародженням правового регулювання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а відтак відсутністю спеціальних норм щодо їх звільнення від покарання та його відбування;

2) 1918 р. – 1921 р., під час яких до неповнолітніх застосовувалось покарання, тільки якщо медико-педагогічних заходів не було достатньо для їх виправлення. У цей же час приймалася низка правових актів, що передбачали загальні норми щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження;

3) 1922 р. – 1953 р. – у чинних на цей період актах у галузі кримінального права містилися положення щодо умовно-дострокового звільнення та умовного засудження. У зв'язку з відміною у 1935 р. норми про обов'язковість застосування заходів медико-педагогічного характеру до неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років могли застосовуватися загальні різновиди звільнення від покарання та його відбування і до неповнолітніх;

4) 1954 р. – 1991 р. характеризувався закономірним розвитком кримінального права та виокремлення особливостей реалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, у тому числі й їх звільнення від покарання та його відбування;

5) 1991 р. – 2016 р. – норми, що регулюють звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, зосереджені у різних джерелах кримінального права. При цьому в КК України 2001 р. виокремлено розділ, присвяче-

ний у тому числі й особливостям звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Силкова А. А. Освобождение несовершеннолетних от наказания и его отбывания в уголовном праве Украины: историческое измерение

В статье исследуется развитие правового регулирования освобождения несовершеннолетних от наказания и его отбывания в уголовном праве Украины. Выделены и проанализированы этапы становления законодательства, регулирующего освобождение несовершеннолетних от наказания и его отбывания.

Ключевые слова: *развитие, правовое регулирование, освобождение несовершеннолетних от наказания и его отбывания.*

Silkova A. A. Discharge minors from punishment and from serving it in criminal law of Ukraine: historical dimension

In the article the development of legal regulation of discharge minors from punishment and from serving it in criminal law of Ukraine is researching. The stages of formation the legislation about discharge minors from punishment and from serving it are allocated and analyzed.

Key words *development, legal regulation, discharge minors from punishment and from serving it.*

УДК 343.2.01:343.91-053.6 (477)

Є. С. Назимко,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник, начальник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена характеристиці інституту покарання неповнолітніх. На основі авторського алгоритму до характеристики кримінально-правових інститутів піддано аналізу базові та додаткові ознаки інституту покарання неповнолітніх. Зазначається, що цей інститут поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарань неповнолітнім. Обґрунтовується теза про те, що інститут покарання неповнолітніх регулює суспільні відносини, пов'язані з обранням судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який вчинив злочин. Ці суспільні відносини породжуються специфічним юридичним фактом: встановленням судом того, що саме неповнолітній вчинив саме злочин; відсутністю в суду можливості застосування до неповнолітнього некаральних засобів кримінально-правового впливу. Наголошується на існуванні аутентичних принципів інституту покарання неповнолітніх.

Ключові слова: характеристика, кримінально-правовий інститут, неповнолітній, ювенальне кримінальне право, покарання.

Інститут покарання неповнолітніх (далі – ІПН) є генеральним інститутом підгалузі ювенального кримінального права. Від його пізнання залежить повноцінне функціонування останньої. У зв'язку з цим подальше визначення актуальності запропонованої теми є недоцільним.

Кримінально-правові інститути (далі – КПІ) піддавались аналізу у працях Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, О. П. Гороха, О. О. Дудорова, О. О. Житного, О. М. Литвинова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, М. І. Панова, Ю. А. Пономаренка, О. В. Харитонової та інших провідних вітчизняних вчених. Необхідно відмітити, що дослідження КПІ здійснювались за критеріями, розробленими теорією права взагалі (наприклад, у працях П. В. Хря-

пінського¹, А. М. Яценка², С. О. Муратової³). Власних остаточних правил, або алгоритму, аналізу КПП вітчизняна наука ще не виробила, не говорячи вже про аналіз окремих з них. У зв'язку із зазначеним, метою запропонованої статті є отримання характеристики інституту покарання неповнолітніх через аналіз його ознак.

Відмітимо, що аналіз ознак КПП має здійснюватись на відповідній теоретичній базі. Нами було запропоновано власний підхід до загальнотеоретичної характеристики вказаних елементів системи кримінального права⁴. Використовуючи його, спробуємо досягти мети, поставленої у цій статті.

Характеристику КПП слід здійснювати через аналіз його ознак, які поділяються на *базові* (ті, які походять з самого поняття КПП), та *додаткові* (ті, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПП або здійснити поглиблену класифікацію інститутів).

Базовими ознаками КПП є: 1) галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП; 2) зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); 3) предмет регулювання КПП; 4) завдання КПП; 5) принципи КПП. Додатковими ознаками є такі: 1) домінуючий метод кримінально-правового регулювання; 2) структура (внутрішня побудова) КПП; 3) спеціалізація кримінально-правового матеріалу; 4) функції КПП; 5) взаємозв'язок з інститутами кримінального та інших галузей права.

Перейдемо до характеристики ППН за зазначеним алгоритмом.

---

¹ Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / П. В. Хряпінський ; НЮАУ імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 628 с.

² Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Яценко. – Х. : НікаНова, 2014. – 388 с.

³ Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. О. Муратова ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Х., 2015. – 229 с.

⁴ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак / Є. С. Назимко // Європейські перспективи. – 2016. – № 1. – С. 115–127; Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак / Є. С. Назимко // Право.ua. – 2016. – № 1. – С. 43–52.

Галузева приналежність правових норм, що утворюють ППН. Покарання взагалі та покарання неповнолітніх зокрема – категорії суто кримінально-правові та мають використовуватись виключно у кримінальному праві. Однак, в юридичній науці зустрічаються випадки застосування поняття «покарання» поза межами наук кримінально-правового циклу. Так, В. К. Колпаков, досліджуючи адміністративно-правове стягнення у контексті адміністративно-правової реформи, зазначає, що «первісним і фактичним призначенням стягнення є покарання за вчинок (адміністративний проступок)»⁵. У деяких державах таке застосування набуло законодавчого визначення. Наприклад, у ч. 1 ст. 3.1. Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації адміністративним покаранням є встановлена державою міра відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, яка застосовується з метою попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами⁶. Навряд чи використання такого визначення адміністративного примусу є виправданим, оскільки відбувається підміна понять, які стосуються різних галузей права.

Слід зазначити, що «каральний» підхід до визначення поняття адміністративної відповідальності в цілому зводить нанівець сутність та призначення інституту самої адміністративної відповідальності. Під адміністративною відповідальністю прийнято розуміти застосування уповноваженим органом чи посадовою особою адміністративного стягнення до особи, яка вчинила правопорушення. У ч. 2 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) зазначено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності.

---

⁵ Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 326.

⁶ Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 195-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/popular/koap/13_3.html#p223. – Загл. с экрана.

Зрозуміло, що ППН утворюють кримінально-правові норми. Але які саме? Оскільки у науці кримінального права немає сталого визначення ППН, звернемось до результатів досліджень, присвячених інституту покарання у цілому.

Під інститутом покарання в науці кримінального права слід розуміти сукупність споріднених норм, які визначають види і систему покарань, регулюють суспільні відносини у сфері встановлення (зміни, доповнень), призначення і звільнення від покарання, якій притаманні певні спільні характерні риси, що визначають підстави, принципи і мету покарання⁷. В. Махінчук під інститутом покарання пропонує розуміти сукупність кримінально-правових норм і принципів, які визначають і регулюють суспільні відносини у сфері покарання, містять вичерпний перелік (систему) покарань у кримінальному праві, принципи та мету покарання, підстави і загальні засади призначення та звільнення від покарання⁸.

Вважаємо, що зазначене розуміння інституту покарання є занадто широким, оскільки включає й окремий повноцінний інститут – звільнення від покарання та його відбування⁹. У зв'язку із цим, ППН поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарань неповнолітнім.

Зовнішнє оформлення (нормативне закріплення у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність). Оскільки ППН поєднує кримінально-правові норми, що визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарань неповнолітнім, то він набуває нормативного закріплення як в положеннях Загальної частини, так і в санкціях статей (частин статей) Особливої частини КК України. Основний масив зазначених кримі-

---

⁷ Махінчук В. Інститут покарання: критерії визначення адекватності / В. Махінчук // Підприємство, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 83.

⁸ Там само. – С. 84.

⁹ Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Є. О. Письменський ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2014. – С. 6, 9, 11–13, 22–24.

нально-правових приписів міститься в Загальній частині КК України. Законодавче ядро цього інституту утворюють нормативні приписи Розділу XV Загальної частини КК України (ст.ст. 98–103). Однак, ураховуючи те, що зазначеними приписами регулюються лише особливості покарання неповнолітніх (тобто вони є спеціальними), до складу ІПН входять й відповідні загальні норми (це, зокрема, такі ст.ст. 22, 50, 53, 55, 56, 57, 60, 63, 65-73). Санкції статей (частин) статей КК України також необхідно розглядати в якості нормативних приписів, що входять до складу ІПН.

Предмет регулювання. Оскільки кримінальне право як матеріальна галузь публічного права своїм предметом має регулювання специфічними правовими засобами всієї сукупності відносин, що складаються між державою та особою, яка його вчинила¹⁰, ІПН має дві специфічні риси. Перша – це те, що він оперує єдиним найспецифічнішим засобом державного примусу – покаранням. Друга – це те, що особа, яка його вчинила, теж наділена специфічними правовими ознаками, а саме – неповноліттям (дитина віком від 16 років; у певних, передбачених законом випадках – від 14 років).

До предмету регулювання ІПН входять суспільні відносини, пов'язані з обранням судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який вчинив злочин. Зазначені суспільні відносини породжуються конкретним юридичним фактом, а саме – вчиненням злочину неповнолітнім. Однак, такий юридичний факт є складовим предмету регулювання більш узагальненої кримінально-правової категорії – ювенального кримінального права. Специфічність юридичного факту для ІПН полягає в тому, що зазначений інститут «починає працювати» лише за таких обставин: встановлення судом того, що саме неповнолітній вчинив саме злочин; відсутність у суду можливості застосування до неповнолітнього некаральних засобів кримінально-правового впливу.

---

¹⁰ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. – К. : ВАІТЕ, 2015. – С. 50

Завдання. У межах завдань, які вирішує кримінальне право як галузь права, кожен його інститут виконує конкретно визначені завдання, що підкреслюють його специфіку та роблять неповторним у механізмі кримінально-правового регулювання.

Які ж завдання стоять перед ІПН? Оскільки зазначений інститут охоплює норми як предметного (система покарань, вид та розмір покарання), так і функціонального значення (призначення покарання), то і завдання у нього є певною мірою є специфічними. Вони полягають у забезпеченні належного обрання та призначення судом покарання неповнолітньому, який вчинив злочин. Ці завдання деталізуються за такими напрямками: визначення адекватної системи покарань з урахуванням особливостей неповнолітніх та потреб суспільного розвитку; забезпечення суду належним інструментарієм для обрання найоптимальнішого виду та розміру покарання для неповнолітнього.

Як бачимо, специфіка завдань, які виконує ІПН, надає можливість охарактеризувати його як нетиповий, предметно-функціональний КПІ.

Принципи. Як було вже зазначено, принципами ІПН є відправні і базові ідеї та засади ювенального кримінального права, які визначають сутність, зміст і побудову цього інституту з урахуванням біосоціальних та психофізіологічних особливостей досліджуваної категорії осіб¹¹. Під час характеристики ІПН мають бути піддані аналізу лише ті принципи, які визначають саме специфіку цього інституту, його особливості та підкреслюють самостійність у системі галузі кримінального права. У зв'язку із зазначеним, коло (система) цих принципів є обмеженим порівняно з принципами кримінального права.

Головним принципом ІПН є принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастосуній практиці. Інші принципи ІПН є похідними від цього принципу та перебувають в основі вищезгаданих, соціально- та гуманістично-детермінованих норм

---

¹¹ Назимко Є. С. Принципи інституту покарання неповнолітніх / Є. С. Назимко // Вісн. Кримінолог. асоц. України. – 2016. – № 1. – С. 75–89.

сучасного ювенального кримінального права багатьох країн світу у XXI ст. До них слід відносити такі: принцип співрозмірності, принцип неприпустимості/заборони застосування по відношенню до неповнолітніх найсуворіших видів покарання; принцип застосування до неповнолітнього позбавлення волі лише як крайнього заходу та на найменший термін часу; принцип широкого застосовування виховних, трудових, наглядових, освітніх, соціально-орієнтованих, профілактичних, тобто суто некаральних заходів.

Домінуючий метод кримінально-правового регулювання. Ураховуючи те, що кримінальне право є класичною галуззю публічного матеріального права, основним методом кримінально-правового регулювання є імперативний. Однак, останнім часом у кримінально-правову матерію все частіше проникають засоби диспозитивного методу (варто лише згадати ч. 5 ст. 65 КК України, відповідно до якої у випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди).

У зв'язку з цим домінуючий метод кримінально-правового регулювання конкретного КПН необхідно встановлювати через аналіз предмета останнього. Для ППН головним методом кримінально-правового регулювання є імперативний метод, оскільки саме він пов'язаний з визначенням караності діяння на законодавчому рівні, а також призначенням конкретної міри покарання неповнолітньому.

Водночас, не слід забувати про окремі риси диспозитивності, властиві ППН. Це стосується таких засобів, як пом'якшення покарання та призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. На цей час зазначені засоби за своєю суттю є загальними (застосовуються незалежно від віку особи, яка вчинила злочин), що позбавляє їх певних важелів суто ювенального впливу.

Структура (внутрішня побудова). Ураховуючи обсяг суспільних відносин, які регулює ППН, внутрішні зв'язки субординації кримінально-правових норм, які його утворюють, та його архітектоніку, зазначений інсти-

тут необхідно охарактеризувати як складний (такий, що має у своїй структурі підінститути, які регулюють певну групу суспільних відносин та утворюють єдине та неподільне ціле з нормами усього інституту).

В межах ПН необхідно виокремлювати два підінститути: 1) підінститут видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх; 2) підінститут призначення покарання неповнолітнім. Як зазначають фахівці, перший у відриві від другого є вельми «німецьким»¹². Функціонування зазначених підінститутів окремо є неможливим. Лише у комплексі норми, якими встановлюються мета, види та розміри покарання, з нормами, які визначають порядок призначення покарання неповнолітнім, можуть бути ефективними.

Аналіз спеціалізації кримінально-правового матеріалу, який утворює ПН, доводить, що цей інститут є диференційованим. Його виникнення пов'язано з необхідністю поглибленого та особливого регулювання суспільних відносин, пов'язаних з призначенням покарань неповнолітнім, які вчинили злочин.

Сучасний стан диференціації ювенальних кримінально-правових норм в статусі «особливостей» на рівні КК України є, безперечно, результатом розвитку суспільних відносин, наукової думки та кримінально-правової політики. Такими були потреби ювенальної практики у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Диференціація відбулась на рівні системи покарань, їх видів та розмірів, загальних засад призначення покарання. Однак диференціація має відбуватись комплексно, з урахуванням усіх компонентів, з яких складається ПН. До тих пір, поки не буде диференційовано такі вагомі складові, як мета покарання, спеціальні правила призначення покарання, кримінально-правові санкції, ПН не може функціонувати як повноцінний інститут.

---

¹² Дудоров О. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Коновалової Аліни Юріївни «Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О. О. Дудоров // Атестаційна справа здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право Коновалової Аліни Юріївни. Назва дисертації – «Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України». Архів Міністерства освіти і науки України. Справа № 3768/12. – 2012. – С. 5.

Функції. ПН за функціональним призначенням відносно суспільних відносин, що регулюються нормами кримінального права, можна охарактеризувати як охоронний. Проте зазначене твердження стосується лише побудови кримінально-правових санкцій, визначення виду та розміру покарання.

Норми, якими встановлена процедура призначення або звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування, є регулятивними, оскільки містять приписи щодо правил вибору міри застосування покарання неповнолітнім або звільнення від нього. Адресатами цих норм, перш за все, є особи, які застосовують закон, а також неповнолітні, яких безпосередньо стосується обрання міри заходу державного примусу за вчинений ними злочин.

На таке функціональне призначення інституту покарання неповнолітніх вказує також О. М. Литвинов у своїх висновках щодо регулятивних та охоронних кримінальних правовідносин. Як предмети регулятивних кримінальних правовідносин вчений виокремлює, зокрема такі: завдання кримінального права; підстави кримінальної відповідальності; співучасть у злочині; повторність, сукупність та рецидив злочинів; покарання та його види; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; судимість; особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; види злочинів та покарання за їх вчинення, передбачені в Особливій частині КК України. До предмета охоронних кримінальних правовідносин вчений відносить, зокрема: покарання; звільнення від покарання та його відбування; судимість¹³.

Узагальнюючи зазначене, можна зробити висновок, що інститут покарання неповнолітніх у кримінально-правовому механізмі регулювання суспільних відносин має охоронний щодо до цих відносин характер. Разом із тим він містить регулятивні норми, спрямовані на розв'язання внутрішніх потреб вказаного інституту.

---

¹³ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / Литвинов О. М., Житний О. О., Васильєв А. А. та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Х. : НікаНова, 2015. – С. 16.

Взаємозв'язок з нормами кримінального та інших галузей права. За цією ознакою можна встановити наскільки ІПН є відкритим, яким чином на його формування, розвиток та функціонування впливають зовнішні щодо нього правові (нормативні) чинники.

ІПН взаємодіє з нормами кримінального процесуального (особливо ювенальними – Главою 38 КПК України) та кримінально-виконавчого права, якими регламентовано особливості відбування певних покарань неповнолітніми. Слід окремо наголосити на взаємозв'язку ІПН з нормами трудового права щодо особливостей праці неповнолітніх, оскільки призначення покарань у виді громадських та виправних робіт відбувається з урахуванням цих особливостей. Досліджуваний інститут перебуває у взаємозв'язку з нормами цивільного права (наприклад, ураховуючи положення ч. 1 ст. 99 КК України). Зрозуміло, що це не повний перелік зовнішніх нормативних зв'язків ІПН.

За цією ознакою розглядуваний інститут можна охарактеризувати як міждисциплінарний, тобто такий, що включає норми не тільки галузей кримінально-правового циклу, а й інших галузей права. З метою забезпечення всебічного функціонування ІПН, належного регулювання суспільних відносин ним залучається інструментарій «некаральних» галузей права. Завдяки цьому відбувається перманентне інтегрування ювенальних правових концепцій та теорій, виникнення окремих ювенальних підгалузей у системі галузей національної системи права.

Таким чином, можемо зробити декілька висновків.

Перший. Характерні риси ІПН полягають у тому, що відповідно до базових ознак він:

- поєднує кримінально-правові норми, які визначають мету, систему (види та розміри), особливості призначення покарань неповнолітнім;
- набуває нормативного закріплення в положеннях Загальної та Особливої частин КК України;

– регулює суспільні відносини, пов’язані з обранням судом виду та розміру покарання неповнолітньому, який вчинив злочин. Ці суспільні відносини породжуються специфічним юридичним фактом: встановленням судом того, що саме неповнолітній вчинив саме злочин; відсутністю в суду можливості застосування до неповнолітнього некаральних засобів кримінально-правового впливу;

– є предметно-функціональним, оскільки виконує специфічне завдання (у загальному вигляді – забезпечення належного обрання та призначення судом покарання неповнолітньому, який вчинив злочин);

– заснований на принципі урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх у законодавстві та правозастовній практиці.

Другий. Аналіз додаткових ознак ІПН дає підстави для висновку, що цей інститут:

– є втіленням імперативного методу кримінально-правового регулювання, хоча і не позбавлений окремих рис диспозитивності;

– є складним та включає два підінститути: 1) видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх; 2) ризначення покарання неповнолітнім;

– є диференційованим. Його виникнення пов’язано з необхідністю поглибленого та особливого регулювання питань, щодо призначення покарань неповнолітнім, які вчинили злочин;

– виконує охоронну функцію, разом із тим містить регулятивні норми, спрямовані на розв’язання внутрішніх потреб;

– є міждисциплінарним, включає норми не тільки галузей кримінально-правового циклу, а й інших галузей права.

Назымко Е. С. Характеристика інститута покарання неспевершеннолетних

Статья посвящена характеристике института наказания неспевершеннолетних. На основе авторского подхода к характеристике уголовно-правовых институтов проанализированы базовые и дополнительные признаки института наказания неспевершеннолетних. Отмечается, что этот ин-

ститут объединяет уголовно-правовые нормы, определяющие цель, систему (виды и размеры), особенности назначения наказания несовершеннолетним. Обосновывается тезис о том, что институт наказания несовершеннолетних регулирует общественные отношения, связанные с избранием судом вида и размера наказания несовершеннолетнему, совершившему преступление. Эти общественные отношения порождаются специфическим юридическим фактом: установлением судом того, что именно несовершеннолетний совершил именно преступление; отсутствием у суда возможности применения к несовершеннолетним некарательных средств уголовно-правового воздействия. Отмечается существование аутентичных принципов института наказания несовершеннолетних.

Ключевые слова: характеристика, уголовно-правовой институт, несовершеннолетний, ювенальное уголовное право, наказание.

Nazymko Y. S. The characteristics of juvenile penalty institution

The article concerns the characteristics of juvenile penalty institution. Under the author's algorithm the characteristics of the penal and legal institutions include analysis of the basic and additional features of juvenile penalty institution. It is noted that this institution unites the penal and legal norms which define the goal, system (types and dimensions), singularities of sentencing juvenile offenders to serve a penalty. The author defends his thesis about juvenile penalty institution's role on regulation of social relations concerning court prerogative to choose the type and dimension of a penalty relating to a juvenile offender. These social relations are the consequences of the specific judicial fact: court establishes a fact that exactly a juvenile committed precisely an offence; court has no opportunity to impose non-punitive measures of a criminal and legal influence on a juvenile offender. It is stressed that the authentic principles of juvenile penalty institution exist.

Key words: characteristics, penal and legal institution, juvenile, juvenile penal law, penalty.

УДК 343.54

Д. П. Євтєєва,
канд. юрид. наук, науковий
співробітник Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України, старший
викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ
ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ,
ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ
(ст. 166 КК УКРАЇНИ)**

У статті розглядається зміст оціночних понять, закріплених у ст. 166 КК України. Сформульовано критерії злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним. Визначаються види тяжких наслідків. Проведено розмежування злочину, передбаченого ст. 166 КК, із суміжними складами.

Ключові слова: злочини у сфері сім'ї, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або підопічним, тяжкі наслідки, ухилення батьків від утримання дітей.

Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК) забезпечує охорону відносин у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей від злочинних посягань. Низка суспільно небезпечних діянь, що вчиняються або можуть бути вчинені в цій сфері, визначено в КК кримінально караними. І хоча така охорона не має системного характеру – адже єдиного розділу, присвяченого цим злочинам, у КК не виділено, – все ж вона має важливе значення для нормального функціонування вказаних суспільних відносин. При цьому, оскільки норми Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за злочини у сфері сімейно-опікунських відносин, є в основному бланкетними, законодавець має приділяти велику увагу формулюванням відпо-

відних положень, враховуючи при цьому особливості категоріально-понятійного апарату регулятивного законодавства.

Одним зі злочинів, що посягає на відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, є злочин, передбачений ст. 166 КК. Нормою цієї статті визначена кримінальна відповідальність за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки.

Наведене визначення містить ознаки, які в основному характеризують об'єктивну сторону розглядуваного злочину. Певні з них викладені із застосуванням оціночних понять «злісне невиконання» та «тяжкі наслідки», що ускладнює сприйняття їх змісту на практиці. Також законодавець використовує формулювання «встановлені законом обов'язки по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», що вимагає звернення до норм цивільного та сімейного законодавства для з'ясування змісту таких обов'язків.

Як відмічається у правовій доктрині, оціночні поняття суттєво ускладнюють застосування норм, в яких вони містяться, і сприяють допущенню помилок на практиці. Це пояснюється суб'єктивним моментом в їх застосуванні, оскільки зміст оціночного поняття значною мірою залежить від правосвідомості юриста, який застосовує положення закону. Водночас більшість учених підтримують думку, що слід прагнути до скорочення числа оціночних понять¹. Зокрема, при цьому можливо (за наявності доцільності) замінювати оціночні поняття на формально-визначені².

Тож виникає потреба здійснити аналіз деяких формулювань щодо опису об'єктивної сторони розглядуваного злочину з метою виявлення шляхів

---

¹ Фролов Е. А. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве / Е. А. Фролов, В. В. Питецкий // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С. 87–88; Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : монография / Н. А. Беляев. – Ленинград : изд-во Ленинградск. ун-та, 1986. – 176 с. – С. 142.

² Фролов Е. А. Гарантии законности и оценочные понятия в уголовном праве. – С. 88.

подолання законодавчих ускладнень та напрацювання рекомендацій по застосуванню норми ст. 166 КК України.

Суспільно небезпечне діяння злочину, передбаченого ст. 166 КК, полягає у злісному невиконанні батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Згідно з нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК) та Сімейного кодексу України (далі – СК) на батьків, опікунів та піклувальників покладено низку обов'язків особистого немайнового та майнового характеру щодо дітей або підопічних. Такі обов'язки встановлені в нормах СК (статті 150-157, 152, 247, 249, 255, 256-2, 256-6), ЦК (статті 55, 67, 69, 72), Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (статті 8, 12), інших нормативно-правових актах³. Зокрема, відповідно до ст. 12 зазначеного Закону батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Водночас поняття «обов'язки по догляду», наявне у ст. 166 КК, у регулятивному законодавстві не міститься. Натомість законодавець вживає поняття «обов'язки щодо виховання та розвитку». Тож виникає питання стосовно змісту поняття «обов'язки по догляду». Згідно з тлумачним словником «доглядати» означає пильнувати, слідкувати за чим-небудь з метою забезпечення нормального стану; піклуватися про кого-, що-небудь; забезпечувати необхідні умови комусь-чому⁴. Таким чином, на нашу думку, *догляд батьків, опікунів та піклувальників за дітьми або підопічними охоплює широке коло обов'язків по їх вихованню, фізичному, психічному, духовному, соціальному та інтелектуальному розвитку, забезпеченню нормальних умов*

---

³ Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання / О. Гардецький // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 1 (19). – С. 25–27.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250000 / [автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 310.

для існування (харчування, одяг, побутові умови та ін.) відповідно до їх віку та стану здоров'я, піклуванню про їх здоров'я, нагляду за ними та забезпеченню їх від різноманітних негативних чинників, задоволенню принаймні основних їх потреб.

На переконання С. М. Морозюка, обов'язки батьків по догляду за дитиною мають виключно особистий немайновий характер, тож лише порушення норм, передбачених у п.п. 6, 7 ст. 150 СК України (тобто порушення заборони будь-яких видів експлуатації батьками своєї дитини та заборони фізичних покарань дитини, а також застосування батьками інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини) можуть спричинити тяжкі наслідки⁵. Проте, на наш погляд, порушення таких майнових обов'язків, як забезпечення дитини належним харчуванням, одягом, лікуванням, що спричинило тяжкі наслідки, також підпадає під ознаки норми ст. 166 КК України. У цьому контексті виникає питання щодо розмежування ухилення батьків від утримання дітей (ст. 164 КК) від злісного невиконання батьками обов'язків по догляду за своїми дітьми (ст. 166 КК). На нашу думку, утримання та догляд – це дві сторони турботи (піклування, дбання) про дитину. Утримання є матеріально-кількісним критерієм турботи, адже «утримувати» означає забезпечувати кого-небудь засобами до існування. Догляд, виходячи з вищезазначеної його характеристики, можна вважати якісною стороною турботи. Ці поняття є взаємопов'язаними, тому природно, що батьки, ухиляючись від утримання дитини, разом із тим не забезпечують їй належного догляду (не надаючи необхідного харчування, одягу, позбавляючи можливості оплатити лікування, необхідний відпочинок). Тож, вбачається, що конкуренція між цими нормами у певних випадках є неминучою. Зазначимо, що на практиці при настанні тяжких наслідків указані дії батьків доволі часто кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 164 та 166 КК України.

---

⁵ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. М. Морозюк ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2012. – С. 111–113.

У кримінально-правовій літературі відмічається, що об'єктивна сторона розглядуваного злочину може виражатися у залишенні дітей без будь-якого нагляду на тривалий проміжок часу, безпідставному обмеженні дітей або підопічних у харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; ненаданні грошового утримання; ухиленні від догляду і лікування, ухиленні від виховання дітей (незабезпечення відвідування ними школи, відсутність контролю за проведенням дозвілля), незабезпеченні потерпілому безпечних умов за місцем проживання або в іншому місці, штучному створенні незадовільних побутових умов тощо, що призвело до тяжких наслідків⁶. На наш погляд, до цих форм неможна відносити безпосереднє ненадання грошового утримання, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого ст. 164 КК України.

На думку деяких учених, зазначений злочин може бути вчинений у формах як дії (неналежне виконання обов'язків), так і бездіяльності (невиконання цих обов'язків)⁷. На переконання ж інших авторів, – лише у формі бездіяльності⁸. Вбачається, слід приєднатися до останньої точки зору, адже законодавець у розглядуваній диспозиції прямо не передбачив не належного виконання обов'язків. Для порівняння у ст. 137 КК України, де встановлена кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, безпосередньо вказані такі форми діяння, як невиконання або неналежне виконання. У цьому контексті О. І. Белова зауважує, що *неналежне* виконання обов'язків по догляду за дитиною (наприклад, застосування до неї фізичних покарань та інших видів покарань чи обмежень, що принижують гідність дитини) безпідставно залишилося поза ме-

---

⁶ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія / І. О. Зінченко. – Х. : Вапнярчук Н. М., 2007. – С. 56; Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Луганськ : Елтон – 2, 2012. – Т. 1. – С. 302; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 457.

⁷ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 302.

⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – С. 306; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

жами цього злочину, а тому зазначені дії мають бути включені до його складу⁹. З останньою позицією, вбачається, можна погодитися.

Цікаво, що в низці зарубіжних держав розглядуване діяння сформульоване через вказівку на невиконання окремих обов'язків (ст. 197 КК Австрії (залишення малолітнього), ст. 361 КК Ізраїлю (залишення дитини без нагляду або з метою її покинути). Проте запозичення такого підходу у вітчизняне законодавство уявляється недоцільним, оскільки низка суспільно небезпечних проявів невиконання батьківських або опікунських обов'язків не виправдано залишається поза межами КК.

Відповідно до розглядуваної норми невиконання обов'язків має бути *злісним*. На думку науковців та практичних працівників, злісність при невиконанні батьками обов'язків є оціночним поняттям і має визначатися судом у кожному окремому випадку¹⁰. До обставин, у яких виявляється злісний характер такого невиконання, у науковій літературі відносять, зокрема, його тривалість, систематичність, а також неодноразові звернення потерпілого, представників влади, освітніх, медичних та інших закладів, органів опіки та піклування, громадян з приводу неналежного виконання зазначених вище обов'язків, продовження ухилення після таких звернень¹¹. При цьому також мають значення способи ухилення, вплив на матеріальний стан дитини, мотиви, сімейний і матеріальний стан особи, яка ухиляється¹².

Разом із тим серед науковців та практичних працівників мають місце спори щодо притаманності ознаки злісності такому діянню, як одноразове,

---

⁹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. І. Белова; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Х., 2006. – С. 98–99.

¹⁰ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 111–113.

¹¹ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 56; Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання. – С. 25–27; Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – С. 303; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

¹² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Дакор, 2008. – С. 458.

тимчасове невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Зокрема, деякі практичні працівники вважають, що таке діяння не є злісним і може бути лише підставою адміністративної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють¹³. Натомість у науковій літературі має місце позиція, за якою в деяких випадках злісним може бути визнане не лише тривале чи систематичне невиконання відповідних обов'язків, а й їх одноразове невиконання¹⁴. На практиці нерідко виникає ситуація, коли дитина через недогляд батьків випадає з вікна квартири багатоповерхового будинку, внаслідок чого настають тяжкі наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження або її смерті. У таких випадках органи внутрішніх справ зазвичай порушують кримінальні справи за ознаками ст. 166 КК¹⁵.

На нашу думку, одноразове нетривале невиконання обов'язків, навіть якщо воно спричинило тяжкі наслідки, не можна вважати злісним. Згідно з тлумачним словником української мови «злісний» – це той, що завдає зла, недоброзичливий, злий; сповнений злості; який завдає шкоди, шкідливий, небезпечний. Вбачається, що це поняття характеризує як об'єктивну сторону діяння (суспільну небезпечність, шкідливість), так і суб'єктивну його сторону (вказує на умисел). На наш погляд, можна запропонувати такі критерії, які в сукупності свідчать про злісність невиконання обов'язків: а) кількісно-темпоральний (об'єктивний) критерій, що виражається у значній тривалості в часі, систематичності ухилення від виконання обов'язків по догляду;

---

¹³ Гардецький О. Застосування статті 166 Кримінального кодексу України. Деякі проблемні питання). – С. 25–27.

¹⁴ Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – С. 303.

¹⁵ На Одещині міліція проводить перевірку за фактом травмування дитини [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Міністерства внутрішніх справ України. – Режим доступу : http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/dn/uk/publish/printable_article/1582527. – Заголовок з екрану; В Іршаві через недогляд матері трирічна дитина випала з вікна [Електронний ресурс] // Інтернет-видання «Закарпаття онлайн Beta». – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/News/141483-V-Irshavi-cherez-nedohliad-materi-tryrichna-dytyna-vypala-z-vekna>. – Заголовок з екрану; Мати, яка пиячила в квартирі, не помітила як 3-річна дитина випала з вікна 7 поверху [Електронний ресурс] // Кропива : Перше незалежне суспільне Інтернет-видання Черкащини. – Режим доступу : <http://kropyva.ck.ua/content/mati-yaka-piyachila-v-kvartir-ne-pom-tila-yak-3-r-chna-ditina-vipala-z-v-kna-7-poverkhu-v-de>. – Заголовок з екрану.

б) якісно-реляційний¹⁶ (суб'єктивний) критерій, який виявляється в байдужому ставленні батьків до дитини, свідомому поставленні (залишенні) їх у несприятливі умови, за яких можуть настати тяжкі наслідки, або ж свідомому зайняттю пасивної позиції щодо проблем дитини або підопічного.

На думку С. М. Морозюка, слід взагалі відмовитися від цього поняття, зокрема через його неконкретний зміст; окрім того, у ньому немає потреби, оскільки криміноутворюючою ознакою у складі злочину, передбаченому ст. 166 КК, є тяжкі наслідки. Їх спричинення наділяє це діяння (неправомірну поведінку) ознакою суспільної небезпечності¹⁷. З цією позицією, вочевидь, погодяться фахівці, на думку яких, не лише тривале, неодноразове й систематичне, а й одноразове невиконання обов'язків, що спричинило тяжкі наслідки, є злісним. Проте нами було зроблено висновок про недоцільність такого кроку. Вочевидь, у світі не знайдеться жодного батька (матері), які, приміром, ніколи не залишали своїх дітей без нагляду хоча б на невеликий проміжок часу. Водночас не у всіх випадках такі дії є злісними. Значення ознаки злісності є показником ставлення батьків, опікунів та піклувальників до своїх обов'язків і тому виражає суспільну небезпечність самого діяння. Таким чином, виключаються випадки притягнення зазначених осіб до кримінальної відповідальності за ситуативне, одноразове невиконання ними обов'язків по догляду за умови, якщо загалом вони належно їх виконують.

Також злісність як характеристика невиконання обов'язків має важливе значення при відмежуванні злочину, передбаченого ст. 166 КК, від діяння, закріпленого у ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Вчинення насильства в сім'ї». Адже у цій нормі встановлено відповідальність, зокрема, за позбавлення дитини житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом

---

¹⁶ Реляційний (від лат. *relativus* – відносний) – той, що виражає відношення // Большой толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] // сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – 1-е изд. – СПб. : Норинт, 1998. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/word/r/Relyacionnyj-22483.html>. – Заголовок з екрану.

¹⁷ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 109–110.

право, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілому. Такі дії, на відміну від діяння, передбаченого в ст. 166 КК, не мають бути злісними.

Отже, оціночне поняття «злісний» має бути залишено в досліджуваній нормі КК.

Щодо *тяжких наслідків* перш за все слід відмітити: їх наявність у розглядуваній диспозиції означає, що держава не застосовуватиме до батьків заходів кримінальної репресії до тих пір, поки через систематичне невиконання своїх обов'язків не настануть зазначені наслідки. Натомість для порівняння за КК Російської Федерації відповідний злочин (ст. 156), який полягає у невиконанні або неналежному виконанні обов'язків по вихованню неповнолітнього, поєднаному з жорстоким поводженням із ним, є злочином із формальним складом і вважається закінченим із моменту завершення хоча б одного факту жорстокого поводження (якщо діяння полягає в активних діях), завершення одного або декількох таких епізодів (якщо злочин є продовжуваним) або початку жорстокого поводження (якщо злочин є триваючим)¹⁸.

Критичні міркування щодо наявності в досліджуваній нормі тяжких наслідків висловлює С. Г. Киренко, який зазначає, що поза увагою законодавця залишилися всі інші випадки злісного невиконання батьками, опікунами (піклувальниками) встановлених законом обов'язків по догляду. Уже сам факт їх злісного невиконання свідчить про підвищену суспільну небезпеку цих осіб. Також при цьому створюється загроза настання тяжких наслідків для особи, залишеної без догляду, і якщо такі наслідки з тих чи інших причин не настали (наприклад, при втручанні сусідів, представників органів опіки та піклування чи інших осіб), це не має звільняти винних від відповідальності. Водночас, на думку науковця, необхідно врегулювати й ситуацію, коли особа, яка раніше вже була попереджена про неприпустимість її поведінки (мали

---

¹⁸ *Энциклопедия уголовного права.* – СПб : Изд. проф. Малинина. – Т. 17 : Преступления против семьи и несовершеннолетних. – 2011. – С. 404.

місце звернення представників різних закладів або така особа раніше притягалася до адміністративної відповідальності за невиконання обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП), залишає напризволяще свою дитину або підопічного. Адже безглуздо, як вважає науковець, у такому випадку чекати настання тяжких наслідків від подібних дій. Тож якщо після таких заходів особа не змінює свого ставлення до підопічного, то її потрібно притягати до кримінальної відповідальності, що відповідатиме тяжкості вчиненого.

Таким чином, на переконання С. Г. Киренка, у ст. 166 потрібно передбачити відповідальність як за злісне невиконання вказаних в ній обов'язків, яке не спричинило тяжкі наслідки (якщо раніше особу було попереджено про неприпустимість такого поведіння з підопічним або вона була притягнена до адміністративної відповідальності за невиконання обов'язків по вихованню дітей), так і за те саме діяння, яке спричинило смерть потерпілого, істотну шкоду його здоров'ю або інші тяжкі наслідки, визнавши це обставиною, що обтяжує відповідальність¹⁹. Такі судження дослідника викликають заперечення. Фактично С. Г. Киренко пропонує посилити кримінальну відповідальність за зазначені дії. При цьому слід ще раз відмітити, що в КУпАП встановлена відповідальність за вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2), а також за ухилення батьків або осіб, що їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (ст. 184). Також відповідно до ст. 164 СК серед підстав позбавлення батьківських прав передбачені, зокрема, ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини та жорстоке поведіння з нею. Тож, вбачається, що перенесення моменту закінчення невиконання обов'язків по догляду... на етап вчинення діяння є зайвим через достатність сукупності інших, некримінально-правових заходів реагування на подібні дії. Окрім того, виключення з ч. 1 ст. 166 КК тяжких наслідків і передбачення кримінальної відповідальності за

---

¹⁹ Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Киренко ; Київ. нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – С. 89–90.

саме злісне невиконання обов'язків по догляду (якщо раніше особа притягалася до адміністративної відповідальності за подібні дії) матиме наслідком повернення до адміністративної преюдиції, що суперечитиме загальним тенденціям розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Адже у КК України 2001 р. законодавець відмовився від вказівок на це явище (що раніше спричиняло автоматичне визнання повторно вчинених адміністративних проступків злочинними діями) як умову кримінальної відповідальності²⁰.

Більшість учених погоджуються з тим, що як оціночне поняття тяжкі наслідки визначаються у кожному конкретному випадку. Позиції дослідників дещо різняться в можливому обсязі таких наслідків. Проаналізувавши та підсумувавши точки зору фахівців із цього приводу, можна дійти висновку, що вказані наслідки можна поділити на такі групи: шкода, заподіяна дитині або підопічному, а також шкода, заподіяна третім особам. У межах цих груп виокремлюються певні види наслідків:

– шкода, заподіяна дитині або підопічному: а) фізична шкода (смерть, самогубство, інвалідність, істотне погіршення стану здоров'я, захворювання на небезпечну хворобу, психічне захворювання); б) шкода фізичному, духовному, психічному, інтелектуальному та соціальному розвитку, деградація (відставання дитини в розвитку, суттєве відставання в навчанні, ухилення від навчання, незабезпечення здобуття дитиною середньої освіти, зайняття жебрацтвом, бродяжництвом, пияцтвом, вчинення ними або за їх участю суспільно небезпечних діянь); в) майнова шкода²¹;

---

²⁰ Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права / В. І. Борисов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 26. – С. 40.

²¹ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України : у 3-х кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2001. – Кн. 2: Особлива частина. – С. 180; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – С. 306; Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 128–129; Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (аналіз законодавства і судової практики) : монографія. – С. 56; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457; Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – С. 152; Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – С. 171.

– шкода, заподіяна третім особам: а) фізична шкода (вчинення дитиною або підопічним суспільно небезпечних діянь, які призвели до смерті інших осіб, заподіяння істотної шкоди їх здоров'ю); б) майнова шкода (завдання дитиною або підопічним внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння великих матеріальних збитків)²².

При цьому слід відмітити, що суперечливими в науковій доктрині та на практиці моментами є віднесення до тяжких наслідків, зокрема, вчинення суспільно небезпечних діянь, заподіяння дитині або підопічному майнової шкоди, а також заподіяння фізичної або майнової шкоди третім особам внаслідок вчинення дитиною або підопічним суспільно небезпечних діянь, зазначених у КК, незабезпечення здобуття дитиною загальної середньої освіти. Деякі фахівці в галузі кримінального права вважають такі наслідки тяжкими²³. Натомість, на думку С. М. Морозюка, вчинення дитиною діяння, що містить ознаки злочину, неможна визнавати тяжким наслідком через виникнення суперечності з принципом індивідуальної кримінальної відповідальності. Адже якщо діти досягли відповідного віку, вони повинні відповідати за вчинене, а якщо не досягли, то їхні батьки не мають нести за це кримінальну відповідальність. Також дослідник вважає, що до тяжких наслідків недоцільно відносити і шкоду, спричинену дітьми та підопічними особами, оскільки за нормами цивільного законодавства (статті 1178, 1179, 1184 ЦК України) така шкода відшкодовується батьками, опікунами, піклувальниками²⁴. Погоджуючись із цими аргументами, додамо, що, на наш погляд, вчинення дитиною злочину або суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки злочину

---

²² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

²³ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України : у 3-х кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та П. П. Андрушка. – Кн. 2 : Особлива частина. – С. 180; Белова О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 128–129; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – С. 306; Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – С. 171; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – С. 457.

²⁴ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 118, 122.

(якщо дитина не досягла відповідного віку кримінальної відповідальності), або іншого правопорушення саме по собі не може бути визнано тяжким наслідком. Проте це може свідчити про деградацію дитини, формування у неї антисоціальних настанов, укорінення девіантних форм поведінки, що, у свою чергу, цілком може бути визнано тяжким наслідком. Окрім того, вбачається, що тяжкими при злісному невиконанні обов'язків по догляду... слід визнавати лише наслідки, спричинені саме дитині (підопічному).

Щодо батьків, опікунів, піклувальників, які не виконують обов'язки по догляду за дітьми і втягують останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, Пленум Верховного Суду України зазначив, що за наявності до того підстав вони мають нести відповідальність за сукупністю злочинів – за відповідною статтею КК, якою передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у таку діяльність, та ст. 166 КК (абз. 2 п. 8 постанови «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2)²⁵. Уявляється, що такими підставами можуть бути, зокрема й розвиток дитини в антисоціальному напрямі.

На переконання того ж науковця, до переліку тяжких наслідків не слід відносити спричинення матеріальних збитків, щоб запобігти виникненню колізії з нормою ст. 167 КК України, де встановлена відповідальність за зловживання опікунськими правами²⁶. З цього приводу не можемо погодитися з С. М. Морозюком. Різниця між цими складами злочинів полягає, зокрема в такому. Злочин, передбачений ст. 167 КК, являє собою використання опіки чи піклування на шкоду підопічному. Він має формальний склад і є закінченим із моменту вчинення суспільно небезпечного діяння. Обов'язковою його

---

²⁵ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27 лют. 2004 р. № 2. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. – Заголовок з екрану.

²⁶ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 121.

ознакою є корислива мета, діяння спрямовано на досягнення винним вигоди. Злісне невиконання обов'язків... є злочином з матеріальним складом і є закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Його мета, якщо вона взагалі є, може бути будь-якою і на кваліфікацію не впливає. Тож, на нашу думку, якщо особи, наділені повноваженнями з опіки або піклування, зловживають ними, переслідуючи корисливу мету, і разом із тим злісно не виконують своїх обов'язків, що заподіює підопічному тяжкі наслідки, такі діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю указаних злочинів²⁷. На практиці такі випадки мають місце. Наприклад, вироком Сторожинецького районного суду за вчинення злочинів, передбачених статтями 166 та 167 КК, засуджено гр-ку Н. При цьому судом встановлено, що Н., призначена опікуном над малолітньою О., злісно, протягом понад року не виконувала обов'язки опікуна по догляду за дитиною, а також привласнила державну соціальну допомогу на дитину, яка перебуває під опікою, в розмірі 9105 грн. Це спричинило тяжкі наслідки здоров'ю підопічної у вигляді негативної динаміки перебігу певних набутих захворювань²⁸.

Таким чином, вбачається, що заподіяння дитині або підопічному майнових збитків може бути віднесено до тяжких наслідків (наприклад, опікун залишив підопічну дитину на тривалий час без нагляду, а дитина, граючись із сірниками, підпалила власний будинок, внаслідок чого останній згорів).

Також С. М. Морозюк критикує позицію М. І. Хавронюка щодо можливості визнання тяжкими наслідками незабезпечення батьками здобуття дитиною загальної середньої освіти, оскільки право на таку освіту є конститу-

---

²⁷ *Примітка.* Різниця між цими злочинами полягає також у колі потерпілих осіб та в суб'єктному складі. Потерпілими від злісного невиконання обов'язків по догляду... є діти (які не є підопічними), підопічні особи (неповнолітні та повнолітні), а від зловживання опікунськими правами – підопічні особи (неповнолітні та повнолітні). Суб'єктами злочину, передбаченого ст. 166 КК, є батьки дитини, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, патронатні вихователі, прийомні батьки та батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, натомість суб'єктами злочину, передбаченого ст. 167 КК, не можуть бути батьки дитини та усиновлювачі.

²⁸ Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області [Електронний ресурс]: справа № 1-167 від 15 черв. 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10153952>. – Заголовок з екрану.

ційним правом людини, а обов'язок забезпечити її здобуття дитиною – конституційним обов'язком батьків²⁹. На противагу цьому науковець відмічає, що кожен злочин порушує те чи інше конституційне право особи, тому, якщо піти таким шляхом, слід вважати, що кожен злочин спричиняє тяжкі наслідки³⁰. На нашу думку, незабезпечення здобуття дитиною середньої освіти слід визнавати тяжким наслідком не у зв'язку з конституційністю права на освіту. Школа відіграє відмітну роль у набутті дитиною основних знань та навиків, формуванні її світогляду, розкритті її здібностей, зростанні її як особистості, підготовці до дорослого життя. Тож якщо дитина тривалий час пропускає заняття, нівелюється вплив одного з основних джерел її виховання. Таким чином, дитина, яка не здобула загальну середню освіту, зазвичай відстає від своїх однолітків у розвитку. Окрім того, не закінчивши школу, дитина втрачає можливість навчатися у вищому навчальному закладі, це також у подальшому може негативно позначитися на її працевлаштуванні. Саме ці обставини, на наш погляд, визначають необхідність віднесення такого наслідку до тяжких.

Як показали результати проведених досліджень, найпоширенішими видами тяжких наслідків, які визнають суди на практиці, є розлади шкільних навичок, несформованість складних форм інтелектуальної діяльності, обмежений кругозір, недостатній активний словник дитини, недостатній розвиток основних пізнавальних процесів: пам'яті, уваги, мислення внаслідок соціально-педагогічної занедбаності³¹. Необхідно відмітити, що між діянням та наслідками обов'язково має бути встановлено причинний зв'язок. На це зверта-

---

²⁹ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. – С. 171.

³⁰ Морозюк С. М. Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (ст. ст. 164–169 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 114.

³¹ Ахтирська Н. М. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Н. М. Ахтирська, О. О. Кочемировська, Г. О. Христова та ін. – К. : К.І.С., 2010. – С. 87.

ють особливу увагу апеляційні суди при скасуванні вироків місцевих судів та направленні справ на додаткове розслідування³².

На практиці трапляються й інші за характером, такі, що не були зазначені вище, наслідки, які суди визнають тяжкими, зокрема пропажу дитини безвісти. Наприклад, Коломийським міськрайонним судом за ст. 166 КК було засуджено матір малолітнього сина, який пішов із дому у невідомому напрямі, після чого протягом десяти наступних років матір не зверталася до органів внутрішніх справ із відповідною заявою та не вжила жодних заходів для розшуку власної дитини. Тож на момент винесення вироку були відсутні будь-які відомості про стан здоров'я, місце перебування, умови проживання неповнолітньої дитини, що спричинило тяжкі наслідки³³.

Таким чином, норма ст. 166 КК, що містить формулу: «бланкетна диспозиція + 2 оціночні поняття», по суті є аморфною, а тому і достатньо складною для правозастосування. Тож, на наше переконання, варіантом її можливого вдосконалення може бути надання хоча б орієнтовного переліку тяжких наслідків шляхом доповнення норми приміткою, що дозволить «згладити» її «кути». У такій примітці пропонуємо визначити тяжкі наслідки як *заподіяну дитині або підопічному фізичну шкоду (смерть, самогубство, інвалідність, захворювання на небезпечну для життя або здоров'я хворобу, психічне захворювання або інше істотне погіршення стану здоров'я), істотну шкоду духовному, психічному, інтелектуальному або соціальному розвитку (відставання дитини в розвитку, суттєве відставання в навчанні, зайняття жебрацтвом, бродяжництвом, пияцтвом та ін.) або значну майнову шкоду*.

---

³² Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області [Електронний ресурс] : справа № 1490/4486 від 23 жовт. 2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27335701>. – Заголовок з екрану; Ухвала Апеляційного суду Запорізької області [Електронний ресурс] : справа № 11-1163 від 29 серп. 2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47954099>. – Заголовок з екрану; Определение Апелляционного суда Днепропетровской области [Електронний ресурс] : дело № 445/1-1012 от 22 мая 2012 г. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24541911>. – Заголовок з екрану.

³³ Вирок Коломийського міськрайонного суду [Електронний ресурс] : справа № 1-34 від 29 січ. 2010 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45221254>. – Заголовок з екрану.

Уявляється, що вищезазначені проблеми потребують подальших розробок в аспекті вдосконалення норми ст. 166 КК.

Евтеева Д. П. Особенности объективной стороны злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком или за лицом, относительно которого установлена опека или попечительство (ст. 166 УК)

В статье рассматривается содержание оценочных понятий, закрепленных в ст. 166 УК Украины. Сформулированы критерии злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком либо подопечным. Определяются виды тяжких последствий. Проведено разграничение преступления, предусмотренного ст. 166 УК, со смежными составами.

Ключевые слова: преступления в сфере семьи, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком либо подопечным, тяжкие последствия, уклонение родителей от содержания детей.

Yevteyeva D. P. The peculiarities of the objective side of Persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody (Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine)

In the article content of evaluative concepts enshrined in the Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine is considered. Criteria of persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody are formulated. The types of grave consequences are defined. A distinction between crime under the Art. 166 of the Criminal Code of Ukraine with adjacent crimes is made.

Key words: crimes against the family, persistent failure to perform duties related to the care of a child or a person under guardianship or in the custody, grave consequences, avoidance of parents to support of their children.

УДК 343.3/7:502/504

О. С. Олійник,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ

**СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ГРУНТОВИМ
ПОКРИВОМ (ПОВЕРХНЕВИМ ШАРОМ) ЗЕМЛІ
(СТ. 239¹ КК УКРАЇНИ)**

Стаття присвячена питанням соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України). Розкрито зміст соціально-природничих факторів, які найбільше сприяли встановленню і збереженню кримінальної відповідальності за подібні дії.

Ключові слова: ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, соціально-природничі фактори, соціальна обумовленість.

Оптимальність результатів здійснення кримінально-правової політики великою мірою залежить від забезпечення високого рівня підготовки та вдосконалення кримінального законодавства, головною запорукою чого є розробка й використання наукових засад правотворчої діяльності¹. Відповідно, внесення змін до чинного Кримінального кодексу (далі – КК), як і у разі доповнення його ст. 239¹ КК, потребує належного обґрунтування, а саме визначення тих причин, системи факторів, що приймаються до уваги законодавцем і стають визначальними на користь рішення про закріплення норми найсуворішого виду юридичної відповідальності – встановлення кримінально-правової заборони або криміналізації². При цьому саме об'єктивні закономірності розвитку суспільства, його потреби та інтереси виступають критерієм, мірилом цінності чи антицінності людської поведінки, оскільки законодавець не творить закони, а виражає у свідомих позитивних приписах внутрішні за-

---

¹ Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация). – М. : Наука, 1982. – С. 19.

² Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения : монография / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Х. : Консум, 2001. – С. 5.

кони духовних відносин. Дослідження зазначеної системи факторів криміналізації, як і об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, його потреб та інтересів охоплюється поняттям «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» за певний злочин.

Щодо встановлення відповідальності за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, то для цього рішення також існують об'єктивні чинники, серед яких визначальне місце займає група соціально-природничих факторів. Саме вони найбільшою мірою і всебічно характеризують суспільну небезпеку розглядуваного злочину та дозволяють зробити об'єктивний висновок про ефективність захисту від нього засобами закону про кримінальну відповідальність.

Україна є найбільшою європейською країною. Вона займає 0,41 % світової території суші і в ній проживає 0,85 % населення планети. Своєю працею українці створюють 0,2 % світового валового національного продукту і здобули для своєї батьківщини статус одного з найпотужніших виробників зерна³. За підсумками 2009/2010 років наша держава упевнено посіла третє місце у світі по експорту зернових, поступившись лише США й ЄС, зайняла близько 9 % ринку⁴. Також Україна входить до складу трійки найбільших постачальників ячменю, четвірки найбільших виробників цукрового буряка, сімки найпотужніших у світі країн-виробників рослинної олії, свинини, цукру та картоплі⁵. Запорукою цих успіхів у сільськогосподарському виробництві є наявність земельного ресурсу (ґрунту), формування якого має історичні та соціальні передумови.

Ґрунт – це тонка жива природна плівка, утворена живими організмами, що покриває поверхню суші Землі товщиною 0,3–1,5 м⁶. Спочатку поверхня

---

³ Україна надзвичайна. Неймовірні факти про Україну, які мало хто знав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsviti.com.ua/2013/09/ukrajina-nadzvyhajna>. – Заголовок з екрану.

⁴ Аграрний потенціал незалежної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.agroprofi.com.ua/downloads/nomera/2011/agroprofi_32.pdf. – Заголовок з екрану.

⁵ Україна надзвичайна. Неймовірні факти про Україну, які мало хто знав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vsviti.com.ua/2013/09/ukrajina-nadzvyhajna>. – Заголовок з екрану.

⁶ Золотун В. П. Підвищення родючості ґрунтів – основа високих урожаїв / В. П. Золотун. – К. : Знання, 1982. – С. 5.

нашої планети являла собою затверділу вулканічну лаву і мало-помалу перші живі істоти разом із водою та повітрям руйнували її, а, відмираючи, зотлівали, розпадались та утворювали перегній (гумус). При цьому важливо підкреслити складність перетворення подрібненої гірської породи на ґрунт. Деревоподібні та навіть трав'янисті рослини не мають інструменту для руйнування кристалічної решітки мінералів. Такою здібністю володіють лише деякі види рослин: лишайники та каменеломки. Інші рослини отримують необхідні для фотосинтезу елементи мінерального живлення лише з готового ґрунту⁷. Далі перегній змішувався й поєднувався з подрібненою частиною землі, цементуючи (склеюючи) її. Як запевняють нас дослідники, саме так зароджувався перший ґрунт. У результаті такої взаємодії шар дрібнозему з гумусом стає щораз товщим, хоч інколи для кожного міліметра необхідні десятиріччя⁸. І це підкреслює важливість збереження родючого шару ґрунту від протиправного вилучення з біоценозу земельної ділянки. Хоча, як вважають науковці, утворення ґрунту може проходити й швидше. Так, якщо основа ґрунту подрібнена (це часто трапляється після великих вивержень вулканів), то буває достатньо кількох десятків років, щоб екосистема молодого ґрунту пройшла шлях від бактерій до трави, кущів і дерев. Від себе додамо, що сучасне суспільство такий варіант мало влаштовує. Адже, окрім «короткочасного» очікування в десятки років, людям доведеться боротись із низкою негативних побічних наслідків виверження вулкану, шкідливість яких значно перевищує інтерес одержання основи для утворення ґрунту.

Завдяки своїм унікальним властивостям ґрунт забезпечує існування життя на Землі, адже майже всі живі організми суші одержують елементи мінерального живлення саме з нього і, крім того, ґрунт є основою для закріплення вищих рослин: дерев, кущів і трав, які постійно поповнюють його не-

---

⁷ Керженцев А. С. Бесконфликтный переход биосферы в ноосферу / А. С. Керженцев // Экология и жизнь. – 2008. – № 1. – С. 4–11.

⁸ Корсак К. В. Основи екології : навч. посіб. / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – 3-є вид., перероб. і допов. – К. : МАУП, 2002. – С. 179.

обхідними речовинами. Разом із тим ґрунт є незамінною «домівкою» для багатьох видів мікроорганізмів, які також сприяють підвищенню родючості продуктами своєї життєдіяльності та власними залишками⁹. Ведучи мову про значення ґрунтів, необхідно врахувати й те, що всі рослини суходолу та водорості океанів використовують для фотосинтезу менше 0,1 % усього потоку сонячної енергії, яка досягає атмосфери Землі¹⁰. І ця мізерна кількість є єдиним джерелом життєвих сил для рослин, тварин і людей. Оскільки рослини суходолу – природні «акумулятори» енергії Сонця, ростуть на ґрунті, зняття останнього порушує екосистему, віднімаючи ресурс для утворення кисню. Окрім того, у ґрунті накопичуються активна органічна речовина і хімічна енергія, а основною формою його органічної частини і носієм енергії є гумус. Запаси органічної маси та енергії в ґрунті економно витрачаються для підтримання життя і кругообігу речовин у природі¹¹.

Для ґрунту, як показують результати багатьох досліджень, характерний і свій тепловий режим. Разом із вологістю він впливає на ґрунтоутворення, на різноманітні процеси, що проходять у ґрунті (фізико-хімічні, хімічні, біохімічні та біологічні). Також завдяки своїй малій теплопровідності ґрунти здатні згладжувати температурні коливання з глибиною і тому, наприклад, на глибині трохи більше 1 м добові температурні коливання майже не відчутні.

Окрім незамінної ролі в процесах накопичення сонячної енергії та утворення кисню, специфічною є функція ґрунтового покриву й у житті людини. Для неї ґрунт (його поверхня) – це головний засіб сільськогосподарського виробництва і фізичне місце проживання. Також, будучи місцем життя для багатьох живих організмів, ґрунт забезпечує матеріальну основу існування всього людства на планеті і використання флори й фауни задля одержання продуктів харчування, одягу, деяких будівельних матеріалів, сировини для

---

⁹ Заверуха Н. М. Основи екології : навч. посіб. / Н. М. Заверуха, В. В. Серебряков, Ю. А. Скиба. – К. : Каравела, 2006. – С. 171.

¹⁰ Корсак К. В. Основи екології : навч. посіб. – С. 46.

¹¹ Заверуха Н. М. Основи екології : навч. посіб. – С. 172.

багатьох видів промисловості тощо¹². На переконання природознавців, земельні ресурси для людини є найважливішими серед усіх ресурсів природи, а самі ґрунти – скарб і джерело багатства. При цьому, за сучасними оцінками, у світовому сільському господарстві використовується лише 30 % ґрунтів, оскільки решта 70 % – це ґрунти засушливих або холодних зон та малоприсадибні для використання землі крутих схилів. Площа оброблюваних земель у світі становить 1,5 млрд. га, тоді як загальний обсяг земель, потенційно придатних для сільськогосподарського вжитку, становить близько 3,2 млрд. га¹³.

У цьому контексті, як слушно зазначають науковці, земельні ресурси, при використанні яких формується близько 95 % продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, справедливо вважаються фундаментом економіки України та основою державного суверенітету¹⁴. Так, відповідно до статистичних відомостей, у загальній площі України (60354,9 тис. га) усі сільськогосподарські угіддя (рілля, сади, виноградники, сіножаті і пасовища) займають 41536,3 тис. га¹⁵. Володіння Україною таким потужним земельним ресурсом пояснюється тим, що протягом історії формування планети Земля значний масив українських земель (теперішні Вінницька, Житомирська області) із часів появи перших земних рослин і тварин (Силурійський період)¹⁶ жодного разу не затоплювався водами морів. Це сприяло нарощуванню родючого ґрунту і накопиченню найбагатшого у світі генофонду. До того ж степові екосистеми України, що містять велетенські запаси гумусу, протистояли тисячолітнім прямим впливам примітивної варварської агротехніки і при цьому ще й забезпечували людину біологічною продукцією належної кі-

---

¹² Заверуха Н. М. Основи екології : навч. посіб. – С. 27.

¹³ Корсак К. В. Основи екології : навч. посіб. – С. 174.

¹⁴ Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : монографія / А. М. Шульга. – Х. : НикаНова, 2013. – С. 102.

¹⁵ Сільське господарство України : стат. зб. 2012 / Держ. служба статистики України ; за ред. Н. С. Власенко. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – С. 79.

¹⁶ Силур (від назви стародавнього кельтського племені силурів у Британії) – третій період палеозойської ери та відклади, що утворилися в той час. Настав близько 440 млн. років тому після ордовіцького періоду, тривав близько 30 млн. років до девонського періоду.

лькості та якості. Проте зазначений природний ресурс не є вічним і до того ж має тенденцію до скорочення.

Вивчаючи проблему ґрунтоутворення, Н. М. Заверуха запевняє, що всього у світі піддається опустелюванню більше 1 млрд. га майже на всіх континентах¹⁷. С. В. Калеснік додає, що за останнє століття ерозія та дефляція зіпсували на Землі близько 2 млрд. га чи 27 % сільськогосподарських земель¹⁸. Так, наприклад, дощовий тропічний ліс із його гігантською біомасою і найвищою швидкістю біологічного кругообігу є вкрай нестійким до стресів. У разі впливу негативних факторів він може повністю деградувати і перетворитися у пустельний ландшафт (Аравійська пустеля, латерити, залізисті кори вивітрювання і т. і.). Недаремно світова спільнота занепокоєна варварським вирубуванням лісів у басейні Амазонки. Це цілком імовірно може закінчитись утворенням нової Сахари. Не менш втішними є подібні показники для України. Причин цьому загрозливому стану ґрунтів декілька й деякі з них пов'язані з примітивністю засобів ведення людиною землеробства. Так, коли людина всерйоз взялася за продуктивне сільське господарство, на поверхні Землі було приблизно 4,5 млрд. га потенційно придатних для цього земель. Десять тисяч років нагромадження досвіду використання ґрунту скоротили це багатство мало не вдвічі, а сучасні щорічні втрати продуктивних земель оцінюються від 3 до 7 млн. га. Зокрема підраховано, що висока ступінь розораності може стати головною причиною вітрової та водної ерозії ґрунту, якою, на думку фахівців, уражено 33 % всіх площ¹⁹. Показово, що Україна характеризується високою питомою вагою орних земель – 56,9 % щодо всього земельного фонду, а в таких областях, як Запорізька, Миколаївська, Тернопільська та деяких інших орні землі у всій земельній площі становлять по-

---

¹⁷ Заверуха Н. М. Основи екології : навч. посіб. – С. 174.

¹⁸ Калеснік С. В. Общие географические закономерности Земли : учеб. пособ. / С. В. Калеснік. – М. : МЫСЛЬ, 1970. – С. 223.

¹⁹ Корсак К. В. Основи екології : навч. посіб. – С. 181.

над 80 %²⁰. Тому цілком зрозуміло, що наявність додаткових, окрім вимушених, втрат родючих ґрунтів видається вкрай небажаною або навіть небезпечною, а боротьба з порушенням порядку зняття, перенесення чи використання родючих земель засобами кримінального права видається виправданою.

Однією з цілей забезпечення охорони та правомірного використання родючих земель є, зокрема запобігання загрози голоду на нашій планеті. Як уже наголошувалось, аграрна сфера – це, перш за все стратегічна галузь економіки держави, важливий елемент національної безпеки. В умовах неспокійного, далеко ще не дозрілого для загального братства світу продовольча залежність країни є очевидною загрозою її безпеки²¹. Такий висновок сформований за результатами довготривалого дослідження і є підставою для занепокоєння. Зокрема, у 1928 р., коли Ліга націй зайнялась вивченням питань харчування, з'ясувалось, що близько 65 % людства живе у стані неперехідного голоду²². Найавторитетніші всесвітні організації з сумом констатують, що повільно, але невблаганно кількість голодних людей постійно збільшується. У 1970 р. таких людей нараховувалось 460 млн., у 1990 р. – 550 млн., у 2000 р. – 650 млн. осіб. Стійкість зазначеної негативної тенденції доводить необхідність дбайливішого ставлення до головного ресурсу сільського господарства. Більше того, оцінка реалій та усвідомлення невтішних перспектив приводять до формування системи уявлень щодо необхідності переходу до екологічно зорієнтованого сільського господарства²³ і щодо цього корисним буде послуговуватися багатим міжнародним досвідом. Так, у 90-х роках до лексикону економістів, політиків, екологів та спеціалістів сільського господарства увійшла нова аббревіатура – САРД²⁴. Як вважають дослідники питань розвитку агропромислового сектора економіки, це є основою продовольчої

---

²⁰ Собко О. О. Родючість ґрунтів – в основу землеробства / О. О. Собко. – К. : Знання, 1984. – С. 6.

²¹ Ключев Н. Н. «Чистая» сфера / Н. Н. Ключев // Экология и жизнь. – 2005. – № 2. – С. 20–22.

²² Калесник С. В. Общие географические закономерности Земли : учеб. пособ. – С. 243.

²³ Миркин Б. М. Клубок противоречий современного земледелия / Б. М. Миркин, Р. М. Хазиахметов // Экология и жизнь. – 2006. – № 7. – С. 27.

²⁴ SARD – Sustainable Agriculture and Rural Development (англ.) – стійкий розвиток сільського господарства та сільських територій.

безпеки – однієї з головних складових концепції переходу світового співтовариства до стійкого розвитку. Складність її розв’язання, на думку Б. М. Миркіна та Р. М. Хазіахметова, полягає насамперед у тому, що потрібно не тільки нагодувати нинішнє покоління (у більшості країн це вже вдалось зробити), а й не позбавляти можливості бути ситим всі наступні покоління. Для цього потрібно зберігати агроресурси – ґрунти, воду, біорозмаїття сільськогосподарських екосистем²⁵, у тому числі обмежуючи їх споживання²⁶. Звичайно, для України вказана проблема гарантування національної безпеки має ще й зворотній аспект – нині нашій державі вкрай необхідно зберегти та примножити свої позиції постачальника продуктів харчування, у тому числі шляхом встановлення кримінально-правової охорони фізичної цілісності родючих земельних угідь. При цьому національним аграріям необхідно зберігати пріоритет екологізації землеробства над метою одержання максимального прибутку. Роль держави у збереженні зазначеного пріоритету як контролюючої структури, що застосовуватиме заходи заохочення та покарання, важко переоцінити. І тут Україні є до чого прагнути.

Результати дослідження ставлення до природи у 133 країнах світу, проведеного експертами Єльського і Колумбійського університетів, показали, що найбільш ефективно вирішує внутрішні й глобальні проблеми у сфері екології Нова Зеландія. При цьому досягнення кожної держави визначались за так званим індексом екологічних досягнень (Environment Performance Index – EPI) або, іншими словами, залежно від спроможності та готовності вирішувати зазначені проблеми й досягати поставленої мети. Серед критеріїв такої оцінки до уваги приймалися і ті, що вказують на продуктивність і відтворення природних ресурсів. Окрім Нової Зеландії, до першої десятки увійшли: Швеція, Фінляндія, Чехія, Великобританія, Австрія, Данія, Канада, Ма-

---

²⁵ Миркин Б. М. Клубок противоречий современного земледелия. – С. 27.

²⁶ Сонг Т. Развитие через ограничения / Т. Сонг, Ю. Н. Елдышев // Экология и жизнь. – 2006. – № 5. – С. 24.

лайзія та Ірландія, а Україна посіла 51 місце, одержавши 71,2 зі 100 балів²⁷. Беручи до уваги, що серед лідерів цього рейтингу є країни Західної Європи – наші найближчі сусіди, вважаємо, що встановлення кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 239¹ КК, певним чином сприятиме захисту соціального інтересу у поліпшенні ставлення до природних ресурсів.

Наведена характеристика соціально-природничих факторів дозволяє зробити висновок на користь не лише криміналізації незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, що, відповідно, і зробив законодавець у 2009 р., а й подальшого збереження розглядуваної норми як одного із засобів збереження й охорони об'єктів навколишнього природного середовища.

Олейник Е. С. Социальная обусловленность уголовной ответственности за незаконное завладение почвенным покровом (поверхностным слоем) земель (ст. 239¹ УК Украины)

Статья посвящена вопросам социальной обусловленности уголовной ответственности за незаконное завладение почвенным покровом (поверхностным слоем) земель (ст. 239¹ УК Украины). Раскрыто содержание социально-природных факторов, которые в большей степени влияют на установление и сохранение уголовной ответственности за подобные действия.

Ключевые слова: почвенный покров (поверхностный слой) земель, социально-природные факторы, социальная обусловленность.

Oliinyk O. S. Social conditionality of criminal liability for misappropriation of soil cover (surface layer) of land (Art. 239¹ of the Criminal Code of Ukraine)

Article is devoted to social conditioning of criminal liability for misappropriation of soil cover (surface layer) land (Art. 239¹ of the Criminal Code of Ukraine). The content of the social and natural factors that are the most contributed to the establishment and preservation of criminal liability for such actions is covered.

Key words: the soil (surface layer) of land, social and natural factors, social conditionality.

---

²⁷ Елдышев Ю. Н. Кто на свете всех зеленее? / Ю. Н. Елдышев // Экология и жизнь. – 2006. – № 4. – С. 24–25.

УДК 343.245

Л. О. Мостепанюк,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОДАТКОВИХ ГАРАНТІЙ БЕЗПЕКИ ЗАКОННОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Стаття присвячена спробі вирішення питання щодо необхідності встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти журналістів. Визначені проблеми дослідження цієї тематики, проаналізовані основні напрацювання і публікації з таких питань. Розглянуто необхідність запровадження такої відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочини проти журналістів, погроза або насильство щодо журналіста, знищення або пошкодження майна журналіста, посягання на життя журналіста.

Постановка проблеми. Питання про необхідність підвищення ефективності норм кримінального законодавства України щодо відповідальності за різного роду посягання, у тому числі й щодо посягань на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів, є безсумнівною. Водночас при удосконаленні норм чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) варто враховувати положення кримінально-правової науки щодо доцільності та обґрунтованості запровадження низки змін і доповнень до нього.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Окремим питанням кримінальної відповідальності за злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів в теорії кримінального права приділялася певна увага в роботах таких учених, як Г. В. Андрусів, Ю. В. Баулін, Л. П. Брич, М. І. Ветров, В. Т. Дзюба, Л. В. Дорош, П. С. Єлізаров, М. П. Журавльов, М. І. Загородников, П. В. Замосковцев, В. А. Клименко, О. М. Костенко, С. Я. Лихова, Ю. І. Ляпунов, В. В. Мальцев, М. І. Мельник, М. І. Меньшагін, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов,

Г. Ф. Полєнов, А. В. Савченко, Є. А. Сухарєв, М. І. Хавронюк, В. І. Шакун, С. С. Яценко, Н. М. Ярмиш та ін.

Але дослідження особливостей злочинів проти журналістів у зв'язку з нещодавнім включенням їх до норм Особливої частини КК вітчизняними науковцями не проводилося. Саме тому **метою статті** є з'ясування необхідності й доцільності доповнення чинного КК спеціальними нормами про відповідальність за злочини проти журналістів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір¹. Громадяни України реалізують зазначене конституційне право як безпосередньо та самостійно, так і шляхом законної професійної діяльності журналістів.

Як зазначено у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 4 «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску» (від 3 травня 1996 р.), у демократичному суспільстві свобода засобів масової інформації та вільне й безперешкодне здійснення журналістами їхніх функцій є важливим для інформування громадськості, вільного формування й вираження думок та ідей, а також для перевірки діяльності органів державної влади².

З огляду на це Комітет міністрів Ради Європи рекомендував національним урядам керуватися у своїй діяльності та політиці основними принципами щодо захисту журналістів, які працюють за умов конфліктів і тиску, викладеними у Додатку до згаданої вище Рекомендації, а також застосовувати їх без обмеження й дискримінації за будь-якою ознакою до іноземних і місцевих журналістів. Згідно з Принципом № 8 держави-члени Ради Європи мають да-

---

¹ Конституція України від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

² Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 4 від 3 трав. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_734. – Заголовок з екрану.

ти вказівки своїм військовим і поліцейським силам надавати журналістам необхідні та достатні захист і допомогу, якщо вони їх потребують, і ставитися до них, як до цивільних осіб. Відповідно до Принципу № 12 за умов конфліктів і тиску держави-члени Ради Європи повинні розслідувати інциденти з порушенням фізичної недоторканості журналістів, що відбулися в межах їхньої юрисдикції. Їм слід піддавати належному розгляду повідомлення журналістів, засобів масової інформації й професійних організацій, які привертають увагу до таких інцидентів, і в разі потреби вживати всіх відповідних подальших заходів. Держави-члени Ради Європи мають застосовувати всі необхідні засоби, щоб притягти до відповідальності тих, хто стоїть за цими порушеннями, незалежно від того, планувались, заохочувались чи здійснювались вони особами, які належать до терористичних або інших організацій, особами, які працюють на уряд чи інші органи державної влади, або ж особами, які діють на власний розсуд³.

Події листопада 2013 р. – лютого 2014 р. в Україні показали незахищеність журналістів, про що свідчать непоодинокі випадки перешкоджання їх професійній діяльності, пошкодження їх майна, погроз чи насильства над ними. Переважна більшість правопорушень проти журналістів здійснюється саме представниками органів державної влади або за їх вказівкою чи за безпосереднього сприяння.

Отже, наведене доводить про необхідність встановлення на законодавчому рівні додаткових гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів, зокрема і в частині посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти цих осіб⁴. Для вирішення поставлених завдань у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення

---

³ Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (96) 4 від 3 трав. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_734. – Заголовок з екрану.

⁴ Пояснювальна записка до законопроектів «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 27 лист. 2014 р. № 0924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52566. – Заголовок з екрану.

змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 27 листопада 2014 р. № 0924. Метою вказаного законопроекту було приведення законодавчого регулювання гарантій безпеки законної професійної діяльності журналістів до європейських стандартів правового регулювання діяльності засобів масової інформації, а також внесення до КК змін щодо встановлення відповідальності за низку спеціальних складів злочинів: 1) погрозу або насильство щодо журналіста, у тому числі за здійснення такої погрози або насильства працівником правоохоронного органу, іншою службовою особою (ст. 345¹, ст. 345² КК); 2) умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347¹ КК); 3) посягання на життя журналіста (ст. 348¹ КК); 4) захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК)⁵. Після проходження обов'язкових законотворчих процедур 14 травня 2015 р. зазначений законопроект був прийнятий, внаслідок чого до КК було внесено кілька спеціальних складів злочинів проти журналістів (статті 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК) та доповнено положення ст. 18 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» щодо обов'язку держави встановлення стосовно цих осіб та їх близьких родичів у зв'язку зі здійсненням ними законної професійної діяльності системи особливих заходів державного захисту, передбачених законодавством України для працівників суду та правоохоронних органів.

Наведені законодавчі зміни практично одразу були втілені у правозастосовній діяльності: на кінець 2015 р. представники правоохоронних органів оголосили про підозру у злочинах, пов'язаних із перешкоджанням журналістській діяльності, 18 особам, про що йдеться в повідомленні прес-служби

---

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів : проект Закону України від 27 лист. 2014 р. № 0924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52566. – Заголовок з екрану.

Генеральної прокуратури України⁶. Разом із тим прийняття вказаного закону не можна вважати достатньо обґрунтованим. Так, запровадження окремої кримінальної відповідальності за погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї, умисне заподіяння журналісту, його близьким родичам чи членам сім'ї побоїв, легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку із здійсненням ним професійної діяльності (ст. 345¹ КК) не виглядають юридично обґрунтованими. Адже кримінальна відповідальність за такі діяння вже була передбачена чинним КК: зокрема, до моменту набрання вказаним законом юридичної сили, якщо перешкодження професійній діяльності журналіста виявлялося у погрозі вбивства або застосуванні насильства, а так само у безпосередньому вчиненні насильницьких дій, за наявності підстав це слід було кваліфікувати як сукупність злочинів за ст. 171 КК та, відповідно, статтями 121, 122, 125-127, 129 КК. Якщо ж перешкодження професійній діяльності журналіста полягало в знищенні або пошкодженні майна (ст. 347¹ КК), то такі дії за наявності підстав кваліфікувалися як сукупність злочинів за ст. 171 та ст. 194 КК. Так само вбивство або замах на вбивство журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності (ст. 348¹ КК) мало кваліфікуватись за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Крім того, юридично некоректним вбачається рішення законодавця щодо встановлення однакового покарання як за вбивство, так і за замах на вбивство журналіста (ст. 348¹ КК).

На думку спеціалістів Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, внесення до кримінального законодавства спеціальних норм має бути обумовлено підвищеним (або пониженим) рівнем суспільної небезпечності діяння порівняно з діянням, передбаченим загаль-

---

⁶ ГПУ оголосила 18 особам про підозру за злочини проти журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://espreso.tv/news/2015/11/23/gpu_ogolosyla_18_osobam_pro_pidozru_za_zlochyny_protiv_zhurnalistiv. – Заголовок з екрану.

ною нормою⁷. У цьому ж випадку навряд чи вбивство журналіста, пов'язане з його професійною діяльністю, буде більш або менш суспільно небезпечним діянням, аніж, наприклад, вбивство захисника чи представника особи, яке кваліфікується за ч. 2 ст. 115 КК.

Виникають питання щодо вибору розділу Особливої частини КК, до якого вносяться зміни. Адже основними безпосередніми об'єктами злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян» КК, є нормальна діяльність зазначених органів, їх авторитет, а життя та здоров'я службовців, їх права можуть бути їх додатковими безпосередніми об'єктами. У свою чергу, об'єктом запропонованих проектом складів злочинів є життя, здоров'я, а також майнові права журналістів.

Крім того, не варто забувати про реформування кримінальної юстиції та її основні принципи. Так, Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 була затверджена Концепція реформування кримінальної юстиції України, в основу якої покладені багатотисячолітні національні традиції правотворення, положення вітчизняного кримінального права, перевірені часом та виправдані практикою прогресивні інститути правових систем держав Європейського Союзу, норми міжнародного права⁸. Завданням Концепції є створення науково обґрунтованої методологічної основи, визначення змісту та напрямів реформування системи кримінальної юстиції, зокрема гуманізація кримінального законодавства. Звертаємо увагу – саме «гуманізація кримінальної відповідальності», а не її посилення!

Варто також згадати низку проектів Законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту криміналь-

---

⁷ Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» від 27 лист. 2014 р. № 0924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52566. – Заголовок з екрану.

⁸ Концепція реформування кримінальної юстиції України : затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>. – Заголовок з екрану.

них проступків» (реєстр. № 10146 від 3 березня 2012 р.), «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (реєстр. № 10126 від 28 лютого 2012 р.), «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (реєстр. № 3438 від 17 жовтня 2013 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (реєстр. № 4712 від 16 квітня 2014 р.). Аналіз зазначених законопроектів указує на те, що їх головні концептуальні засади є подібними і стосуються внесення змін до п. 8 ч. 2 ст. 115 КК та виключення статей 112, 348, 379, 400, 443 як таких, що містять дискримінаційні положення, оскільки посягання на життя людини, незалежно від посади, яку вона займає, не може каратися різною мірою покарання. Разом із тим правозастосовним органам пропонується використовувати в усіх випадках положення п. 8 ч. 2 ст. 115 КК щодо відповідальності за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку⁹. Крім того, законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» пропонується посилити відповідальність за деякі насильницькі злочини, зокрема за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за обтяжуючих обставин, а також за заподіяння тілесних ушкоджень, інше насильство та погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна та погрозу його знищення чи пошкодження, викрадення людини та позбавлення її волі, вчинені стосовно особи або члена її сім'ї чи близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку, для чого виключити з КК статті 345, 346, 349, 377, 378, 398, 399 та низку інших.

---

⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України : проект Закону України від 16 квіт. 2014 р. № 4712 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664. – Заголовок з екрану.

Висновки. Наведене свідчить про поступову відмову законодавця від так званих спеціальних норм і встановлення відповідальності у нашому випадку за злочини проти життя та здоров'я особи (статті 115, 121–126 КК), проти волі, честі, гідності особи (ст. 147 КК), проти власності (ст. 194 КК).

Варто прислухатися до думки М. І. Хавронюка, який установив певний зв'язок між демократичністю держави та загальною кількістю норм Особливої частини КК: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є ймовірність того, що держава значною мірою послуговується репресивними методами упорядкування суспільних відносин. Натомість надзвичайно велика кількість норм Особливої частини КК підвищує ймовірність того, що деякі з них дублюють одна одну, створюючи небажану конкуренцію, а рівень правової освіти та правосвідомості як населення, так і представників законодавчого корпусу є відносно низьким, що потребує надмірної деталізації і казуальності при формулюванні кримінально-правових приписів¹⁰.

Mostepanyuk L. A. К вопросу о необходимости установления дополнительных гарантий безопасности законной профессиональной деятельности журналистов

Статья посвящена попытке решения вопроса о необходимости установления уголовной ответственности за преступления против журналистов. Определены проблемы исследования данной тематики, проанализированы основные наработки и публикации по этим вопросам. Рассмотрена необходимость введения такой ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, преступления против журналистов, угроза или насилие в отношении журналиста, уничтожение или повреждение имущества журналиста, посягательство на жизнь журналиста.

Mostepanyuk L. To the question of necessity to establish additional security guarantees of the lawful professional activities of journalists

The article is devoted to the issue of establishing criminal liability for crimes against journalists. Areas of research on this subject are identified. The basic re-

---

¹⁰ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 257–258.

search and publications on that issues are reviewed. The position of Recommendation № R (96) 4 «On the protection of journalists in situations of conflict and tension» is analyzed. The need for introducing such liability is researched. Certain degree of journalists' vulnerability is stated, as evidenced by numerous cases of obstruction of journalistic activities, damage their property, threats or violence against them. It is indicated that several special norms provided liability for crimes against journalists were added by the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Guarantees of Journalistic Activities» to the Criminal Code of Ukraine: 1) threats or violence against a journalist (Art. 345¹ of the Criminal Code); 2) intentional destruction or damage to property of a journalist (Art. 347¹ of the Criminal Code); 3) attempt on the life of a journalist (Art. 348¹ of the Criminal Code); 4) hostage seizure of a journalist (Art. 349¹ of the Criminal Code). Deficiencies in existence of separate groups of crimes are identified - crimes against journalists due to the presence in the existing criminal law norms that punish such acts. It is concluded that it is not legally justified to introduce criminal responsibility for new kinds of crimes because of their possible duplication and creating unwanted competition of norms. It is also concluded that the introduction of special rules to criminal law of Ukraine should be conditional on increased (or reduced) level of social danger of the act versus offence under the general rule. It is noted that there is an issue of selecting the chapter of the Special Section of the Criminal Code of Ukraine to which changes can be made. It is claimed that journalists should be provided by the criminal law protection but without creating more competition and overloading the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal responsibility, crimes against journalists, threats or violence against journalists, the destruction of or damage to property of a journalist, trespass on the life of a journalist.*

УДК 343.3

І. А. Вартилецька,

канд. юрид. наук, доц., професор
кафедри кримінального права
Національного університету
внутрішніх справ;

С. В. Безпалько,

здобувач кафедри кримінального
права Національного університету
внутрішніх справ

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ДОКУМЕНТООБІГУ ОСОБАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНУ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

У статті проведено кримінально-правову характеристику предмета та суб'єкта складання чи видачі завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків. Сформульовано позицію щодо родового та безпосереднього об'єкта злочинного складання чи видачі завідомо підроблених офіційних документів працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Ключові слова: предмет злочину; офіційні документи; складання, видача підробленого документа; особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Постановка проблеми. Об'єкт злочину, як базовий поряд з іншими елемент складу злочину, виступає одним із найважливіших чинників криміналізації суспільно небезпечних діянь. Юридичний аналіз кожного злочину починається з дослідження об'єкта складу злочину. На сьогодні питання визначення родового та безпосереднього об'єктів значної кількості злочинів потребують суттєвої теоретичної розробки, переосмислення місця окремих об'єктів у системі їх видів. Що стосується злочинних діянь у сфері документообігу, вчинених такими спеціальними суб'єктами, як працівник юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватний підприємець, аудитор, експерт, оцінювач, адвокат або інша особа, яка здійс-

нює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, віднесення їх до злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, на наш погляд, не виглядає обґрунтованим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження проблем кримінально-правової характеристики окремих категорій злочинів у цілому та злочинів, які вчиняються у сфері документообігу, підроблення офіційних документів, їх збуту та використання підроблених документів зокрема, зробили такі автори, як П. П. Андрушко, М. О. Буртовий, Ю. П. Дзюба, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, О. О. Жижиленко, В. А. Клименко, О. Л. Кобилянський, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, І. М. Осика, М. І. Панов, Н. М. Па-расюк, Р. Б. Семенов, Н. О. Тімошенко, С. С. Тучков, М. І. Хавронюк, М. І. Фіалка, Ю. Чирський, О. А. Чумаков, С. Д. Шапченко, Н. М. Ярмиш.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту об'єкта складання чи видачі працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків.

Основні результати дослідження. Наукою кримінального права напрацьовано низку концепцій щодо розуміння об'єкта злочину та визначення його змісту, структури. Зокрема, як об'єкт злочину науковці розглядають: суспільні відносини; суб'єктивні права особи; норми права в їх реальному бутті; цінності як умови здорового існування суспільства; сфери життєдіяльності людей; людина; охоронювані законом цінності; охоронювані нормами права життєві інтереси; правові блага; конкретні відносини, речі та стани осіб чи

речей; матеріальні та нематеріальні цінності; суспільні інтереси; охоронювані кримінальним правом блага тощо.

Протягом багатьох десятиріч переважала точка зору (і залишається достатньо поширеною і нині), за якою об'єктом злочину є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Прихильниками такої концепції є Я. М. Брайнін, С. Б. Гавриш, В. К. Глистин, А. Ф. Кістяківський, М. Й. Коржанський, Є. В. Лащук, Б. С. Нікіфоров, А. А. Піонтковський, В. Я. Тацій, А. Н. Трайнін, Е. А. Фролов та ін.

Проаналізувавши сформульовані у кримінально-правовій теорії концепції щодо сутності об'єкта злочину, вважаємо, що всі перелічені у них категорії є відображенням окремих елементів всієї сукупності суспільних відносин. Незважаючи на певні розходження у визначенні істотних ознак об'єкта злочину, у науці кримінального права, на нашу думку, найбільш прийнятною є точка зору, згідно з якою визначальною ознакою об'єкта будь-якого злочину є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом.

Усі відносини (їх структурні елементи) перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку та взаємодії, а тому неможливо посягнути на одні з них, не зачіпаючи певною мірою інших. Звичайно, при кваліфікації того чи іншого діяння через аналіз структурних елементів суспільних відносин ми виділяємо на перший план ті блага, інтереси чи цінності, яким насамперед було заподіяно шкоди. Науковцями обґрунтовано вважається, що розглядати такі категорії окремо одну від одної не можна, хіба що лише теоретично і зі значною часткою умовності, оскільки насправді вони взаємозалежні та взаємодіють між собою¹.

На сьогодні викликає зауваження і вимагає вирішення питання щодо визначення родового та безпосереднього об'єкта злочину, закріпленого в ч. 2 ст. 358 КК, де передбачено кримінальну відповідальність за складання чи ви-

---

¹ Кочерова Н. О. Зловживання впливом: соціальна обумовленість криміналізації та характеристика складу злочину : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К., 2014. – С. 61.

дачу працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків.

У науці кримінального права існує достатньо обґрунтована думка, що місцезнаходження в Особливій частині КК норм про злочини, способом вчинення яких є підроблення, має визначатись тим об'єктом, якому спричиняється шкода від такого діяння². Стаття 358 КК включає два самостійні склади злочинів, передбачені відповідно першою та другою частинами цієї статті. Аналіз ознак складу злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 358 КК свідчить, що складання чи видача уповноваженими на надання публічних послуг особами завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, є злочином, який за характером суспільної небезпечності, особливостями предметів, спрямованістю злочинного діяння та колом суб'єктів, які його вчиняють, заподіє шкоду в першу чергу саме встановленому правовому та організаційному порядку здійснення та надання публічних послуг. І лише на другому місці перебувають інтереси діловодства – встановлений порядок ведення та використання офіційних документів³, який є додатковим обов'язковим об'єктом злочину.

Підроблення посвідчення або іншого офіційного документа з метою використання, збут такого документа, а також виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків з тією самою метою або їх збут (ч. 1 ст. 358 КК),

---

² Тучков С. С. Підроблення як спосіб вчинення злочину : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. С. Тучков ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2005. – С. 8.

³ Кримінальне право України. Особлива частина. Альбом схем : навч. посіб. / В. В. Коваленко. – К. : Алерта, 2015. – С. 391.

навпаки, – має основним об'єктом встановлений порядок ведення та використання офіційних документів.

Норми, передбачені статтями 357 та 358 КК, правники відносять до кримінальних правопорушень проти достовірності документів, штампів, печаток і розглядаються як важлива законодавча гарантія здійснення і захисту прав та законних інтересів фізичних осіб та організацій, важлива передумова інформаційного забезпечення правомірної управлінської діяльності⁴. Можна погодитись із позицією Н. М. Парасюка, який логічним вважає розміщення складів злочинів, предметом яких визнаються документи, бланки, штампи і печатки, у розділах Особливої частини КК України залежно від сфери охоронюваних суспільних відносин для забезпечення функціонування яких створюються ці предмети зі спеціальним правовим режимом. Розкриваючи ознаки документа, науковець із загального масиву документів, бланків, штампів, печаток, які перебувають в обігу, виділяє категорію офіційних документів, яка перебуває під особливою охороною держави. Безпосереднім об'єктом складів злочинів, передбачених статтями 357 і 358 КК України він вважає суспільні відносини у сфері встановленого порядку поводження з офіційними документами, бланками, штампами і печатками, а також приватними документами, що перебувають в офіційному обігу⁵.

Фахівці в галузі кримінального права дотримуються узгодженої позиції, визначаючи коло суспільних відносин, які складають безпосередній об'єкт складів злочинів, передбачених статтями 357 та 358 КК, через ознаки предмета складу злочину. При цьому зазначається, що кримінальний закон охороняє в першу чергу інформацію, яка перебуває в управлінських відносинах. З огляду на таке твердження Н. М. Парасюк пропонує виділити для складів злочинів, передбачених статтями 357 і 358 КК України, спільний ви-

---

⁴ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг.ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіге, 2014. – С. 849–850.

⁵ Парасюк Н. М. Родовий та безпосередній об'єкти складів злочинів, передбачених ст. ст. 357 і 358 КК України / Н. М. Парасюк // Митна справа. – 2011. – № 2(74). – Ч. 2. – С. 314–320.

довий об'єкт, яким, на його думку, мають визнаватися суспільні відносини з інформаційного забезпечення управління у сфері документообігу⁶.

Віднесення злочину до тієї чи іншої групи злочинних посягань значною мірою обумовлюється його родовим об'єктом. Особливості формування розділу XVII Особливої частини КК України відображені й у теорії кримінального права. Визнано, що злочини у сфері службової діяльності посягають на два родових об'єкта: перший – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату органів державної влади та органів місцевого самоврядування, державних та комунальних підприємств, установ або організацій щодо реалізації завдань, які стоять перед цими органами⁷; другий – суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату підприємств, установ чи організацій недержавних форм власності щодо реалізації завдань, які стоять перед ними⁸.

У чинній редакції КК цей розділ включає злочини двох видів: такі, що вчиняються у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, різними суб'єктами: публічними та приватними службовими особами, особами, які не є службовими. На цю особливість звертає увагу Т. І. Слуцька, яка обґрунтовує свою думку, посилаючись на Конвенцію ООН проти корупції, де окремо передбачено заходи протидії корупційним діянням у публічному (ст. 7) та приватному секторах (ст. 12), а також на результати проведеного дослідницею аналізу кодифікованих актів зарубіжних країн⁹.

При дослідженні окремих складів злочинів науковці вказують на специфічність структури розділу XVII Особливої частини КК України. Так, родовим об'єктом зловживання впливом (ст. 369² КК), як і інших злочинів, передбаче-

---

⁶ Парасюк Н. М. Родовий та безпосередній об'єкти складів злочинів, передбачених ст. ст. 357 і 358 КК України. – С. 8.

⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи, А. В. Савченка. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 845.

⁸ Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Г. Хашев ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2007. – С. 13.

⁹ Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Слуцька ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К., 2010. – С. 92.

них цим розділом і пов'язаних із наданням публічних послуг, Н. О. Кочерова вважає суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням службовою особою або особою, яка надає публічні послуги, діяльності відповідно до нормативно-правових актів, що становить нормальну (правильну) роботу державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг¹⁰. Дійсно, злочини у сфері професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг, посягають на встановлений порядок здійснення уповноваженими на надання таких послуг особами своїх повноважень, тим самим заподіюючи істотну шкоду охоронюваним законом правам (свободам) та інтересам окремих громадян, державним чи суспільним інтересам або інтересам юридичних осіб. Такі злочини, як зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365² КК), підкуп особи, яка надає публічні послуги (частини 3 і 4 ст. 368⁴ КК) та складання чи видача працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків (ч. 2 ст. 358 КК), належать до однієї категорії злочинів, яких поєднує єдиний основний об'єкт. Це суспільні відносини у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Публічні послуги – це всі послуги (державні, муніципальні (комунальні); адміністративні та інформаційні тощо), що надаються публічним (державним та самоврядним) сектором: органами державної влади, органами місцевого самоуправління, підприємствами, установами, організаціями, які пере-

---

¹⁰ Кочерова Н. О. Зловживання впливом: соціальна обумовленість криміналізації та характеристика складу злочину : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. О. Кочерова ; Держ. наук.-досл. ін-т МВС України. – К., 2014. – С. 67.

бувають в їх управлінні, а також іншими суб'єктами, спрямовані на захист чи задоволення суспільних інтересів, прав та інтересів фізичних або юридичних осіб. Необхідність забезпечення кримінально-правового захисту професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, обумовлюється соціальним значенням таких послуг, адже, на відміну від суто професійних, вони мають юридично значущий характер, оскільки підтверджують чи посвідчують певні події, явища або факти, які, у свою чергу, породжують чи здатні породити явища та наслідки правового характеру.

У контексті визначення родового та безпосереднього об'єкта виникає потреба у проведенні поглибленого аналізу змісту поняття предмета складання чи видачі працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків. Можна підтримати позицію науковців, які наголошують на необхідності уточнення законодавчого визначення поняття «офіційний документ», що є громіздким, складним для сприйняття і переобтяжене деякими зайвими ознаками. При цьому використовувати напрацювання кримінально-правової доктрини і здобутків документознавства¹¹. На сьогодні на формування поняття та змісту документа як предмета певної категорії злочинів впливає позиція судової практики. Так, ордер приватного адвоката неправильно був оцінений судом першої інстанції як офіційний документ, що потягло за собою помилкову кваліфікацію, а згодом і скасування постановленого вироку судовою колегією у кримінальних справах Верховного Суду України¹².

---

¹¹ Дудоров О. Офіційний документ. Аналіз правових позицій Верховного Суду України щодо цього поняття / О. Дудоров, Г. Зеленов // Юрид. вісник України. – 2015. – № 41. – С. 18–19.

¹² Рішення Верховного Суду України : щорічник. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 14.

Розгорнуту характеристику змісту та властивостей офіційного документа наводить Ю. П. Дзюба. На думку науковця, офіційний документ як носій інформації, матеріальний (електронний) предмет, що виходить від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; має формальну визначеність. Документ містить інформацію про факти, що мають юридичне значення. Він складається уповноваженими суб'єктами в межах своєї компетенції, з дотриманням у необхідних випадках встановленого законом порядку прийняття¹³.

Підкреслюючи важливість суб'єкта злочину, науковці вказують, що саме суб'єкт підроблення є основною розмежувальною ознакою кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1 і 2 ст. 358 КК¹⁴.

Якщо суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 358 КК є загальним, то у ч. 2 цієї статті суб'єкт спеціальний. Це працівник юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Мова йде про широке коло осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, і мають передбачені законом повноваження на складання та видачу офіційних документів, що посвідчують певні факти, мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків. Ці ж особи є суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Висновок. На підставі викладеного можна констатувати, що родовим об'єктом злочинного складання чи видачі працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійс-

---

¹³ Дзюба Ю. П. Офіційний документ як предмет злочину, передбаченого ст. 357 КК України / Ю. П. Дзюба // Держава і право. – Вип. 35. – К., 2007. – С. 513–520.

¹⁴ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. – С. 856.

нює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, завідомо підроблених офіційних документів, є врегульована правовими нормами діяльності осіб, які надають публічні послуги. Безпосереднім об'єктом злочину виступають охоронювані законом права, інтереси окремих громадян, юридичних осіб, держави та суспільства у сфері документообігу. Визначення родового та безпосереднього об'єкта з вищевикладеними ознаками та змістом дозволяє віднести склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 358 КК України, до злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, включених до Розділу XVII Особливої частини КК.

Вартилецкая И. А., Безпалько С. В. Объект преступлений, совершаемых в сфере документооборота лицами, осуществляющими профессиональную деятельность, связанную с предоставлением публичных услуг

В статье осуществлено уголовно-правовую характеристику предмета и субъекта состава и выдачи заведомо поддельных официальных документов, удостоверяющих определенные факты, имеющие правовое значение, или предоставляющих определенные права, или освобождающих от обязательств. Сформулировано позицию о родовом и непосредственном объекте преступного состава и выдачи заведомо поддельных официальных документов работником юридического лица любой формы собственности, не являющимся должностным лицом, или иным лицом, осуществляющим профессиональную деятельность, связанную с предоставлением публичных услуг.

Ключевые слова: предмет преступления, официальные документы, составление, выдача поддельного документа; лицо, осуществляющее профессиональную деятельность, связанную с предоставлением публичных услуг.

Vartyletska I. A., Bezpalko S. B. Object of crimes committed by persons authorized to issue or certify official documents

In the article speaks about criminal law characteristic of subject and offender is given. Its making, issuing of a knowingly forged document that certify some facts. Those facts should have legal significance, provide specific rights, release from duties. We formulate position on the object of crime group and direct object of making, using forged document by an employee of a legal entity of any ownership form and it is not official, individual entrepreneur, auditor, expert, appraiser, lawyer or other person authorized to issue or certify official documents.

Key words: subject of crime, official documents, making, using of forged document, person authorized to issue or certify official documents.

УДК 343.35(477)

Ю. В. Гродецький,
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИМІТКИ ДО СТАТТІ 369³ КК УКРАЇНИ

Досліджується зміст примітки до ст. 369³ КК України. Пропонується виключити з цієї примітки положення щодо визначення кола суб'єктів злочинів, передбачених зазначеною статтею. Обґрунтована доцільність внесення до вказаної примітки дефініції неправомірної вигоди як ознаки злочинів, передбачених ст. 369³ КК України.

Ключові слова: примітка до статті, неправомірна вигода, корупція у спорті.

Законом України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 3 листопада 2015 р. № 743-VIII КК України було доповнено новою ст. 369³ («Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань»). У ній передбачена кримінальна відповідальність за два відносно самостійних злочини, ознаки яких окреслені у ч. 1 та ч. 3 цієї статті. Коло суб'єктів указаних злочинів визначено у примітці до статті таким чином: «Суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені в частині другій статті 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань».

Відразу привертає увагу словосполучення «правопорушень у цій статті». У ч. 2 ст. 1 КК передбачено, що Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, натомість про правопорушення нічого не зазначено. Зрозуміло, що злочин є видом правопорушення, але законодавчий акт має оперувати точною термінологією. Крім того, у КК поняття правопорушення вживається у розумінні саме іншого, незлочинного діяння. Так, у ч. 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 КК йдеться про правопорушення,

що потягли за собою адміністративні стягнення. У зв'язку з цим вказівка у примітці до ст. 369³ КК на правопорушення, а не на злочини, є помилковою.

Неточною є й вказівка на суб'єкта, що вживається в однині. Як було відмічено вище, у ст. 369³ КК передбачена відповідальність за два злочини, кожний з яких має свою специфіку, що обумовлює відмінність не тільки в ознаках їх об'єктивної сторони, а й у характеристиках суб'єктів. Це означає, що коло суб'єктів цих злочинів не може бути обмежено вказівкою на одну особу, мова має йти про декількох осіб.

Наступний недолік пов'язаний із регламентацією кримінальної відповідальності спортсменів як спеціальних суб'єктів злочинів, зазначених у ст. 369³ КК. Указана примітка відсилає до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», де закріплені такі приписи: «Суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення, що впливають на результати офіційних спортивних змагань, є особи, зазначені в частині третій статті 6 цього Закону, які вчинили корупційне правопорушення; особи, які порушили заборону, встановлену в частині четвертій статті 8 цього Закону; особи, які примушували чи підбурювали цих суб'єктів до правопорушень або вступили з ними у змову». У примітці до ст. 369³ КК вказано, що для визначення кола суб'єктів злочинів мають значення не всі положення ч. 2 ст. 17 Закону, а лише характеристика осіб, що там передбачені. Отже, слід виокремити три групи осіб: 1) особи, зазначені в ч. 3 ст. 6 цього Закону, які вчинили корупційне правопорушення; 2) особи, які порушили заборону, встановлену в ч. 4 ст. 8 цього Закону; 3) особи, які примушували чи підбурювали цих суб'єктів до правопорушень або вступили з ними у змову.

Третя група стосується загальних суб'єктів злочинів, тому до неї не входять спортсмени як спеціальні суб'єкти злочинів. Друга група відсилає до ч. 4 ст. 8 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» такого змісту: «Спорт-

сменам, особам допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовим особам у сфері спорту забороняється розміщувати ставки на спорт щодо результатів офіційного спортивного змагання, в якому вони або їхня команда беруть участь». Отже, суб'єктами злочинів, що передбачені ст. 369³ КК, можуть бути спортсмени, які порушили заборону розміщувати ставки на спорт щодо результатів офіційного спортивного змагання, в якому вони або їхня команда беруть участь. Такі заборони можуть порушити будь-які спортсмени.

На відміну від другої та третьої груп, перелік суб'єктів злочинів для першої групи має певні обмеження для спортсменів. Такий перелік встановлюється з урахуванням двох показників. По-перше, це особи, що передбачені ч. 3 ст. 6 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (перший критерій). По-друге, до таких осіб можуть належати лише ті, що вчинили корупційне правопорушення (другий критерій). Відсутність хоча б одного критерію виключає можливість віднесення певних осіб до першої групи.

Спортсмени відповідають першому критерію, тому що в ч. 3 ст. 6 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» є пряма вказівка на них. В абз. 11 ч. 1 ст. 1 Закону навіть наведено визначення, відповідно до якого спортсмен – це фізична особа, яка систематично займається певним видом (видами) спорту, визнаним в Україні, та бере участь у спортивних заходах.

Другий критерій вимагає з'ясування ознак корупційного правопорушення. Відповідно до абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII таким правопорушенням є діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Корупція – використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових

повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (абз. 6 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону). В обох визначеннях є вказівка на перелік осіб, що передбачений у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Отже, до суб'єктів злочинів першої групи належать лише ті спортсмени, яким властиві ознаки, що передбачені у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Аналіз указаних законодавчих приписів дозволяє зробити висновок, що у них йдеться про три категорії осіб: 1) службові особи; 2) особи, які не є службовими, але надають публічні послуги; 3) особи, які не є службовими та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією. Зрозуміло, що спортсмени належать до третьої категорії осіб. Звідси випливає, що спортсмени як суб'єкти злочинів першої групи – це особи, які уклали договори з підприємством, установою, організацією.

Як уже зазначалось вище, спортсменом визнається фізична особа, яка, зокрема, систематично займається певним видом (видами) спорту. Відповідно до абз. 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 р. № 3808-XII спорт має такі напрями: дитячий спорт, дитячо-юнацький спорт, резервний спорт, спорт вищих досягнень, професійний спорт, спорт ветеранів, олімпійський спорт, неолімпійський спорт, спорт інвалідів тощо. У цьому Законі визначені ознаки кожного виду спорту, але лише окремі з них пов'язані з укладанням договору (контракту): 1) спорт вищих досягнень (ч. 7 ст. 37 Закону), 2) професійний спорт (ч. 3 ст. 38 Закону). Всі інші види спорту можуть здійснюватись без такої умови. У зв'язку з цим ви-

никає питання: чи можуть бути суб'єктами злочинів, що передбачені ст. 369³ КК, спортсмени, які займаються іншими видами спорту, крім професійного та спорту вищих досягнень? Якщо дотримуватись положень законодавства, то відповідь має бути негативною. Утім таке рішення викликає сумніви. Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» спрямований на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних із корупцією у сфері спорту, про що вказано у його преамбулі. Ніяких обмежень щодо видів спорту він не передбачає, а брати участь в офіційних спортивних змаганнях можуть будь-які спортсмени¹.

Таким чином, примітка до ст. 369³ КК містить цілу низку недоліків, що викликає сумніви у доцільності її існування. У теорії кримінального права під приміткою розуміють засіб законодавчої техніки, що передбачає встановлені державою додаткові правила (інформацію) до загальних приписів, які регулюють суспільні відносини. Функціями примітки є конкретизація положень загальних норм, доповнення вихідної норми або виключення з правил загальної норми, яким законодавець змінює обсяг змісту цієї норми². Головним призначенням приміток є уточнення та роз'яснення понять, що використовуються законодавцем у КК. Зрозуміло, що примітка до ст. 369² КК у сучасному її стані не може виконувати властиві їй функції і замість вирішення певних питань тлумачення змісту ст. 369³ КК навпаки породжує нові. Невузгодженість указаних вище приписів цієї примітки із системою норм кримінального права та невисокий рівень законодавчої техніки її положень дозволяють стверджувати, що визначення суб'єктів злочинів слід виключити з цієї

---

¹ Див.: абз. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» та Порядок складання календарних планів фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів, затверджений наказом Міністерства молоді та спорту України від 5 травня 2015 р. № 1341 та зареєстрований в Міністерстві юстиції України 27 травня 2015 року за № 619/27064.

² Див.: Панько К. К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России : монография / К. К. Панько. – Воронеж : Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2004. – С. 189, 190.

примітки. У зв'язку з цим виникає питання і про відмову від вказаної примітки взагалі.

Свого часу авторитетний фахівець із теорії права С. С. Алексєєв писав, що в тексті нормативних актів слід уникати приміток до статей³. З. А. Тростюк вважає, що примітки статей Особливої частини КК не є показником високого рівня законодавчої техніки, а вочевидь вимушеним техніко-юридичним заходом законодавця та даниною традиціям нормотворчості⁴. Такі наукові позиції вказують на необхідність виключення досліджуваної примітки з КК, але існують інші аргументи на користь її збереження і пов'язані вони з установленням змісту поняття неправомірної вигоди, що використовується у ст. 369³ КК у значенні предмета та мети злочинів.

Зміст неправомірної вигоди у КК є різним та залежить від того, в якій нормі це поняття міститься. Так, у примітці до ст. 160 КК («Підкуп виборця, учасника референдуму») неправомірну вигоду визначено як кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи, вартість яких перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати, що пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. Вказівка на показник для розрахунку суми (більше трьох відсотків розміру мінімальної заробітної плати) свідчить про грошовий характер неправомірної вигоди у цьому злочині. Дещо інший підхід застосований у примітці до ст. 364¹ КК («Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»), де під неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. Це визначення не містить показників для роз-

---

³ Див.: Алексєєв С. С. Общая теория права: в 2 т. – Т. 2 / С. С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 280.

⁴ Див.: Тростюк З. А. Юридична природа та перспективи використання приміток у Кримінальному кодексі України / З. А. Тростюк // Часопис Київ. ун-ту права. – 2009. – № 4. – С. 305.

рахунку сум. Більше того, у ньому передбачені й будь-які вигоди негрошового характеру.

Такий розширений підхід був упроваджений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII, яким дефініція неправомірної вигоди у примітці до ст. 364¹ КК після слів «нематеріальні активи» була доповнена словами «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру». Цим же Законом були внесені подібні зміни і до примітки 2 до ст. 354 КК («Підкуп працівника підприємства, установи чи організації»), у результаті чого визначення неправомірної вигоди для цієї статті стало аналогічним визначенню у примітці до ст. 364¹ КК.

Положення примітки до ст. 364¹ КК, на перший погляд, мають переваги над іншими положеннями КК і мають бути використані для тлумачення неправомірної вигоди у ст. 369³ КК. Утім це не так. Примітка до ст. 364¹ КК чітко визначає перелік статей КК, для яких вона призначена: 364, 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 369, 369² та 370. Серед них ст. 369³ КК немає. Це означає, що використати таке розуміння неправомірної вигоди для ст. 369³ КК неможливо. Перелік статей у примітці до ст. 364¹ КК вичерпний, а відповідно до ч. 4 ст. 3 КК застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Така ж ситуація і з дефініціями неправомірної вигоди у примітці до ст. 160 КК та примітці 2 до ст. 354 КК – вони розраховані лише на ці статті. Існує ще примітка 1 до ст. 368 КК, де наводиться визначення неправомірної вигоди в значному, великому та особливо великому розмірах, але воно розкриває лише одну характеристику – розмір, залишаючи поза увагою самі ознаки неправомірної вигоди, тому що вони визначені у примітці до ст. 364¹ КК.

Таким чином, КК не містить загального визначення неправомірної вигоди, яке можна було б використовувати у всіх випадках, де таке поняття передбачено кримінально-правовими нормами. У зв'язку з цим для встановлен-

ня змісту неправомірної вигоди у ст. 369³ КК запозичити відповідні дефініції КК неможливо.

Інший підхід у пошуку змісту неправомірної вигоди у ст. 369³ КК пов'язаний із дослідженням положень законодавства, спрямованих на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних із корупцією у сфері спорту. У першу чергу – це вказаний вище Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», але тлумачення неправомірної вигоди у ньому не міститься. Однак у ч. 1 ст. 2 цього Закону зазначено, що відносини щодо запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань регулюються цим Законом, законами України «Про запобігання корупції», «Про фізичну культуру і спорт», іншими законами, міжнародними договорами України, іншими нормативно-правовими актами. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 р. № 3808-ХІІ немає жодної вказівки на неправомірну вигоду. Натомість у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII у абз. 7 ч. 1 ст. 1 наведено таке визначення: «неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав». Нескладно помітити, що воно тотожне за ознаками визначенню, передбаченому у примітці до ст. 364¹ КК.

При застосуванні вказаної дефініції неправомірної вигоди до ст. 369³ КК відразу виникає питання: як вона узгоджується з вимогою у ч. 3 ст. 369³ КК встановлювати розмір, що перевищує двадцять мінімальних заробітних плат? Зрозуміло, що вказівка на певний грошовий вимір неправомірної вигоди не відповідає такому її різновиду, як будь-які вигоди негрошового характеру. У зв'язку з цим можна зробити тільки один висновок – пропонована

дефініція, що наведена в Законі України «Про запобігання корупції», для ч. 3 ст. 369³ КК не підходить.

Не можна її використати і для ч. 1 ст. 369³ КК. Одна з особливостей ст. 369³ КК полягає у тому, що вона встановлює кримінальну відповідальність за два відносно самостійних злочини: перший із них передбачений у ч. 1, другий – у ч. 3 цієї статті. Кожний із них містить вказівку на неправомірну вигоду. Проте у ч. 1 вказаної статті це поняття не обмежено будь-яким розміром, а у ч. 3 неправомірна вигода обов'язково має перевищувати двадцять мінімальних заробітних плат. Для застосування визначення неправомірної вигоди, закріпленого в Законі України «Про запобігання корупції», щодо ч. 1 ст. 369³ КК, на відміну від ч. 3 цієї статті, логічних перешкод несумісності немає. Однак чи допустимо застосовувати різний підхід щодо тлумачення однієї й тієї ж ознаки, передбаченої хоча і різними частинами, але все ж таки однієї статті КК? Уявляється, що це недоцільно. По-перше, це суперечило б принципам законодавчої техніки. По-друге, обидва злочини, що передбачені частинами 1 та 3 ст. 369³ КК, спрямовані на охорону одних і тих самих суспільних відносин, внесені до КК одним і тим самим Законом України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», що свідчить про їх однорідність. У зв'язку з цим норми, в яких закріплені указані злочини, належать до єдиного комплексу правових норм, спрямованих на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних із корупцією у сфері спорту. Для такого комплексу норм має існувати єдина термінологія. Якщо неможливо використати певне тлумачення для однієї норми такого комплексу, то це неможливо зробити і для інших норм.

Отже, визначення неправомірної вигоди, що встановлено Законом України «Про запобігання корупції», для тлумачення ознак злочинів, передбачених ст. 369³ КК, застосувати також не можна.

Таким чином, склалася ситуація, за якої законодавчого визначення неправомірної вигоди для ст. 369³ КК не існує. Разом із тим це не є чимось винятковим: для цілої низки кримінально-правових норм використовується наукове тлумачення окремих характеристик злочинів. Утім у цьому разі використання саме законодавчого визначення неправомірної вигоди було б більш виправданим. По-перше, у всіх випадках, коли неправомірна вигода є однією з ознак якогось злочину, вона має дефініцію у самому КК. По-друге, для корупційних діянь законодавець вже традиційно надає визначення цьому поняттю.

Виправити становище можна шляхом внесення змін до КК, якими передбачити дефініцію неправомірної вигоди для ст. 369³ КК та помістити її у примітці до цієї статті. Однак виникає питання: яке визначення є найбільш оптимальним? Тут можливі два підходи: 1) застосувати одне з визначень, передбачених у КК, як базове; 2) запропонувати нове. Другий варіант уявляється явно недоречним, тому що це буде порушенням принципів законодавчої техніки, відповідно до яких одному поняттю має відповідати одне визначення, що слід використовувати у всіх відповідних випадках. На цей час зазначений принцип вже порушено, адже, як було показано вище, у КК міститься два типи визначень неправомірної вигоди: 1) у примітці до ст. 160 КК, 2) у примітці 2 до ст. 354 КК та у примітці до ст. 364¹ КК. Другий тип містить вказівку на будь-які вигоди негрошового характеру, у зв'язку з чим не може бути використаний. Залишається єдиний варіант – скористатись визначенням, передбаченим приміткою до ст. 160 КК, але видалити з нього слова «вартість яких перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати». Внаслідок цього отримаємо таке: «У цій статті під неправомірною вигодою слід розуміти кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав». Це визначення і пропонується передбачити у примітці до ст. 369³ КК.

Гродецкий Ю. В. Вопросы усовершенствования примечания к статье 369³ УК Украины

Исследуется содержание примечания к ст. 369³ КК Украины. Предлагается исключить из этого примечания положения относительно определения круга субъектов преступлений, предусмотренных указанной статьей. Обоснована целесообразность внесения в данное примечание дефиниции неправомерной выгоды как признака преступлений, предусмотренных ст. 369³ КК Украины.

Ключевые слова: примечание к статье, неправомерная выгода, коррупция в спорте.

Grodetskiy Y. V. The issues of improvement of the note to the Article 369³ of the Criminal Code of Ukraine

The content of the note to the Art. 369³ of the Criminal Code of Ukraine is researched. Regulations about definition of circle of the criminal offenders from mentioned article are suggested to exclude from this note. The expediency of inclusion in the note definition of unlawful benefit as a feature of crimes under the Art. 369³ of the Criminal Code of Ukraine is justified.

Key words: annotation to article, unlawful benefit, sport corruption.

УДК 343.36

О. О. Дудоров,

докт. юрид. наук., проф., завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету, член Науково-консультативної ради Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

Л. М. Палюх,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 375 КК УКРАЇНИ

Статтю присвячено з'ясуванню окремих аспектів кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 375 КК України, дискусійність яких у черговий раз була констатована при обговоренні проекту постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Розглянуто питання про: визнання предметом цього злочину актів Конституційного Суду України і судових рішень, якими справа не вирішується по суті; особливості кваліфікації постановлення завідомо неправосудного рішення колегією суддів; поняття неправосудності судового рішення; момент закінчення злочину, передбаченого ст. 375 КК України, а тепер і співвідношення складу цього злочину проти правосуддя зі службовим підробленням. Обґрунтовується положення про безпідставність пов'язування ознак постановлення завідомо неправосудного судового рішення як складу злочину зі скасуванням (змінюю) судового рішення.

Ключові слова: *судове рішення, правосуддя, неправосудність, постановлення, проголошення, завідомість, службове підроблення.*

Останнім часом у вітчизняній юридичній літературі значна увага звертається на проблематику кримінальної відповідальності за постановлення суддею завідомо неправосудного рішення. Здебільшого це можна пояснити процесами, що відбуваються в сьогоденному українському суспільстві, ко-

ли одним із першочергових завдань розвитку держави визнано реформування судової системи в напрямі подолання корупції та інших негативних явищ у цій гілці влади.

Незважаючи на належність основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 375 КК України, до числа злочинів середньої тяжкості, суспільну небезпечність цього посягання на правосуддя не варто недооцінювати. Адже постановлення завідомо неправосудного судового рішення не лише призводить до негативних наслідків безпосередньо для тих суб'єктів правовідносин, яких зачіпає таке рішення, а й породжує в людині відчуття незахищеності, недовіри і неповаги до державних інституцій, девальвує у свідомості членів суспільства суть права, законності і справедливості, призводить до ігнорування законів і недооцінки їх регулятивної ролі, посягає на саму серцевину здійснення правосуддя, загалом дискредитує Україну як державу¹.

Питання кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного судового рішення плідно розглядали, зокрема, П. П. Андрушко, В. М. Бурдін, О. О. Кваша, О. М. Костенко, О. М. Лемешко, В. О. Навроцький, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецький, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, А. В. Щасний. Такі автори, як В. М. Єднак, С. Є. Дідик і Н. Д. Квасневська, присвятили вказаним питанням свої кваліфікаційні наукові праці. Однак попри те, що зазначена проблематика активно розробляється, чимало аспектів кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 375 КК України («Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»), залишаються дискусійними як у доктрині, так і на практиці. Про це переконливо свідчить проект

---

¹ Бурдін В. М. Окремі питання кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови / В. М. Бурдін // Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січня 2016 р.). – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. – С. 11; Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали чи постанови / О. О. Кваша // Правова держава. – 2006. – Вип. 17. – С. 200–208; Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія / Н. Д. Квасневська. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 5; Погорецький М. Кримінальна відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення (ст. 375 КК) / М. Погорецький // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 22. – С. 6.

постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (далі – проект постанови), розробленого, як указано в преамбулі цього документа, з метою забезпечення правильного та однакового застосування ст. 375 КК України.

До числа таких, що не мають однозначного вирішення, є підстави віднести, зокрема, питання про: види судових рішень як предмет вказаного злочину; поняття неправосудності судового рішення; визнання зміни (скасування) неправосудного рішення обов'язковою умовою застосування ст. 375 КК України; момент закінчення відповідного злочину; розуміння тяжких наслідків як однієї з кваліфікуючих ознак; співвідношення ст. 375 КК України із кримінально-правовими нормами про відповідальність за злочини у сфері службової діяльності; розмежування складів злочинів, передбачених ст. 375 і ст. 371 КК України; кваліфікацію постановлення судового рішення суддею, строк повноважень якого на час постановлення такого рішення закінчився, а також суддею, який пішов у відставку, перебував у відпустці, на лікарняному, у відрядженні, був відсторонений від посади в установленому законом порядку; розмежування кримінальної і дисциплінарної відповідальності судді за неправосуддя; доцільність запровадження самостійної кримінальної відповідальності за постановлення неправосудного судового рішення через необережність. Окрім того, інколи висловлюються сумніви щодо конституційності кримінально-правової заборони, присвяченої постановленню завідомо неправосудного судового рішення, лунають радикальні пропозиції скасувати її або, навпаки, виключити з неї згадування про завідомість.

Автори цих рядків мають на меті розглянути частину перерахованих спірних питань, висловивши щодо них свою позицію і «прив'язуючись» при цьому до положень проекту постанови, в опрацюванні якого їм довелось взяти участь. Виважений, позбавлений політичної кон'юнктури та упередженос-

ті науковий аналіз дискусійних аспектів кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 375 КК України, потрібен, аби сприяти запобіганню зловживанням при застосуванні цієї кримінально-правової заборони – причому як у формі незаконного впливу на суддю за його правову позицію у справі², так і у вигляді уникнення кримінальної відповідальності у випадку постановлення суддею рішення з грубими порушеннями матеріального та (або) процесуального законодавства, які не могли не бути для нього очевидними та охоплювались його умислом.

Виходячи з диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України, предметом злочину, передбаченого цією нормою, є такі судові рішення, як вирок, рішення, ухвала і постанова. Науковці обґрунтовано зазначають, що це судові акти незалежно від того: а) яка судова інстанція їх постановила (суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції); б) яка галузева належність розглянутої справи (кримінальна, цивільна, адміністративна, господарська)³; в) яким складом суду було постановлено судовий акт – колегіально чи одноособово⁴. Про те саме зазначає і Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України (далі – ВСУ) в ухвалі від 20 листопада 2014 р. (справа № 5-24ксл4)⁵ і постанові від

---

² *Примітка.* У п. 54 Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів РЄ щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності, зазначено, що в деяких європейських країнах стало звичним ініціювання незадоволеною стороною порушення кримінальної справи проти судді. У країнах, в яких кримінальне розслідування або провадження можуть розпочинатися за заявою приватної особи, повинен існувати механізм для попередження або припинення такого розслідування чи провадження проти судді у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків, якщо відсутні підстави вважати, що суддю має бути притягнуто до кримінальної відповідальності.

³ *Примітка.* Тому нам складно повністю погодитись із П. П. Андрушком, який стверджує, що зміст основних ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України як нормою із бланкетною диспозицією, визначається з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства, яке є регулятивним законодавством щодо складу цього злочину (див.: Андрушко П. Доктринальне і правозастосовне тлумачення норми, сформульованої у ст. 375 КК України / П. Андрушко // *Юрид. Україна.* – 2015. – № 7–8. – С. 88, 89). Насправді регулятивне законодавство, яке утворює «бланкетний зміст» аналізованої кримінально-правової заборони, немає підстав обмежувати лише КПК України. Неточно називати останній і головним регулятивним актом щодо ст. 375 КК України.

⁴ Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2011. – С. 29; Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми / О. М. Лемешко, О. М. Овчаренко // *Вісн. Верхов. Суду України.* – 2010. – № 7. – С. 35; Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. М. Єднак ; Київ. ун-т права. – К., 2015. – С. 79.

⁵ Рішення Верховного Суду України. – 2015. – Вип. 1. – С. 92–98.

18 червня 2015 р. (справа № 5-56кс15)⁶. Разом із тим у ч. 1 ст. 375 КК України не названо такий вид судових рішень, що приймаються в рамках конституційного судочинства, як висновок Конституційного Суду України (далі – КСУ), а у сфері цивільного судочинства – судовий наказ. Тому окремі дослідники запропонували доповнити перелік судових рішень в диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України, включивши до нього судовий наказ і висновок⁷.

Ситуація, щоправда, позбавлена однозначності, не дивлячись на існування ч. 3 ст. 124 Конституції України, згідно з якою судочинство в Україні здійснюється КСУ та судами загальної юрисдикції. Тлумачачи зміст ст. 124 Конституції України, КСУ також констатує, що правосуддя здійснюється виключно судами у відповідних формах, у т. ч. шляхом конституційного судочинства⁸. Не всі правники погоджуються з викладеним підходом (попри те, що він базується на нормах Основного Закону). Як у теорії конституційного права, так і в доктрині кримінального права питання, чи належить КСУ до судової гілки влади та чи здійснює він правосуддя, є дискусійним. Існує позиція (її послідовним прибічником виступає, зокрема, В. О. Навроцький), згідно з якою судді КСУ не можуть нести кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, а акти, ухвалені КСУ в процесі здійснення конституційного судочинства, не мають визнаватись предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України⁹.

О. М. Овчаренко з цього приводу зазначає, що довести завідому неправосудність рішень КСУ неможливо навіть теоретично, оскільки цей Суд дає

---

⁶ Вісн. Верховного Суду України. – 2016. – № 1. – С. 12–13.

⁷ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 71; Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 10.

⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v008p710-02>. – Заголовок з екрану.

⁹ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – К. : Знання, 2000. – С. 256; Навроцький В. О. 3 професорської шухляди / В. О. Навроцький. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. – С. 102, 395–399.

власну оцінку нормативним актам компетентних органів держави, а зміст його рішень в основному відображає бачення більшості складу суддів КСУ певної правової проблеми. КСУ не розглядає справи по суті, не визначає в своїх рішеннях права та обов'язки конкретних сторін, крім обов'язку вищих органів державної влади привести нормативні акти у відповідність до своїх рішень. У зв'язку з цим авторка пропонує усунути з переліку судових рішень, указаних у ст. 375 КК України, акти (рішення) КСУ – або шляхом внесення змін до тексту цієї статті, або шляхом відповідного тлумачення положень ст. 375 КК України вищими судовими органами¹⁰.

На думку Р. І. Мельника, оскільки конституційне судочинство не є правосуддям, притягнення суддів КСУ, що прийняли завідомо неконституційний акт, до кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя не відповідає характеру таких правовідносин, що зумовлює необхідність визначення місця відповідної (нової) кримінально-правової заборони в структурі Особливої частини КК України. З огляду на те, що незаконні рішення КСУ неминуче завдають шкоди конституційному ладу та становлять реальну загрозу національній безпеці, пропонується передбачити таку відповідальність у розділі I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України»¹¹.

Поряд із цим можна навести аргументи фахівців, які вважають КСУ невід'ємною частиною судової влади. Так, М. І. Козюбра доводить, що КСУ належить не до контрольно-наглядової влади, а до судової влади¹². Інакше кажучи, заперечується теза окремих дослідників про те, що КСУ здійснює не правосуддя, а конституційний контроль. Реалізація КСУ своїх повноважень

---

¹⁰ Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження : монографія / О. М. Овчаренко. – Х. : Право, 2014. – С. 116.

¹¹ Мельник Р. Відповідальність суддів Конституційного Суду України за прийняття завідомо неправосудного акта: постановка проблеми в аспекті *de lege ferenda* / Р. Мельник // Правова політика в Україні: питання теорії та практики : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2014 р.). – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – Т. 1. – С. 236.

¹² Козюбра М. І. Конституційний Суд в системі органів державної влади / М. І. Козюбра // Державно-правова реформа в Україні : матеріали науково-практ. конф., листопад 1997 р. / ред. кол. В. Ф. Опришко (гол. ред.), М. І. Єрофеев, М. Т. Кравчук та ін. – К. : Ін-т зак-ва Верховної Ради України, 1997. – С. 20–25.

визнається здійсненням правосуддя, яке полягає в застосуванні норм Конституції України до законів та інших правових актів, конституційність яких оскаржується, в оцінці їх конституційності¹³.

А. О. Селіванов пише, що за ознаками судової влади конституційне правосуддя – це особливий вид судової діяльності, яка відображає застосування вищої компетенції у вирішенні конституційно-правових засад функціонування права і держави, зважаючи на суспільні пріоритети і цінності, притаманні правовій демократичній державі. Основоположне призначення конституційної юрисдикції полягає в тому, щоб у результаті розгляду в конституційному судочинстві предмета дослідження була остаточно встановлена істина про право. У діяльності КСУ є спір про право¹⁴.

М. Д. Савенко виділяє такі функції КСУ: правосуддя; конституційний контроль; офіційне тлумачення Конституції та законів України; правова охорона Конституції України; забезпечення додержання принципу поділу державної влади (арбітражна); захист конституційних прав і свобод. КСУ розглядає і вирішує спори та конфлікти між вищими органами державної влади щодо їх нормотворчих повноважень та компетенції, спори щодо конституційності нормативно-правових актів, правильності їх застосування при офіційному тлумаченні, забезпечує захист конституційних прав і свобод. Усі спори і конфлікти, інші питання, віднесені до його компетенції, він розглядає за встановленою процедурою і приймає рішення від імені держави. На підставі цього робиться висновок про те, що правосуддя є функцією КСУ¹⁵.

Таким чином, КСУ не лише формально належить до судової гілки влади, а і здійснює правосуддя. З урахуванням висловленого і змісту законодавчих норм, які регулюють діяльність судової системи України, можна зробити

---

¹³ Мартинюк Р. Нормативне визначення суб'єктів звернення до Конституційного Суду України та механізму формування складу Суду як гарантії забезпечення його позаполітичного статусу і компетентності / Р. Мартинюк // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки. – 2007. – Вип. 37. – С. 156–162.

¹⁴ Селіванов А. Конституційне правосуддя і конституційна юрисдикція в Україні (доктринальне визначення) / А. Селіванов // Право України. – 2010. – № 6. – С. 36, 42.

¹⁵ Савенко М. Д. Правовий статус Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. Д. Савенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – С. 6–7.

висновок про те, що правосуддя – це особливий вид державної діяльності, що здійснюється КСУ та судами загальної юрисдикції на підставі закону, зміст якої становить розгляд і вирішення судових справ з метою забезпечення гарантованих Конституцією та іншими законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави, результатом чого є постановлення судового рішення, яке має загальнообов'язковий характер.

Відповідно до ст. 15 Закону України (далі – ЗУ) «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР підставами для прийняття КСУ рішення щодо неконституційності правових актів повністю чи в їх окремих частинах є: невідповідність Конституції України; порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. Є підстави припустити, що при ухваленні рішення чи висновку судді КСУ можуть постановити такі акти, які явно не відповідають нормам Конституції України або порушують останні. Зважаючи на значення рішення, висновку КСУ для життя всього суспільства (зокрема, його політичної системи), суспільна небезпечність постановлення КСУ завідомо неправосудного рішення є значно вищою за суспільну небезпечність подібного діяння, вчиненого судом загальної юрисдикції. Адже шкода в цьому випадку заподіюється в масштабах усєї держави. Разом із тим тут важливо розмежовувати такі поняття, як позиція судді та об'єктивні ознаки неправосудності судового рішення. Це, щоправда, стосується не лише актів, ухвалюваних КСУ під час здійснення конституційного судочинства, а і рішень судів інших юрисдикцій під час здійснення ними відповідних видів судочинства.

Звернемо увагу і на те, що згідно зі ст. 63 ЗУ «Про Конституційний Суд України» рішення приймаються КСУ, а висновки даються ним поіменним голосуванням шляхом опитування суддів КСУ. Рішення і висновки КСУ мотивуються письмово, підписуються окремо судьями КСУ, які голосували за їх

прийняття та які голосували проти їх прийняття. Ці акти є остаточними і не підлягають оскарженню. Водночас відповідно до ст. 64 ЗУ «Про Конституційний Суд України» суддя КСУ може висловити свою окрему думку, яка викладається суддею в письмовій формі і додається до рішення чи висновку КСУ. Цілком очевидно, що викладення суддею окремої думки свідчить про відсутність в його діях складу розглядуваного злочину при постановленні КСУ як колегіальним органом завідомо неправосудного рішення. Взагалі проблема доведення завідомої неправосудності судового рішення, на яку стосовно актів КСУ слушно вказує О. М. Овчаренко, постає щодо будь-яких судових рішень, і перебуває ця проблема в іншій площині, ніж питання про визнання (невизнання) того чи іншого пов'язаного зі здійсненням правосуддя процесуального документа предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

На підставі викладеного підтримуємо згадану вище доктринальну пропозицію доповнити перелік судових рішень, що є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, такими видами судових рішень, як висновок і судовий наказ¹⁶. Інша справа, що «правовою реалією сьогодення є неможливість притягнення суддів КСУ за прийнятті ними рішення до будь-якого виду юридичної відповідальності і, зокрема, до кримінальної»¹⁷. Залишається сподіватись на те, що під час проведення задекларованої конституційної реформи відображені в ч. 3 ст. 28 ЗУ «Про Конституційний Суд України»¹⁸ принципи «непогрішимості і безвідповідальності» суддів КСУ будуть скасовані або принаймні зазнають серйозної трансформації.

Принагідно зауважимо, що згідно зі ст. 15 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI справи в судах у випадках, визначених процесуальним законом, розглядаються колегією суддів, а в ст. 375 КК Укра-

---

¹⁶ *Примітка.* Судовий наказ відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПК України є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 96 ЦПК України.

¹⁷ Мельник Р. Відповідальність суддів Конституційного Суду України за прийняття завідомо неправосудного акта: постановка проблеми в аспекті *de lege ferenda*. – С. 233.

¹⁸ *Примітка.* Згідно із цією нормою судді КСУ не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у КСУ та в його колегіях, за винятком відповідальності за образу чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків КСУ.

їни йдеться про постановлення завідомо неправосудного рішення як суддею, так і суддями. З урахуванням цієї обставини, а також думок науковців¹⁹ пункт проекту постанови, в якому наводяться роз'яснення щодо суб'єкта досліджуваного злочину, ми запропонували доповнити таким положенням: «У разі, якщо завідомо неправосудне рішення було поставлено колегією суддів, за ст. 375 КК України не підлягає відповідальності суддя, який виклав свою окрему думку, що є в матеріалах справи, з якої вбачається його незгода з постановленим судовим рішенням»²⁰.

Разом із тим ми підтримали включення у проект постанови (абз. 2 п. 4) роз'яснення про те, що неусвідомлення неправосудності судового рішення, постановленого колегією суддів, суддею зі складу цієї колегії виключає його відповідальність за ст. 375 КК України навіть за відсутності належним чином оформленої окремої думки такого судді як своєрідної гарантії його невинуватості. Натомість, В. І. Шакур піддав це положення проекту постанови критичі на тій підставі, що невисловлення суддею окремої думки означає його згоду із судовим колегіальним рішенням, а тому подальше пояснення такого судді про те, що він не усвідомлював неправосудність судового рішення, може свідчити про його бажання уникнути кримінальної відповідальності. Так, може свідчити, однак не виключаються принципово інші ситуації, коли в діях судді – члена колегії немає умислу як обов'язкової суб'єктивної ознаки складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України (наприклад, суддя-доповідач перекручує в своїй доповіді матеріали справи, вводячи в оману інших членів колегії суддів).

Повертаючись до проблеми визначення предмета розглядуваного злочину, відзначимо, що інколи висловлюється пропозиція замінити законодав-

---

¹⁹ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. М. Єднак ; Київ. ун-т права. – К., 2015– С. 6; Погорецький М. Кримінальна відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення (ст. 375 КК України) (закінчення) // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 23. – С. 6.

²⁰ Примітка. Порядок викладення суддею окремої думки встановлений процесуальним законодавством (ч. 3 ст. 25 КАС України, ч. 3 ст. 19 ЦПК України, ч. 3 ст. 4-7 ГПК України, ч. 3 ст. 375 КПК України).

че формулювання «постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» більш узагальненим зворотом, який би охоплював усі види актів, що приймаються судом під час здійснення судочинства незалежно від виду. Так, Н. Д. Квасневська зазначає, що в контексті ст. 375 КК України «постановлення» може стосуватись або рішення, або документа, або дії, або їх сукупності, які охоплюються єдиним поняттям – «акт». Зважаючи на це, авторка пропонує у назві і тексті ст. 375 КК України словосполучення «вироку, рішення, ухвали або постанови» замінити зворотом «акта судової влади», водночас доповнивши цю статтю КК приміткою, яка б розкривала поняття «акт судової влади»²¹.

Однак поняття «акт», як зазначає сама Н. Д. Квасневська, може означати і дію, і їх сукупність²². Водночас у ст. 375 КК України йдеться (має йтися і надалі) про вид процесуального документа, що постановляється судом і породжує (здатний породити) юридичні наслідки у разі набрання ним законної сили. Отже, слід погодитися з тим, що в цьому разі доречніше використовувати таке поняття, як судове рішення, що використовується у процесуальних галузях права для узагальненого позначення всіх видів процесуальних документів, які постановляються судами під час здійснення судочинства. Зокрема, термін «судове рішення» (стосовно всіх видів актів, що приймаються судом) використовується у ст. 369 КПК України «Види судових рішень» і ст. 208 ЦПК України з однойменною назвою.

В. М. Єднак також зазначає, що предмет злочину, передбаченого ст. 375 КК України, доцільно позначати узагальненим терміном «судове рішення», до якого потрібно відносити: вирок (виправдувальний або обвинувальний), ухвалу судді (суду), ухвалу слідчого судді (у кримінальному провадженні); рішення, заочне рішення, судовий наказ, ухвалу, постанову суду (у

---

²¹ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 71–72.

²² *Примітка.* У цьому сенсі викликає інтерес § 339 КК ФРН «Винесення неправосудного вироку або рішення», який визнає злочином не лише прийняття рішення у справі на користь або на шкоду однієї процесуальної сторони, а і неправосудне ведення справи суддею, іншою посадовою особою чи третейським суддею.

цивільному судочинстві); рішення та ухвали суду (у господарському судочинстві); постанову та ухвалу суду (в адміністративному судочинстві); постанову (у провадженні про адміністративне правопорушення); висновки та рішення (у провадженні КСУ)²³. За використання в удосконаленій ст. 375 КК України формулювання «рішення суду» висловлюються О. М. Овчаренко та О. М. Лемешко, слушно стверджуючи, що воно є найбільш загальним та охоплює всі можливі процесуальні рішення суду²⁴.

Отже, для того, щоб охопити розглядуваною кримінально-правовою заборонаю всі види судових рішень, назву ст. 375 КК України варто сформулювати таким чином: «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного судового рішення». Водночас заслуговує на підтримку позиція законодавця, який в диспозиції ч. 1 чинної редакції вказаної статті КК перераховує (хоч і не повно, про що говорилося вище) види судових рішень, що є предметом злочину, передбаченого цією кримінально-правовою нормою.

При визначенні предмета досліджуваного злочину серед науковців доволі поширеною є позиція, відповідно до якої неправосудне рішення – це лише той незаконний і необґрунтований процесуальний акт, яким справа вирішується по суті²⁵. Так, Н. Д. Квасневська зазначає, що не тягне за собою кримінальну відповідальність постановлення завідомо неправосудного рішення, що не вирішує справу по суті (необґрунтована відмова викликати свідка, призначити проведення експертизи, здійснити закритий розгляд справи тощо)²⁶. Подібну точку зору висловлює Н. Р. Ємеєва, на переконання якої судові акти, що вирі-

---

²³ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 8.

²⁴ Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. – С. 35.

²⁵ *Примітка.* Так само вирішувалось це питання у період чинності ст. 176 КК України 1960 р. (див., наприклад: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. – К. : Юрінком, 1997. – С. 621; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 603; Кримінальне право. Особлива частина : підручник / Александров Ю. В., Антипов Ю. В., Володько М. В. та ін. / відп. ред. Шахун В. І. – К. : НАВСУ-«Правові джерела», 1998. – С. 464). Аналогічна думка висловлювалась у коментарі до ст. 111 КК УСРР 1922 р., яка визнавала злочином постановлення суддею із корисливих або інших особистих мотивів неправосудного вироку (див.: Уголовный кодекс советских республик. Текст и постановительный комментарий под ред. С. Канарского. – 2-е изд. – К. : Гос. изд-во Украины, 1925. – С. 250).

²⁶ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 74.

шують питання лише організаційного характеру, не торкаються суті справи і не утискають прав і законних інтересів учасників процесу (наприклад, рішення про порядок ведення судового засідання або допиту свідків), не є предметом злочину, караного за ст. 305 КК РФ²⁷ (аналог ст. 375 КК України).

О. М. Овчаренко та О. М. Лемешко уточнюють, що ст. 375 КК України повинна стосуватись як рішень суду по суті справи, так і тих рішень, які приймаються на досудових стадіях провадження у кримінальній справі і пов'язані з обмеженням особистої свободи осіб. Організаційно-розпорядчі ж акти суду не є предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Сказано стосується й актів суду, що не підлягають оскарженню. Ставиться і питання, наскільки доречним є кримінальне переслідування судді за постановлення, наприклад, завідомо неправосудної ухвали про залишення позовної заяви без руху, якщо існують процесуальні механізми (ст. 121 ЦПК України) впливу на цю ситуацію²⁸.

Ще одна наукова позиція полягає в тому, що кримінальна відповідальність за постановлення завідомо неправосудного судового акта настає не лише, якщо останній вирішує справу по суті, а й у випадку, коли постановлення такого судового акта спричинило тяжкі наслідки або було вчинено з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах (наприклад, постановлення завідомо неправосудної ухвали про зупинення провадження у справі з продовженням дії заходів забезпечення позову, що може істотно порушувати права відповідача). У такому разі вчинене пропонується кваліфікувати за ч. 2 ст. 375 КК України²⁹. Очевидно, що з урахуванням чинної редакції ст. 375 КК

---

²⁷ Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Емеева Нелли Рашидовна ; Ин-т экономики, управления и права. – Казань, 2005. – С. 68.

²⁸ Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. – С. 35–36, 38.

²⁹ Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / С. Є. Дідик ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – С. 127–131; Дідик С. Є. Протидія службовим злочинам у сфері правосуддя, що вчиняються суддею (кримінально-правовий аспект) / С. Є. Дідик // Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми). – К. : Наук. думка, 2014. – С. 236; Польовий О. Л. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. Л. Польовий ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – К., 2014. – С. 11.

України в цьому контексті мала б фігурувати і мета перешкоджання законній професійній діяльності журналіста як ще одна кваліфікуюча ознака розгляданого злочину.

Із викладеною позицією погодитись складно. У ч. 2 ст. 375 КК України передбачено кваліфікований склад постановлення завідомо неправосудного судового рішення, і зміст ознак об'єктивної сторони (в нашому випадку – діяння) у ньому має бути таким самим, як і в основному складі злочину (ч. 1 ст. 375 КК України). Крім цього, на наш погляд, слід виходити не з того, чи вирішує певне судове рішення справу по суті, а з того, чи заподіює (здатне заподіяти) постановлення такого судового рішення істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. У наведеному прикладі (постановлення завідомо неправосудної ухвали про зупинення провадження у справі з продовженням дії заходів забезпечення позову, що може істотно порушувати права відповідача) діяння є суспільно небезпечним, у зв'язку з чим є підстави кваліфікувати його за ч. 1 ст. 375 КК України.

Зі змісту цієї кримінально-правової норми не випливає, що предметом передбаченого нею злочину є лише те судове рішення, яким справа вирішується по суті: формально (буквально) у цій кримінально-правовій нормі говориться про постановлення будь-якого завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Оскільки жодних застережень тут не зроблено, це не обов'язково має бути судове рішення, яким справа вирішується по суті³⁰. Звичайно, можна дискутувати з приводу того, наскільки вираженою (доцільною) є така позиція вітчизняного законодавця, але вона виражена доволі чітко, і (треба так розуміти) саме з цього виходили укладачі проекту постанови. Цікаво, що при опрацюванні останнього Інститут держави і права імені

---

³⁰ *Примітка.* Для порівняння: у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн безпосередньо встановлено відповідальність суддів за постановлення судових рішень, які, хоч і не вирішують справу по суті, є вирішальними для подальшого її розгляду. Наприклад, у ст. 449 КК Іспанії передбачено відповідальність судді, магістрата або секретаря суду, винуватих у злісній відстрочці відправлення правосуддя. Стаття 509 цього Кодексу визнає злочином поведінку судді (члена суду), який за наявності законних підстав для зупинення провадження продовжить його, не чекаючи вирішення цього питання.

В. М. Корецького НАН України підтримав позицію, відображену в п. 2 проекту постанови, з огляду на відсутність кримінально-правових підстав для звуження предмета відповідного злочину.

При вирішенні цього питання слід брати до уваги і ту обставину, що судова влада виконує, крім основної функції – відправлення правосуддя, інші функції, у т. ч. судовий контроль за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу, офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення, обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян України³¹. Законність та обґрунтованість прийняття судами рішень (процесуальних актів) при здійсненні відповідних функцій у межах відповідного виду судочинства (кримінального, цивільного, адміністративного, господарського, конституційного) також охороняються за допомогою ст. 375 КК України. Тому і з цієї точки зору не можна стверджувати, що рішення суду, якими справа не вирішується по суті, не є предметом розглядуваного злочину.

Повторимо, що в цьому разі, на нашу думку, слід виходити з того, чи заподіяло завідоме постановлення відповідного судового рішення істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам. Цілком очевидно, що така шкода може заподіюватись і внаслідок постановлення процесуального акта, яким справа не вирішується по суті (сказане стосується, наприклад, постановлення судових рішень, які визначають подальший хід справи). Як слушно зауважує П. П. Андрушко, при кваліфікації діяння за ст. 375 КК України необхідно встановити, що вчинене правопорушення є суспільно небезпечним у кримінально-правовому розумінні, не є малозначним і вчинене за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння. Не дивлячись на формальний характер складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, питання про визнання судового рішення неправосудним має вирішуватись з ураху-

---

³¹ Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник / В. В. Кравченко. – Вид. 4-те, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2006. – С. 350.

ванням, зокрема, ч. 2 ст. 11 КК України – досягло чи ні постановлення судового рішення суспільної небезпеки в кримінально-правовому значенні³².

Предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, навряд чи повинна визнаватись окрема ухвала суду³³. Адже постановлення такого роду судових рішень немає підстав визнавати суспільно небезпечним діянням (ч. 2 ст. 11 КК України)³⁴. До речі, за невжиття заходів щодо окремої ухвали суду наразі передбачено не кримінальну, а адміністративну відповідальність (ст. 185-6 КУпАП). De lege ferenda у диспозиції ч. 1 ст. 375 КК після перерахування видів судових рішень доцільно зробити негативне застереження «(крім окремої ухвали суду)». Водночас ухвали суду про відмову у відкритті провадження у справі, а так само ухвали про зупинення провадження у справі, коли при цьому вжито заходів для забезпечення позову, за наявності підстав мають визнаватись предметом аналізованого злочину при тому, що вони не є судовими рішеннями, якими справа вирішується по суті. Виходимо з того, що постановлення таких процесуальних актів означає порушення права особи на справедливий суд.

Судова практика також рухається шляхом визнання предметом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, не лише тих судових рішень, якими справа вирішується по суті.

Так, вироком Кременчуцького районного суду Полтавської області від 26 червня 2013 р., зокрема, за ч. 2 ст. 375 КК України було засуджено суддю Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області. Встановле-

---

³² Андрушко П. Науковий висновок (доповнений) по запиту адвоката Павленка М. В. щодо правильності і обґрунтованості кримінально-правової кваліфікації органом досудового розслідування дій Волкової С. Я. за ст. 375 КК України (продовження) // Юрид. вісн. України (Інформаційно-правовий банк). – 2015. – № 28. – 18–24 лип.; Андрушко П. Доктринальне і правозастосовне тлумачення норми, сформульованої у ст. 375 КК України. – С. 94, 103.

³³ *Примітка.* Відповідно до ч. 1 ст. 211 ЦПК України суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження окремої ухвали повинно бути повідомлено суд, який постановив окрему ухвалу. Останню може бути оскаржено особами, інтересів яких вона стосується.

³⁴ *Примітка.* Докладніше про проблеми малозначності в кримінальному праві та можливі шляхи їх розв'язання див., наприклад: Дудоров О. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону / О. Дудоров, Є. Письменський // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 7. – С. 6–7; 2016. – № 8. – С. 7–8.

но, що цей суддя не лише постановив завідомо неправосудне рішення про визнання дійсним договору купівлі-продажу будинку з надвірними будівлями і про визнання за певною особою права власності на вказаний будинок, а і склав завідомо неправдиву ухвалу про роз'яснення раніше виданого ним неправосудного рішення. Вказана ухвала визнана неправосудною, оскільки постановлена з порушенням передбаченого ЦПК України порядку прийняття суддею ухвали та без повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог, і заперечень, підтверджених доказами³⁵.

З урахуванням викладеного виваженою видається позиція О. С. Гореліка, який виділяє (конкретизує) види судових рішень, що можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 305 КК РФ. Це: 1) судові акти, якими завершується розгляд справи в суді будь-якої інстанції (вирок у кримінальній справі, рішення у цивільній справі, постанова у справі про адміністративне правопорушення тощо) або робиться висновок про винуватість (невинуватість) особи в кримінальній справі; 2) рішення, які, хоч і не завершують розгляд справи, торкаються основних прав і свобод людини, зокрема, гарантованого судового захисту прав і свобод; 3) рішення, що приймаються під час попереднього слухання у кримінальній справі, якщо вони визначають подальше вирішення справи по суті (наприклад, про виключення доказів); 4) акти, що виносяться судом, які підлягають розгляду при виконанні вироку (наприклад, про заміну одного виду покарання іншим, умовно-дострокове звільнення); 5) судові акти, що обмежують доступ до правосуддя (зокрема, постанови у кримінальних справах, винесені по скаргах на рішення органів розслідування або прокурора); 6) ухвали суду у цивільних справах, якщо ці акти, хоч і не вирішують справу по суті, перешкоджають подальшому руху справи (це стосується закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду)³⁶.

---

³⁵ Справа № 1614/2538/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49349370>. – Заголовок з екрану.

³⁶ Горелік А. С. Преступления против правосудия / А. С. Горелік, Л. В. Лобанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – С. 231–233.

Підсумовуючи викладене вище щодо видів судових рішень як предмета аналізованого злочину, відзначимо, що вказівка в п. 2 проекту постанови не лише на ті судові рішення, якими завершується по суті розгляд справ, а і на будь-які судові рішення, пов'язані з розглядом відповідних справ у судах, а так само на ухвали слідчих суддів³⁷, загалом заслуговує на підтримку³⁸. Разом із тим варто наголосити на необхідності з'ясування питання, чи заподіяло постановлення певного завідомо неправосудного судового рішення істотну шкоду охоронюваному законом суспільним відносинам і, відповідно, про можливість застосування у конкретному випадку неправосуддя ч. 2 ст. 11 КК України.

У пункті 3 проекту постанови пропонується роз'яснити, що для встановлення наявності в діянні особи ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК, не вимагається, щоб судові рішення, у завідомому постановленні якого підозрюється (обвинувачується) особа, було скасоване чи змінене судом вищого рівня. Водночас у цьому пункті проекту під підзаголовком «варіант» можна прочитати протилежне: зазначений висновок не відповідає положенням Конституції України щодо презумпції законної сили не скасованого судового рішення, а тому кримінальна відповідальність може наставати лише в разі скасування судового рішення. Думки представників суддівського корпусу, як і думки науковців, із поставленого питання застосування ст. 375 КК України розділились³⁹.

Щодо згаданої у проекті постанови презумпції законної сили не скасованого судового рішення, то відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні (а оцінка законності судових рішень є формою реалізації пра-

---

³⁷ *Примітка.* Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України до повноважень слідчого судді належить здійснення в порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

³⁸ *Примітка.* За результатами опрацювання проекту постанови було вирішено, що зауваження стосовно невизнання предметом розглядуваного злочину так званих проміжних судових рішень не ґрунтуються на положеннях ст. 375 КК України.

³⁹ Что думают судьи о статье 375 КК Украины «Постановление судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://protokol.com.ua/ua/chto_dumayut_sudi_o_state_375_kk_ukraini_postanovlenie_sudyoy_\(sudyami\)_zavedom_o_npravosudnogo_prigovora_resheniya_opredeleniya_ili_postanovleniya](http://protokol.com.ua/ua/chto_dumayut_sudi_o_state_375_kk_ukraini_postanovlenie_sudyoy_(sudyami)_zavedom_o_npravosudnogo_prigovora_resheniya_opredeleniya_ili_postanovleniya). – Заголовок з екрану.

восуддя) здійснюється виключно судами, привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається, а судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій території України. Відповідно до ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. У розвиток цих приписів у нормах процесуального законодавства України закріплено положення про те, що обставини, встановлені судовим рішенням, яке набрало законної сили, вважаються встановленими і не підлягають доказуванню.

У пункті 10 постанови Пленуму ВСУ «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 р. № 8 роз'яснюється, що рішення суду вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку. Виключне право перевіряти законність та обґрунтованість судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством; органи, які вирішують питання про дисциплінарну відповідальність та відповідальність за порушення присяги судді, не наділені законом повноваженнями оцінювати законність судового рішення⁴⁰. ВСУ послідовно наполягає на тому, що судові рішення є законним і обов'язковим для виконання, доки воно не скасоване в порядку, передбаченому процесуальним законом. При розгляді заяви про вчинення суддею злочину, передбаченого ст. 375 КК України, це слід враховувати уповноваженій особі при внесенні відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань. Підставою для відкриття кримінального провадження за

---

⁴⁰ Примітка. Натомість М. В. Галабала наводить цікаві аргументи на користь того, що органи, уповноважені законом на розгляд справ про притягнення судді до юридичної відповідальності, мають право надавати оцінку законності та обґрунтованості судових рішень – навіть якщо ці рішення не були скасовані або змінені (див.: Галабала М. Відповідальність судді за не скасоване рішення: *pro et contra* / М. Галабала // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 10. – С. 5).

ст. 375 КК України визнається скасування оскаржуваного судового акта апеляційною чи касаційною інстанцією⁴¹.

Таким чином, навіть у тому разі, коли судові рішення фактично є неправосудним, воно підлягає виконанню.

Із урахуванням наведеного у період дії попереднього КПК України зазвичай наголошувалося на необхідності до порушення кримінальної справи за ст. 375 КК України отримати рішення апеляційного чи касаційного суду про скасування вироку, рішення, ухвали або постанови, що є предметом злочину, передбаченого цією статтею. Вказувалось і на бажаність того, щоб таке рішення містило висновок про неправосудний характер скасованого судового акта. Водночас відзначалась можливість порушення кримінальної справи стосовно судді без скасування неправосудного рішення за наявності достатніх даних про вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК України, а саме прямих доказів, що викривають суддю (наявність пояснень учасників судового процесу про явну фальсифікацію рішення, підроблення документів тощо)⁴².

Отже, суть викладеної позиції полягає в тому, що неправосудність судового рішення як предмета аналізованого злочину має бути встановлена, так би мовити, попередньо – рішенням суду відповідної інстанції, який скасував чи змінив це судові рішення⁴³. Навіть у разі очевидного порушення суддею норм матеріального чи процесуального права при постановленні рішення, якщо суди апеляційної та касаційної інстанції підтримали це судові рішення, кримінальне провадження на підставі ст. 375 КК України здійснюватися не може, виходячи з положень Конституції України та чинного процесуального законо-

---

⁴¹ Висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства, від 1 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ua/pochatok_kriminalnogo_provadgennya_stosovno_suddiv_yake_pov_yazane_iz_zdiysnenniam_nimi_sudochinstva. – Заголовок з екрану.

⁴² Методичні рекомендації щодо особливостей початкового етапу провадження у кримінальних справах за фактами постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудних вироків, рішень, ухвал або постанов (ст. 375 КК України). – К., 2008. – 42 с.

⁴³ Бриллиантов А. В. Настольная книга судьи: преступления против правосудия / А. В. Бриллиантов, Н. Р. Косевич. – М. : Велби, Проспект, 2008. – С. 393; Горелик А. С. Преступления против правосудия. – С. 235; Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 126–130.

давства. «Відкриваючи кримінальні провадження щодо суддів за ст. 375 КК України у випадках, коли судові рішення в установленому законом порядку не переглядалися або переглядалися та не скасовані, органи прокуратури, ставлячи під сумнів такі судові рішення, які набули чинності, фактично привласнюють функції судів, що є порушенням Конституції України»⁴⁴.

У подібному руслі висловлюється В. М. Єднак, який, розкриваючи зміст «неправосудності» як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, пише, що неправосудність вироку, рішення, ухвали або постанови має бути доведена ухваленням відповідного рішення вищестоящою інстанцією, тобто рішення має бути переглянуте апеляційним або касаційним судом, ВСУ або за нововиявленими обставинами. Водночас він зазначає, що це не стосується ухвалення так званих строкових ухвал у кримінальному провадженні: їх неправосудність може бути доведена матеріалами досудового розслідування, оскільки в КПК України не передбачається можливість їх оскарження⁴⁵.

На думку інших вітчизняних дослідників⁴⁶ не можна погодитися з тим, що факт скасування судового рішення рішенням суду вищої інстанції чи зміна судового рішення, вказуючи на неправосудність останнього, є обов'язковою умовою застосування ст. 375 КК. Тим більше, що неправосудним може виявитися рішення вищої судової інстанції. Із приводу винятку, сформульованого В. М. Єднаком, вважаємо за доцільне навести висловлювання П. П. Андрушка про те, що визнання обов'язковою умовою кримінальної відповідальності судді за постановлення завідомо неправосудного рішення факту скасування цього рішення породжує питання, як бути із судовими рішеннями, які відповідно до процесуального законодавства (зокрема, КПК

---

⁴⁴ Сімоненко В. Погрози суддям нищать справедливість / В. Сімоненко // Голос України. – 2015. – № 48. – 18 берез.

⁴⁵ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 4–5.

⁴⁶ Погорецький М. Кримінальна відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення (ст. 375 КК України) / М. Погорецький // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 22. – 6–12 черв.; Овчаренко О. М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження : монографія. – С. 357, 360.

України) не підлягають оскарженню. Ким у цьому разі визнаватиметься факт неправосудності судового рішення?⁴⁷. Згаданий учений вважає, що за відсутності рішення вищого суду, яким скасоване постановлене суддею рішення, останнє може оцінюватись органом досудового слідства і судом на предмет його неправосудності – якщо таке рішення не було або об'єктивно не могло бути предметом розгляду апеляційної чи касаційної судової інстанції (зокрема, смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи, які могли подати апеляцію чи касаційну скаргу; відмова особи від оскарження незаконного рішення; рішення, що не підлягають оскарженню)⁴⁸.

У зауваженнях НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ на проект постанови було запропоновано в п. 3 цього документа вказати на те, що момент закінчення злочину, передбаченого ст. 375 КК України, не пов'язаний із необхідністю скасування чи зміною судового акта судом вищого рівня. Скасування чи зміна судового акта може свідчити про як його неправосудність, так і неправильність (помилковість); остання виключає умисел як форму вини, встановлення якої є необхідним для кваліфікації вчиненого за ст. 375 КК України⁴⁹.

Подібним чином розмірковує і М. І. Хавронюк, на думку якого, для визнання судового рішення неправосудним необхідно, щоб його неправосудність була підтверджена вищестоящою судовою інстанцією, адже судове рішення може бути скасовано в порядку, передбаченому процесуальним законом. Якщо ж йдеться про остаточне судове рішення, то про його правосудність чи неправосудність можна говорити на підставі встановлених фактів

---

⁴⁷ Андрушко П. Науковий висновок (доповнений) по запиту адвоката Павленка М. В. щодо правильності і обґрунтованості кримінально-правової кваліфікації органом досудового розслідування дій Волкової С. Я. за ст. 375 КК України (продовження) / П. Андрушко // Юрид. вісн. України (Інформаційно-правовий банк). – 2015. – № 28. – 18–24 лип.

⁴⁸ Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК) / П. П. Андрушко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2014. – № 8. – С. 44–45.

⁴⁹ Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (проект із зауваженнями і пропозиціями). – К. : ВССУ, 2015. – С. 6.

того, що воно було прийнято, наприклад, під впливом втручання в діяльність судді, погрози чи насильства щодо судді або у зв'язку з одержанням суддею хабара за винесення цього рішення. Остаточними судовими рішеннями є, наприклад: судові рішення судів першої інстанції, які за законом не підлягають перегляду в апеляційному чи касаційному порядку, або апеляційних судів, які не підлягають перегляду в касаційному порядку; рішення касаційних судів; рішення ВСУ⁵⁰.

До речі, якщо відповідальність за ст. 375 КК може наставати лише у випадку скасування чи зміни судового рішення у встановленому порядку, постає питання, як тоді в кримінально-правовому сенсі реагувати на постановлення завідомо неправосудного рішення КСУ при тому, що в п. 2 проекту постанови серед предметів злочину, передбаченого ст. 375 КК, фігурують (і ми підтримуємо цей підхід, про що йшлося вище) у т. ч. рішення КСУ, які оскарженню не підлягають. Останнє, до речі, стосується і рішень ВСУ.

Найбільш системно аргументи на користь положення про те, що відповідальність за ст. 375 КК України має наставати незалежно від того, чи скасоване (змінене) неправосудне судове рішення, виклав В. О. Навроцький. Зокрема, він зазначив, що: 1) існує значна кількість судових рішень, щодо яких не передбачено процесуальний порядок їх скасування (зміни), і виведення їх з-під дії ст. 375 КК України буде необґрунтованим; 2) скасування (зміна) судових рішень обумовлена волевиявленням учасників процесу, а відсутність такого волевиявлення означає, що судові рішення (навіть абсурдне) не буде скасоване (змінене), а це веде до безкарності суддів; 3) скасування і зміна судових рішень обмежені певними часовими рамками, і залежність можливості дотримання цих рамок від поведінки судді створює перешкоди для притягнення його до відповідальності за ст. 375 КК України; 4) скасування і зміна судових рішень обумовлені іншими судовими рішеннями, окремі з яких, у

---

⁵⁰ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / за ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – С. 801.

свою чергу, можуть бути завідомо неправосудними; 5) визнання в Україні пріоритету рішень ЄСПЛ означає, що наявність законної сили у судового рішення не виключає можливості визнання його неправосудним; 6) презумпція правомірності судового рішення належить до числа спростовних, і відкриття кримінального провадження за ст. 375 КК України є правовим засобом перевірки такої презумпції; 7) факт скасування (зміни) судового рішення є лише одним із доказів завідомої неправосудності судового рішення, і не можна визначати поняття ознаки складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, залежно від того, у який спосіб доведена її наявність⁵¹.

Два останні аргументи видаються достатніми для спростування позиції (певною мірою компромісної) колишнього очільника ВСУ В. Т. Маляренка, висловленої ним під час роботи над проектом постанови. Йдеться про те, що скасування і зміна судового рішення не потрібні для застосування ст. 375 КК України, якщо мають місце очевидні порушення закону (наприклад, покарання призначено з перевищенням верхньої межі санкції, накладено арешт на майно за відсутності цивільного позову і можливої конфіскації майна). Водночас стверджується, що не можна обійтись без скасування судового рішення чи його зміни, якщо потрібно оцінювати докази, і очевидної неправосудності немає. Проте, на нашу думку, ніхто не заважає встановити і довести «неочевидну» неправосудність у межах кримінального провадження, відкритого за ознаками злочину, передбаченого ст. 375 КК України.

Звернемось до ст. 459 КПК України, яка передбачає підстави для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, за нововиявленими обставинами. Однією з таких обставин названо зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження. Причому ця обставина (а вона, на наш погляд, безпосередньо стосується проблематики постановлення завідомо неправосудного судового рішення) повинна бути вста-

---

⁵¹ Навроцький В. О. З професорської шухляди. – С. 399–402.

новлена вироком суду, що набрав законної сили, а при неможливості ухвалення вироку – підтверджена матеріалами розслідування (ч. 3 ст. 459 КПК).

Оцінюючи подібні положення ст. 400-5 попереднього КПК України, науковці зауважували таке: «... якщо умовою притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України визнати обов'язкове скасування судового рішення вищестоящим судом, то отримаємо замкнене коло, оскільки органи досудового розслідування не зможуть порушити кримінальну справу за ст. 375 КК навіть за наявності приводів і підстав до того... А без винесення вироку суду не можна порушувати питання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами»⁵².

Фактично про те саме йдеться у зауваженнях Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України на проект постанови: механізмом, який уможлиблює втрату законної сили неправосудним судовим рішенням, є перегляд справи за нововиявленими обставинами, що, своєю чергою, може бути реалізовано лише за умови встановлення факту зловживання судді в порядку кримінального провадження за ст. 375 КК України. Таким чином, сприйняття позиції, згідно з якою лише скасовані судові рішення є предметом злочину, передбаченого цією статтею КК, не відповідало б системному підходу до кримінально-правової охорони порядку відносин між людьми, який порушується прийняттям завідомо неправосудних судових рішень⁵³.

Окремі автори пишуть про відсутність у розпорядженні держави дієвого механізму виявлення незаконно ухвалених рішень конкретними суддями, констатуючи те, що чинний порядок перевірки судових актів не сприяє про-

---

⁵² Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко // Вісн. Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 47–48.

⁵³ Зауваження Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України на проект постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». – К., 2015. – С. 4.

тидії суддівському свавілля⁵⁴. Схожу думку висловлює і Голова ВСУ Я. М. Романюк: «...процесуальні закони не передбачають можливості проведення перевірок судових рішень, якщо сторони їх не оскаржують. Немає механізму перегляду таких рішень інакше, ніж за заявою чи скаргю самих учасників справи... суддя не понесе жодного покарання за свої дії, адже не скасоване судове рішення залишається формально законним»⁵⁵.

То чи варто за таких обставин застосування ст. 375 КК України і кримінально-правову протидію неправосуддю ставити в залежність від недолугості процесуального законодавства? Питання, на наш погляд, риторичне.

З огляду на викладені вище підходи і те, що КПК України дозволяє підтверджувати зловживання судді (суду) матеріалами розслідування, а також з урахуванням пріоритету матеріального кримінального права при вирішенні питання про наявність у діях особи ознак складу злочину, ми пропонуємо п. 3 проекту постанови викласти в такій редакції: «Для наявності складу злочину, передбаченого статтею 375 КК України, не вимагається, щоб завідомо неправосудне судове рішення, постановлене суддею (суддями), було скасоване чи змінене судом у встановленому законодавством порядку. При цьому судове рішення має бути остаточним – таким, що набрало законної сили».

Зрозуміло, що і викладені формулювання при бажанні можуть розцінюватись як такі, що суперечать Конституції України, – як втручання у діяльність суду. Необхідно звернути увагу і на той факт, що поширена останнім часом ганебна і водночас така, що формально не суперечить вимогам КПК України, практика відкриття кримінальних проваджень і внесення у Єдиний державний реєстр досудових розслідувань відомостей про вчинення злочинів, передбачених ст. 375 КК України, у випадках незадоволення однією зі сторін судового

---

⁵⁴ Дідик С. Є. Протидія службовим злочинам у сфері правосуддя, що вчиняються суддею (кримінально-правовий аспект). – С. 234; Сіренко В. Про невідворотність покарання суддів за незаконні рішення / В. Сіренко // Голос України. – 2013. – № 166. – 7 верес.

⁵⁵ Ярослав Романюк: «Судова реформа має проводитися не для політичного піару» // Юрид. вісн. України. – 2016. – № 13. – С. 5.

розгляду справи постановленим у ньому рішенням⁵⁶ із, як правило, нікчемними врешті-решт результатами кримінально-правового реагування на поведінку суддів є правозастосовною проблемою, яка, на нашу думку, безпосередньо не стосується якості кримінального закону – ст. 375 КК України.

Ведучи мову про момент закінчення злочину, передбаченого вказаною статтею КК, відзначимо, що пануючою в юридичній літературі є точка зору, згідно з якою таким моментом слід вважати проголошення судового рішення⁵⁷. Про це зазначає, наприклад, Н. Д. Квасневська, яка водночас звертає увагу на те, що поетапність постановлення акта судової влади (у процесуальному законодавстві визначено такі етапи постановлення судового рішення, як: складання тексту акта в нарадчій кімнаті, голосування суддями у разі колегіального розгляду справи, підпис документа суддею (суддями), публічне проголошення іменем України) породжує дискусію щодо можливості замаху на злочин, передбачений ст. 375 КК України. Зазначена поетапність указує на можливість такого замаху у виді складання тексту, підписання рішення або проголошення вступної та мотивувальної частин судового рішення. Увага акцентується на тому, що моментом закінчення аналізованого злочину слід вважати проголошення суддею саме резолютивної частини судового акта⁵⁸. Н. Р. Ємеєва, підтримуючи викладену позицію (щодо ст. 305 КК РФ), вважає, що вона базується на тлумаченні положень процесуального законодавства, відповідно до яких до проголошення підписаного суддею судового рішення до нього можуть вноситися виправлення⁵⁹. С. Є. Дідик, обґрунтовуючи па-

---

⁵⁶ Что думают судьи о статье 375 КК Украины «Постановление судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://protokol.com.ua/ua/chto_dumayut_sudji_o_state_375_kk_ukraini_postanovlenie_sudyoy_\(sudyami\)_zavedomo_o_npravosudnogo_prigovora_resheniya_opredeleniya_ili_postanovleniya](http://protokol.com.ua/ua/chto_dumayut_sudji_o_state_375_kk_ukraini_postanovlenie_sudyoy_(sudyami)_zavedomo_o_npravosudnogo_prigovora_resheniya_opredeleniya_ili_postanovleniya). – Заголовок з екрану.

⁵⁷ Злочини проти правосуддя : навч. посіб. – С. 29; Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. – С. 38; Дідик С. Є. Протидія службовим злочинам у сфері правосуддя, що вчиняються суддею (кримінально-правовий аспект). – С. 232; Навроцький В. О. З професорської шухляди. – С. 402–403.

⁵⁸ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 82–83, 164.

⁵⁹ Ємеєва Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 71–72.

нуючий підхід із питання про момент закінчення аналізованого злочину, посилається на норми КАС України, КПК України, ЦПК України і ГПК України, з яких випливає, що вирок, рішення, ухвала або постанова суду вважаються постановленими лише після їх проголошення (доведення до учасників процесу, оприлюднення)⁶⁰.

Цю позицію наразі займає і ВСУ⁶¹. Так, у мотивувальних частинах ухвали від 20 листопада 2014 р. (справа № 5-24кс14) і постанови від 18 червня 2015 р. (справа № 5-56кс15), винесених Судовою палатою у кримінальних справах ВСУ, зазначається, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 375 КК України, полягає лише в активній поведінці особи – дії. Вказане посягання є злочином із формальним складом, оскільки вичерпується фактом постановлення неправосудного судового акта і припускає: а) складання відповідного процесуального документа; б) підписання його суддею (суддями); в) проголошення судового акта (доведення його змісту до відома учасників процесу). Злочин визнається закінченим із моменту проголошення постановленого судового акта незалежно від часу набуття законної сили та спричинених наслідків.

Із викладеного випливає, що злочин, передбачений ст. 375 КК України, за загальним правилом, повинен визнаватись закінченим із моменту проголошення постановленого судового акта (точніше – його резолютивної частини⁶²) незалежно від часу набрання законної сили і настання суспільно небез-

---

⁶⁰ Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 124–125; Дідик С. Є. Протидія службовим злочинам у сфері правосуддя, що вчиняються суддею (кримінально-правовий аспект). – С. 231–232.

⁶¹ *Примітка.* Нагадаємо, що відповідно до ч. 1 ст. 458 КПК України висновок ВСУ щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання), є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із судовим рішенням ВСУ.

⁶² *Примітка.* Так, якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують всі судді. Повний текст ухвали повинен бути складений не пізніше п'яти діб з дня оголошення резолютивної частини і оголошений учасникам судового провадження (ч. 2 ст. 376 КПК України).

печних наслідків, які спричинені. За наявності тяжких наслідків учинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 375 КК України. Якщо постановлення завідомо неправосудного судового рішення з причин, які не залежали від волі винного, припинене на етапах складання судового рішення, його підписання, публічного проголошення судового рішення, але до виголошення його резолютивної частини, діяння має розцінюватись як замах на злочин, передбачений ст. 375 КК України. У таких випадках можлива добровільна відмова від доведення цього злочину до кінця.

Аналізуючи склад злочину, передбаченого ст. 375 КК України, М. І. Хавронюк зазначає, що поняттям постановлення судового рішення охоплюються його складання, підписання та (або) проголошення і доведення його змісту до відома учасників процесу. В одних випадках суб'єкт цього злочину може власноруч скласти, підписати неправосудне судове рішення та проголосити його, у других – підписати і проголосити складене іншими особами неправосудне судове рішення, у третіх – лише проголосити складене та підписане іншими особами неправосудне судове рішення або проголосити судове рішення, яке взагалі не складалось⁶³. Висловивши припущення про те, що в цьому разі йдеться про випадки колегіального прийняття судових рішень, П. П. Андрушко, зауважує, що М. І. Хавронюк не конкретизує, в чому виражаються дії інших суддів у другому і третьому випадках⁶⁴.

Як бачимо, і позиція М. І. Хавронюка, і зауваження П. П. Андрушка щодо неї не виходять за межі традиційного (пануючого) підходу до моменту закінчення постановлення завідомо неправосудного судового рішення.

У цивільному судочинстві у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного судового рішення може бути відкладено на строк не більше п'яти днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Рішення суду, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи (ч. 3 ст. 209 ЦПК України).

⁶³ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник. – С. 801.

⁶⁴ Андрушко П. Доктринальне і правозастосовне тлумачення норми, сформульованої у ст. 375 КК України. – С. 116.

Разом із тим при визначенні цього моменту слід брати до уваги і ту обставину, що ст. 406 КПК України передбачає порядок здійснення письмового апеляційного провадження. У цьому разі суд апеляційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності. Якщо здійснювалось письмове апеляційне провадження, копія судового рішення апеляційної інстанції надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів з дня його підписання. Як бачимо, у цьому випадку відсутній як такий етап проголошення судового рішення.

Цивільне судочинство також передбачає можливість постановлення судового рішення (а саме судового наказу) без його подальшого проголошення, і ця обставина має враховуватися при розкритті кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Так, у разі прийняття судом ухвали про відкриття наказного провадження суд у триденний строк з моменту її постановлення видає судовий наказ по суті заявлених вимог (ч. 1 ст. 102 ЦПК України). Видача судового наказу проводиться без судового засідання і виклику стягувача та боржника для заслуховування їх пояснень (ч. 2 ст. 102 ЦПК України). Судовий наказ складається і підписується суддею у двох примірниках, один з яких залишається у справі, а другий скріплюється печаткою суду і видається стягувачу після набрання ним законної сили (ч. 3 ст. 103 ЦПК України). Після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію боржникові рекомендованим листом із повідомленням (ч. 1 ст. 104 ЦПК України). Отже, у цьому разі злочин, передбачений ст. 375 КК України, має визнаватись закінченим із моменту видачі завідомо неправосудного судового наказу, тобто підписання наказу суддею і долучення його до матеріалів справи.

Таким чином, у випадках, передбачених процесуальним законодавством, розглядуваний злочин слід визнавати закінченим із моменту підписання завідомо неправосудного судового рішення, і це є винятком із загального

правила про проголошення завідомо неправосудного судового рішення (його резолютивної частини) як момент закінчення злочину, передбаченого ст. 375 КК України. До речі, у зауваженнях Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України на проект постанови обґрунтованість підходу, згідно з яким підписання, а не проголошення судового рішення має визнаватись моментом закінчення досліджуваного злочину, пов'язується саме з тим, що процесуальне законодавство все частіше передбачає можливість заочного розгляду справи, письмового провадження тощо, за яких судові рішення не проголошуються⁶⁵.

У житті трапляються випадки, коли суддя складає і підписує завідомо неправосудне судове рішення, проте його не проголошує, оскільки судові засідання він взагалі не проводив або ж це засідання проводила інша особа⁶⁶. Наприклад, у судовій практиці був випадок, коли суддя, вступивши в змову з іншими особами, які знаходили відомості про самотніх громадян похилого віку і повідомляли їх судді, відкривала справи про стягнення неіснуючої заборгованості по сплаті комунальних послуг, не повідомляла про судові засідання відповідних громадян – уявних боржників, фактично не проводила судових засідань, але оформлювала судові рішення про стягнення значних сум коштів із громадян зі сплати заборгованості за комунальні послуги. Відповідно, через деякий час громадяни дізнавалися про те, що на їх квартири накладено арешт. Розглянемо й інші матеріали судової практики.

У кримінальному провадженні, що розглядалося ВССУ, встановлено, що суддю Тульчинського районного суду Вінницької області було визнано винуватим у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 366, ч. 2 ст. 366, ч. 1

---

⁶⁵ Зауваження Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України на проект постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». – К., 2015. – С. 5.

⁶⁶ *Примітка.* Так, мав місце випадок, коли замість судді «судові засідання» проводив керівник апарату суду, який безпосередньо вів процес, допитував свідків, оцінював докази тощо (див.: Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. – С. 46).

ст. 375, ч. 2 ст. 375 КК України. Зазначена особа протягом 2007–2008 рр. умисно вносила в ухвалювані ним судові рішення завідомо неправдиві відомості про те, що сторони процесу в цивільних справах були присутні в судовому засіданні, підтримали позовні вимоги і погодилися на звернення стягнення на земельну ділянку в рахунок погашення боргу при тому, що про розгляд справ їх ніхто не повідомляв, і вони в судовому засіданні не були присутні, пояснень не давали, щодо позовних вимог свою думку не висловлювали, про наявність і зміст прийнятих рішень інформовані не були. Завідомо неправосудними судовими рішеннями позовні вимоги було задоволено, унаслідок чого у відповідачів вилучено земельні ділянки та заподіяно цим особам матеріальних збитків на загальну суму 16683921 грн. Суддя, діючи всупереч ЦПК України, не викликав у судові засідання учасників процесу, не з'ясовував усіх обставин справи та безпосередньо не досліджував докази, а також не здійснював фіксування судового засідання технічними засобами⁶⁷.

У подібних випадках (останні, як це впливає із повідомлень у ЗМІ і вивчення матеріалів судової практики, на жаль, не є рідкістю⁶⁸) судді зазвичай не проголошують рішення в судовому засіданні, а складають, підписують і долучають їх до матеріалів судових справ. Особи, прав і законних інтересів яких стосуються ці судові рішення, як правило, дізнаються про них згодом – тоді, коли судові рішення, яке набрало законної сили, породжує для них певні негативні наслідки. І останні є результатом не проголошення, а складання і підписання судового рішення. У цьому сенсі має рацію О. С. Горелік, який сам факт підписання неправосудного акта визнає суспільно небезпечним на тій підставі, що цей акт повинен і може бути виконаний в будь-який час⁶⁹.

Сказане наводить на думку про те, що у вказаних ситуаціях неправосуддя злочин, передбачений ст. 375 КК України, має визнаватись закінченим вже

---

⁶⁷ Справа № 5-3056км14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40795794>. – Заголовок з екрану.

⁶⁸ Юрченко К. Завідомо неправосудне судові рішення. Чи варто виключати з Кримінального кодексу статтю 375? / К. Юрченко // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 42. – 24–30 жовт.

⁶⁹ Горелік А. С. Преступлення против правосудия. – С. 236.

з моменту підписання завідомо неправосудного судового рішення, і це, вочевидь, є ще одним винятком із загального правила щодо визначення моменту закінчення аналізованого злочину. Показовим у зв'язку зі сказаним є те, що, наприклад, В. М. Єднак пропонує визначати момент закінчення постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення диференційовано – як його проголошення у залі судового засідання або як підписання цього рішення⁷⁰. Близькою до викладеної є позиція Ю. І. Кулешова, який під постановленням неправосудного судового рішення розуміє складання цього документа, його підписання, а у випадках, передбачених законодавством, – його проголошення. До цього моменту в особи, яка постановляє неправосудне судове рішення, є можливість добровільно відмовитися від доведення злочину до кінця⁷¹.

Існує точка зору, згідно з якою вирішення означеної проблеми лежить у площині не визначення (уточнення) моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 375 КК України, а відмежування останнього від випадків фальсифікації судових рішень. Так, П. П. Андрушко закликає не ототожнювати, з одного боку, постановлення завідомо неправосудного судового рішення, яке має місце при фактичному здійсненні правосуддя, та, з іншого, фальсифікацію судового рішення, під якою учений розуміє: 1) складання завідомо неправдивого рішення, яке фактично не постановлялось, а також виготовлення рішення у справі, що не була предметом судового розгляду; 2) підроблення рішення, яке було постановлено судом відповідної юрисдикції у порядку, передбаченому процесуальним законодавством. Фальсифікацію судового рішення залежно від правового статусу особи, яка її вчинила, пропонується кваліфікувати за ст. 358 або ст. 366 КК України⁷².

---

⁷⁰ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 5.

⁷¹ Кулешов Ю. И. Преступления против правосудия: проблемы теории, законотворчества и правоприменения : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. И. Кулешов ; Дальневост. гос. ун-т. – Владивосток, 2007. – С. 194.

⁷² Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). – С. 45.

На нашу думку, складання завідомо неправдивого рішення, яке фактично не постановлялось у порядку, встановленому процесуальним законодавством, а так само виготовлення судового рішення у справі, що не була предметом судового розгляду, є підстави розцінювати як постановлення завідомо неправосудного судового рішення (ст. 375 КК України). Адже тут (за відсутності фактичного здійснення правосуддя, якщо використати термінологію П. П. Андрушка) має місце грубе порушення положень процесуального законодавства, що визначають порядок постановлення судових рішень. Як слушно зазначають харківські правознавці, у цьому разі має місце порушення належної судової процедури, яка передує постановленню судового рішення і багато в чому є запорукою його законності та обґрунтованості⁷³.

Право на справедливий суд, передбачене ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Дослідники виокремлюють, серед інших, такі елементи права на справедливий судовий розгляд: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи (особа має не лише право порушити провадження у справі, а і право отримати «вирішення» спору судом, тобто розгляд справи завжди повинен закінчуватися таким судовим рішенням, що набуло законної сили); належна (справедлива) судова процедура (серед аспектів, у чому полягає це положення, є те, що особа належно сповіщена про час та місце слухання справи та їй надається можливість взяти участь у судовому засіданні; суд бере до уваги лише докази, отримані законним шляхом, і за результатами розгляду цивільної справи ухвалює обґрунтоване (мотивоване)

---

⁷³ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. – С. 46–47.

судове рішення); розумний строк судового розгляду⁷⁴. Процесуальними умовами справедливого судового розгляду визнаються: публічність (гласність) правосуддя; змагальність та рівність процесуальних можливостей сторін; розумний строк судового розгляду; мотивованість судових рішень⁷⁵.

Не викликає сумнівів, що у випадках відсутності фактичного здійснення правосуддя, які однак супроводжуються оформленням судових рішень, має місце порушення права на справедливий суд, інакше кажучи, неправосуддя.

На думку Н. Д. Квасневської, якщо суддя проголосив правосудне рішення, а в справу вклав чи видав сторонам інше (протилежне за змістом) рішення, кримінальна відповідальність має наставати не за постановлення завідомо неправосудного рішення, а, зокрема, за службове підроблення⁷⁶. Видається, що в цьому разі має місце постановлення завідомо неправосудного судового рішення, оскільки юридичні наслідки породжує не проголошене судове рішення, а те, що підписане; відповідно, злочин, передбачений ст. 375 КК України, у вказаній ситуації є закінченим із моменту підписання завідомо неправосудного рішення.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розглядуваний злочин має визнаватися закінченим із моменту підписання завідомо неправосудного судового рішення (якщо далі воно не проголошувалось) або з моменту його проголошення (проголошення його резолютивної частини). Виходимо при цьому із того, що проголошення судового рішення у судовому засіданні як останнього етапу при постановленні судового рішення з числа визначених процесуальним законодавством може і не бути.

За результатами опрацювання проекту постанови було вирішено доповнити його положенням про те, що у випадках, коли процесуальний порядок

---

⁷⁴ Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства / Н. Сакара // Право України. – 2011. – № 10. – С. 63–65.

⁷⁵ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 20–25, 40–41.

⁷⁶ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 83.

розгляду окремих категорій справ не передбачає проголошення судових рішень, злочин, передбачений ст. 375 КК України, має визнаватись закінченим з моменту їх підписання. Запропоновано також роз'яснити, що встановлення ознак складу цього злочину не виключається і в тих випадках, коли проголошується завідомо неправосудне рішення, яке не підписано суддею, або коли суддею підписується завідомо неправосудне рішення, однак при цьому проголошується інше (наприклад, правосудне) рішення.

Дотичною до вище зазначеної є проблема кримінально-правової оцінки постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного судового рішення, вчиненого шляхом службового підроблення. Існує точка зору, згідно з якою у цьому випадку має місце не конкуренція цілого і частини, а сукупність злочинів, а тому дії судді (суддів) повинні кваліфікуватися за відповідними частинами статей 366 і 375 КК України⁷⁷. На думку інших фахівців⁷⁸, яку ми поділяємо, додаткової кваліфікації за ст. 366 КК України аналізовані дії судді не потребують, адже неправосудне судове рішення завжди оформлюється відповідним документом (має місце спеціальний різновид так званого інтелектуального підроблення).

З метою розмежування складів злочинів, передбачених ст. 375 і ст. 366 КК України, під час доопрацювання проекту постанови його було запропоновано доповнити таким роз'ясненням: «У випадку, якщо постановлення завідомо неправосудного рішення поєднувалось або полягало у внесенні до такого рішення завідомо неправдивих відомостей, іншому підробленні такого рішення, відповідне діяння охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 375 КК України, і додаткової кваліфікації за ст. 366 КК України не потре-

---

⁷⁷ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 5; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – С. 916.

⁷⁸ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. – С. 48; Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник. – С. 801.

бує. При цьому якщо неправдиві відомості вносяться суддею у рішення, яке не є завідомо неправосудним, або суддею здійснюється інша підробка такого рішення, відповідні дії слід кваліфікувати за ст. 366 КК України, оскільки склад злочину, передбаченого ст. 375 КК України, за таких обставин відсутній». Вважаємо за необхідне додати, що постановлення завідомо неправосудного судового рішення і службове підроблення можуть утворювати реальну сукупність злочинів (наприклад, суддя не лише постановив завідомо неправосудне рішення, а і сфальсифікував протокол судового засідання, яке фактично не відбувалось).

Далі з'ясуємо, яке судове рішення має визнаватись неправосудним. У ст. 375 КК України це ключове поняття (воно є оціночним) не конкретизоване, що не може не створювати труднощі при кваліфікації відповідного діяння. «...оперуючи поняттям «неправосудність», жоден із правових актів не дає уявлення про його юридичний зміст, а тому питання про нормативний зміст цього терміна залишається відкритим, що у свою чергу... призводить до проблеми індивідуального сприйняття цієї категорії у судовій практиці»⁷⁹. Найскладнішим питанням щодо кваліфікації неправосудності судових рішень є суперечність між незалежністю суддів, яка передбачає свободу розсуду судді при оцінці норм закону, що має бути застосований у справі, і правом особи на оскарження рішення суду, яке є засобом виправлення судових помилок, і кримінально-правовою оцінкою неправосудності рішення суду⁸⁰.

Термін «неправосудність» стосовно судового рішення, крім ст. 375 КК України, вживається в ч. 4 ст. 64 Конституції України щодо такого виду судового рішення, як вирок: «У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням». Однак зміст поняття неправосудності ні вироку, ні будь-якого іншого судового рішення у законодавстві не розкривається.

---

⁷⁹ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. – С. 43.

⁸⁰ Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. – С. 37.

Певні орієнтири з цього питання містяться у вже згадуваних рішеннях Судової колегії у кримінальних справах ВСУ – ухвалі від 20 листопада 2014 р. (справа № 5-24кс14) і постанові від 18 червня 2015 р. (справа № 5-56кс15). Тут зазначено, що поняття «неправосудне судове рішення» у поєднанні з вказівкою на «завідомість» його постановлення підкреслює цілеспрямований характер злочинних дій судді, його свідоме прагнення та бажання всупереч матеріальному чи процесуальному закону та (або) фактичним обставинам, встановленим у справі, постановити судове рішення, яке за своєю суттю не може бути і не є актом правосуддя.

В. М. Бурдін слушно наголошує на тому, що з урахуванням неминучих судових помилок створена ієрархічна система судоустрою, яка дозволяє судам вищестоящих інстанцій виправляти такого роду помилки. Далеко не кожна судова помилка повинна розглядатися через призму складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Більше того: не кожна судова помилка містить ознаки якогось правопорушення, зважаючи на динаміку законодавчих змін, складність і неузгодженість законодавства. Тому в ст. 375 КК України законодавець чітко розмежував неправосудні рішення, які були зумовлені помилками, і неправосудні рішення, зумовлені свідомо неправильним застосуванням законодавства. Для цього законодавець обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони відповідного складу злочину визнає наявність вини у виді прямого умислу, про що можна зробити висновок із вказівки на «завідомість», використаної у диспозиції ч. 1 ст. 375 КК України. Таким чином, злочином можуть бути визнані лише ті неправосудні рішення, незаконність яких наперед відома судді, який їх постановив. Питання про процесуальну доказовість завідомості (прямого умислу) при постановленні неправосудного рішення В. М. Бурдін називає «наріжним каменем» складу відповідного злочину⁸¹.

---

⁸¹ Бурдін В. М. Окремі питання кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. – С. 11.

Закон вимагає завідомості постановлення неправосудності судового рішення, тобто очевидної його незаконності для суб'єкта злочину. Це відмежовує вказаний злочин від інших випадків прийняття неправосудних актів⁸². Суддя ВССУ В. В. Щепоткіна також зауважує, що скасованих рішень немало, проте незаконне і завідомо неправосудне рішення – це зовсім різні поняття. А найбільшою проблемою, пов'язаною із застосуванням ст. 375 КК України, є доказування того, що судові рішення є не просто незаконним, а завідомо неправосудним, тобто таким, що фактично не може вважатися судовим рішенням⁸³.

Погоджуючись із наведеними висловлюваннями, водночас укажемо на важливість визначення змісту кримінально-правового поняття «неправосудність» з точки зору його об'єктивних ознак. Адже далеко не завжди свідоме порушення суддею норм матеріального чи процесуального права при постановленні судового рішення, досягаючи ступеня суспільної небезпечності, притаманного злочину, є підставою для визнання зазначеного судового рішення неправосудним, що має тягнути за собою відповідальність за ст. 375 КК України. У зв'язку з цим спробуємо дати визначення поняття неправосудного судового рішення, виходячи виключно з об'єктивних ознак цього поняття, не беручи до уваги суб'єктивне ставлення судді до вчинюваного ним діяння. З цією метою передусім звернемося до положень процесуального законодавства.

Відповідно до ч. 1 ст. 409 КПК України підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є:

- 1) неповнота судового розгляду;
- 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідаль-

---

⁸² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – С. 740.

⁸³ Проблемы ответственности судей за принятое решение существуют. – В. Щепоткина, судья ВССУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sud.ua/news/2016/04/04/89054-problemi-otvetstvennosti-sydej-za-prinyatoe-reshenie-syshchestvyuyut--sydy-a-visshego-spetssyda-v-shchepotkina>. – Загл. с экрана.

ність. Відповідно до ч. 2 ст. 409 КПК України підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. У статтях 410, 411, 412 КПК України, відповідно, роз'яснено, у чому полягає неповнота судового розгляду, невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження, істотні порушення вимог кримінального процесуального закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 309 ЦПК України підставами для скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення або зміни рішення є: 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими; 3) невідповідність висновків суду обставинам справи; 4) порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу. Відповідно до ч. 2 ст. 309 ЦПК України норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи (ч. 3 ст. 309 ЦПК України). Аналогічні за змістом положення закріплено в ст. 104 ГПК України і ст. 202 КАС України.

Визначення поняття неправосудності, що даються фахівцями з кримінального права, здебільшого знаходяться у руслі наведених положень процесуального законодавства. Більшість науковців, які досліджували в контексті складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, зміст такого поняття як

неправосудність судового рішення, зазначають, що неправосудним є незаконне та (або) необґрунтоване судове рішення.

Наприклад, В. І. Тютюгін переконаний у тому, що неправосудним є судовий акт, який не відповідає вимогам законності та обґрунтованості⁸⁴. У подібному ключі визначається поняття неправосудного рішення в п. 4 проекту постанови: тут говориться про рішення, яке не відповідає вимогам законодавства (суперечить нормам матеріального права, порушує норми процесуального права, приймається всупереч фактичним обставинам відповідної справи). Можна сказати, що в цьому разі відтворюється визначення розглянутого поняття, наведене в одному з науково-практичних коментарів КК України⁸⁵. На нашу думку, не будь-яке судове рішення, що не відповідає вимогам законності та (або) обґрунтованості, є неправосудним; зокрема, не завжди призначення занадто м'якого чи, навпаки, занадто суворого покарання особі або здійснення неправильної кваліфікації злочину може досягати ступеня суспільної небезпеки, властивого злочинам.

О. Л. Польовий під неправосудним розуміє судове рішення, у якому неправильно застосовуються норми матеріального або процесуального права або юридичні обставини справи не відповідають фактичним⁸⁶. Таке визначення із урахуванням наведених міркувань видається занадто широким.

На думку О. М. Лемешка та О. М. Овчаренко, неправосудними є судові рішення, прийняті з грубим порушенням матеріального чи процесуального права, які не відповідають вимогам законності та обґрунтованості. При цьому слушно вказується на те, що не всі порушення процесуальних норм (навіть ті, що тягнуть скасування рішення суду) можуть призводити до неправосудності

---

⁸⁴ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 512; Злочини проти правосуддя : навч. посіб. – С. 29.

⁸⁵ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 851.

⁸⁶ Польовий О. Л. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. Л. Польовий ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2014. – С. 11.

судових рішень. Оцінка порушення суддею процесуальних норм, істотність, очевидність такого порушення доводяться в кожному конкретному випадку, виходячи з обставин справи⁸⁷. Таку ж позицію займає Ю. І. Кулешов, стверджуючи, що з метою розмежування кримінально караного діяння і дисциплінарного проступку оцінка допущеного судом відступу від закону повинна даватися у кожному конкретному випадку⁸⁸.

О. С. Горелік стверджує, що судовий акт слід вважати незаконним, по-перше, за відсутності фактичних підстав для його винесення, коли висновки, зроблені у вирокі, рішенні, ухвалі, постанові, не відповідають установленим фактам і доказам, що їх підтверджують; по-друге, якщо були порушені норми матеріального права; по-третє, якщо були істотно порушені процесуальні умови винесення цього акта⁸⁹. Подібним чином висловлюється і М. І. Хавронюк, який зазначає, що неправосудним є незаконне та необґрунтоване судове рішення, тобто таке, в якому висновки суду завідомо суперечать установленим фактичним обставинам справи або завідомо неправильно застосовано норму матеріального права, або яке свідомо постановлено з грубим порушенням норм процесуального права. У контексті ст. 375 КК поняття «неправосудний» є синонімом поняття «незаконний»⁹⁰.

Натомість П. П. Андрушко, закликаючи не ототожнювати кримінально-правове поняття «неправосудність судового рішення» і кримінально-процесуальне поняття «незаконність судового рішення», визначає, що правосудним слід вважати рішення, яке є законним, обґрунтованим і вмотивованим. Відповідно неправосудність судового рішення – це або його незаконність, або (та) необґрунтованість, або (та) невмотивованість. Для визнання судового рішення неправосудним у кримінально-процесуальному розумінні достатньо наявності будь-якої із зазначених ознак – незаконності, необґрунтованості чи невмоти-

---

⁸⁷ Лемешко О. М. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності: окремі проблеми. – С. 36–37.

⁸⁸ Кулешов Ю. И. Преступления против правосудия : проблемы теории, законотворчества и правоприменения : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. – С. 196.

⁸⁹ Горелик А. С. Преступления против правосудия. – С. 233.

⁹⁰ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник. – С. 801.

вованості. У визначенні поняття неправосудності судового рішення як кримінально-правової його ознаки йдеться про неправильність правової позиції судді щодо застосування норми матеріального права, відображеної у процесуальному акті (документі), постановленому суддею⁹¹.

Видається однак, що має рацію і В. М. Єднак, на думку якого правосудне судове рішення – це те рішення, яке є законним та обґрунтованим. Вмотивованість все ж має додаткове значення, допомагаючи пізнати мотиви прийняття суддею (суддями) того чи іншого рішення, а тому невмотивованість судового рішення не означає його неправосудності. Законне рішення не завжди може бути вмотивованим і, навпаки, незаконне рішення може бути належно вмотивованим. Завідомо неправосудне судове рішення повинно характеризуватися об'єктивною (незаконність та необґрунтованість) та суб'єктивною (про це повинно бути точно, достовірно відомо судді (суддям), який (які) його постановляють) ознаками⁹².

На основі аналізу передбачених КПК України підстав для зміни і скасування вироку суду, А. В. Щасний зазначає, що відповідні підстави можуть бути згруповані в такі, що характеризують вирок суду як незаконний та (або) необґрунтований. Тому і неправосудність характеризується тим, що відповідне судове рішення має бути незаконним (вирок постановлений із істотним порушенням кримінально-процесуального законодавства та (або) з неправильним застосуванням закону про кримінальну відповідальність) та (або) необґрунтованим (висновки суду є односторонніми або якщо має місце неповнота розслідування; висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи, які викладені у вирокі; призначене покарання не відповідає тяжкості зло-

---

⁹¹ Андрушко П. П. Деякі проблемні питання кримінально-правової кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення в кримінальному провадженні (ст. 375 КК). – С. 40; Андрушко П. П. Проблемні питання кримінальної відповідальності судді (суддів) за постановлення завідомо неправосудного рішення та підстав і порядку повідомлення судді про підозру у вчиненні злочину, склад якого передбачений ст. 375 КК / П. П. Андрушко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2015. – № 4. – С. 111; Андрушко П. Доктринальне і правозастосовне тлумачення норми, сформульованої у ст. 375 КК України. – С. 92, 106.

⁹² Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 5, 8.

чину та особі засудженого). Якщо вирок суду є незаконним та необґрунтованим, він є і несправедливим⁹³.

Уточнимо, що не всі порушення закону призводять до постановлення неправосудного судового рішення. Так, якщо це порушення норм процесуального законодавства, то вони для того, щоб констатувати злочинне діяння, передбачене ст. 375 КК України, мають бути істотними (грубими). Показовим у цьому контексті є роз'яснення Пленуму ВСУ, наведене у постанові «Про судову практику розгляду цивільних справ у апеляційному порядку» від 24 жовтня 2008 р. № 12: законне, обґрунтоване та правильне по суті і справедливе рішення суду не може бути скасоване з одних лише формальних міркувань. Оскільки не всі порушення закону призводять до постановлення неправосудного судового рішення, визначення поняття неправосудності, наведене, як вже зазначалось, у п. 4 проекту постанови, потребує уточнення.

Наведений вище спектр доктринальних підходів у черговий раз переконує в оціночному характері поняття «неправосудність». Не дивлячись на це, ми не підтримуємо пропозицію замінити у ст. 375 КК України термін «неправосудний» на термін «незаконний», оскільки вважаємо, що така заміна може мати своїм наслідком навряд чи обґрунтоване розширення сфери застосування цієї кримінально-правової заборони. Вказівка на неправосудність (а не на незаконність) судового рішення в ст. 375 КК України видається нам більш прийнятною і з погляду перспектив реформування конституційних засад правосуддя: у законопроекті щодо внесення змін до Конституції України пропонується викласти в новій редакції ч. 1 ст. 129 Основного Закону, зазначивши в ній, що суддя при здійсненні правосуддя має керуватись правом (у чинній редакції цієї конституційно-правової норми йдеться про підкорення судді при здійсненні правосуддя закону)⁹⁴.

---

⁹³ Щасний А. В. Поняття та ознаки завідомо неправосудного вироку як предмета злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / А. В. Щасний. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16397/%C0>. – Заголовок з екрану.

⁹⁴ *Примітка.* Питання про доречність такої зміни ч. 1 ст. 129 Конституції України за умов існуючого плюралізму підходів до праворозуміння – тема окремої розмови. У загальній теорії права, як відомо, виокремлюють вузьке і широке праворозуміння та, своєю чергою, їх окремі напрями з відповідними перевагами і вадами. Постає питання, яким саме розумінням права буде (повинен) керуватись конкретний суддя при розгляді тієї чи іншої справи.

Виступаючи проти згаданого перейменування ст. 375 КК України, В. М. Єднак вказує на те, що поняття «неправосудне судове рішення» передбачає, що той чи інший судовий акт може бути не лише незаконним, а і необґрунтованим. Крім цього, термін «неправосудний» більш чітко вказує на коло суспільних відносин, охоронюваних за допомогою ст. 375 КК України: незаконні дії може вчинити будь-яка особа, а неправосудні – лише суддя⁹⁵.

Збереження у ст. 375 КК України поняття неправосудності судового рішення, крім усього іншого, узгоджується із основними причинами використання в кримінальному законі оціночних ознак. На думку О. В. Кобзевої, якщо такою об'єктивною причиною є надзвичайна багатоманітність соціально небезпечних предметів, властивостей і явищ, які потребують постійного контролю, то основною суб'єктивною причиною – створення особливого прийому законодавчої техніки, необхідного для відображення у кримінальному законі згаданої багатоманітності явищ і процесів суспільного життя⁹⁶.

Ми переконані в тому, що найважливіше в змісті неправосудності як кримінально-правового поняття – це наслідок: у результаті порушень норм матеріального чи процесуального права відбувається постановлення неправильного по суті рішення. Можна сказати і так: порушення закону при постановленні судового рішення (формальний аспект) є не завжди настільки істотним, що призводить до його неправосудності. Погоджуємося з С. Є. Дідиком у тому, що неправосудність відповідного судового акта прямо пов'язана з істотним порушенням прав і свобод особи або інтересів правосуддя загалом. Неістотні (формальні) порушення норм процесуального законодавства при розгляді справи судом, які не утискають і не позбавляють прав і законних ін-

---

⁹⁵ Єднак В. М. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови з корисливих мотивів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 88–89, 95.

⁹⁶ Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе / Е. В. Кобзева ; под ред. Н. А. Лопашенко. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. – С. 101–103.

тересів фізичних і юридичних осіб, суспільних інтересів, не дають підстави розглядати такі судові акти як неправосудні⁹⁷.

На підтвердження сказаного звернемося до поняття «правосуддя». Наприклад, М. С. Строгович давав визначення поняттю «правосуддя» як державної діяльності, що здійснюється судом і полягає у тому, що суд шляхом розгляду та вирішення кримінальних і цивільних справ у встановлених законом правових формах захищає від будь-яких посягань державу, права та законні інтереси громадян, установ, організацій⁹⁸. Ю. М. Грошевий визначав правосуддя як державну діяльність, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських справ⁹⁹. У юридичній науці існує ще одна концепція правосуддя, у межах якої ця діяльність розглядається як двоаспектна, тобто враховуються як «формальні» або «функціональні», так і «змістовні» ознаки (В. С. Бігун, Б. В. Малишев, Є. В. Благов та ін.). Зокрема, Є. В. Благов зазначає, що правосуддя розглядається у таких аспектах: 1) діяльність судових органів; 2) справедливе вирішення справи, спору¹⁰⁰. Із такого «двоаспектного» визначення поняття «правосуддя» виходить і КСУ, роз'яснюючи в одному зі своїх рішень, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах¹⁰¹.

Отже, неправосудне судове рішення, постановлення якого має кваліфікуватися за ст. 375 КК України, повинно характеризуватися об'єктивними

---

⁹⁷ Дідик С. Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – С. 130.

⁹⁸ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – С. 6.

⁹⁹ Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевой // Право України. – 2009. – № 2. – С. 9.

¹⁰⁰ Благов Е. В. Преступления против государственной власти, военной службы, мира и безопасности государства : лекции / Е. В. Благов. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 38.

¹⁰¹ Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).

ознаками, що відрізняють його від незаконних та (або) необґрунтованих судових рішень, постановлення яких злочином не визнається. Постановлення завідомо неправосудного судового рішення повинне бути суспільно небезпечним діянням, тобто заподіювати або створювати можливість заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам. Тому має рацію Л. Є. Виноградова, яка визначає, що неправосудним вироком (рішенням, постановою, ухвалою) суду є незаконний або необґрунтований судовий акт, винесений умисно або в результаті недбалості, який потягнув або міг потягти за собою істотну шкоду правам чи інтересам громадян або інтересам держави¹⁰². Н. Д. Квасневська наголошує на тому, що результатом неправосудності є невідповідність судового акта не лише фактичним обставинам справи, а й існуючим у суспільстві уявленням про справедливість і законність¹⁰³.

Ураховуючи викладене, вважаємо, що при визначенні поняття «неправосудність» судового рішення слід виходити з того, що порушення закону при постановленні судового рішення є не завжди настільки істотним, що призводить до його неправосудності. Більше того: навіть істотне порушення вимог матеріального і процесуального закону не завжди свідчить про неправосудність судового рішення. Крім наявності певних формальних ознак (істотного порушення норм матеріального і процесуального права, що були наявними при постановленні відповідного судового рішення), постановлення такого судового рішення має бути суспільно небезпечним. У визначенні поняття неправосудного судового рішення слід відобразити істотні властивості (ознаки) цього поняття, що розкривають його суть. При цьому, зокрема, потрібно враховувати те, що про його наявність не можуть свідчити незначні (неістотні) порушення норм процесуального права, які не призвели до постановлення неправильного по суті рішення.

---

¹⁰² Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Л. Є. Виноградова ; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2004. – С. 4.

¹⁰³ Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність за неправосуддя в Україні : монографія. – С. 55, 57, 163.

Отже, під неправосудним слід розуміти судове рішення, що характеризується порушенням чи неправильним застосуванням норм матеріального права та (або) істотним порушенням норм процесуального права, допущених при судовому розгляді справи (провадження) і постановленні відповідного судового рішення (неповнота судового розгляду, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, недоведеність обставин, які мають значення для справи, які суд вважав встановленими, тощо), що призвело до постановлення несправедливого судового рішення. Постановлення неправосудного судового рішення є суспільно небезпечним діянням (заподіює або здатне заподіяти істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству або державі), що підлягає встановленню у конкретній справі. Тому немає підстав визнавати неправосудним, наприклад, судове рішення, яке було скасоване судом вищої інстанції через зміну власної позиції з певного питання застосування закону (не кажучи вже про відсутність у цьому разі завідомості).

Таким чином, текст кримінально-правової заборони, присвяченої постановленню завідомо неправосудного судового рішення, і особливо при аналізі його в контексті положень конституційного і процесуального законодавства створює благодатне підґрунтя для гострих дискусій, що є прийнятним і навіть корисним із погляду розвитку юридичної науки, однак негативно позначається на правозастосуванні. За таких обставин бажано, щоб ВССУ, виступивши своєрідним арбітром та узгодивши існуючі щодо кримінально-правової характеристики розглядуваного злочину спірні позиції (а якщо це неможливо – то чітко зайнявши одну з них), якомога швидше доопрацював проект постанови та остаточно ухвалив цей документ, украй необхідний для уніфікації практики застосування ст. 375 КК України. Адже ще Конфуцій говорив: коли я приїжджаю у чужу країну, я не запитую, добрі чи погані тут закони; я лише запитую, чи виконуються вони. Зрозуміло і те, що ухвалення вказаного акта судового тлумачення кримінального закону стане добрим поштовхом для розвитку кримінально-правової доктрини в частині проблема-

тики відповідальності за злочини проти правосуддя і проведення нових наукових досліджень у цій сфері.

Дудоров А. А., Палюх Л. М. Проблемы уголовно-правовой характеристики преступления, предусмотренного статьей 375 УК Украины

Статья посвящена раскрытию отдельных аспектов уголовно-правовой характеристики преступления, предусмотренного ст. 375 УК Украины, дискуссионность которых была в очередной раз констатирована при обсуждении проекта постановления Пленума Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел «О судебной практике по делам о постановлении судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления». Рассмотрены вопросы о: признании предметом данного преступления актов Конституционного Суда Украины и судебных решений, которыми дело не разрешается по сути; особенностях квалификации постановления заведомо неправосудного решения коллегией судей; понятии неправосудности судебного решения; моменте окончания преступления, предусмотренного ст. 375 УК Украины, а также соотношения состава данного преступления против правосудия с должностным подлогом. Аргументируется положение о необоснованности связывания признаков постановления заведомо неправосудного судебного решения как состава преступления с отменой (изменением) судебного решения.

Ключевые слова: судебное решение, правосудие, неправосудность, постановление, оглашение, заведомость, должностной подлог.

Dudorov A. A., Palyukh L. M. Issues of Criminal Law Characteristics of Crime under Article 375 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the analyses of certain aspects of the criminal law character on which was again pronounced in the discussion of the draft resolution of the Plenum of the Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases «On Judicial Practice in Cases of Resolution by the Judge (Judges) of Obviously Illegal Sentence, Decision, Ruling or Order». Questions about recognizing the subject of the crime of acts of the Constitutional Court of Ukraine and judicial decisions, which do not decide the case per se; peculiarities of qualification decisions knowingly illegal decision panel of judges; the concept of an unjust judgment; the end of the crime under Article 375 of the Criminal Code of Ukraine, and the relation of this crime against justice with official fraud are considered. The position on unfounded evidence of binding elements of resolution of obviously illegal court decision as the elements of a crime with the cancellation (change) of judgment is argued.

Key words: court decision, justice, illegality, ruling, announcement, knowingly, forgery.

УДК 343.3

В. Д. Чабанюк,

канд. юрид. наук, доц., доцент кафедри кримінального права Національного університету внутрішніх справ

ПОСТАНОВЛЕННЯ СУДДЕЮ (СУДДЯМИ) ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ, РІШЕННЯ, УХВАЛИ АБО ПОСТАНОВИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ

Метою статті є розгляд окремих теоретичних та практичних проблем тлумачення ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Досліджені суперечливі питання визначення предмета цього злочину. Запропоновані окремі правила кваліфікації розглядуваного діяння.

***Ключові слова:** кримінальний кодекс, кримінальний процесуальний кодекс, суддя, вирок, рішення, ухвала, постанова.*

Постановка проблеми. Із часів проголошення незалежності України відбуваються ґрунтовні зміни в кримінально-правовій політиці щодо належного забезпечення охорони вітчизняного правосуддя. Саме тому кримінально-правова протидія злочинам, які вчиняються спеціальними суб'єктами у сфері правосуддя, є важливим завданням для становлення України як демократичної та правової держави. Адже шкода, яка завдається такими діями, полягає не лише в порушенні законних прав та інтересів людей, а й у їх подальшій зневірі до діяльності державних органів, насамперед – судових, у підриві престижу й авторитету цих структур тощо.

Враховуючи вищезазначене, за сучасних умов виникла нагальна потреба у переосмисленні питань, пов'язаних із забезпеченням охорони відносин у сфері реалізації конституційних принципів діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Однією з нагальних проблем є пошук ефективних шляхів протидії такому злочину, як постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Стан дослідження. Цій тематиці приділяли увагу науковці. Так, особливості кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови досліджували

у наукових працях такі вчені, як: П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, П. С. Берзін, В. І. Борисов, Р. В. Вереша, О. В. Капліна, О. О. Кваша, О. М. Костенко, В. А. Козак, В. В. Кузнецов, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. В. Мультченко, В. О. Навроцький, О. С. Новаков, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, І. А. Тітко, В. І. Тютюгін, Є. В. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, А. В. Щасний, Н. М. Ярмиш та ін. Серед сучасних кримінально-правових досліджень за вказаною проблематикою особливо слід відзначити роботи Н. Д. Квасневської (дисертація на тему «Відповідальність за постановлення суддею (судьями) неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)», 2009 р. та монографія «Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні», 2010 р.) та С. Є. Дідика (дисертація на тему «Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину», 2010 р.).

Однак сучасні дискусійні питання кримінальної відповідальності за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови призвели до появи проекту постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – пленум ВССУ) «Про судову практику у справах про постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови». Його положення викликали жваву дискусію серед науковців, суддів та інших фахівців у сфері права з огляду на його практичну значимість для правозастосування. Після обговорення цього проекту постанови члени пленуму 25 вересня 2015 р. більшістю голосів вирішили підтримати його у першому читанні й створити робочу групу для його доопрацювання до другого читання¹. Одинадцятого грудня 2015 р. пленум ВССУ розглянув указаний

---

¹ Відбулося засідання пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс] // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіц. сайт. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/novini_za_ii_pivrichchja_2015_roku/vidbulosja_zasidannja_plenumu_vicshogo_spezializovanogo_sudu_ukrajini_z_rozgljadu_civilnih_i_krimina.html. – Заголовок з екрану.

проект постанови та прийняв рішення передати його на повторне друге читання, «оскільки деякі ключові, базові, системні роз'яснення не знайшли повного узгодження, залишилися спірними, а крім того, перед засіданням пленуму надійшли нові пропозиції та зауваження до проекту постанови, які робочій групі слід обговорити»². Наведені положення свідчать, по-перше, про актуальність дослідження питань кваліфікації постановлення суддею (суддя-ми) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; по-друге, про неабияку увагу громадськості та фахівців до визначення окремих ознак відповідного складу злочину; по-третє, про відсутність сталих наукових позицій, які б допомогли відповісти на сучасні питання щодо застосування ст. 375 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Отже, основною метою цього дослідження є розгляд окремих дискусійних питань визначення ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, та висунення авторських пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. У цілому слід визнати достатньо високий рівень підготовленого проекту постанови пленуму ВССУ. Однак, на нашу думку, окремі його положення є дискусійними або не зовсім точними, у зв'язку з чим пропонуємо деякі зауваження та пропозиції.

Спочатку приділимо увагу питанню предмета злочину. Відповідно до п. 2 проекту постанови пленуму ВССУ предметом аналізованого складу злочину є не тільки судові рішення, якими завершується по суті розгляд справи, а й будь-які судові рішення, пов'язані з розглядом відповідних справ у судах. Проте таке визначення не відповідає ч. 1 ст. 375 КК України й фактично отожднює предмет злочину з предметом суспільних відносин. Пригадаємо, що предмет суспільних відносин – це все те, з приводу чого й у зв'язку з чим іс-

---

² Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надав судам роз'яснення з питань застосування законодавства [Електронний ресурс] // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіц. сайт. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/plenum_vicshogo_specializovanogo_sudu_ukrajini_z_rozgljadu_civilnih_i_kriminalnih_sprav_na_dav_sudam_.html. – Заголовок з екрану.

нують певні суспільні відносини³. Необхідно відрізнити предмет як структурний елемент суспільних відносин і предмет злочину як самостійну факультативну ознаку складу злочину. Це не одне й те ж. Наприклад, законодавець установив кримінальну відповідальність за виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України). Предмет охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин – справжні, тобто непідроблені гроші, державні цінні папери, білети державної лотереї, марки акцизного податку чи голографічні захисні елементи. При вчиненні злочину, передбаченого ст. 199 КК України, предметом злочину є вже підроблені гроші, державні цінні папери чи білети державної лотереї, марки акцизного податку чи голографічні захисні елементи. У деяких випадках предмет суспільних відносин і предмет злочину можуть збігатися. Наприклад, при крадіжці (ст. 185 КК України) – це майно. Тому правильне визначення предмета суспільних відносин, на нашу думку, сприяє встановленню механізму злочинної дії на об'єкт злочину, а також точному встановленню шкоди, заподіяної відповідному об'єкту злочину.

Вбачається, що предметом злочину, відповідно до ч. 1 ст. 375 КК України, є саме неправосудний судовий акт (вирок, рішення, ухвала або постанова), оскільки вирок, рішення, ухвала або постанова є предметом суспільних відносин. Також, на наше переконання, слід підтримати думку Н. Д. Квасневської, що не тягне за собою кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України постановлення завідомо неправосудного акта, який не вирішує справи по суті (наприклад, необґрунтована відмова викликати свідка)⁴.

---

³ Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект квалификации преступлений) / В. К. Глистин. – Ленинград : Изд-во ЛГУ. – 108 с.

⁴ Квасневська Н. Д. Неправосудне судове рішення як предмет злочину / Н. Д. Квасневська // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф., Косів, 27–31 січ. 2009 р. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, О. Ф. Андрійко, С. В. Бобровник та ін. – К. : вид-во Європ. ун-ту, 2009. – С. 422–423.

Другим питанням щодо предмета відповідного злочину є юридична сила неправосудного акта. Відповідно до п. 3 проекту постанови ПВССУ «для встановлення в діянні особи ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, не вимагається, щоб судові рішення, у завідомому постановленні якого підозрюється чи обвинувачується особа, було скасоване чи змінене судом вищого рівня». Як відомо, таке положення є достатньо дискусійним у теорії кримінального права. Тому автори проекту постанови наразі пропонують й альтернативний (протилежний) варіант вирішення проблеми визначення неправосудності судового акта. Розглянемо аргументи фахівців щодо цього питання. Так, на думку А. В. Щасного, для визнання судового акта неправосудним необхідно, щоб його неправосудність була попередньо підтверджена вищою судовою інстанцією⁵. «Адже судові рішення може бути скасовано виключно в порядку, передбаченому процесуальним законом»⁶. На користь цієї точки зору в науці висловлено іще один аргумент: на незаконність судового акта вказує те, що при скасуванні чи зміні судового рішення зазначаються допущені суддею порушення⁷. Подібну правову позицію також зайняв 18 жовтня 2011 р. Конституційний Суд Російської Федерації (далі – РФ), визнавши норми Кримінально-процесуального кодексу РФ такими, що не відповідають Конституції РФ і Закону «Про статус суддів у Російській Федерації», які дозволяють порушувати кримінальну справу за обвинуваченням судді у винесенні завідомо неправосудного рішення в разі, коли це рішення не скасоване⁸. Між іншим, аналогічне положення було запропоновано в альтер-

---

⁵ Щасний А. В. Поняття та ознаки завідомо неправосудного вироку як предмета злочину, передбаченого ст. 375 Кримінального кодексу України / А. В. Щасний // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. – К. : ІДП НАН України, 2010. – Вип. 47. – С. 509–515.

⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-те вид., перероб. та доповн.] – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

⁷ Горелик А. С. Преступления против правосудия / А. С. Горелик, Л. В. Лобанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 491 с.

⁸ По делу о проверке конституционности положений статей 144, 145 и 448 Уголовно-процессуального кодекса РФ и п. 8 ст. 16 Закона РФ «О статусе судей в Российской Федерации» в связи с жалобой гражданина С. Л. Панченко : Постановление Конституционного Суда РФ от 18 октября 2011 г. № 23-П [Электронный ресурс] / Консультант Плюс. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=LAW;n=120709;req=doc>. – Загл. с экрана.

нативному варіанті п. 3 проекту постанови ПВССУ: «Зазначений висновок не відповідає положенням Конституції України щодо презумпції законної сили не скасованого судового рішення. Тому при наявності для цього підстав відповідальність може наступати лише в разі скасування судового рішення».

Із цією науковою позицією навряд чи можна погодитись. По-перше, сам закон про кримінальну відповідальність не вимагає попереднього скасування неправосудного судового вироку, рішення, ухвали або постанови вищим судом для застосування ст. 375 КК України⁹. По-друге, при перегляді вироку судом апеляційної чи касаційної інстанції не завжди є можливість зробити висновок про його неправосудність (цей документ може формально відповідати вимогам закону, бути, на перший погляд, законним та обґрунтованим). І тільки шляхом проведення слідчих дій вдається констатувати постановлення суддею завідомо неправосудного судового акта¹⁰.

Окремим питанням є встановлення ознак суб'єктивної сторони відповідного складу злочину. Викладене у п. 4 проекту постанови ППВСУ положення, відповідно до якого «Неусвідомлення неправосудності судового рішення, що постановлено колегією суддів, суддею зі складу цієї колегії, включає можливість притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК навіть за умови відсутності окремої думки такого судді», є достатньо дискусійним. Якщо суддя не висловлює окремої думки, то логічно, що він погоджується із судовим колегіальним рішенням. Наступне пояснення такого судді, що він не усвідомлював неправосудність судового рішення може свідчити про його бажання уникнути відповідальності. Якщо допустити таку можливість для виключення кримінальної відповідальності, то будь-який суддя буде її використовувати у своїх інтересах.

---

⁹ Козак В. А. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: аналіз основного складу злочину / В. А. Козак // Проблеми законності : зб. наук. пр. ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого», 2013. – Вип. 123. – С. 144–153.

¹⁰ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України / В. І. Тютюгін, О. В. Капліна, І. А. Тітко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2012. – № 2. – С. 42–48.

Також неможливо оминати питання кваліфікації постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Залишились без розгляду в проекті постанови ПВССУ окремі правила кваліфікації злочину, передбаченого ст. 375 КК України. Це стосується відмежування цього складу злочину від суміжних, а також правил кваліфікації за сукупністю злочинів. Наприклад, винесення неправосудного судового акта через помилки виключає можливість застосування ст. 375 КК України. Як наголошується в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 квітня 2002 р., «саме по собі скасування вироку за м'якістю призначеного покарання не свідчить про винесення завідомо неправосудного вироку»¹¹. Водночас постановлення суддею неправосудного судового рішення внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх службових обов'язків за наявності інших обов'язкових ознак може бути кваліфіковано за ст. 367 КК України як службова недбалість. В інших випадках учинене може розглядатися як професійна помилка чи дисциплінарний проступок¹².

Також окремі вчені вважають, що постановлення завідомо неправосудного судового рішення потребує додаткової кваліфікації ще й за ст. 366 КК України¹³. Однак злочин, передбачений ст. 375 КК України, є спеціальним видом службового зловживання, тому подібні дії судді не потребують додаткової кваліфікації за ст. 366 КК України¹⁴.

Також указаний проект постанови ПВССУ знову звернув нашу увагу на одну з правових проблем сьогодення – узгодження понятійного апарату Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та КК України. Найсамперед це стосується використання у чинному КПК нових термінів: «кримі-

---

¹¹ Рішення Верховного Суду України : щорічник. – К. : Ін Юре, 2003. – 176 с.

¹² Козак В. А. Кримінальна відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: аналіз основного складу злочину. – С. 144–153.

¹³ Андрушко П. П. Поняття завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови як предмета злочину, склад якого передбачений ст. 375 КК України / П. П. Андрушко // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23–24 вересня 2011 р. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – С. 23–25.

¹⁴ Тютюгін В. І. Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. – С. 42–48.

нальне правопорушення», «кримінальний проступок» та ін. Отож, у перспективі важливо сформулювати нормативну дефініцію таких понять та визначити види кримінальних правопорушень. На сьогодні правоохоронці та судді, не дочекавшись змін до КК, почали широко використовувати нову термінологію: «кваліфікація кримінального правопорушення», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення», «кримінальні правопорушення, провадження у яких закрито», «особа, засуджена за кримінальне правопорушення».

У вказаному проекті постанови також використовуються словосполучення «кримінальне правопорушення, передбачене ст. 375 КК України» (пункти 10–13, 15). Тому вважаємо, що пленум ВССУ (зважаючи на достатньо солідний рівень тлумачення) повинен більш коректно використовувати правову термінологію (слід вживати поняття «злочин, передбачений ст. 375 КК України»), оскільки процесуальні правові норми служать лише формою реалізації норм матеріального права, а не навпаки.

Висновки. Викладене дозволяє запропонувати певні напрями вдосконалення застосування ст. 375 КК України.

1. У п. 2 проекту постанови пленуму ВССУ предметом злочину, згідно з ч. 1 ст. 375 КК України, слід визначити саме неправосудний судовий акт (вирок, рішення, ухвалу або постанову).

2. Положення, передбачене в п. 3 проекту постанови пленуму ВССУ, відповідно до якого «для встановлення в діянні особи ознак складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, не вимагається, щоб судове рішення, у завідомому постановленні якого підозрюється чи обвинувачується особа, було скасоване чи змінене судом вищого рівня», видається обґрунтованим і не потребує внесення до нього змін.

3. Пункт 4 проекту постанови пленуму ВССУ пропонуємо викласти у такій редакції: «Неусвідомлення неправосудності судового рішення, що постановлено колегією суддів, суддею зі складу цієї колегії, не виключає мож-

ливість притягнення його до кримінальної відповідальності за статтею 375 КК навіть за умови відсутності окремої думки такого судді».

4. Вбачаємо за доцільне доповнити п. 10 проекту постанови пленуму ВССУ такими положеннями: «Винесення неправосудного судового акта через помилки виключає можливість застосування ст. 375 КК України. Водночас постановлення суддею неправосудного судового рішення внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх службових обов'язків за наявності інших обов'язкових ознак може бути кваліфіковано за ст. 367 КК України як службова недбалість. В інших випадках учинене може розглядатися як професійна помилка чи дисциплінарний проступок. Злочин, передбачений ст. 375 КК України, є спеціальним видом службового зловживання, тому подібні дії судді не потребують додаткової кваліфікації за ст. 366 КК України».

5. На наше переконання, замість терміна «кримінальне правопорушення, передбачене ст. 375 КК України» (пункти 10–13, 15) слід застосовувати інший – «злочин, передбачений ст. 375 КК України»), оскільки процесуальні правові норми служать лише формою реалізації норм матеріального права, а не навпаки.

Указані пропозиції, на нашу думку, можуть стати у нагоді при доопрацюванні проекту постанови пленуму ВССУ «Про судову практику у справах про постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» та сприятимуть більш ефективному застосуванню ст. 375 КК України.

Чабанюк В. Д. Вынесение судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления: современные проблемы толкования

Целью статьи является рассмотрение отдельных теоретических и практических проблем толкования признаков состава преступления, предусмотренного ст. 375 УК Украины. Исследованы спорные вопросы определения предмета этого преступления. Предложены отдельные правила квалификации рассматриваемого преступления.

Ключевые слова: уголовный кодекс, уголовный процессуальный кодекс, судья, приговор, решение, определение, постановление.

Chabanyuk V. D. Delivery of a knowingly unfair sentence, judgment, ruling or order by a judge (judges): modern problems of interpretation

The purpose of the article is consideration of some theoretical and practical problems of interpretation of the signs of the crime under Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine. Controversial questions of defining of a subject of this crime are researched. Proposals for qualification of that crime are suggested.

Key words: *criminal code, criminal procedure code, judge, sentence, judgment, ruling, order.*

УДК 343.2

D. Kamensky,
PhD in Law, Docent of
the Law Science Department at
Berdyansk State Pedagogical University

WHITE COLLAR OVERCRIMINALIZATION IN THE UNITED STATES: WHAT WENT WRONG?

This Article is focused on some of the major issues of the overcriminalization phenomenon in the area of American white collar criminality. The unique issue of overcriminalization is researched in its different forms; its impact on the overbroad and overaggressive prosecutorial approach towards economic crimes is analyzed; main factors behind this legal phenomenon are discussed. The conclusion part of the Article is aimed at the search for adequate mechanisms to balance American criminalization back to normal state.

Key words: *overcriminalization, white collar crimes, prosecution, regulatory offenses.*

Modern political developments, globalized economy, and further synchronization of legal systems around the world provide a unique forum for expanding existing national-law frameworks, establishing new principles and doctrines of law. Criminal law is everything but an exception here. New international threats, such as terrorism, economic criminality and public corruption, require deep rethinking of national and international criminal law regimes respectively.

This Article is focused on various advantages and flaws economic criminalization models in the United States and to a somewhat lesser degree – in Ukraine. Both jurisdictions will serve to a limited extent their virtual “sparring partner” roles for the purposes of evaluating both progresses and potential pitfalls on their own ways to establish effective legal framework to combat white collar crime.

The Criminal Code of Ukraine (“CCU”) has been recently amended by introducing new economic crime provisions as well as quasicriminal liability for organizations in the form of specific criminal law measures. The latter by all means historical legislative step highlights a few significant points. In Ukraine from now on liability may be imposed on an artificial legal entity – not just a natural person.

Also Ukraine is serious about its commitment to becoming a member of the European Union in its efforts to combat many new forms of economic criminality. Finally, at this point of the national criminal law developments in the direction of democracy, rule of law, and free-market economy neither judiciary, law enforcement, nor legal community in general are willing to accept criminal corporate liability and some new white collar statutes, due to their novelty, complexity as well as absence of meaningful and comprehensive doctrinal explanation.

Meanwhile, many leading Ukrainian commentators remain quite skeptical about the current model of economic crime liability and argue that the former more traditional approach to economic criminal liability with its balanced system of white collar norms should remain the only remedy available.

As for the United States, its white collar liability regime is viewed by many lawyers in the world as a solid model of assuring compliance among members of the business community, sometimes becoming a quite aggressive tool of law enforcement in the hands of zealous American prosecutors. Indeed, following both media reports, official statistical data and talking to law enforcement representatives as well as average businesspersons in this country reveals stability of white collar enforcement regime and overall stability of the national framework of white collar criminal statutes. On the other hand, many academic observers today ring the bell on the issues of so-called white collar overcriminalization – a wrong state of federal criminal law, under which an unreasonably high number of economic crimes, including small infractions, are being vigorously prosecuted and severely punished. Many of these prosecutions themselves have quite uncertain foundations, as they enter unstable areas of economic regulations, where many legal issues are still disputed. This piece will address such form of overcriminalization in the U.S. in a greater detail and potentially with some practical advices for new Ukrainian economic liability model.

I will start with the definition of “white collar crime”, since this term of art remains crucial for any legal research in the area of American or comparative crim-

inal law. As white collar crime is the focused area of criminal law here, it is necessary to provide its contours. A broad definition of white collar crime is meaningfully interrelated with the concept of overcriminalization. As put by one scholar, “though the task of constructing a more efficient and effective white collar criminalization system will inevitably be complex, it is worth undertaking if we are to resolve our ambivalence and uncertainty over white collar criminalization”¹. Here, as in the case of general overcriminalization, there is no clear, all-inclusive definition, and such a description is not likely to appear anytime soon due to a variety of reasons. Some of them include: (1) the traditionally broad nature of nonviolent and predominantly for-profit offenses; (2) changes in both related legislation and its interpretation, especially during the last three decades; (3) shifts in research focuses from white collar criminals themselves to the specific nature of crimes committed by them; and (4) absence of any attempts to categorize distinct groups of offenses by either legislators or courts.

The term “white collar crime” is famous for its ambiguity. There is some agreement among scholars on what types of criminal behavior the phrase should include. Among various types of criminal activity, one can name antitrust violations, computer and internet fraud, credit card fraud, phone and telemarketing fraud, bankruptcy fraud, healthcare fraud, environmental law violations, insurance fraud, mail fraud, government fraud, tax evasion, financial fraud, securities fraud, insider trading, bribery, kickbacks, counterfeiting, public corruption, money laundering, embezzlement, economic espionage and trade secret theft².

The widely used phrase “white-collar crime” was reportedly introduced in 1939 during a speech given by Edwin Sutherland to the American Sociological Society. Sutherland defined this term as “a crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation”. Later in his other Ar-

---

¹ Strader K. White Collar Crime and Punishment: Reflections on Michael, Martha, and Milberg Weiss / K. Strader // George Mason Law Review. – 2007. – № 15. – P. 105.

² White Collar Crime: an Overview. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.law.cornell.edu/wex/white-collar_crime. – Заголовок з екрану.

ticle, Sutherland stated that different forms of illegal white collar conduct “consist principally of violations of delegated or implied trust, and many of them can be reduced to two categories: misrepresentation of asset values and duplicity in the manipulation of power”³.

Reference sources propose similar definitions of white collar crime, defining it as “a non-violent crime usually involving cheating or dishonesty in commercial matters”⁴, as “a non-violent, financial crime, committed by a white-collar worker, typically involving the abuse of his or her professional status or expertise,” and also defining the term as: nonviolent crime for financial gain committed by means of deception by persons whose occupational status is entrepreneurial, professional or semi-professional and utilizing their special occupational skills and opportunities; also, nonviolent crime for financial gain utilizing deception and committed by anyone having special technical and professional knowledge of business and government, irrespective of the person’s occupation⁵.

The word “fraud” is a term most widely used in the white collar crime context. This term underlines the “intelligent,” nonviolent, and primarily for-profit nature of such offenses that are intended to deceive (an individual, a corporation, or public at large) in order to earn something of value or power, or both. The key message is that fraud is typically the cornerstone of every white collar offense, no matter how simple and meager or intricate and grandiose.

Some scholars have discussed the challenges of coming up with a universal definition of white collar crime. For example, Ellen Podgor and Lucian Dervan write that that with a seventy-five year history of sociological and later legal roots under the belt, white collar crime remains a largely imprecise category⁶. Indeed, there is a large number of distinct views on both the specific legal nature and boundaries of white collar criminality, and scholars traditionally observe the term

---

³ Sutherland E. White Collar Criminality / E. Sutherland // American Sociological Review. – 1940. – № 5. – P. 2.

⁴ Black’s Law Dictionary (9th ed. 2009). – P. 1734.

⁵ U.S. Department of Justice, Dictionary of Criminal Justice Data Terminology (2d ed. 1981). – P. 215.

⁶ Podgor E. „White Collar Crime”: Still Hazy After All These Years / E. Podgor, L. Dervan // Georgia Law Review. – 2016. – № 50.

from different angles and in various enforcements contexts. One approach even suggests that it is the government, not the businessman, that becomes the “bad guy” for purposes of economic enforcement – thus white collar crime can be associated with the failure of government to effectively regulate competitive capitalists. Katherine Chiste refers to one of the debate realms that proposed to understand white collar crime through the frame of political economy, thus explaining rebellious business behavior against legal restrictions imposed by the government⁷.

White collar overcriminalization is a disturbing concurrent component within the general trend of expanding criminal liability on a federal level. The increase of regulatory offenses, for example, makes it hard even for an experienced lawyer to keep an eye on the ever-shifting horizon of illegal business behavior, shaped by both the legislature and numerous federal regulators. Environmental protection may serve as one of many examples, so most would agree that crimes, such as dumping highly toxic waste, illegal hunting, discharging oil into navigable waters, and other offenses along these lines pose a substantial threat to the community and therefore should be punished accordingly⁸. On the other hand, there are many offenses in this area of federal regulation alone that can be hardly be called “blame-worthy” in the sense they are very unlikely to harm public moral perceptions or the common perception of justice. Indeed, the breadth of white collar crimes breadth has been the subject of many scholarly works. As professor Podgor mentioned, the focus within white collar crime may change over time from areas of corruption to areas such as mortgage fraud⁹. Professor Strader’s proposal for an alternative solution calls for the default use of the arsenal of means, provided by either civil or administrative law, especially in those cases when bringing criminal charges is

---

⁷ Chiste K. Retribution, Restoration, and White-Collar Crime / K. Chiste // *Dalhousie Law Journal*. – 2008. – № 31. – P. 89.

⁸ Press Release, Dep’t. of Justice, Office of Pub. Affairs, Mississippi Phosphates Corp. Pleads Guilty to Clean Water Act Violation and Agrees to Transfer 320 Acres to Grand Bay National Estuary (August 19, 2015). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/opa/pr/mississippi-phosphates-corp-pleads-guilty-clean-water-act-violation-and-agrees-transfer-320>. – Заголовок з екрану.

⁹ Podgor E. 100 Years of White Collar Crime in „Twitter” / E. Podgor // *Review of Litigation*. – 2011. – № 30. – P. 557.

going to trigger substantial extension of existing law and when harm caused by the wrongdoing cannot be readily calculated. In my opinion, this proposal, while voiced in a sound manner and backed by facts from some white collar prosecutions, has a big chance of being crushed under the fundamental, judicially supported principle of prosecutorial discretion¹⁰.

In a quite significant contrast, in Ukraine, because of the corruption and the absence of perception of justice, fairness and accountability, both in politics and business, many white collar crimes, such as smuggling, counterfeiting and tax evasion, are viewed as morally neutral, or even as acceptable. Frustration and even hatred against the corrupt government engaged in self-dealing and that does not operate for the benefit of the common folks is one of the major reasons for passive approval of such nonviolent crimes with economic substance. This deviant ideology within economically oppressed society can be formulated this way: “The Government cheats against you, so cheat it back”. On the other hand, the vast majority of Ukrainian white collar criminals also believe that cheating or embezzling is insignificant, at least with respect to moral barometers.

Now approaching the main outlined section of the Article, which is white collar overcriminalization in the United States and its major challenges, I would like to firstly explain this phenomenon. Then I will try illustrate the main actors, members of the federal government, who are pretty much responsible for such overcriminalization. And finally, I will try to propose some ideas and potential solutions on how to avoid unnecessary overcriminalization and what should be done to achieve right criminalization balance – both in the United States and in Ukraine with its much younger model of market economy.

In America, the history of the overcriminalization phenomenon may not have a pronounced longevity of record in contrast to traditional criminal law issues, but nonetheless it is quite eventful and still far from complete. A century-long

---

¹⁰ Strader K. White Collar Crime and Punishment: Reflections on Michael, Martha, and Milberg Weiss / K. Strader // *George Mason Law Review*. – 2007. – № 45. – P. 49–50, 102.

record of federal criminal justice reform initiatives indicates that issues of too many crimes have been raised for many years, and the concept of overcriminalization itself can be traced back almost half a century. In his Article “From “Overcriminalization” to “Smart on Crime”: American Criminal Justice Reform – Legacy and Prospects” Roger Fairfax refers to President Hoover’s concern over the significant growth of federal criminal statutes in numbers over the twenty-year period, back at the beginning of the past century¹¹. It has been presumed by many criminal law scholars that the Model Penal Code’s failure predicted the dawn of overcriminalization movement.

To a layperson, overcriminalization might seem like too many crimes committed in society. To a reader with some legal background, the word “overcriminalization” may suggest that a phenomenon where the government establishes too many new crimes, punishes wrongdoing too severely, or generally imposes too much into the common citizens’ behavior. This line of reasoning can lead to the question of whether Congress exceeds its granted powers when it relies too much on the enactment of crimes while distinct noncriminal measures are available to improve behavior and further public interests.

Title 18 of the United States Code can serve as one important evidentiary piece of the overcriminalization record in this country. Codified and enacted into positive law on June 25, 1948, this title, with the official name “Crimes and Criminal Procedure”, originally enumerated a significantly small number of criminal offenses that were narrower in reach. A simple surface level comparison of the original and current texts of the Federal Criminal Code reveals a major difference. The common white collar offense of mail fraud serves as a good example. Upon Title 18’s enactment, its Chapter 63, entitled “Mail Fraud”, included just two offenses – § 1341, “Frauds and swindles”, and § 1343, “Fictitious name and address”. Today, this Chapter is entitled “Mail Fraud and Other Fraud Offenses” and in-

---

¹¹ Fairfax R. From “Overcriminalization” to “Smart on Crime”: American Criminal Justice Reform – Legacy and Prospects / R. Fairfax // Journal of Law, Economics and Policy. – 2011. – № 7. – P. 601–602.

cludes eleven criminal statutes that encompass various types of frauds – including mail fraud, health care fraud, and fraud in foreign labor contracting. This is notwithstanding the fact that the statutory text in Chapter 63 is written broadly, has been construed loosely by federal courts over the past decades, and is sanctioned more severely today.

Overcriminalization is not an easily defined category. For a number of obvious reasons, there is no official definition of overcriminalization. Discussing the roots of overcriminalization, Professor Stephen Smith stressed shortcomings of the two general understandings of overcriminalization: overcriminalization as simply the issue of Congressional enactment of too many criminal laws that are too broad in scope; and as “serious crime-definition and sentencing problems” that often make practical application of criminal statutes lead to erroneous results. In reality this phenomenon is has a much broader meaning and is much more complicated¹².

Reference sources do not offer much help in searching for an “overcriminalization” definition. The Oxford English Dictionary only provides explanation of the word “criminalization” – “the fact or process of criminalizing a person or activity”¹³. This is a derivative from the word “criminalize” meaning “To turn a person into a criminal, especially by making his or her activities illegal”.

Legal scholarship has interpreted this term of art in various ways. For example, Professor Sanford Kadish defined overcriminalization as: one kind of systematic nonenforcement by the police is produced by criminal statutes which seem deliberately to overcriminalize, in the sense of encompassing conduct not the target of legislative concern, in order to assure that suitable suspects will be prevented from escaping through legal loopholes as the result of the inability of the prosecution to prove acts which bring the defendants within the scope of the prohibited conduct¹⁴.

---

¹² Smith S. Overcoming Overcriminalization / S. Smith // Journal of Criminal Law. – 2013. – № 102. – P. 538.

¹³ “Criminalize, v.” OED Online. Oxford University Press, September 2015. Web. 21 October 2015.

¹⁴ Kadish S. Legal Norm and Discretion in the Police and Sentencing Processes / S. Kadish. – 1969. – № 75. – P. 909.

Overcriminalization is the proliferation of criminal statutes and overlapping regulations that impose harsh penalties for unremarkable conduct, i. e., conduct that should be governed by civil statute or no statute at all. Todd Haugh admits that overcriminalization can be defined differently and the vast majority of definitions rest “on the misuse of the criminal law and the resulting harms”¹⁵. Other scholars view the term in question differently, suggesting that the crux of the “overcriminalization” neologism refers to the application of criminal statutes in a manner that allows prosecuting “conduct that traditionally would not be deemed morally blameworthy”¹⁶. Still, others understand this phenomenon through the lenses of the perception that “we have too much punishment and too many crimes in the United States”; and even through attribution of several defining categories – untenable offenses, superfluous statutes, doctrines that overextend culpability, crimes without jurisdictional authority, grossly disproportionate punishments and excessive or pretextual enforcement of petty violations¹⁷. There are other definitions of overcriminalization that seem to outline major areas of concern such as criminal law growth, related prosecutorial expansion, as well as broad judicial interpretation.

The National Association of Criminal Defense Lawyers (NACDL) refers to an even more expansive list of overcriminalization problems. Overcriminalization impacts include: ambiguous criminalization of conduct without meaningful definition or limitation; enacting criminal statutes lacking meaningful *mens rea* requirements; imposing vicarious liability with insufficient evidence of personal awareness or neglect; expanding criminal law into economic activity and regulatory and civil enforcement areas; creating mandatory minimum sentences unrelated to the

---

¹⁵ Haugh T. Sox on Fish: A New Harm of Overcriminalization / T. Haugh // Northwestern University Law Review. – 2015. – № 109. – P. 836.

¹⁶ Larkin P. Public Choice Theory and Overcriminalization / P. Larkin // Harvard Journal of Law and Public Policy. – 2012. – № 36. – P. 718.

¹⁷ Luna E. The Overcriminalization Phenomenon / E. Luna // American University Law Review. – 2005. – № 54. – P. 717.

wrongfulness or harm of the underlying crime; federalizing crimes traditionally reserved for state jurisdiction; and adopting duplicative and overlapping statutes¹⁸.

Professor Douglas Husak's proposed apparatus for classifying new types of criminal offenses that contribute to criminal law expansion presents three categories of offenses, which are located, relatively speaking, on the periphery of criminal law: (1) overlapping crimes (encompassing situations, when a single criminal conduct violates multiple statutory prohibitions); (2) offenses of risk prevention (inchoate types of offenses that prohibit not harm itself but the possibility of causing harm); and (3) ancillary offenses (backup types of offenses that surround primary offenses and are used when prosecution of the principal crime might be unsuccessful or undesirable)¹⁹.

As one sees from the numerous definitions and classifications, the issue of overcriminalization is akin to the "Lernean Hydra" – which is of many forms and many dangers. Indeed, as I mentioned above, American legal literature discusses many pitfalls of criminal law policy that are directly associated with overcriminalization. And even with a growing debate within the United States that prosecutions of financial wrongs have gone unnoticed, it remains a given that there has been an explosion of criminal statutes.

Now I would like to focus on the main actors, who are responsible to a larger or smaller degree for the overcriminalization phenomenon in the United States. Throughout the past century, the United States has seen many efforts to reform criminal justice or at least some of its components. The legislative process in the criminal law area has become largely deficient. At the same time, movements for "tuning up" criminal law and procedure have sought to make criminal justice more effective, rational, efficient and fair, though often with limited success. As Professor Fairfax put it, such efforts revealed early twentieth century reformers advocat-

---

¹⁸ Overcriminalization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nacdl.org/overcrim>. – Заголовок з екрану.

¹⁹ Husak D. Overcriminalization: The Limits of the Criminal Law / D. Husak. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – P. 36–42.

ing for the improvement and normalization of criminal procedural and substantive law, the large-scale criminal law study and reform efforts undertaken in the late 1960s, and the more recent “overcriminalization” movement²⁰.

One of the underlying reasons for overcriminalization in the U.S. is the Congressional enactment of too many new laws without keeping a good eye on legislative inventory, thus creating an extremely broad, overlapping, and confusing system of statutory criminal law. For example, Ellen Podgor stated that Congressional approach to expansive lawmaking by continuously adding numerous statutes and regulations makes it hard to make sure that defendants would be able to understand that they have committed a criminal offense²¹. Such statutory expansion is one of the primary factors in criminal “law and order” malfunctioning. The wording of many criminal statutes, especially those regulating complex types of modern human behavior, cannot stand criticism that the public is not able to comprehend the plain meaning of the law. The mail fraud statute, 18 U.S.C. § 1341, is a solid example of cumbersome legislative language in white collar crime provisions.

This is also true with the language of some Ukrainian criminal statutes. One recent example of criminalizing economic conduct in Ukraine by means of blurred and unclear wording is introducing criminal liability for stock market manipulation under Article 222-1 of the CCU. This provision is just one of many “bridge” type economic regulatory norms, discussed before. In order to establish the act of manipulation, in other words, deception, under the statute, one needs to refer to Article 10-1 of the Law of Ukraine “On State Regulation of Securities Market in Ukraine”. But the wording of the latter provision with its overbroad language to outline potential areas of securities manipulation, as well as using phrases like “can provide insight into”, “that do not possess obvious economic sense”, “disseminat-

---

²⁰ Fairfax R. From “Overcriminalization” to “Smart on Crime”: American Criminal Justice Reform – Legacy and Prospects / R. Fairfax // Journal of Law, Economics and Policy. – 2011. – № 7. – P. 597.

²¹ Podgor E. Laws Have Overcriminalized Business Behavior / E. Podgor / New York Times. – November 10, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2013/11/10/prosecuting-executives-not-companies-for-wall-street-crime/laws-have-overcriminalized-business-behavior>. – Зарядок з екрану.

ing information that a person should know”, “with a price that significantly departs from the market one” makes the criminal statute virtually inapplicable, especially in the country, where, unlike in the United States, case law does not exist.

In the early 1980s, the U.S. Department of Justice (DOJ) spent two years in its effort to calculate the total number of criminal offenses within the entire U.S. Code. Although the effort eventually failed, the DOJ provided an approximate estimate of 3,000 offenses²². The astonishing number has been often brought up in the context of overcriminalization.

According to the Federal Sentencing Statistics for 2014, provided by United States Sentencing Commission, there were 75,836 federal offenses registered in 2014, with the majority of them being drug related (21,323) and immigration related (22,238) crimes²³. According to the 2014 Crime in the United States Report, part of the FBI’s Uniform Crime Reporting Program, the estimated number of violent crime offenses in the nation was 1,165,383 (violent crime rate – 365.5 per 100,000 inhabitants), while estimated number of property crimes in 2014 was 8,277,829 (property crime rate – 2,596.1 per 100,000 inhabitants)²⁴.

Another report on the growth of federal crimes numbers estimates that there were at least 4,450 federal crimes by 2008, a significant increase from 4,000 crimes in the Code at the start of 2000. Later, a Congressional Research Service memorandum, issued on June 23, 2014, provided for an examination of new offenses added to the United States Code from 2008 to 2013 and concluded that 439 offenses have been added to the books. Thus, currently there are approximately 5,000 offenses, excluding regulatory crimes, within the U.S. Code.

---

²² Fields G. Many Failed Efforts to Count Nation’s Federal Criminal Laws / G. Fields, J. Emshwiller // Wall Street Journal. – July 23, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304319804576389601079728920>. – Заголовок з екрану.

²³ Statistical Information Packet, Fiscal Year 2014, First Circuit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ussc.gov/sites/default/files/pdf/research-and-publications/federal-sentencing-statistics/state-district-circuit/2014/1c14.pdf>. – Заголовок з екрану.

²⁴ 2014 Crime in the United States. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2014/crime-in-the-u.s.-2014/tables/table-1>. – Заголовок з екрану.

In stark comparison, the total number of offenses in Ukraine is only 340. To some extent, this is due to the mandatory provision contained in paragraph 3 of Article 3 of the CCU, which proclaims that criminality of any act as well as imposed penalty and other criminal consequences should be determined exclusively by the Code provisions. It is noted that paragraph 2 of Article 3 requires that all newly adopted laws on criminal liability be incorporated in the Criminal Code. Virtually all Ukrainian criminal law provisions are located within a single codified framework.

The number of so-called regulatory offenses in the United States also seems to be almost impossible to calculate. Since the mid-1980s, a steady expansion of public welfare offenses have literally infiltrated the modern technological world. In *Morissette v. United States* the Supreme Court has provided a rationale for criminalizing violations of specific duties by those persons, whose conducts have a negative effect on public health, safety or welfare.

“While many of these duties are sanctioned by a more strict civil liability, lawmakers, whether wisely or not, have sought to make such regulations more effective by invoking criminal sanctions to be applied by the familiar technique of criminal prosecutions and convictions. This has confronted the courts with a multitude of prosecutions, based on statutes or administrative regulations, for what have been aptly called “public welfare offenses”. These cases do not fit neatly into any of such accepted classifications of common-law offenses, such as those against the state, the person, property, or public morals. Many of these offenses are not in the nature of positive aggressions or invasions, with which the common law so often dealt, but are in the nature of neglect where the law requires care, or inaction where it imposes a duty”²⁵.

Some commentators rely on an incredible figure of up to 300,000 federal criminal regulations²⁶. Today, thousands of various activities routinely undertaken in the course of business or leisure fall into the category of crimes under the broad

---

²⁵ *Morissette v. United States*, 342 U.S. 246, 254–55 (1952).

²⁶ Thornburgh D. The Dangers of Over-Criminalization and the Need for Real Reform: the Dilemma of Artificial Entities and Artificial Crimes / D. Thornburgh // *American Criminal Law Review*. – 2007. – № 44. – P. 1281.

regulatory offenses framework. Moreover, the same regulatory misconduct often becomes subject to overlapping criminal and civil penalties and there is often little guidance available on which liability to impose and for what reasons. Of course, in the modern technological world, where innovations accelerate industries, improve businesses, change lifestyles, while potentially raising serious regulation concerns and even possibilities of new criminalization (to name just a few such recent and legally novel innovations – self-driving cars from Google and unmanned aircraft systems (drones)), regulatory offenses should justifiably remain in law enforcement’s arsenal. Many will agree, that complicated relations between individual members (or groups) within society require detailed regulations. At the same time, it makes sense to revise the list of regulatory crimes to ensure that: (1) such list is up-to-date with regulated human activities and related laws; and (2) crimes included in the list are themselves not over-expanding, overlapping, and are not vulnerable to discretionary abuses or overbroad interpretations.

In *United States v. Von Barta*, the Second Circuit admitted that the “centuries-long trend toward greater sophistication in the criminal law has increasingly blurred the line between criminal and noncriminal misbehavior.” The court went on saying: “While defining lawless conduct is primarily a legislative function, courts have mitigated the severity of penal sanctions by construing ambiguous statutes against the Government. This doctrine of strict construction, which grew out of the emerging humanitarianism of seventeenth century England, has long been a tenet of American jurisprudence. But this principle is just the start of the difficult process of statutory interpretation, for in some areas Congress has purposely cast wide the net of the criminal law”²⁷.

To be honest, the federal legislature has attempted to address the impacts of overcriminalization. In the last few years, members of Congress have continuously expressed concerns over criminal statutes’ growth in numbers, regulatory breadth,

---

²⁷ *United States v. Von Barta*, 635 F.2d 999, 1001 (2d Cir. 1980).

and the overzealousness of enforcement²⁸. In 2013, the Judiciary Committee of the U.S. House of Representatives unanimously created the “Overcriminalization Task Force of 2013” to study and conduct hearings on the problem of overcriminalization. Several reports issued by the Task Force, demonstrate deep concern and call for action in dealing with overcriminalization, on behalf of at least some members of the federal legislature.

Now let us turn to the American judiciary and its powerful interpretation tools that can affect the national criminalization policy a big deal. Hence, its effective usage for the benefit of criminal law and justice in general is dependent on its pre-cautious, expeditious usage. While discussing the U.S. Supreme Court’s approach to statutory interpretation in the context of criminal law federalization, Professor Peter Henning made a sound observation: “with the drive in Congress to federalize broader areas of the criminal law, an opinion that seemingly ignores the language chosen by the legislature sends a message that the courts can accord minimal respect to the legislature’s ability to formulate criminal statutes”²⁹. Indeed, it seems extremely hard to maintain the fragile balance of lawfulness, reasonableness and specific individual/public/governmental interests’ furtherance when dealing with complicated, controversial criminal statutes, such as many white collar provisions.

The risks and significant consequences of broad, sometimes overlapping statutory provisions and the ever-expanding nature of American criminal law has long been a controversial issue before the federal judiciary.

The federal judiciary’s approach to construing criminal statutes has long been failing at the face of objective, consistent critique. State of the art criminal case decisions that are based on dividing philosophies, internal deliberations and simply different mindsets of Justices make it almost impossible to predict in which direction, overcriminalizing or undercriminalizing, the Supreme Court will proceed

---

²⁸ The Overcriminalization of Conduct: Consequences for an American Inventor Testimony Before Subcommittee on Crime, Terrorism and Homeland Security, Committee on the Judiciary, House of Representatives 111th Cong., 1 (2009) (testimony of Krister Evertson).

²⁹ Henning P. Statutory Interpretation and the Federalization of Criminal Law / P. Henning // Journal of Criminal Law and Criminology. – 1996. – № 86. – P. 1177.

in the next case. Kelly Strader proposes a persuasive analyses of some policy implications of white collar jurisprudence³⁰. Recent white collar cases have brought the issue of overcriminalization to the surface of decision-making by courts. Federal dockets reveal that sometimes courts are willing to join the “overcriminalization” camp. Federal prosecutor Preet Bharara points out that the Supreme Court had many opportunities to curb the expansion of corporate criminal liability or at least control exercise of prosecutorial discretion in this area of criminal law; instead this and other courts preferred to stay aside from regulating the ever growing borders of corporate criminal liability, while relying “on the need to facilitate the identification and punishment of elusive corporate wrongdoers”³¹. And as pointed by another commentator, “courts generally accept the white collar crime rationale ... that the rules should not hamper the investigation of complex criminal activity, and consequently do not impose broad standards that restrict prosecutors”³².

One good example is the recent Supreme Court case of *Yates v. United States* that has made big legal news due to its controversial statutory background³³. There, the Court overruled conviction of a commercial fisherman under 18 U.S.C. § 1519 (“Destruction, alteration, or falsification of records in Federal investigations and bankruptcy”) for telling crew members to throw caught undersized fish overboard, instead of complying with the official order to segregate the undersized fish from other fish and return with them to port. The Supreme Court ruled that the term “tangible object,” as it appeared in 18 U.S.C. § 1519, covered only objects that were used to record or preserve information, not all objects in the physical world, such as fish in that case.

While referring in her dissenting opinion to the majority’s concern over the harsh twenty-year imprisonment penalties imposed in case of overbroad interpreta-

---

³⁰ Strader K. The Judicial Politics of White Collar Crime / K. Strader // *Hastings Law Journal*. – 1999. – № 50. – P. 1199–1273.

³¹ Bharara P. Corporations Cry Uncle And Their Employees Cry Foul: Rethinking Prosecutorial Pressure On Corporate Defendants / P. Bharara // *American Criminal Law Review*. – 2007. – № 44. – P. 59.

³² Henning P. Testing the Limits of Investigating and Prosecuting White Collar Crime: How Far Will the Courts Allow Prosecutors to Go? / P. Henning // *University of Pittsburg Law Review*. – 1993. – № 54. – P. 412.

³³ *Yates v. United States*, 135 S. Ct. 1074 (2015).

tion of 18 U.S.C. § 1519, Justice Kagan suggested that the case outcome “brings to the surface the real issue: overcriminalization and excessive punishment in the U.S. Code.” Such words might serve as an indicator that members of the Supreme Court are also concerned by overcriminalization. As one commentator observed while analyzing *Yates*, despite different political ideologies, all nine justices appear to agree that there is an overcriminalization problem within the U.S. Code and/or U.S. attorneys’ charging practices³⁴. Traditionally American courts have served as an active arbiter of criminal law application. With different tools of statutory interpretation, they can read criminal statutes narrowly or broadly. Some critics, authors of dissenting opinions often among them, argue that when reading statutes broadly, judges might create new crimes – contrary to the Constitutional mandate. Though this is a somewhat overstretched argument, extending the reach of criminal statutes can obviously lead to negative consequences.

When thinking about the “right” criminalization balance from the courts’ perspective, one should also take into account the implicit presence of liberal/conservative ideology in judicial decision-making. Thus, when courts, particularly on the appellate level, look at the criminal case through multiple lenses of Congressional intent, legislative history, prosecutorial approach, and public policy concerns, it becomes extremely hard for them to maintain proper balance of ideological neutrality and objectivity. As Professor Coffee wrote, when discussing interpretations of mail fraud in *McNally v. United States*, and *Carpenter v. United States*, the outcome of the latter case “illustrates the greatest deficiency with judicial legislation of the type that *Carpenter* exemplifies: legislation is never neutral”³⁵. This commentator further added that “because the legislature is politically accountable, it is entitled to favor one coalition of interests over another, but this is

---

³⁴ Bashir A. Fish Jokes Aside: *Yates* Hints at the Court’s View of Prosecutorial Discretion / A. Bashir // Criminal Justice. – 2015. – № 30. – P. 21.

³⁵ *McNally v. United States*, 483 U.S. 350 (1987); *Carpenter v. United States*, 484 U.S. 19 (1987).

an activity that courts should avoid”)³⁶. I personally agree with Professor Coffee in that checks and balances system should work smoothly, while interpreting federal criminal statutes, so that the balance between unlawful conduct and its legal stigmatization is preserved.

In general, federal criminal jurisprudence, especially at the Supreme Court level, has a somewhat inconsistent record of white collar crime interpretation, narrowing statutory scope in some cases and expanding it in others. Thus, it seems plausible that sooner or later, the Supreme Court will face a fundamental question of political nature – how should it react to the Congressional failure to construct relevant criminal statutes both rationally and carefully.

Finally, I would like to turn to the representatives of the executive branch of American government – federal prosecutors. They are most often blamed for creating white collar overcriminalization by widely abusing professional discretion and by often being too “tough on crime” and too “tough on business”.

Overzealous prosecution, especially its modern incarnation in white collar criminality, can cause enormous collateral damage, sometimes without sufficient evidence of wrongdoing. And although the discretionary powers of prosecutors play a significant role in exacerbating the overcriminalization problem, this Article focuses on the substantive, as opposed to procedural law.

Despite wide critique of excessive employment of federal criminal statutes and unwarranted excessive prosecution approaches, the federal prosecution community has been recently demonstrating some aspirations toward a more balanced, efficient and cost effective approach to fighting crime in this country. One of these promising steps, the so-called “Smart on Crime” initiative, was launched in early 2013 by then-Attorney General Eric Holder³⁷. Unfortunately, not much has been heard from DOJ on “Smart on Crime” agenda since 2013. The lack of continuous

---

³⁶ Coffee J. Hush!: The Criminal Status of Confidential Information After McNally and Carpenter and the Enduring Problem of Overcriminalization / J. Coffee // American Criminal Law Review. – 1988. – № 26. – P. 154.

³⁷ U.S. Dep’t of Justice, The Attorney General’s Smart on Crime Initiative. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/ag/attorney-generals-smart-crime-initiative>. – Заголовок з екрану.

record may demonstrate that the former Attorney General designed and promoted this initiative as part of his own professional agenda. This DOJ program, named “Reforming The Criminal Justice System for the twenty-first Century,” pursues five main goals: 1) to ensure finite resources are devoted to the most important law enforcement priorities; 2) to promote fairer enforcement of the laws and alleviate disparate impacts of the criminal justice system; 3) to ensure just punishments for low-level, nonviolent convictions; 4) to bolster prevention and reentry efforts to deter crime and reduce recidivism; and 5) to strengthen protections for vulnerable populations³⁸. Modern approaches to prosecuting crimes seem to restore the long established *status quo*, with some rare exceptions: prosecute as many wrongdoers as resources allow, get as many convictions or pleas as possible, and push for sentences as severe as possible, all this done without much cost/benefit analysis.

Indeed, prosecutorial discretion makes lawyers for the government “the most powerful actors in the criminal justice system.” As Professor Erik Luna put it, they decide whether to accept or decline a case, and, on occasion, whether an individual should be arrested in the first place; they select what crimes should be charged and the number of counts; they choose whether to engage in plea negotiations and the terms of an acceptable agreement; they determine all aspects of pretrial and trial strategy; and in many cases, they essentially decide the punishment that will be imposed upon conviction. As such, the prosecutor is the criminal justice system, in effect making the law, enforcing it against the accused, adjudicating his guilt, and determining the punishment³⁹.

In contrast, Ukrainian prosecutors traditionally do not possess significant discretion, especially when compared to their American counterparts. Ukraine belongs to a group of European and Latin American countries, where, quite opposite to American discretionary prosecution model, prosecution is viewed as a mandato-

---

³⁸ U.S. Dep’t of Justice, Smart on Crime: Reforming the Criminal Justice System for the 21st Century. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/sites/default/files/ag/legacy/2013/08/12/smart-on-crime.pdf>. – Заголовок з екрану.

³⁹ Luna E. Prosecutorial Decriminalization / E. Luna // Journal of Criminal Law and Criminology. – 2013. – № 102. – P. 795.

ry government enforcement process – every single crime has to be prosecuted based on the information gathered by police, provided by crime victims and other citizens, or even identified by prosecutors and judges while working on other criminal cases.

The new Criminal Procedure Code of Ukraine, enacted in 2012, unlike its Soviet Union predecessor, is geared toward balancing the interests of government to prosecute crime versus individual rights of defendants, in addition to equipping defense counsel with more and broader procedural rights. Under Article 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, criminal proceedings shall be conducted in accordance with the principle of the rule of law, under which a human being, his or her rights and freedoms are recognized as the highest values in the country and for all official activities within it. In addition, the principle of the rule of law in criminal proceedings is applied with due consideration of the practices of the European Court of Human Rights.

The principle of legality under Article 9 of the Criminal Procedure Code of Ukraine directly establishes that during a criminal proceeding prosecutor is not only required to comply with the Constitution of Ukraine, the Criminal Code and other applicable laws, but also has to fully and impartially examine all circumstances of the crime, while also explicitly requiring the prosecutor to find circumstances of both incriminating and exculpatory nature in respect to the suspect or the accused, as well as the circumstances mitigating and aggravating their punishment, and also to make adequate legal evaluation of all circumstances and procedural decisions in a given criminal case. Thus, prosecutorial discretion in Ukraine remains within the Code's oversight and is controlled by the Constitution.

There are two prosecutorial avenues of undercriminalization in Ukraine. They are especially noticeable in economic crimes cases. The first is with regard to guilty pleas, which are becoming more and more popular under the new Criminal Procedure Code framework, particularly in the areas of nonviolent, fraudulent types of crimes. Often prosecutors will promise fines as penalties under proposed

plea bargain and courts will go along by approving them in the way most favorable for the defendant. The second avenue is present when a prosecutor asks for less harsh penalties in criminal trials. Indeed, in an environment where statutory criminal penalties are rather low, Ukrainian prosecutors often remain quite modest in their requests for sentencing.

It seems that the only force available to address the issues of twisted criminalization policy in the United States (and Ukraine as well) is the scholarly community. While discussing the old and obvious topic of overcriminalization in legal literature, Professor Stuntz stated that “criminal law’s breadth ... has long been the starting point for virtually all the scholarship in this field”⁴⁰. Some legal minds seem to understand and promote the idea that a strictly codified and thus internally balanced system of criminal laws possesses a significant potential for the criminal justice system’s improvement and will enable the government to be both “right” and “smart” on crime. Indeed, the amount of published works on overcriminalization and overfederalization, written by both established and emerging names in American criminal law scholarship is significant. Scholars take quite different positions on the criminal law’s multidimensional expansions, but what seems to unite them is the search for solutions on how to narrow down the scope of criminal law in order to make it easily comprehensible and objectively reasonable⁴¹. Here are a few of the elaborated ideas/solutions to criminalization problems: (1) the careful balancing of all “gains and losses” when adopting new criminal statutes (2) the recognition and resistance of problematic amendments to laws before their codification; (3) the adoption of the “overcriminalization canon (more precisely, an anti-overcriminalization canon),” which will enable the Supreme Court to consider the practicality of prosecution under broad criminal statutes; (4) the abandonment of the practice of rewriting facially inadequate criminal statutes (specifically in the

---

⁴⁰ Stuntz W. The Pathological Politics of Criminal Law / W. Stuntz // Michigan Law Review. – 2001. – № 100. – P. 507.

⁴¹ Klein S. Debunking Claims of Over-Federalization of Criminal Law / S. Klein, I. Grobey // Emory Law Journal. – 2012. – № 62. – P. 79.

white collar area) by the courts; (5) the application of desuetude doctrine in order to address the controversial issues of prosecutions under old and ambiguous criminal statutes; (6) the establishment of an appropriate discretionary balance in prosecutorial decision-making; (7) the allowance of a mistake of law defense, when a *malum prohibitum* crime is charged; and 8) the evoking of merciful discretion mechanisms in criminal justice institutions⁴².

Unlike the legislature, courts, and prosecutors – the main actors in the criminalization (overcriminalization) policy developments – scholars do not have much leverage on such processes within the system of criminal justice. Nevertheless, they remain persistently active and vocal, at least at academic symposiums and on the pages of legal scholarship, on the issues of criminal law policy and its application. It makes good sense for major results of academic research on the issues of overcriminalization and undercriminalization to be thoroughly reviewed and further transformed into the doctrinal platform of adequate principles of criminalization. It will not hurt to, at the very least, think conceptually about what legal scholarship could do to help lawmakers, law adjudicators, and law enforcers improve the crime/punishment balance that is obviously absent today.

Since scholars address issues of overcriminalization in the United States from different angles, a diverse approach to solving such issues is optimal. Multiplicity of statutes, broad and overlapping statutes, abuse of professional discretion, politically motivated criminal lawmaking, and inconsistent judicial interpretation should be accordingly addressed on various fronts. Only a comprehensive, multi-dimensional effort to combat overcriminalization will balance the state of criminal justice system.

---

⁴² Kadish S. The Crisis of Overcriminalization / S. Kadish // American Criminal Law Quarterly. – 1969. – № 7. – P. 33; Dieterle J. The Lacey Act: A Case Study in the Mechanics of Overcriminalization / J. Dieterle // Georgetown Law Journal. – 2014. – № 102. – P. 1306; Pierce M. The Court and Overcriminalization / M. Pierce // Stanford Law Review Online. – 2015. – № 68. – P. 58–59; Larkin P. Finding Room in the Criminal Law for the Desuetude Principle / P. Larkin // Rutgers Law Review Commentaries. – 2014. – № 65. – P. 4–5; Meese E. Reconsidering the Mistake of Law Defense / E. Meese, P. Larkin // Journal of Criminal Law and Criminology. – 2012. – № 102. – P. 783–784.

Familiarizing oneself with legal comments on the state of criminalization policy in Ukraine reveals a largely different point of view on the effective criminal justice system. Several Ukrainian scholars have recently included criminalization and decriminalization issues into their research agendas⁴³.

One of the scholarly proposed recommendations on security and the rule of law in Ukraine stated that the latest achievements of criminal law science, the active cooperation between scholar community, national lawmaker and law enforcement representatives, as well as the quality improvements in the application of criminal law, have to be taken into account⁴⁴.

As the conclusion part, I would like to underline the following. This Article has analyzed some of the overcriminalization-related issues in the United States. It is impossible within one piece to identify and discuss all forms of over/undercriminalization. For example, sentencing policies are among some of the major areas of concern in criminal law jurisprudence, yet it is not fully touched upon in this piece. But even with these limitations, I hope this piece provides an outline of the enormous potential for future research of over/undercriminalization, with the ultimate goal of achieving a better balanced criminalization policy. After all, it is important to remember that any criminal law, just as any national legal system, is based on its unique pillars, employs its own enforcement tools and sets the ultimate goal of serving people's needs for justice, order and security.

A more consistent approach in designing the construct of criminal law is needed. That structure should be one that is capable of diminishing or even eliminating broadness of, gaps in and overlapping of criminal statutes, combined with

---

⁴³ Дорохіна Ю. А. Щодо визначення підстав криміналізації і декриміналізації злочинів проти власності / Ю. Дорохіна // *Юридична наука*. – 2014. – № 6. – С. 81; Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Н. А. Лопашенко – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 288; Матвійчук В. К. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь проти навколишнього природного середовища / В. К. Матвійчук // *Юридична наука*. – 2013. – № 67. – С. 67–81.

⁴⁴ Рябчинська О. П. Суб'єкти наукового супроводу правотворчої та правозастосовної діяльності в Україні / О. П. Рябчинська // *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (8–9 жовтня 2015 р.)* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 92.

permanent partnership between legislature and the criminal scholarship community, and the obligation on federal prosecutors to exercise their discretion narrowly, with specific targeting of exact crimes committed instead of an “all and now” approach. It should be a design that will push the scales of criminalization to a balanced position.

By moving gradually toward the point of right criminalization, even without necessarily reaching it, will teach us a great deal along the way and might help American lawyers as well as their Ukrainian counterparts improve many law-related matters.

Каменський Д. Надмірна криміналізація білокомірцевих порушень у США: що пішло не так?

Запропонована стаття приділяє увагу деяким основним питанням феномену надмірної криміналізації у сфері білокомірцевої злочинності США. Досліджується унікальна проблема надмірної криміналізації у її різноманітних проявах; проаналізовано її вплив на занадто широкий і занадто агресивний прокурорський підхід до переслідування економічних злочинів; наведені основні фактори цього правового феномену. Заключна частина статті присвячена виявленню адекватних механізмів відновлення балансу американської криміналізаційної політики до її нормального стану.

Ключові слова: надмірна криміналізація, білокомірцеві злочини, кримінальне переслідування, регуляторні злочини.

Каменский Д. Чрезмерная криминализация беловоротничковых нарушений в США: что пошло не так?

Предложенная статья уделяет внимание некоторым основным вопросам феномена чрезмерной криминализации в сфере беловоротничковой преступности США. Исследуется уникальная проблема чрезмерной криминализации в ее разнообразных проявлениях; проанализировано ее влияние на чрезмерно широкий и чрезмерно агрессивный прокурорский подход к преследованию экономических преступлений; приведены основные факторы этого правового феномена. Заключительная часть статьи посвящена выявлению адекватных механизмов восстановления баланса американской криминализационной политики до ее нормального состояния.

Ключевые слова: чрезмерная криминализация, беловоротничковые преступления, уголовное преследование, регуляторные преступления.

УДК 343.9

М. Г. Колодяжний,
канд. юрид. наук, старший науковий
співробітник, завідувач відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ПРОГРЕСИВНОГО МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті на підставі вивчення сучасного зарубіжного досвіду громадського впливу на злочинність пропонується низка напрямів його впровадження в Україні. Вказані напрями класифіковано за характером на політичні, нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні й технічні.

***Ключові слова:** громадськість, запобігання злочинності, участь громадськості у запобіганні злочинності, міжнародний досвід запобігання злочинності, стратегія «community policing».*

Актуальність теми дослідження. Кримінологія є наукою, предмет якої включає розробку заходів запобігання злочинності. Як зазначається в Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст., найвищим рівнем розвитку суспільного значення кожної науки є виконання прикладної (конструктивно-проектної) функції¹. Звідси здійснення кримінологічною наукою вказаної функції значно ускладнюється без вивчення сучасного прогресивного досвіду інших країн у сфері запобігання злочинності. Зарубіжний позитивний досвід запобігання злочинності із використанням недержавних суб'єктів можна використати у вітчизняній правотворчій і правозастосовній практиці. Це необхідно для: а) посилення ефективності правоохоронної діяльності; б) заощадження бюджетних коштів через використання безкоштовної допомоги громадян у профілактиці злочинності; в) оптимізації ча-

---

¹ Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття // Інформ. бюл. Координаційного бюро з проблем кримінології АПрН України. – К., 2002. – № 5. – С. 4.

су, сил і засобів поліцейських, що дозволяє зосереджувати їх увагу з друго-рядних на більш важливих виробничих питаннях правоохоронної діяльності; г) поглиблення взаємодії різних соціальних інститутів та суб'єктів запобігання злочинності; д) підвищення довіри громадян до органів державної влади взагалі й правоохоронних органів зокрема. Тим більше, що відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII основним критерієм ефективності діяльності органів Національної поліції вважається рівень довіри до них з боку населення², що визначатиметься шляхом здійснення регулярних незалежних соціологічних опитувань.

Стан розробленості теми дослідження. У вітчизняній кримінології бракує спеціальних порівняльно-правових досліджень, присвячених питанням зарубіжного досвіду громадського впливу на злочинність. Це стосується і впровадження результатів подібних досліджень. Водночас певні аспекти зазначеної проблематики розглядалися такими вченими, як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, О. М. Ведернікова, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. В. Лунєєв, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко та ін.

Метою статті є вироблення основних шляхів впровадження позитивного міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність у правотворчій та правозастосовній практиці в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення й узагальнення сучасного прогресивного міжнародного досвіду участі громадськості у запобіганні злочинності дає підстави для виділення низки напрямів його використання в нашій державі. Указані напрями доцільно класифікувати за характером на кілька видів, що охоплюють заходи політичної, нормативно-правової, організаційно-управлінської, соціально-психологічної й технічної спрямованості.

---

² Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

Заходи *політичного* характеру полягають у наявності в Україні політичної волі на використання сучасних альтернативних підходів у модернізації правоохоронної діяльності, оптимізації роботи органів кримінальної юстиції в першу чергу за рахунок розширення участі недержавних суб'єктів у сфері запобігання і протидії злочинності.

Виходячи з розуміння у західних країнах світу поняття «громадськість» у широкому значенні, необхідно відповідним чином формувати державну політику у сфері залучення різних соціальних інститутів до діяльності із запобігання злочинності в Україні. Звідси громадськість охоплюватиме не лише громадські формування правоохоронної спрямованості, а й заклади освіти й охорони здоров'я, органи самоорганізації населення, церкву, релігійні організації, ЗМІ, волонтерів, близьких родичів злочинців та правопорушників.

Нормативним віддзеркаленням намагань керівництва держави у реформуванні застарілих радянських підходів запобігання злочинності стала Концепція реформування кримінальної юстиції в Україні, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008³. Цей документ можна визнати першою спробою нормативного визначення принципів правоохоронної діяльності нового зразка, де приділяється належна увага взаємодії органів кримінального переслідування із громадськістю, а також соціально-обслуговуючій спрямованості роботи органів внутрішніх справ. Однак станом на 2016 р. основні положення зазначеної Концепції лише починають реалізовуватись. Це стосується реформування української міліції та перетворення її в Національну поліцію; нормативного закріплення обов'язкового врахування рівня довіри громадян під час оцінки результативності діяльності органів поліції та ін.

---

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 // Офіц. вісн. України. – № 27. – 2008. – Ст. 838.

Після організації роботи патрульної поліції в Україні рівень довіри до неї в різних містах перебуває в межах 50–80 %⁴. Це відповідає середньоєвропейському рівню. Більше того, за даними соціологічних установ кожний четвертий українець бере пряму чи опосередковану участь у проведенні АТО⁵. Наразі є дуже поширеною діяльність волонтерського руху. Тому очевидно, що вказані обставини мають бути використані правоохоронними органами для прийняття політичних рішень щодо створення довірливих партнерських відносин із громадянами, усунення соціально-психологічної прірви між народом та поліцією.

Нині спостерігається штучне гальмування передусім з боку керівництва правоохоронних органів процесу ширшого залучення громадян до діяльності із запобігання злочинності. Певні здобутки можна відзначити хіба що у воєнній сфері та антикорупційній діяльності. Так, із початком проведення АТО у Донецькій і Луганській областях у 2014 р. відбулось поживлення волонтерського руху. Деяких представників громадськості Міністр оборони України включив до складу департаменту тендерних закупівель Міністерства оборони з метою мінімізації корупційних ризиків під час освоєння мільярдів бюджетних коштів на придбання одягу, взуття, ліків, спеціального обладнання, паливно-мастильних матеріалів та ін. для військовослужбовців Збройних Сил.

Крім цього, за останні роки простежується позитивна динаміка у розширенні кола суб'єктів запобігання корупції за рахунок громадських організацій та окремих осіб. Наразі в Україні налічується близько 200 громадських організацій, метою яких є формування державної антикорупційної політики та обмеження корупційних ризиків у діяльності різних органів державної влади й місцевого самоврядування. Певні підвалини запобігання корупції із

---

⁴ Див.: Рівень довіри до нової патрульної поліції більш ніж удвічі вищий, ніж до старої міліції – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/1151178-riven-doviri-do-novoji-patruлноji-politsiji-bilsh-nij-udvichi-vischij-nij-do-staroji-militsiji-opituvannya.html>. – Заголовок з екрану; Рівень довіри киян до поліції склав 85 відсотків – Аваков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaapress.info/uk/news/show/98627>. – Заголовок з екрану.

⁵ Кожен четвертий українець займається волонтерством [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://4army.com.ua/kozhen-chetvertij-ukrayinets-zajmayetsya-volonterstvom/>. – Заголовок з екрану.

використанням допомоги громадян закріплені й у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. У ньому передбачена діяльність так званих викривачів корупціонерів, тобто громадян, які надають правоохоронним органам, у тому числі й анонімно, інформацію про причетність державних службовців та інших осіб до корупційних практик. Законодавство гарантує відповідний захист викривачів корупціонерів⁶.

У зв'язку з цим політичні декларації й заяви політичних партій, фракцій, окремих політиків та громадських діячів про розвиток громадянського суспільства в Україні, створення відповідних засад для розширення участі громадськості у запобіганні злочинності й корупції мають втілюватись у життя. Для цього необхідні, по-перше, нормативно-правові підвалини, які дозволятимуть більш активно залучати громадян до правоохоронної діяльності; по-друге, відповідні управлінські рішення керівників центральних органів виконавчої влади, включаючи органи кримінальної юстиції.

Нормативно-правові заходи впровадження прогресивного міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність в Україні стосуються прийняття нового Закону України з умовною назвою «Про участь громадян у запобіганні і протидії злочинності». Чинний Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-III⁷ є застарілим. У ньому передбачено хіба що залучення членів громадських формувань правоохоронної спрямованості до спільного із поліцейськими чи прикордонниками патрулювання (ст. 11). Це означає, що зазначений нормативно-правовий акт не охоплює багатьох прогресивних форм громадського впливу на злочинність. Наприклад, у США поширена діяльність громадських патрулів «Янголів-охоронців». До їх складу входять лише добровольці, без поліцейських. Їх зовнішній вигляд майже нічим не відрізня-

---

⁶ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700–VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

⁷ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

ється від поліцейських, за виключенням відсутності табельної зброї. Ефективність цих патрулів висока, на що вказує скорочення загальнокримінальної злочинності в районі їх функціонування до 30 %⁸. Створення подібних патрулів в Україні із відповідним внесенням змін до чинного законодавства дозволило б поліпшити криміногенну обстановку у багатьох обласних центрах держави. Такі патрулі могли б стати «очами й вухами» українських поліцейських і посприяти оперативному втручання правоохоронців у конфліктні ситуації чи затриманню злочинців по «гарячих слідах».

З метою стимулювання громадян у наданні відомостей про осіб, які підозрюються у вчиненні певного злочину, чи які перебувають у розшуку, необхідно доповнити Закон України «Про Національну поліцію» 2015 р. положенням про грошове заохочення інформаторів, які надали відомості про вчинений злочин чи злочинця, який розшукується правоохоронними органами. Крім цього, центральним органам виконавчої влади, окремим міністерствам бажано враховувати думку громадськості під час розробки й прийняття тих чи інших нормативно-правових актів у сфері правоохоронної діяльності.

Реалізація заходів *організаційно-управлінської* спрямованості залежить від наявності політичної волі і рішучості правоохоронних органів, а також відповідних правових засад розширення громадського впливу на злочинність. Зазначені заходи є різноманітними, впроваджуються низкою органів державної влади.

Заслуговує на увагу пропозиція про створення в Україні пілотних проєктів у сфері запобігання злочинності. Така практика є доволі поширеною в США, Великій Британії та деяких інших країнах-членах ЄС. Зокрема, результати кримінологічних і соціологічних досліджень, що проводяться у науково-дослідних установах і навчальних закладах нашої країни, мають використовуватись зацікавленими органами державної влади, до яких передусім нале-

---

⁸ Ангелы-хранители подземки: в Нью-Йорке добровольцы патрулируют метро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://4army.com.ua/kozhen-chetvertij-ukrayinets-zajmayetsya-volonterstvom/>. – Загл. с экрана.

жить МВС України. Воно має брати участь в оцінці результативності таких проектів, а потім поширювати прогресивний досвід, що застосовувався на локальному рівні, на більшу територію у регіональних чи навіть державних масштабах. Прикладом є програми «Зупини злочинця» та «Під доглядом сусідів», які запроваджувались у деяких районах Харківської області на початку 2000-х років. Проте, слід констатувати, що вказаний досвід не був використаний належним чином. Цьому заважало, по-перше, відсутність політичної волі, відповідного управлінського рішення керівництва правоохоронних органів обласного рівня, а також недостатнє державне фінансування указаних профілактичних програм; по-друге, не було бажання у самої громади впроваджувати позитивний міжнародний досвід, що могло б забезпечити істотне зменшення криміногенності у районі проживання.

Серед розглянутих заходів також можна запропонувати проведення раз на 3–6 місяців загальних зборів громадян за місцем проживання. Наприклад, відповідно до чинного законодавства в Україні з липня 2016 р. багатоквартирні будинки, що знаходяться в комунальній власності, управлятимуться шляхом створення ОСББ (об'єднань співвласників багатоквартирних будинків)⁹. У процесі створення і діяльності ОСББ, періодичного вирішення різних житлових та господарських питань на загальних зборах мешканців можуть вирішуватись й інші, додаткові питання правоохоронної спрямованості. На такі збори через начальника районного відділу Національної поліції бажано запрошувати поліцейського, який покращував би кримінологічну поінформованість громадян шляхом: надання корисних відомостей про стан злочинності в районі, найбільш криміногенні місця; ознайомлення зі способами зменшення віктимності різних категорій громадян (жінок, дітей, пенсіонерів). Поліцейські можуть і повинні популяризувати серед місцевої громади створення громадських патрулів із числа добровольців, цікавитись відомостями про

---

⁹ Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку : Закон України від 14 трав. 2015 р. № 417-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 29. – Ст. 262.

осіб, які займаються незаконними видами діяльності, тощо. У свою чергу, місцева влада має сприяти у створенні громадянами органів самоорганізації населення у виді сільських, квартальних чи будинкових комітетів. Окрім вирішення житлових, соціальних питань, ці комітети на територіях свого обслуговування повинні допомагати правоохоронним органам в охороні громадського порядку шляхом надання колективних заяв до народних депутатів, місцевих органів влади лобіювати виділення фінансової допомоги для оснащення громадських патрулів, посилення технічного й інформаційного забезпечення охорони правопорядку.

До речі, високий ступінь взаємодії органів Національної поліції з ОСББ простежується останнім часом у м. Києві. Поліцейські постійно звітують про виконані доручення керівництва щодо: перевірки пунктів прийому чорних і кольорових металів; збору оперативної інформації про місця виготовлення, вживання та розповсюдження наркотичних засобів та психотропних речовин; діяльності підпільних казино та інших гральних закладів; припинення діяльності та демонтажу тимчасових торговельних споруд, що здійснюють реалізацію спиртних напоїв на розлив біля навчальних закладів, та ін.¹⁰

В Україні мають поглиблюватись процеси децентралізації державної влади, проведення адміністративної реформи для того, щоб розширювався доступ громадян до інформації, спрощувався механізм врахування владою, у тому числі органами кримінальної юстиції, думки громадян про напрями модернізації правоохоронної діяльності. Це не уявляється можливим без запровадження повноцінного електронного урядування. Головним управлінням МВС України в областях та в м. Києві пропонується за прикладом органів місцевого самоуправління використовувати сучасний досвід запровадження елементів електронного урядування. Доречно було б поширити практику подання громадянами електронних петицій до органів Національної поліції, які

---

¹⁰ Головне управління Національної поліції у м. Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyiv.npu.gov.ua/uk/publish/article/233994>. – Заголовок з екрану.

мають розміщуватись на офіційних веб-порталах правоохоронних органів. У цих петиціях представники місцевої громади можуть пропонувати способи зменшення криміногенності в окремих районах міст, надавати рекомендації щодо створення добровільних загонів з охорони громадського порядку; виробляти шляхи можливого облагородження місцевими органами влади тих місць, що перетворились на притони, місця вживання наркотичних засобів і психотропних речовин; де необхідно, за можливості, посилити поліцейське патрулювання. Також громадяни можуть подавати петиції з пропозиціями про доцільність чи недоцільність призначень окремих осіб на посаду начальників районних відділів поліції. Подібний досвід доволі поширений у графствах Великої Британії. Місцева поліція, у свою чергу, також може розміщувати на офіційних сайтах пропозиції щодо удосконалення профілактики злочинності для вивчення ставлення до них місцевої громади. Такі кроки, безсумнівно, підвищать ефективність правоохоронної діяльності, а також сприятимуть налагодженню партнерських взаємовідносин поліції і громадян відповідно до запобіжної стратегії «community policing» (політика орієнтації на місцеві громади).

Для покращення доступу громадян до інформації та посилення їх кримінологічної поінформованості слід впроваджувати сучасні західні зразки візуалізації злочинності за допомогою картографічного опрацювання. За прикладами багатьох міст США та лондонської поліції проекти «Карта злочинності» запроваджуються й у деяких містах України. Так, у вересні 2015 р. на офіційному веб-порталі харківської поліції було розміщено карту злочинності у м. Харкові. На ній можна простежити рівень та поширеність низки злочинів загальнокримінальної спрямованості (убивства, нанесення тілесних ушкоджень, розбої, грабежі, крадіжки, угони автотранспорту та ін.) у різних районах міста чи на окремих вулицях¹¹. Запровадження цього проекту викликало схвальні відгуки харків'ян та гостей міста. Є очевидним, що аналогічні

---

¹¹ Поліція Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://police.kh.ua> – Заголовок з екрану.

проекти візуалізації злочинності на місцевому рівні слід поширювати по всій Україні. Однак побудова карт злочинності має здійснюватись виключно на підставі актуальної офіційної статистичної інформації про злочинність, якою оперують органи прокуратури й Національної поліції.

У Законі України «Про Національну поліцію» 2015 р. зазначається, що одним із головних показників ефективності роботи органів поліції є рівень довіри до неї з боку громадян. Більше того, у положеннях цього нормативно-правового акта передбачено регулярне щорічне звітування керівництвом як всієї поліції, так і її територіальних органів перед громадянами про результати своєї роботи. Бажано, щоб звіт органів місцевої поліції про свою роботу включав, окрім статистичних даних про стан злочинності, ще й інформацію щодо кількості зустрічей поліцейських із мешканцями місцевих громад (районів, мікрорайонів в містах, сіл, селищ) на загальних зборах.

З метою розширення участі громадськості у запобіганні злочинності необхідною є реалізація на практиці положень постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996¹². У ній особливо наголошується на створенні й організації діяльності громадських, наукових, консультативних рад та інших дорадчих структур у роботі центральних органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Такі ради мають брати постійну участь у роботі колегій правоохоронних органів, контролювати їх діяльність, особливо щодо законності й цільового характеру витрачання бюджетних коштів, сприяти ширшому залученню громадських об'єднань й окремих громадян до сфери запобігання злочинності й охорони правопорядку.

Окрім цього, в Україні необхідно створити інститут добросовісного інформаторства за прикладом США. У цій країні за надання інформації про вчинення певною особою корупційного злочину можна одержати від ФБР

---

¹² Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Каб. Міністрів України від 3 лист. 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п/page>. – Заголовок з екрану.

винагороду до 25 тис. дол. США¹³. Подібна практика існує в Республіці Казахстан, де за надання подібних відомостей можна одержати від Агентства запобігання економічній і корупційній злочинності грошове заохочення, еквівалентне 1 тис. дол. США¹⁴. В Україні ж інститут добросовісного інформаторства на законодавчому рівні закріплений лише у Законі України «Про запобігання корупції» 2014 р., де передбачена діяльність викривачів корупціонерів. За таким прикладом необхідно внести відповідні доповнення до чинного законодавства, що регулює діяльність громадськості у сфері запобігання злочинності.

Разом із тим якісне функціонування інституту добросовісного інформаторства не уявляється можливим без створення фонду оплати послуг викривачів на державному і муніципальному рівнях. До цього слід активно залучати бізнесменів, зацікавлених у скороченні, наприклад, корупції в органах державної влади, що заважає прозоро здійснювати підприємницьку діяльність.

Організаційно-управлінські заходи удосконалення стратегії громадського впливу на злочинність стосуються й відповідного формування складу патрулів із охорони громадського порядку. До них на добровільних засадах необхідно залучати молодь, зокрема й студентів. Потенційним резервом виступають демобілізовані бійці, які брали участь у проведенні АТО. Останні можуть допомагати патрульним поліцейським охороняти громадський порядок, але за умови несення служби без зброї. Позитивним прикладом є підрозділи «Сотня Лева» та «Азов», бійці яких разом із поліцейськими охороняють правопорядок у Харкові.

Окремої уваги заслуговує практика розробки і запровадження в Україні заходів державних, обласних і міських комплексних програм запобігання

---

¹³ Артеменко І. А. Державна політика протидії організованій злочинності та корупції в Україні / І. А. Артеменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=8908>. – Заголовок з екрану.

¹⁴ Правила поощрения за оказание содействия в борьбе с коррупцией : постановление Правительства Республики Казахстан от 23 авг. 2012 г. № 1077 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://finpol.gov.kz/rus/soobshi_o_korrupcii/pravila_poohreniya/. – Загл. с экрана.

злочинності. Наразі вони являють собою декларативні документи, які здебільшого реалізуються владою з нецільовим використанням бюджетних коштів. За результатами проведених в Україні досліджень Рахункова палата України неодноразово визнавала такі програми недієвими та такими, що не досягають поставленої мети й не забезпечують досягнення очікуваних результатів¹⁵. Тому програми профілактики правопорушень мають перетворитись на реальні механізми запобігання різним видам злочинності за європейським зразком, коли у виконанні їх заходів та оцінці ефективності їх здійснення беруть активну участь громадські організації й окремі громадяни.

Для активізації української молоді у наданні на добровільних засадах допомоги правоохоронним органам у питаннях профілактики злочинності необхідно використовувати досвід таких країн, як Королівство Нідерландів та США. У них керівники підприємств, установ і організацій різних форм власності під час прийому працівників на роботу звертають увагу на безкоштовну волонтерську та іншу діяльність останніх у сфері запобігання злочинності. Ось чому у багатьох західних країнах світу є популярною участь студентів у різноманітних студентських організаціях і рухах. Молоді спеціалісти для досягнення значних результатів у професійній діяльності та реалізації кар'єрних амбіцій на початкових етапах виконують функції волонтерів із надання соціальної та іншої допомоги різним категоріям найбільш незахищених верств населення. Основна причина подібних масових альтруїстичних потягів в США та країнах ЄС – бажання досягти життєвого успіху, який не уявляється можливим без певних обмежень, пов'язаних із волонтерською та іншою добровільною діяльністю у сфері запобігання злочинності. Тому зазначений досвід має стати предметом окремого вивчення для його впровадження в Україні та формування відповідної внутрішньої державної політики.

---

¹⁵ Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х.: Право, 2012. – С. 64, 65.

Соціально-психологічні заходи розширення громадського впливу на злочинність пов'язуються щонайменше з двома аспектами. Перший аспект полягає у захисті й дотриманні в Україні прав людини і громадянина. Застосування тортур та катування, що іноді мають місце щодо підозрюваних в ізоляторах тимчасового перебування МВС України, обвинувачених, які перебувають у слідчих ізоляторах, засуджених в установах виконання покарань посилюють недовіру окремих громадян та суспільства в цілому до правоохоронної й судової системи. Указані негативні обставини поглиблюють психологічну прірву між народом і владою. Тому першочерговим завданням усієї системи кримінальної юстиції є беззаперечне дотримання прав людини і громадянина, закріплених у Конституції та чинному законодавстві України. Це має стати фундаментом для розвитку інших напрямів більш широкого залучення різних інститутів громадянського суспільства до справи протидії злочинності. Така протидія є неможливою без моральної, фізичної, інформаційної та іншої підтримки населення.

Другий аспект запровадження в нашій державі елементів запобіжної стратегії «community policing» стосується популяризації участі громадян у сфері запобігання злочинності. Добровільна участь передусім молоді у діяльності, наприклад, громадських формувань правоохоронної спрямованості, має стати своєрідним сучасним суспільним трендом. І функцію популяризації відповідного стилю життя й поведінки у зазначеній сфері мають взяти на себе органи державної влади, органи місцевого самоврядування, правоохоронні структури.

Основними соціально-психологічними напрямками популяризації участі громадян у наданні безкоштовної добровільної допомоги правоохоронним органам у запобіганні злочинності можуть бути: а) створення відповідної соціальної реклами, яку необхідно поширювати за допомогою ЗМІ й мережі Інтернет; б) популяризація волонтерського руху та добровільних загонів самоорганізації студентської молоді у вищих навчальних закладах через лекції та по-

ширення листівок і пам'яток; в) організація телевізійних проектів та телешоу щодо: правової допомоги громадянам, які виявили бажання зареєструвати статут та налагодити роботу громадської організації правоохоронної спрямованості; висвітлення відомостей про кількість подібних добровільних загонів в Україні та окремих містах; інформування телеаудиторії про успіхи й складнощі у діяльності громадських патрулів та шляхи їх подолання; виступи керівників Національної поліції про особливості співпраці поліцейських з окремими громадянами з виявлення злочинів і правопорушень, а також переваг партнерських взаємовідносин правоохоронних органів та громадськості тощо.

Результативність виконання заходів *технічної* спрямованості у сфері участі громадськості щодо запобігання злочинності залежить від успіхів реалізації заходів політичного, правового, організаційно-управлінського й соціально-психологічного характеру. До таких заходів можна віднести:

а) сприяння окремими громадянами у монтажі в під'їздах багатоповерхових будинків, на вулицях, де розташовані приватні будинки, автостоянках тощо камер відеоспостереження. Вони можуть бути встановлені як органами влади самостійно за ініціативою громадян, так і останніми за власні кошти;

б) здійснення громадянами благодійних внесків для придбання необхідного обладнання (ліхтарики, рації, електрозвукові пристрої, гучномовці, спеціальний одяг і взуття) та інших засобів для оснащення осіб, які беруть участь у роботі громадських патрулів. За можливості патрулювання може здійснюватись на моторолерах чи автомобілях у разі, якщо розмір благодійної допомоги дозволяє їх придбати. Очевидно, що патрулювання вулиць із використанням авто- чи мототранспорту збільшить територію обслуговування та сприятиме ефективності охорони громадського порядку;

в) участь талановитих студентів, програмістів та інших спеціалістів ІТ сфери у розробці відповідного програмного забезпечення для впровадження на місцевому рівні проектів «Карта злочинності», а також у наданні технічної підтримки подальшого впровадження системи електронного урядування в

Україні. Прикладом може слугувати система електронних державних тендерних закупівель під назвою «ProZorro» й експериментальна програма електронного урядування «E-progress». У тестуванні й налагодженні повноцінної роботи представлених проектів брали і беруть участь програмісти-добровольці.

Існують, безперечно, й інші напрями впровадження стратегії «community policing» у вітчизняній правотворчій та правозастосовній практиці.

Висновки. Практична реалізація запропонованих напрямів впровадження в Україні прогресивного міжнародного досвіду участі громадськості у запобіганні злочинності дозволить наблизити нашу країну до сучасних європейських стандартів у сфері взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства. Це має позитивно відбитись на кількісно-якісних показниках злочинності.

Колодяжний М. Г. Пути внедрения в Украине прогрессивного международного опыта участия общественности в предупреждении преступности

В статье на основании изучения современного зарубежного опыта общественного воздействия на преступность предлагается ряд направлений его внедрения в Украине. Указанные направления классифицированы по характеру на политические, нормативно-правовые, организационно-управленческие, социально-психологические и технические.

Ключевые слова: *общественность, предупреждение преступности, участие общественности в предупреждении преступности, международный опыт предупреждения преступности, стратегия «community policing».*

Kolodyazhny M. G. The ways of introduction in Ukraine of progressive international experience of public participation in crime prevention

In the article on the basis of study of modern foreign experience of public influence on crime suggests a number of areas of its implementation in Ukraine. These areas are classified by the nature of political, regulatory, organizational, social and psychological, technical.

Key words: *public, crime prevention, public participation in crime prevention, international experience in crime prevention, strategy «community policing».*

УДК 343. 851

А. В. Микитчик,
канд. юрид. наук, доц., доцент
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Проведено аналіз профілактичних заходів віктимологічної спрямованості щодо запобігання шахрайству в зарубіжних країнах. За його результатами було зроблено висновок про те, що основні запобіжні заходи в аспекті віктимології в зарубіжних країнах спрямовані в основному на роботу з громадськістю, яка орієнтує громадян на самозахист від різних посягань.

Ключові слова: шахрайство, заходи запобігання, профілактика, жертва, віктимологія..

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Серед перспективних напрямів кримінологічної теорії і практики одне з ключових місць займає віктимологія. Її становлення переконливо свідчить про необхідність вивчення фактора жертви для вирішення проблем не тільки кримінології, а й усього спектра кримінально-правових наук.

До середини ХХ ст. основним предметом наукових досліджень в галузі запобігання злочинам були сам злочин, злочинність як соціальне явище і злочинець, що цілком закономірно¹. Але для практичної діяльності щодо розкриття і розслідування злочинів, особливо корисливої спрямованості, цього виявилося недостатньо. Саме потреби практики більшою мірою зумовили необхідність звернутися до особи потерпілого (жертви) як до джерела інформації про злочин. У зв'язку з цим до завдань віктимології щодо запобігання злочинним посяганням входить вивчення не тільки осіб, що побували в ролі жертви, а й тих, хто ніколи не набував статусу безпосередньої жертви злочину.

---

¹ Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – С. 29.

Протягом останнього десятиліття в науці зріс інтерес до порівняльно-правових досліджень. Це можна пояснити перш за все інтеграцією вітчизняної юридичної науки у світову. Крім того, істотна зміна умов суспільно-політичного життя і прагнення слідувати принципам, які існують у найбільш розвинених країнах світу, вимагає вивчення, а часом і запозичення та практичного запровадження іноземного досвіду.

У цій статті буде приділено увагу найбільш дієвим профілактичним заходам віктимологічного характеру щодо запобігання шахрайства в зарубіжних країнах, що, безумовно, має сприяти підвищенню результативності боротьби з цим видом злочинних посягань.

Стан розробки проблеми. Питання, пов'язані з кримінально-правовою та кримінологічною характеристикою шахрайства, були предметом дослідження багатьох авторів, зокрема: Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, В. І. Борисова, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, П. П. Михайленка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, І. Я. Фойницького, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна та ін. Разом із тим вивчення ролі жертви в механізмі злочинного акту найчастіше мало на меті рішення загальнотеоретичних проблем кримінологічного плану або розробку і створення віктимологічної теорії з урахуванням специфіки зазначених видів злочинів або потерпілих від них. Такі дослідження, без сумніву, стали вагомим вкладом у розвиток віктимології, кримінології та кримінального права. Зокрема, значний доробок у сучасну науку внесли такі відомі автори віктимологічних теорій, як Д. В. Рівман, В. П. Коновалов, Г. І. Чечель, Л. В. Франк, А. А. Гаджиева, Н. Ф. Кузнєцова, С. І. Афанасенко та ін.

Метою статті є вивчення та аналіз віктимологічної профілактики, яка проводиться в зарубіжних країнах, практики боротьби з розгляданим видом злочинів, а також можливості використання та запровадження в Україні позитивного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Негативні тенденції розвитку злочинності в Україні супроводжують віктимізацію широких верств населення і, отже, подальше збільшення числа потерпілих. При цьому відомості статистики останніх років вказують на досить швидке зростання кількості вчинених шахрайств.

На сьогодні вже не викликає ніяких сумнівів, що боротьба з корисливою злочинністю, зокрема з шахрайством, має ґрунтуватися на планомірному, послідовному, комплексному і запобіжному впливі як на саме явище, так і на його першопричини й умови, на злочинні ситуації, на тих, хто здатний вчиняти такі діяння і, безумовно, на громадян, які частіше за інших стають їх жертвами. Однак поки що представники правової науки, особи, які реалізують законодавчу і правозастосовну діяльність, приділяють недостатньо уваги проблемам захисту жертв злочинів. Натомість західні держави послідовно і цілеспрямовано розвивають і оптимізують систему запобіжного впливу на злочинність: створюють відповідні комітети, ради та інші органи, аналізують, розробляють і виконують різні цільові програми, вживають різноманітних заходів щодо вдосконалення законодавства.

Нині все частіше вчені та практики у своїх виступах, називаючи різні цифри рівня злочинності, змушують замислитись над необхідністю розробки і реалізації нової концепції її запобігання, яка обов'язково має відповідати всім реаліям сьогодення. Але через усю складність і неоднозначність цього явища перш за все має бути проведене науково-теоретичне опрацювання проблеми, а потім вже її законодавче та правозастосовне закріплення. Адже спочатку необхідно узагальнити сформований досвід запобігання злочинності за останні роки як у теоретичному, так і практичному плані, а після цього ставити перед собою інше завдання.

До перспективних напрямів кримінологічної теорії і практичної діяльності, безумовно, належить віктимологія. Її виникнення, становлення і розвиток вказують на ефективність вивчення фактора жертви і не тільки для вирі-

шення кримінологічних проблем. Однак результати віктимологічних досліджень не відображені в законодавчій діяльності, права й інтереси жертв злочинів ігноруються у практичній роботі правоохоронних органів.

Як показує зарубіжний досвід, вивчення злочинності без віктимологічного аналізу є неповним і неточним, особливо для корекції антисуспільної поведінки². На сьогодні досвід реалізації віктимологічної профілактики не втрачає своєї актуальності і значення такого напрямку запобігання злочинам не зменшується. Більше того, шахрайство є особливим злочином, у механізмі вчинення якого є як би два учасники: один – це злочинець, інший – потерпілий. Жертва шахрайства іноді сама зацікавлена у результаті справи, адже в більшості випадків потерпілі від шахрайства – це люди жадібні і легковірні.

У цій роботі приділимо увагу віктимологічному напрямку запобігання шахрайським посяганням у таких країнах, як Німеччина, США, Японія, Великобританія, оскільки саме в них відбувалася найбільш активна розробка не тільки теоретичних проблем віктимології, а й практичних аспектів реалізації цього напрямку профілактики злочинів.

Доволі цікавий досвід віктимологічної профілактики шахрайства у Німеччині. Під час вивчення різних джерел з'ясувалося, що приблизно з 60-х років минулого століття співробітники правоохоронних органів стали проводити роботу, спрямовану на громадськість, яка орієнтує населення на самозахист від різних посягань³. Саме німецькі співробітники поліції розробили спеціальний курс з основ віктимології для навчальних закладів, в яких вони читають лекції і ведуть семінари щодо застосування положень цього напрямку роботи у своїй практичній діяльності. Досить часто й ефективно проводяться консультації з населенням про різноманітні шляхи захисту майна громадян від шахраїв. Саме в цих же цілях абсолютно безкоштовно, причому не тільки

---

² Афанасенко С. І. Віктимологічна профілактика шахрайства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.08 / С. І. Афанасенко ; Нац. акад. внутрішніх справ. – К., 2013. – С. 8.

³ Бандурка О. М. Як не стати жертвою злочину. Поради і застереження / О. М. Бандурка, В. П. Бартків, Б. І. Рафалюк ; за заг ред. О. М. Бандурки. – К., 2004. – С. 65

по радіо й телебаченню, поширюються поради щодо профілактики шахрайських посягань на майнові інтереси громадян. Постійно транслюються передачі циклу «Кримінальна поліція радить» з практичними порадами щодо недопущення вчинення шахрайств. Саме співробітниками кримінальної поліції розроблена й реалізована в дії спеціальна програма запобігання злочинам корисливої спрямованості, головною ідеєю якої є формула: будь-який контакт поліцейського з населенням має служити інтересам профілактики. Крім того, на всіх рівнях реалізуються заходи віктимологічного характеру. У багатьох землях Німеччини поряд із державними програмами існує безліч приватних програм допомоги жертвам злочинів. У них детально аналізуються зміни в законодавстві і судовій практиці, що стосуються питань убезпечення потерпілих від злочинних посягань, у тому числі й від шахрайств, та надання їм соціальної допомоги⁴.

У Великобританії частіше вживаються такі заходи профілактичного характеру, як залучення населення до співпраці з поліцією (патрулювання, чергування у найкриміногеніших районах), що зумовлює розвиток віктимологічного напрямку впливу на злочинність. Такі заходи не потребують великих матеріальних витрат, оскільки вони здійснюються завдяки властивому кожній людині прагненню до самозахисту. Цікавим є і той факт, що самим урядом держави розроблено програму допомоги жертвам злочинів. Чимала увага приділяється й науковій діяльності: опубліковано багато статей і посібників, присвячених самозахисту від усіх видів злочинних посягань, у тому числі й шахрайств. Майже на всій території створені асоціації потерпілих від злочинів корисливої спрямованості, причому практикується об'єднання сусідів, члени якого здійснюють патрулювання мікрорайонів і селищ, а у разі потреби викликають поліцейський патруль.

---

⁴ В Германии сегодня открылся Национальный центр киберзащиты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cybersecurity.ru>. – Загл. с экрана.

В усіх навчальних закладах – від початкової школи до вузів – проводяться заняття з прикладної віктимології. Але найголовніше те, що в кожного є можливість пройти спеціальний тренінг та виробити навички найбільш прийнятної поведінки в кримінальних ситуаціях, у тому числі й засвоїти способи протидії шахрайським посяганням⁵. Адже шахрайство як прояв «інтелектуальної» злочинності постійно вдосконалюється, з'являються нові способи розкрадання шляхом обману, які необхідно узагальнювати й аналізувати з метою подальшого запобігання цьому явищу.

У Сполучених Штатах Америки є програми спеціалізованої допомоги для широкого кола жертв злочинів, що включають надання необхідної психологічної допомоги, матеріальну підтримку для найбільш соціально незахищених верств населення, а також послуги правового характеру. У деяких штатах участь у зміцненні правопорядку беруть громадяни, яким надається винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення⁶.

У низці штатів при навчальних установах створюються наукові центри, у спеціальних кримінологічних закладах організовуються і проводяться дослідження різних показників віктимізації населення⁷. Передбачається, що запобігання не може бути дуже ефективним, якщо воно не організовано на системній і скоординованій основі та не включає заходи щодо поліпшення життя населення, удосконалення кримінального правосуддя і пенітенціарної системи.

Значних успіхів у стримуванні росту показників злочинності досягла Японія. Ця держава цікава тим, що запобігання шахрайським посяганням на майнові інтереси громадян більшою мірою реалізується на місцевому рівні та за участю населення в припиненні такого виду злочинної поведінки. Саме

---

⁵ Юрченко О. Ю. Проблеми захисту жертв злочинів у європейських країнах та США [Електронний ресурс] / О. Ю. Юрченко // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фахове наук. видання. – 2013. – № 3–2. – С. 332–335. – Режим доступу : http://pap.in.ua/3-2_2013/9/Yurchenko%20O.Yu..pdf. – Заголовок з екрану.

⁶ Ревина Н. В. Опыт зарубежных стран в развитии виктимологической профилактики мошенничества / Н. В. Ревина, А. В. Ростокинский // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2010. – № 1. – С. 184.

⁷ Буткевич С. А. Досвід США щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / С. А. Буткевич // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. – 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 68.

ефективна система запобігання протиправним діям на рівні органів місцевого самоврядування дозволяє цілеспрямовано і раціонально здійснювати запобігання шахрайствам здебільшого в житловому секторі, на вулиці, у навчальних закладах, де чітко організована робота великих за кількістю студентських, молодіжних та жіночих організацій.

Дослідження в галузі віктимології здійснюють японські юридичні й поліцейські науково-дослідні інститути. У їх структурі функціонують спеціальні лабораторії психології, виховної роботи, метою яких є вивчення особистості і поведінки потерпілих, форми взаємовідносин жертви зі злочинцем. У практичній діяльності співробітники поліції досить широко пропагують тезу про те, що злочини майнового характеру, зокрема шахрайства, вчиняються переважно в тих випадках, коли потенційний злочинець зустрічає вразливу жертву. Тому превентивні заходи мають бути спрямовані або на шахрая, або на систему безпеки, або на потенційну жертву. Саме з цієї причини в Японії особлива увага приділяється охоронній профілактиці в роботі з населенням, спрямованій на його самозахист. Адже на всіх рівнях проведення профілактичних заходів панує ідея, що населення, серед якого є і майбутні жертви злочинів, у тому числі і шахрайства, є головним суб'єктом запобіжного впливу⁸.

Видається цікавим досвід профілактичних заходів віктимологічного характеру щодо запобігання шахрайству у таких державах, як Канада, Італія, Ізраїль. У них поліція проводить публічну просвітницьку кампанію, випускаючи і поширюючи листівки та іншу друковану інформацію на різних мовах світу про проблеми вчинення протиправних діянь корисливої спрямованості, зокрема й шахрайства. До розповсюдження друкованої продукції віктимологічного змісту в основному залучаються соціально активні громадяни. У низці випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, особливо в громадських місцях. За резуль-

---

⁸ Ключко В. М. Іноземний досвід кримінально-правової охорони ринку цінних паперів / В. М. Ключко // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 4. – С. 278.

татам цієї роботи поліцією на адресу керівників зацікавлених міністерств і відомств направляються пропозиції про вжиття заходів щодо врегулювання ситуації.

Нині в усьому світі вже тривалий час працюють безліч національних організацій, кожна з яких об'єднує тисячі груп спеціально навчених добровольців, які надають необхідну допомогу жертвам злочинів, включаючи й потерпілих від шахрайства. Майже в усіх цивілізованих країнах програми допомоги жертвам реалізують місцеві служби телефонної підтримки.

Уся робота національних міжнародних організацій ґрунтується на спеціальних науково-теоретичних дослідженнях, а також на дієвих методах інформування всіх верств населення – розповсюджуються спеціальні журнали, буклети, брошури, настанови, пам'ятки, проводяться постійні радіо- і телепередачі.

Що стосується України, на сьогодні неповнота і недостатня достовірність статистичної інформації щодо шахрайств, а найголовніше – відсутність в ній відомостей про жертв, вкрай ускладнює визначення і конкретизацію завдань, напрямів і форм профілактики розкрадання. У цих умовах поряд з удосконаленням самої статистичної звітності значно зростає потреба в проведенні більш детальних цільових і різносторонніх віктимологічних досліджень поведінки потерпілих, характеру їх взаємовідносин зі злочинцем і правоохоронними органами та масштабів шкідливих наслідків. Останнім часом у науці з'являються порівняльно-правові дослідження норм, що передбачають відповідальність за майнові злочини, проте питанням здійснення віктимологічної профілактики шахрайств у зарубіжних країнах у них приділяється надто мало уваги.

Отже, настав час найбільш повно і всебічно підійти до вирішення віктимологічних проблем запобігання шахрайства в нашій державі. Для цього необхідно вжити комплекс наукових і практичних заходів, спрямованих на формування дієвої та ефективної системи віктимологічної профілактики.

Микитчик А. В. Виктимологическое направление предупреждения мошенничества: международный опыт

Проведен анализ профилактических мероприятий виктимологической направленности по предупреждению мошенничества в зарубежных странах. По его результатам был сделан вывод о том, что основные такие меры направлены в основном на работу с общественностью, которая ориентирует граждан на самозащиту от различных посягательств.

Ключевые слова: *мошенничество, меры предупреждения, профилактика, жертва, виктимология.*

Mikitchik A. V. Victimological direction of fraud prevention: international experience

The analysis of prophylactic measures of victimological orientation for the prevention of fraud in foreign countries is made. According to its results, it was concluded that the main of that measures aimed mainly at work with public which directs citizens to protect themselves from various attacks.

Key words: *fraud, prevention measures, prophylaxy, victim, victimology.*

УДК 343.851

С. В. Рябчук,

здобувач Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України

ПРИЧИНИ Й УМОВИ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ В УКРАЇНІ

Спираючись на результати теоретичного та емпіричного дослідження, автор визначає основні причини й умови зайняття гральним бізнесом та особливості їх виникнення у сучасній Україні.

***Ключові слова:** гральний бізнес, азартні ігри, причини й умови зайняття гральним бізнесом.*

Постановка проблеми. Відповідно до положень Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. введена заборона грального бізнесу та участі в азартних іграх на території України. Вказані дії криміналізовані Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про заборону грального бізнесу в Україні» від 22 грудня 2010 р. № 2852-VI, у зв'язку з чим КК України доповнено ст. 203² про встановлення кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом.

Статтею 1 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. № 1334-VI визначається, що гральний бізнес – це діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (визнається будь-яка гра, обов'язковою умовою якої є участь у віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера. Азартною грою в якій є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає змогу учаснику як отримати виграш (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості.

Аналіз останніх досліджень науковців та публікацій в засобах масової інформації показав, що прийняття зазначених норм не повною мірою викоринило в нашій державі таке негативне явище, як гральний бізнес та азартні ігри. Причиною тому є соціальні, економічні, культурні процеси й явища, що протікають в нашій державі, які відображаються свідомістю і становлять передумови для певного кола осіб збагачуватися за рахунок нелегального виду господарської діяльності.

Метою цієї статті є визначення основних причин і умов зайняття гральним бізнесом в Україні на підставі теоретичного та емпіричного дослідження, вивчення кримінальних справ (проваджень), а також проведеного анкетування осіб, які займаються організацією азартних ігор, та працівників правоохоронних органів, що ведуть боротьбу з економічною злочинністю.

Питання причин і умов злочинності у сфері економіки висвітлювалися у наукових працях А. М. Бойка¹, В. М. Варцаби², Б. М. Головкина³, М. Л. Давиденка⁴, Г. М. Дюби⁵, О. Г. Кальмана⁶, І. Б. Медицького⁷ та ін. У своїх роботах учені, досліджуючи причини й умови злочинності, насамперед у сфері економіки, поверхнево торкалися проблем виникнення злочинності саме у сфері грального бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Із причиною вчинення окремого злочину в кримінології пов'язують глибинні процеси формування психологічного і

---

¹ Бойко А. Політичні причини та умови економічної злочинності в Україні у період переходу до ринкової економіки / А. Бойко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 427–431.

² Варцаба В. М. Соціально-економічні та інші фактори діяльності організованих злочинних груп в сфері економіки: проблеми теорії та практики / В. М. Варцаба // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2013. – Вип. 1. – С. 34–348.

³ Головкин Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні / Б. М. Головкин // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 106–111.

⁴ Давиденко М. Л. Фактори детермінації злочинів, пов'язаних з незаконним підприємництвом / М. Л. Давиденко // Вісн. Львів. ін-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 3. – С. 348–356.

⁵ Дюба Г. М. Юридико-психологічні засади попередження соціально негативних наслідків неконтрольованого грального бізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Г. М. Дюба ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 20 с.

⁶ Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / О. Г. Кальман / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 38 с.

⁷ Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія / І. Б. Медицький. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. – 222 с.

морального складу людини, включаючи готовність вчинити злочинне посягання. Умовами вчинення окремого злочину визнають зовнішні об'єктивні негативні факти реальної дійсності, які полегшили його вчинення і сприяли досягненню злочинного результату⁸.

При поясненні причин вчинення конкретного злочину слід виходити з того, що об'єктивні впливи середовища та суб'єктивні риси злочинця самі по собі не можуть спричинити вчинення злочину. Вони мають пройти через психіку особистості і втілитися у мотивах та рішенні діяти протиправно. Отже, носієм причини індивідуальної злочинної поведінки виступає людина, а не зовнішні впливи та ситуації. Тому безпосередньо для встановлення причини вчинення злочину має бути з'ясований мотив, який є підставою для прийняття рішення діяти певним чином для досягнення поставленої мети. Саме мотив одночасно виступає підставою (причиною) і рушійною силою цілеспрямованої поведінки активності, а отже, є безпосередньою причиною вчинення конкретного злочину⁹.

Зайняття гральним бізнесом є злочином, для якого характерним є наявність корисливого мотиву. Вирішальною причиною зайняття гральним бізнесом є бажання злочинця якнайшвидше і без суттєвих зусиль збагатитися. Як показало проведене нами дослідження, на етапі прийняття рішення про організацію цього забороненого виду господарської діяльності винні особи, окрім наслідків замисленого злочину оцінювали й фінансові ризики між зробленими затратами та очікуваними прибутками. Так, було з'ясовано, що дохід від зайняття гральним бізнесом залежно від кількості гральних закладів та грального обладнання у середньому за добу становить від 2000 грн. до 5000 грн., у той час коли мінімальна заробітна плата в Україні з 1 травня 2016 р. становить 1450 грн. на місяць. При цьому затратна частина для організації граль-

---

⁸ Кримінологія: Загальна та особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – С. 47.

⁹ Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – С. 104.

ного бізнесу є незначною і, як показало дослідження, в основному складається із видатків на оренду приміщення, де організуються гральні заклади, вартості грального обладнання (у середньому від 600 до 800 грн. за один гральний автомат) та оплати найманих працівників. Сформований мотив і рішення діяти у певний спосіб створюють високу ймовірність протиправного посягання, яке виникає не лише через дію а й за певних умов.

Серед основних умов учинення розглядуваного злочину, на нашу думку, слід виділити: економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та умови, пов'язані з діяльністю правоохоронних та судових органів.

Економічні умови. Саме економіка держави грає найважливішу роль у нормальному житті суспільства. Кризові явища, які на теперішній час мають місце в економіці нашої країни, прямо або опосередковано здійснюють негативний вплив на інші життєво необхідні сфери функціонування суспільства. Входження України в ринкову економіку без налагодження ефективної системи політичних, економічних і соціальних інститутів протидії кримінальним проявам у сфері економічних відносин породило досить гострі соціальні протиріччя у сфері розподілу матеріальних благ і криміналізацію суспільно-економічних відносин¹⁰.

Не сприяє нормальному розвитку підприємництва зростаючий рівень інфляції, криза в банківській системі, недостатній контроль з боку державних органів в зовнішньоекономічній діяльності, що має наслідком відтік капіталів за кордон, збитків від несвоєчасного повернення господарюючими суб'єктами валютних кредитів. Внаслідок таких негативних тенденцій в економічній сфері відбувається значне падіння обсягу виробництва, що позначається на матеріальному достатку громадян.

Наслідком вищезазначених економічних процесів є зростання тіньового сектора економіки, де діють організовані злочинні групи, діяльність яких

---

¹⁰ Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. – С. 17.

спрямована на отримання надприбутків. Великі організовані злочинні групи звичайно поєднують два напрями економічної діяльності: нелегальне виробництво чи надання послуг, де «напрацьовуються» великі гроші, і легальне виробництво, де ці гроші «відмиваються»¹¹. Разом із тим тіньовий сектор економіки складається також і з малочисельних груп та окремих громадян. Економічні операції при цьому знаходяться поза межами контролю держави та громадського контролю, а операції з виробництва товарів та надання послуг, здійснені в тіньовому секторі економіки, не оподатковуються, що спричиняє значні збитки державному бюджету.

Саме тіньовий сектор економіки є потужним підґрунтям для існування такого незаконного виду господарської діяльності, як гральний бізнес. При повній забороні на законодавчому рівні зайняття гральним бізнесом установи, де надаються послуги з доступу до азартних ігор, повністю перейшли в сферу тіньової економіки.

Отже, саме в економічній сфері виявляються суперечності, які формують корисливу протиправну мотивацію злочинця. Можливість без значних зусиль швидко підняти свій матеріальний рівень за рахунок нелегального надання послуг з азартних ігор є суттєвою умовою задля організації грального бізнесу.

Організаційно-управлінські умови. Для існування та розширення тіньового сектора економіки важливою складовою, що обумовлює існування та розвиток грального бізнесу, є саме організаційно-управлінські умови. Слід зазначити, що з моменту проголошення незалежності в 1991 р. наша держава пережила кілька економічних і політичних криз. У зв'язку з цим потребує уваги питання про вплив різноманітних політичних ситуацій та конфліктів на злочинність, адже вона реагує на хисткість у політиці, що визначає клімат у державі і суспільстві, та полегшує чи, навпаки, перешкоджає діяльності різного типу злочинців та злочинних груп. Найбільш гостро злочинність реагує

---

¹¹ Варцаба В. М. Соціально-економічні та інші фактори діяльності організованих злочинних груп в сфері економіки: проблеми теорії та практики. – С. 343.

на політичні ситуації, пов'язані з боротьбою за владу різноманітних політичних груп із офіційною владою, або ж із її намаганням припинити діяльність опозиційних їй партій, рухів тощо¹². Політична нестабільність, неузгодженість дій представників різних політичних сил, постійна боротьба за владу як легальними, так і не легальними методами, слабкість політичної влади, політичні та урядові кризи, високий рівень бюрократії та корупції сприяє зростанню злочинності, оскільки більшою чи меншою мірою вносить дисбаланс у функціонування всіх соціальних сфер.

Суттєвим підґрунтям для економічної злочинності є недостатній контроль з боку державної влади, неефективні методи управління, непрофесіоналізм окремих управлінців, недоброчесність та зловживання владою та службовими повноваженнями.

Вагомою умовою для існування грального бізнесу є наявність корупційних зв'язків представників органів державної влади (посадовців) з особами, що організують гральні заклади. Дослідники відзначають, що нині до 90 % комерційних структур мають корупційні зв'язки в різних органах влади та управління¹³. Отже, переважна більшість гральних закладів функціонує під «прикриттям» посадовців, які отримують від цього матеріальну вигоду.

Соціально-психологічні умови. Негативні явища в економічній та організаційно-управлінській сферах суспільства зумовлюють кризу у соціальній сфері. Слід розглянути і такий соціальний чинник, що сприяє незаконному збагаченню, як зубожіння населення. Так, в умовах економічної та політичної криз значно зменшується рівень доходів громадян. Внаслідок постійного зростання та великого рівня інфляції знецінюються їх накопичення. На фоні цього відбувається підвищення цін на товари, зокрема й широкого споживання, скорочується перелік надання безоплатних соціальних послуг та пільг та ін. Це призводить до падіння купівельної здатності у людей. Неза-

---

¹² Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія. – С. 80.

¹³ Кримінологія : підручник. – С. 229.

хищені категорії населення більш гостро відчувають складнощі з придбанням необхідних для нормального життя товарів та послуг. Мінімальний розмір заробітної плати та пенсійного забезпечення не гарантує людині можливість мати рівень життя, що забезпечить задоволення хоча б мінімальних її потреб та розвиток особистості.

Провокуючим фактором для населення країни є й значна різниця між рівнем доходів багатих та бідних. Існування такої диспропорції у масовій свідомості ставить під сумнів можливості легального матеріального забезпечення і спонукає до вчинення протиправних дій¹⁴.

Також не можна оминати увагою *психологічну залежність від азартних ігор (ігрову залежність)* певної категорії осіб, яка в деяких випадках зводиться до патологічної. Залежність від азартних ігор є небезпечною, оскільки здатна привести гравця до банкрутства, що, у свою чергу, може спричинити руйнування стосунків з близькими людьми і навіть провокувати суїцидальні спроби. Така залежність впливає на життєдіяльність особи в цілому, роблячи її цілковито сконцентрованою на азартних іграх. При цьому всі інші сфери життя людини відходять на задній план та стають для неї незначущими. Вона забуває про свої обов'язки та перестає цікавитися тим, що раніше їй приносило задоволення¹⁵. Найбільш чисельну групу (майже 75 %) серед патологічних гравців складають підлітки, психологічна залежність яких викликає в суспільстві обґрунтоване занепокоєння через прояв конкретних негативних наслідків¹⁶. Виграші в азартні ігри створюють для таких осіб ілюзію швидкого та приємного заробітку, що сприяє втраті ними інтересу до здобуття професії та руйнує їх духовні й культурні цінності.

---

¹⁴ Кримінологія : підручник. – С. 229.

¹⁵ Камінська О. В. Психологічна модель залежності від азартних онлайн-ігор / О. В. Камінська // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 23. – С. 206.

¹⁶ Медицький І. Б. Особистість патологічного гравця: соціо-кримінологічний аналіз [Електронний ресурс] / І. Б. Медицький. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/21933/%CC>. – Заголовок з екрану.

Серед інших наведених зовнішніх умов саме ігрова залежність певної суспільної категорії осіб породжує попит на проведення азартних ігор, а відтак є вирішальним чинником для створення гральних закладів і розвитку грального бізнесу.

Умови, пов'язані з діяльністю правоохоронних та судових органів. Основною на наш погляд умовою, яка сприяє організації грального бізнесу, є недостатня робота правоохоронних органів у сфері боротьби з економічною злочинністю. З одного боку, це обумовлюється тим, що кримінально-правова норма, яка ставить під заборону здійснення цього виду діяльності, є відносно новою, оскільки зайняття гральним бізнесом було криміналізовано лише наприкінці 2010 року. За останні п'ять років працівники правоохоронних органів набули певного досвіду та виробили методику розслідування цих злочинів. Проте, як свідчить офіційна статистика, рівень злочинності у сфері грального бізнесу залишається на певному рівні, хоча й можна відмітити незначний його спад. Злочинці з урахуванням розроблених методів боротьби з гральним бізнесом знаходять нові прийоми і способи з організації азартних ігор та їх приховування. З іншого боку, існування корупційних зв'язків між деякими правоохоронцями та організаторами грального бізнесу створюють умови безкарності за вчинене діяння. Як свідчить проведене в Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях опитування осіб, що займалися гральним бізнесом, у 50 % випадків негласний захист їхньої діяльності здійснювався посадовими особами органів МВС, а у 35 % – посадовцями органів прокуратури.

Також слід відмітити, що непоодинокими випадками є притягнення до кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом підставних осіб, натомість справжній злочинець за допомогою правоохоронців нерідко уникає покарання.

Умовами, пов'язаними з діяльністю судових органів, слід назвати відносно «м'які» вироки стосовно засуджених за зайняття гральним бізнесом.

Так, у санкції ст. 203² КК України передбачено найнижче покарання у вигляді штрафу від десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Проте, як показують результати дослідження, 37 % засудженим суд призначив покарання нижче від цієї найменшої межі, а в 9 % випадків винні особи були взагалі звільнені від кримінальної відповідальності. Варто також звернути увагу й на те, що більшість вироків про стягнення штрафів не виконуються через низький майновий стан засуджених. У цьому випадку судами ігноруються положення ст. 53 КК України щодо заміни штрафу іншими більш суворими видами покарання.

Ще однією умовою для функціонування гральних закладів в Україні є безперервний внутрішньодержавний оборот грального обладнання, адже ввіз цього обладнання до України заборонений. За даними проведеного дослідження було встановлено, що 83 % злочинців для організації грального бізнесу використовують гральні автомати. Відповідно до санкції ст. 203² КК України, при призначенні покарання гральне обладнання підлягає конфіскації. Проте у 12 % випадків за вироком суду ігрове обладнання поверталось законному власникові, а у 6 % випадків доля обладнання не вирішувалась.

На теперішній час Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. № 1019-VIII із санкції ст. 203² КК України взагалі було вилучено посилення на конфіскацію грального обладнання. А відтак цивільний оборот грального обладнання став повністю вільним.

Підбиваючи підсумок наведеному вище переліку причин і умов зайняття гральним бізнесом, варто зазначити, що вирішальними щодо цього є три взаємопов'язаних чинники: бажання злочинця збагатися у незаконний спосіб,

попит на азартні ігри з боку осіб, що мають ігрову залежність, та недостатнє реагування державних і правоохоронних органів при виявленні цього різновиду злочинів. Тому запобігання у сфері грального бізнесу має бути направлено не тільки на відвернення причин і умов вчинення цього злочину, а й на вжиття в державі дієвих заходів, спрямованих на здоляння такого негативно-го явища, як ігрова залежність.

Рябчук С. В. Причины и условия занятия игорным бизнесом в Украине

Основываясь на результатах теоретического и эмпирического исследования, автор определяет основные причины и условия занятия игорным бизнесом, а также особенности их возникновения в современной Украине.

Ключевые слова: *игорный бизнес, азартные игры, причины и условия занятия игорным бизнесом.*

Ryabchuk S. V. Causes and conditions of engagement in gambling business in Ukraine

Based on the results of the theoretical and the empirical research the author identifies the main causes and conditions of engagement in gambling business, as well as the characteristics of their occurrence in modern Ukraine.

Key words: *gambling business, gambling, causes and conditions of engagement in gambling business.*

УДК 343.9

Р. Г. Григор'єв,
здобувач Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

У статті на підставі результатів проведеного емпіричного й теоретичного дослідження виділяється низка криміногенних чинників, що зумовлюють поширення злочинів, передбачених ст. 368 КК України.

Ключові слова: корупція, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, детермінація, причини та умови.

Актуальність теми дослідження. Корупція та її ядро – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою – становлять одну з визначальних загроз для національної безпеки України. Розглядуване негативне явище соціальної дійсності заважає розвитку економіки, її конкурентоздатності; поглиблює бідність й соціальну нерівність в українському суспільстві; є підґрунтям розкрадання бюджетних коштів; стимулює розбалансованість політичної системи і прийняття непрозорих політичних рішень; посилює зрощення бізнесу й влади; погіршує соціально-психологічну атмосферу в країні через аномію, невпевненість більшості громадян у сталому розвитку України, недовіру до органів влади; відтерміновує асоціацію нашої держави з ЄС, заважає євроінтеграційним процесам; не дозволяє якісно модернізувати Збройні Сили України, що є ризиком втрати нашою країною незалежності й територіальної цілісності та ін.

Незважаючи на прийняття за останні роки низки антикорупційних законів, створення нових органів у сфері запобігання корупції, це явище залишається доволі поширеним в Україні. За даними організації Transparency In-

ternational, у 2015 р. наша держава за рівнем сприйняття корупції опинилася на 130 місці із 168 держав світу¹.

Стан розробленості теми дослідження. Різним аспектам запобігання корупції та її окремим проявам присвятили свої праці низка вчених, серед яких можна виділити: Л. В. Багрій-Шахматова, А. М. Бойка, О. Ю. Бусол, В. М. Гаращука, В. В. Голіну, С. М. Клімову, Т. В. Ковальову, М. В. Кочерова, В. О. Лисенка, М. І. Мельника, В. Я. Настюка, Є. В. Невмержицького, І. О. Томчука, В. Я. Цитряка, Г. Л. Шведову, О. В. Шевченко, О. В. Шемякіна та ін. Не применшуючи значення результатів досліджень указаних науковців, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди до цього часу не ставало предметом ґрунтовного кримінологічного дослідження. Особливо це стосується детермінації цих корупційних злочинів, що не розглядалася з позиції наявності відповідних криміногенних чинників на різних рівнях корупційних практик, характерних для низки органів державної влади й місцевого самоврядування.

Метою статті є дослідження детермінантів злочинів, передбачених ст. 368 КК України, на різних рівнях корупційних практик.

Виклад основного матеріалу. Детермінацію представлених корупційних злочинів пропонується розглянути, виходячи з існування кількох умовних рівнів корупційних практик. До них належать: елітарний (політичний) рівень, властивий для діяльності вищих ешелонів державної влади, де у корупційних практиках задіяні політики й керівники центральних органів виконавчої влади; адміністративний (бюрократичний) рівень, характерний для злочинної діяльності керівників обласних (міських) органів державної влади, включаючи правоохоронні органи, й місцевого самоврядування; низовий (побутовий) рівень, де злочини, передбачені ст. 368 КК України, вчиняються службовими особами районних підрозділів органів державної влади.

---

¹ Transparency International–Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org>. – Заголовок з екрану.

Криміногенні чинники елітарного (політичного) рівня є визначальними, оскільки від ступеня їх негативної концентрації та поширення залежать принципи і форми реалізації державної внутрішньої й зовнішньої політики та добробут населення України у цілому.

Центральною детермінантою високого рівня розглядуваних корупційних злочинів можна визнати надмірну олігархізацію українського суспільства. Це означає, що ключові рішення в українській політиці приймаються за обов'язкової згоди низки фінансово-промислових груп, які контролюють відповідні політичні сили у Верховній Раді України та органах місцевого самоврядування. За роки незалежності України обмежене коло олігархів розподілило усі сфери економіки та галузі виробництва. Зазначена теза цілком підтримується лідерами країн-членів ЄС та США. Зокрема, канцлер ФРН А. Меркель наголосила, що першоджерелом корупції в Україні є олігархи, керівну роль яких в українській політиці необхідно змінити. І процес деолігархізації є умовою залучення в Україну іноземних інвестицій².

Тому неконтрольований процес розкрадання бюджетних коштів, міжнародної фінансової допомоги і природних ресурсів із боку представників олігархічних груп на елітарному рівні призводить до катастрофічних наслідків в економіці, банківській та фінансовій сферах України. Величезні неоподатковані корупційні прибутки олігархічних структур та державних службовців виводяться за різними схемами з реального сектора української економіки та осідають на рахунках в офшорних фінансових зонах. За даними організації Global Financial Integrity, Україна посіла чотирнадцяту сходинку у рейтингу країн із найбільшими обсягами нелегального відтоку капіталу. Зокрема, протягом 2004–2013 рр. із фінансової системи України виведено щонай-

---

² Усунення олігархів від влади уможливить інвестиції в Україну – канцлер Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27311836.html>. – Заголовок з екрану.

менше 117 млрд. дол. США³. Це означає, що фактично міжнародні транші осіли у кишнях олігархів та корупційних чиновників, що унеможливило розвиток української економіки та послаблення зубожіння українців, у тому числі державних службовців нижньої й середньої ланок.

Визначальною детермінантою корупційних злочинів на елітарному рівні є непрофесійна кадрова політика у вищих ешелонах державної влади. За багато років української державності склалося так, що головним критерієм до кандидата на відповідну посаду є не професійні та морально-етичні якості, а ступінь відданості певному лобі (олігарху), який посприяв у призначенні на посаду чи профінансував передвиборчу програму відповідного чиновника. Вказана теза підтверджена результатами експертного опитування. Зокрема, 67,4 % опитаних співробітників СБУ й 23,9 % опитаних працівників органів прокуратури зазначили, що корупційна вертикаль в органах державної влади є криміногенним чинником злочинів, передбачених ст. 368 КК України⁴.

Поширенню досліджуваних корупційних злочинів на елітарному рівні сприяє також безвідповідальність політиків, що відбивається у відсутності результатів висловлених декларативних заяв і обіцянок як у соціальній, так й у правоохоронній сферах. Прикладом є виконання лише третини заходів Коаліційної угоди під назвою «Європейська Україна», що покладена в основу Стратегії сталого розвитку «Україна–2020»⁵.

Службовим зловживанням та укоріненню корупційних ризиків у діяльності органів державної влади сприяє неефективна реалізація положень Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. На це вказує той факт, що при владі, хоча й на інших посадах, залишилися предста-

---

³ За 10 лет из Украины нелегально вывели более 116 миллиардов долларов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dengiua.com/za-10-let-iz-ukrainy-nelegalno-vyveli-bolee-116-milliardov-dollarov/>. – Загл. с экрана.

⁴ Тут і нижче результати експертного опитування 327 працівників органів прокуратури і 46 співробітників СБУ в Харківській, Полтавській, Київській областях щодо криміногенних чинників злочинів, передбачених ст. 368 КК України.

⁵ Виговська Л. Незадовільно. Коаліціанти за рік виконали обіцянки на третину. Інфографіка / Л. Виговська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/publications/nezadovilno---nv-pidbilo-riczni-dosjagnennja-vladi-u-vikonanni-zavdan-koalitsijnoji-ugodi-ifografika-81315.html>. – Заголовок з екрану.

вники і навіть соратники колишнього Президента України В. Януковича та голови Уряду, очолюваного М. Азаровим.

Суттєвою перепоною на шляху обмеження поширеності злочинів, передбачених ст. 368 КК України, на елітарному рівні є відсутність відповідної політичної волі. Це проявляється у: продовженні реалізації корупційних схем незаконного збагачення й розкрадання бюджетних коштів; відсутність службових осіб, які обіймають посади I і II групи державної служби та які реально притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України; свідоме гальмування процесу створення та термінової організації діяльності спеціальних суб'єктів запобігання злочинам корупційної спрямованості (Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державне бюро розслідувань); блокування парламентом запровадження системи електронного декларування й створення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Криміногенним чинником, що сприяє подальшому поширенню в нашій державі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, є недостатній контроль державних фінансових органів за законним і цільовим характером здійснення видатків Державного бюджету України. Це стосується, в першу чергу, таких органів, як: Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України, Рахункова палата України. За даними Державної аудиторської служби України, впродовж 2012–2014 рр. сума виявлених утрат фінансових і матеріальних ресурсів, чому, зокрема, посприяла й корупція, зросла удвічі: з 3,7 млрд. грн. у 2012 р. проти 7,6 млрд. грн. у 2014 р.⁶

До зазначеного рівня корупційних практик відноситься й недосконалість тендерного законодавства та процесу організації державних закупівель,

---

⁶ Звіт про результати роботи Державної фінансової інспекції України та її територіальних органів за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/115346>. – Заголовок з екрану.

оскільки для щорічного освоєння на тендерах понад 300 млрд. грн. необхідні політичні рішення конкретних службових осіб – керівників органів державної влади. За даними СБУ, втрати від корупційних обробок під час проведення процедур державних закупівель становлять 10–15 % видаткової частини Державного бюджету України, що складає від 35 до 52,5 млрд. грн.⁷ На нашу думку, подальшому поширенню зловживань при здійсненні тендерних закупівель сприяє: закритість відомостей про умови їх проведення; недосконалість законодавства у цій сфері; недопущення в деяких випадках громадськості до відповідної документації, а також самого тендерного процесу; обмеженість застосування електронної системи публічних закупівель «ProZorro», на що вказує неефективність реалізації Закону України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII, та ін.

Умовою існування неузгодженості як антикорупційного, так і законодавства України у сфері тендерів, державного управління, фінансового контролю тощо, є відсутність Закону України «Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів» (проект закону від 29 липня 2004 р. № 6020). У зв'язку із цим є усі підстави визнати, що певні політичні сили затягують процес прийняття вказаного нормативно-правового акту. Це може робитися з метою внесення до проектів законів неоднозначних норм, що забезпечуватиме легальність реалізації корупційних технологій збагачення.

Детермінантою, що зумовлює розглядувані злочини, є відсутність дієвого механізму повернення матеріальних активів, отриманих в якості неправомірних вигод та які знаходяться за кордоном. На теперішній час слід визнати безсилість держави у можливості конфіскації корупційних доходів. Певні кроки у цьому напрямі тільки-но запроваджуються. Йдеться про прийняття Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших зло-

---

⁷ Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699–VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

чинів» від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII⁸. Але фактично цей нормативно-правовий акт уводиться в дію з 11 травня 2016 р.

При розгляді криміногенних чинників злочинів, передбачених ст. 368 КК України, слід урахувати й зовнішні обставини, що залежать від політичної волі інших країн світу. Зокрема, серйозні дорікання західних партнерів нашої державі у корумпованості керівництва України з'явилися лише після його очевидної відмови у листопаді 2013 р. від європейського вектору розвитку України та намагання останньої вступити до Митного союзу. Вочевидь, відповідні органи в США та країнах-членах ЄС відслідковували рахунки й активи українських політиків з явно корупційним походженням⁹. Тому можна припустити, що ситуація із високим рівнем корупції в Україні та особливою корумпованістю вищих ешелонів державної влади заохочується західними країнами світу, оскільки лише в такій ситуації є можливим, по-перше, шантажувати українських політиків, від яких залежить прийняття важливих політичних рішень, а, по-друге, керувати зовнішньою політикою України та підкоряти її економічну незалежність шляхом систематичного виділення валютних позик із боку МВФ, «посадивши», таким чином, Україну на грошову «голку».

Криміногенні чинники адміністративного (бюрократичного) рівня. Необхідно зазначити, що є очевидним прямо пропорційний зв'язок кількості державних службовців в Україні з рівнем злочинів, передбачених ст. 368 КК України. У зв'язку із цим деякими науковцями непомірне зростання бюрократичного апарату чиновників називається однією із важливих детермінант поширення корупції¹⁰. Тому, скоротивши чисельність службових осіб, які

---

⁸ Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 1. – Ст. 2.

⁹ Харченко В. Б. «Контрольована» корупція як захід впливу на державну політику в Україні / В. Б. Харченко // Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 24 квіт. 2014 р.) / НДІ вивч. проб. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса ; редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : НДІ вивч. проб. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса, 2014. – С. 29–34.

¹⁰ Настюк В. Я. Сутність і причини корупційних проявів в Україні / В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 182–191.

працюють в органах державної влади і місцевого самоврядування середнього рівня, можна істотно зменшити видатки Державного бюджету України. До того ж це дозволить зменшити криміногенний тиск злочинної діяльності корупціонерів так званого престижного типу на поширення ядра корупції – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Істотний негативний вплив на поширення злочинів корупційної спрямованості мають нормативно-правові криміногенні чинники. На них вказали під час проведення експертного опитування 41,3 % співробітників СБУ та 16,8 % працівників органів прокуратури. Це пов'язується із тим, що саме норми відповідних законів визначають правовий статус суб'єктів у сфері запобігання корупції; впливають на кваліфікацію корупційних злочинів, включаючи ті, що передбачені ст. 368 КК України; регулюють відносини учасників кримінального процесу за злочинами означеної категорії тощо.

Так, при зверненні до прокуратури Харківської області нею надано аналітичні матеріали, в яких визначено найбільш вагомі недоліки чинного антикорупційного законодавства України. Низка зауважень стосується Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII: а) органи СБУ не визначено як спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції; б) поняття «корупційне правопорушення» та «адміністративне правопорушення, пов'язане із корупцією», не визначено у ст. 1 указанного Закону як умисні діяння¹¹.

Результати окремих резонансних кримінальних корупційних проваджень про одержання службовими особами, які відносяться до II і III групи державної служби, неправомірних вигод показують, що деякими з них вдається уникати кримінальної відповідальності, в тому числі, через своєрідну м'якість кримінального процесуального законодавства. Воно дає можливість судам обирати таким службовим особам запобіжний захід у виді особистої поруки, застави чи домашнього арешту. Іноді це дозволяє корупціонерам

---

¹¹ Лист прокуратури Харківської області від 23 червня 2015 р. № 21/2-592вих.15.

престижного типу навіть покидати країну та переховуватися від правосуддя. Тому можна визнати обґрунтованими пропозиції Президента України про скасування застави у корупційних провадженнях¹².

Достатньо кваліфіковано оцінку правовим «хитрощам» українського законодавця з метою уникнення реальної протидії корупції надано М. І. Хавронюком. Учений зазначає, що за останні роки відбувся парадокс у сфері нормативного забезпечення антикорупційної діяльності. Він полягає у появі нової юридичної формули «закон набирає чинності з дня ... та вводиться в дію з...». Це дозволило фактично безвідповідально залишити на півроку державу без відповідного антикорупційного закону. Так, із 1 січня 2011 р. утратив чинність Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР, а тоді новий, але такий, що вже втратив чинність, Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 11 липня 2009 р. № 1506-VI набрав чинності лише з 1 липня 2011 р.¹³ При цьому жодних розслідувань у парламенті з указаної події не відбулося. Правову і моральну оцінку таким діям було надано лише з боку наукової громади.

У структурі криміногенних чинників розглядуваного рівня корупційних злочинів особливе місце посідають детермінанти організаційно-управлінського характеру через їх негативний вплив та поширеність явища. Здебільшого вони стосуються неефективної роботи спеціальних суб'єктів у сфері запобігання злочинам, передбаченим ст. 368 КК України. На деякі з указаних негативних обставин у роботі правоохоронних органів вказали й респонденти, що брали участь в анонімному експертному опитуванні. Зокрема, 17,4 % працівників СБУ й 14,7 % співробітників органів прокуратури виділили складність виявлення досліджуваних корупційних злочинів, збору та процесуального оформлення доказів; 6,5 % і 11,9 % опитаних відповідно за-

---

¹² Порошенко закликав Раду скасувати заставу в корупційних справах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/ukraine/politics/poroshenko-zaklikav-radu-skasuvati-zastavu-v-koruptsijnih-spravah-68738.html>. – Заголовок з екрану.

¹³ Хавронюк М. Боротьбу з корупцією скасовано (на півроку) / М. Хавронюк // Юрид. вісн. України. – 2014. – № 45. – С. 13.

значили неефективну роботу правоохоронних органів; 4,3 % й 9,2 % респондентів відповідно наполягли на недостатній взаємодії СБУ, прокуратури та інших правоохоронних органів у виявленні та розслідуванні злочинів корупційної спрямованості.

Крім цього, 26,1 % опитаних працівників СБУ та 16,2 % співробітників органів прокуратури підкреслили, що криміногенним чинником, зумовлюючим прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, є корупція в самій системі судових і правоохоронних органів. У літературі зазначається, що існує дві основні групи чинників, детермінуючих корупційну практику в кримінальному судочинстві. До першої належать суб'єктивні чинники: рівень професійної культури загалом та правової, зокрема, правосвідомість основних носіїв владних повноважень у кримінальному провадженні – слідчого, прокурора, судді, слідчого судді, співробітників оперативних підрозділів. До другої групи входять об'єктивні чинники: недосконалість законодавства, що регламентує кримінальне провадження¹⁴. Тобто на теперішній час склалася ситуація, коли корупція в певних органах посилює поширення цього негативного явища за всією вертикаллю державного управління.

Окрім цього, до організаційно-управлінських чинників відносяться й ті, що пов'язані із протидією розслідуванню подібних корупційних злочинів¹⁵. Це є поширеним у практиці органів кримінальної юстиції. До речі, подібні приклади зустрічалися й під час вивчення кримінальних проваджень (резонансне кримінальне провадження за обвинуваченням колишнього голови Городнянської районної державної адміністрації Чернігівської області в одержанні неправомірної вигоди у розмірі 8 тис. дол. США, який фактично уникнув

---

¹⁴ Шило О. Г. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання / О. Г. Шило, Н. В. Глинська, Л. М. Москвич // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 202–220.

¹⁵ Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. – Х. : Харків юрид., 2013. – С. 74, 75.

покарання через «втрату» державним обвинувачем деяких процесуальних документів¹⁶). І таких прикладів сотні.

Одним із криміногенних чинників, зумовлюючих вчинення досліджуваних корупційних злочинів на адміністративному (бюрократичному) рівні корупційних практик, є нечіткий поділ повноважень деяких органів кримінальної юстиції у сфері запобігання злочинам, передбаченим ст. 368 КК України. Це призводить до дублювання їх функцій та заважає організації системності у правоохоронній діяльності. Окрім цього, нечіткий розподіл функцій деяких правоохоронних органів щодо протидії корупційним злочинам створює міжвідомчу конкуренцію з виявлення подібних кримінальних правопорушень. Це можна пояснити зацікавленістю органів кримінального переслідування у штучному завищенні результатів своєї діяльності, оскільки в основі оцінки їх роботи закладений застарілий радянський кількісний підхід (кількість виявлених корупційних злочинів; чисельність викритих корупціонерів; кількість матеріалів, переданих до суду).

Вибіркова юстиція та правосуддя в Україні призводять до поширення у службових осіб, які працюють в органах державної влади обласного рівня, стереотипу безкарності. На цей криміногенний чинник указало під час вказаного вище опитування 10,7 % працівників органів прокуратури й 8,7 % співробітників СБУ.

Одним із прорахунків державної антикорупційної політики є відсутність галузевих методик оцінки корупційних ризиків (наприклад, у медичній, освітянській, правоохоронній, енергетичній, адміністративній, податковій, митній, судовій та інших сферах)¹⁷. Причому необхідно погодитись із тезою про те, що основою галузевої методики має бути ідентифікація трьох типів корупційних ризиків: 1) стандартні ризики корупціогенності нормативно-правової бази; 2) специфічні ризики, зумовлені предметом правового регу-

---

¹⁶ Кримінальне провадження № 11-кп/795/414/2013 Апеляційного суду Чернігівської області.

¹⁷ Голіна В. В. Запобігання корупції з використанням регіонального досвіду її дослідження / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Право України. – 2015. – № 12. – С.22–29.

лювання; 3) ризики адміністрування й організації поточної діяльності¹⁸. Видається, що лише за такого підходу діяльність відповідних суб'єктів буде ефективною, що забезпечуватиме економію часу та бюджетних коштів.

Умовою подальшого вкорінення корупційних практик у діяльності органів державної влади обласного рівня слід визнати відсутність належного громадського контролю. В Україні наразі немає чітко організованої роботи незалежних громадських наглядових рад, що функціонують у складі центральних органів виконавчої влади, в тому числі на обласному рівні. Громадськість фактично усунута від реального контролю прийняття важливих управлінських рішень.

Криміногенні чинники низового (побутового) рівня корупційних практик мають передусім соціально-економічний характер. Вони проявляються через зубожіння населення, включаючи службових осіб нижніх ланок державного управління; незадовільне грошове, матеріальне і соціальне забезпечення службових осіб, які обіймають посади IV і V групи державної служби. Вказані детермінанти виділили 80,4 % опитаних співробітників СБУ та 73,4 % працівників органів прокуратури.

Є очевидним, що переважна більшість службових осіб, які працюють в різних органах державної влади і місцевого самоврядування, отримуючи заробітну плату трохи більше її мінімального рівня (з 1 січня 2016 р. – 1378 грн.), не можуть розраховувати на задоволення соціальних потреб, особливо в умовах значної інфляції та девальвації національної валюти, що спостерігаються протягом 2014–2016 рр. Тобто фактично сотні тисяч державних службовців в Україні, працюючих в органах державної влади районного рівня, «вимушені» одержувати неправомірні вигоди від громадян із метою задоволення вітальних потреб.

---

¹⁸ Борисов В. И. Анализ и характеристика методик определения коррупционных рисков и возможность их использования в противодействии коррупции в органах государственной налоговой службы / В. И. Борисов, В. Я. Настюк, А. В. Сердюк // Преодоление коррупции – главное условие утверждения правового государства : межведом. науч. сб. / гл. ред. А. И. Комарова. – М. : Изд. Дом «Ра», 2009. – Т. 1. – С. 172–180.

За офіційною інформацією Державної служби статистики України, чисельність населення країни із доходами, нижчими прожиткового мінімуму (у відсотках до загальної чисельності населення), протягом 2011–2014 рр. збільшилась із 7,8 % у 2011 р. до 8,6 % у 2014 р. Середньомісячний рівень заробітної плати в Україні за різними видами економічної діяльності у січні-листопаді 2015 р. становив 4,1 тис. грн. Причому ця сума вказана без відповідних загальнообов'язкових відрахувань. Наприклад, у медичній сфері, як одній із найбільш корупціогенних, середньомісячний рівень заробітної плати працівників за означений період часу становив ще менше – 2,7 тис. грн.¹⁹

Нами поділяється думка деяких науковців про те, що криміногенним соціально-психологічним чинником, зумовлюючим поширення корупції у роботі органів державної влади й місцевого самоврядування, в першу чергу, нижнього рівня, є своєрідна ментальність українців та національні традиції. В основі багатьох корупційних діянь знаходяться вікові традиції «взаємодії» членів суспільства за принципом «послуга за послугу»²⁰. Такі особливості у сфері суспільних взаємовідносин цілком пояснюють толерантне ставлення громадян до корупційних практик та недостатній рівень їх сприйняття. На цей чинник вказали під час експертного опитування третина (29,1 %) працівників органів прокуратури й чверть (26,1 %) співробітників СБУ.

Результати експертного опитування вказали ще на один криміногенний чинник розглядуваних корупційних злочинів – провокування службових осіб з боку вигододавців, які погоджуються на передачу неправомірної вигоди. Такої думки дотримується 5,8 % працівників органів прокуратури й 4,3 % співробітників СБУ. В умовах зубожіння більшості українців, у тому числі службових осіб нижніх ланок державного управління, а також укоріненої століттями масової свідомості про схвальність у цілому корупційних прак-

---

¹⁹ Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

²⁰ Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. І. Мельник. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – С. 34.

тик, в останніх відсутні будь-які матеріальні чи моральні бар'єри на одержання неправомірної вигоди навіть у кілька десятків чи сотень гривень.

Негативною обставиною, що зумовлює поширення досліджуваних корупційних злочинів на низовому рівні корупційних практик, є застарілість системи надання адміністративних послуг. Наразі є високий відсоток звернень громадян до органів державної влади чи місцевого самоврядування районного значення, які передбачають безпосереднє спілкування із відповідною службовою особою. А це є потенційною умовою для корупційних відносин. Тому необхідно запроваджувати інноваційні підходи у наданні адміністративних послуг населенню, а також застосовувати так зване електронне урядування. Його повноцінному запровадженню в Україні заважає не лише обмеженість бюджетних коштів. Має також місце небажання самих урядовців і державних службовців нижніх ланок управління впроваджувати таку електронну систему, оскільки вона значно мінімізуватиме корупційні ризики та, відповідно, скорочуватиме їх незаконні доходи від одержання неправомірних вигод за надання громадянам адміністративних послуг.

Висновки. Розгляд детермінантів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою на виділених вище рівнях корупційних практик є теоретичною підвалиною для розробки низки стратегій загальносоціальної й спеціально-кримінологічної спрямованості щодо запобігання подібним злочинам.

Григорьев Р. Г. Детерминация принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом

В статье на основании результатов проведенного эмпирического и теоретического исследования выделяется ряд криминогенных факторов, обуславливающих распространение преступлений, предусмотренных ст. 368 УК Украины.

Ключевые слова: *коррупция, принятие предложения, обещания или получение неправомерной выгоды должностным лицом, детерминация, причины и условия.*

Grigoriev R. G. Determination of accepting of an offer, promise or receipt of illegal benefit an the official person

In the article on the basis of the results of empirical and theoretical research identifies a number of criminogenic factors that contribute to the spread of crimes envisaged Art. 368 Criminal Code of Ukraine.

Key words: *corruption, accepting of an offer, promise or receipt of illegal benefit an the official person, determination, causes and conditions.*

БУРЧАК Федір Глібович (03.04.1924, Київ – 22.02.2001, Київ) – укр. правознавець, громадський і державний діяч.

У 1949 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київ. нац. дослідницький ун-т ім. Т. Шевченка). З 1949 по 1952 навчався в аспірантурі цього закладу. У 1965 захистив канд. дис. на тему «Подстрекательство как вид соучастия в преступлении по советскому уголовному праву», у 1986 – докт. дис. на тему «Соучастие в преступлении (социальные, криминологические и правовые проблемы)», з 1987 – професор. З 1993 – академік АПрН України (нині – НАПрН України), з 1996 – дійсний член Нью-Йоркської академії наук.

У 1987 присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України». Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», відзнакою Президента України – орденом Ярослава Мудрого (1995). Лауреат Державних премій України (1981, 1998).

Працював заст. головного арбітра Укрпромради (1953–1956), адвокатом, старшим редактором журн. «Радянське право» (1957–1959), редактором, зав. наукової редакції д-ви і права Гол. редакції Укр. радянської енциклопедії (1959–1965). Протягом 1965–1994 обіймав посади зав. юрид. відділу Президії ВР УРСР, зав. відділу з питань зак-ва і правопорядку ВР України. Водночас із 1989 по 1991 був членом Комітету конст. нагляду СРСР від України. У 1991–1996 – член Комісії з опрацювання проекту Конституції України. У 1993 був обраний віце-президентом Академії правових наук України – керівником Київського регіонального центру Академії. З 1994 – науковий консультант Президента України з правових питань, з 1996 – радник Президента України з питань правової політики. З 1994 – член Комісії з державних нагород при Президентові України. З 1995 – голова Комітету законод. ініціатив при Президентові України, голова Української кодифікаційної комісії. З 1998

– Голова Комісії з опрацювання питань щодо скасування смертної кари в Україні.

Займався науковою, лекційною, пед., публіцистичною роботою, діяльністю в галузі законотворчої та правозастосовної практики. Зробив значний внесок у розбудову системи зак-ва держави. За його ініціативою та редагуванням у 1980 був виданий перший систематизований «Збірник законів Української РСР і указів Президії ВР Української РСР (1938–1979)» у 2-х томах. Ф. Г. Бурчак заклав теоретичні основи класифікації законод. бази держави, що в подальшому стала використовуватися при розробці комп'ютеризованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності ВР України. На посаді зав. відділу зак-ва і правопорядку Секретаріату ВР України (1990–1994) керував роботою з розробки та опрацювання низки нормативно-правових актів, що закладали основи правової системи держави. Як член Комісії з опрацювання проекту нової Конституції і член Робочої групи цієї Комісії від Президента України приймав безпосередню участь у розробці проекту Конституційного договору та узгодженого тексту Конституції України 1996. Був членом робочої групи з підготовки проекту нового КК України (1994–2001). Разом із групою провідних вчених-юристів України (В. В. Сташисом, І. А. Тимченком, В. В. Цветковим, Ю. С. Шемшученком та ін.) підтримав пропозицію про заснування АПрН України – провідної галузевої наукової установи, що координує фундаментальні та прикладні дослідження в галузі д-ви і права.

Вагомою є роль Ф. Г. Бурчака в розробці низки проблем різних галузей юрид. науки. Був автором понад 300 наукових праць, зокрема: «Учение о соучастии по советскому уголовному праву» (1969), «Майнові відносини і закон» (1969), «Основи радянського права» (1980, у співавт.), «Квалификация преступлений» (1983, 1985), «Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность» (1986, у співавт.), «Уголовное право Украинской ССР на современном этапе» (1989, у співавт.), «Соучастие: социальные, кри-

минологические и правовые проблемы» (1986). Особливу цінність мають наукові доробки Ф. Г. Бурчака у дослідженні таких проблем крим. права, як співучасть, кваліфікація злочинів, склад злочину, об'єктивна сторона злочину, стадії вчинення злочину. Також досліджував актуальні питання теорії д-ви та права, конст., цив. й труд. права.

Ім'я Ф. Г. Бурчака присвоєно Науково-дослідному інституту приватного права і підприємництва НАПрН України (м. Київ).

Лит.: Бурчак Федір Глібович // Юрид. енциклопедія. Т. 1. – К., 1998; Бурчак Федір Глібович: Серія «Біографія і бібліографія вчених-правознавців» (АПНУ) / Упоряд. М. Я. Сегай. – К., 1999; Видатний учений-правознавець, академік, засновник академії правових наук України (до 85-річчя від Дня народження Федора Глібовича Бурчака) // Право України. – 2009. – № 5.

В. Я. Тацій

ВБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ – злочин, відповідальність за який передбачена у ст. 119 КК України. Його об'єктивна сторона характеризується: 1) діянням у вигляді посягання на життя іншої людини; 2) наслідком у вигляді смерті людини; 3) причин. зв'язком між зазначеним діянням та наслідком. Злочин вважається закінченим із моменту настання смерті людини.

Із суб'єктивної сторони **В. ч. н.** може бути вчинене внаслідок як злочинної самовпевненості, так і злочинної недбалості. Вид необережної вини на кваліфікацію не впливає. При вбивстві через злочинну самовпевненість винний передбачає можливість настання смерті потерпілої особи від вчинюваної ним дії (бездіяльності), але легковажно розраховує на її відвернення. При цьому він сподівається на цілком реальні певні обставини, які, на його думку, здатні відвернути настання смерті, однак такий розрахунок виявляється легковажним. При вбивстві внаслідок злочинної недбалості винний не передбачає можливості настання смерті ін. людини від вчиненого ним діяння, хоча повинен був і міг її передбачити, діючи з більшою обачністю.

В. ч. н. слід відрізняти від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК). Якщо умислом винного не охоплюється заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а щодо смерті потерпілого в його діях є необережна вина, вчинене належить кваліфікувати як **В. ч. н.**

Суб'єктом цього злочину є фіз. осудна особа, якій до його вчинення виповнилося 16 років. Обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність за злочин (ч. 2 ст. 119 КК), є **В. ч. н.** двох або більше осіб. Необережне заподіяння смерті, відповідальність за яке охоплюється іншим складом злочинів, додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребує.

Лит.: Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – Х., 2015; Кримінальне право: Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. – Лу-

ганськ, 2012; Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства. – Х., 2015.

В. О. Глушков

ДИСПОЗИЦІЯ НОРМИ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК (диспозиція – від лат. *dispositio* – розташування, розміщення) – структурний елемент норми закону про крим. відповідальність. Абсолютна більшість норм Особл. част. КК відрізняється однорідністю структурних елементів, у них чітко визначені **Д. н. О. ч. КК** і *санкція*. **Д. н. О. ч. КК** – це частина норми Особл. част., в якій визначаються ознаки злочинного діяння. **Д. н. О. ч. КК** відображає сусп. небезпеч. поведінку, яку зак-вещь забороняє впроваджувати у сусп. практику. За складом сформульованих заборон **Д. н. О. ч. КК** поділяються на прості (передбачають одну дію – напр., підміна чужої дитини – ст. 148 КК), складні (передбачають певну сукупність дій – напр., статеві зносини із застосуванням фізичного насильства – ст. 152 КК) й альтернативні (такі, що визначають кілька варіантів забороненої поведінки, кожний з яких може бути вчинений самостійно – напр., привласнення чи розтрата чужого майна – ст. 191 КК). За ступенем визначеності **Д. н. О. ч. КК** більшості норм Особл. част. є абсолютно визначеними, зак-вещь у них однозначно забороняє певний вид сусп. небезпеч. діянь.

За допомогою типових та найбільш характерних ознак зак-вещь відображає у диспозиції масовидне явище, що є або може бути небезпеч. для сусп. Кожен одиничний прояв такого явища має підпадати під ознаки, наведені в **Д. н. О. ч. КК**. За формою викладення ознаки мають бути зрозумілі та за обсягом інформації достатні для отримання загального уявлення про сутність заборони. За технікою побудови і способом опису ознак певного виду сусп. небезпеч. діяння в чинному крим. зак-ві України розрізняють **Д. н. О. ч. КК** чотирьох видів: просту, описову, бланкетну та відсилочну. Зустрічаються також змішані **Д. н. О. ч. КК**. Проста **Д. н. О. ч. КК** називає злочинне діяння (напр., у ст. 178 КК: «пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку»). Просту **Д. н. О. ч. КК** зак-вещь використовує у тих випадках, коли зміст сусп. небезпеч. діяння в загальних рисах досить зрозумілий і без його розгорнутого опису в законі. Описова

Д. н. О. ч. КК вказує на декілька найбільш характерних ознак діяння (напр., у ст. 185 КК крадіжка описана як «таємне викрадення чужого майна»). Бланкетною є Д. н. О. ч. КК, яка, не називаючи конкретних ознак злочину або називаючи тільки частину з них, відсилає для встановлення змісту ознак вчиненого діяння до інших нормативних актів, які не є законами про крим. відповідальність: інших законів, інструкцій, статутів, положень, стандартів, правил, вказівок тощо (напр., бланкетною є Д. н. О. ч. КК ст. 271 КК «Порушення вимог зак-ва про охорону праці»). Відсилочна Д. н. О. ч. КК відсилає до норми закону про крим. відповідальність або її окремого положення, що міститься в ін. статті або ін. частині цієї статті КК, де йдеться про відповідний злочин або описано його ознаки (напр., Д. н. О. ч. КК ст. 122 КК відсилає до ст. 121 КК, вказуючи, що спричинення тілесних ушкоджень середньої тяжкості може мати місце за відсутності ознак тяжкого тілесного ушкодження). У КК зустрічаються норми, Д. н. О. ч. КК яких мають змішаний (комбінований) характер. В одній частині це прості або описові Д. н. О. ч. КК, в іншій – бланкетні або відсилочні (напр., такою є Д. н. О. ч. КК ст. 231 КК, якою передбачена відповідальність за умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності).

Лит.: Брайнін Я. М. Уголовный закон и его применение. – М., 1967; Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. – К., 2003; Панов М., Квасневська Н. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність // Право України. – 2010. – № 9.

В. І. Борисов

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ – сусп. небезпечні діяння, спрямовані на позбавлення людини життя. Згідно зі статтями 3, 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначені в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Це конституційне положення є принципово важливим, оскільки свідчить, що людина в сучасному світі є цінністю не лише для самої себе, а й повинна бути такою цінністю і для суспільства. Жодне явище не може визнаватися суспільством вище за людину. Серед природних властивостей, притаманних людині, особливе місце займає життя, оскільки саме воно є первинною, вихідною передумовою існування людини. Утрата життя не підлягає відновленню. Тому його охорона від злочинних посягань – найважливіше завдання крим. права України. **З. п. ж.** передбачені переважно у розділі II Особливої частини КК. Поділяються на вбивства та ін. посягання на життя.

Вбивство – це умисне або необережне протиправне заподіяння смерті ін. особі. У КК відповідальність за вбивства встановлена у статтях 115–119. Вони поділяються на вбивства, що вчиняються умисно (статті 115–118 КК) або через необережність (ст. 119 КК). Із числа умисних вбивств, відповідно до рівня їх сусп. небезпечності, виділяють: *умисне вбивство*, вчинене без обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність (так зване «просте вбивство» – ч. 1 ст. 115 КК); умисне вбивство, вчинене за обставин, що обтяжують відповідальність («кваліфіковане вбивство» – ч. 2 ст. 115 КК); умисне вбивство, вчинене за обставин, що пом'якшують відповідальність («привілейоване вбивство» – статті 116–118 КК). Ін. посягання на життя – *це доведення до самогубства* (ст. 120 КК) та погроза вбивством (ст. 129 КК).

Відповідальність за окремі випадки умисного або необережного позбавлення життя ін. особи передбачена також статтями, що розміщені в ін. розділах Особл. част. КК, що зумовлено різною соціальною спрямованістю злочинних посягань на життя людини. Так, ст. 112 КК, що розміщена у розділі I Особл. част. КК, передбачає відповідальність за *посягання на життя дер-*

жавного чи громадського діяча. Позбавлення життя особи через необережність може бути наслідком порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами – частини 2 та 3 ст. 286 КК.

Можливим є вбивство лише живої людини, тобто такої, яка народилася живою та ще не померла. Серед науковців існує чимало розбіжностей як щодо моменту початку життя, так і щодо моменту настання смерті людини. Щодо початку життя людини, то поширеним і прийнятним є висновок, що ним слід вважати початок фізіологічних пологів. Щодо моменту настання смерті людини, то вченими надається перевага судженню, за яким кінцевим моментом життя є біологічна смерть, тобто незворотна зупинка всіх фізіологічних процесів у клітинах та тканинах людини. Вбивство можливе як шляхом дії, так і бездіяльності. Між діянням (дією або бездіяльністю) і смертю потерпілого завжди необхідно встановлювати *причинний зв'язок* – це обов'язкова ознака вбивства. Вбивство – це завжди протиправне позбавлення життя потерпілого. Позбавлення життя на прохання потерпілого (напр., тяжкохворого, який страждає від сильного болю) не виключає протиправності діяння. Закон охороняє рівною мірою життя будь-якої людини незалежно від її віку, стану здоров'я, віросповідання, національності та ін.

Суб'єктивна сторона вбивства може характеризуватися як *умислом* (прямим або непрямым), так і *необережністю* (злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю). Для кваліфікації вбивства важливо з'ясувати його *мотив* та *мету*. Це необхідно також для з'ясування ступеня сусп. небезпечності як злочину, так і самого злочинця. *Суб'єкт* вбивства – будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 14 років (статті 115–117 КК), або 16 років – за вбивства, що передбачені статтями 118–119 КК. Відповідальність за доведення до самогубства (ст. 120 КК) та погрозу вбивством (ст. 129 КК) також настає з 16 років.

Лит.: Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. – Харьков, 1995; Сташис В. В., Бажанов М. І. Особа – під охороною кримінального закону. – Х., 1996; Пилипчук П. П. Питання кваліфікації умисних вбивств за обтяжуючих обставин // Держава і право. – 2002. – Вип. 15.

В. Я. Тацій, В. І. Борисов

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ у кримінальному праві – це обставина, що виключає злочинність діяння. Відповідно до ч. 1 ст. 39 КК України «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані **К. н.**, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або ін. осіб, а також сусп. інтересам чи інтересам д-ви, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж **К. н.**».

Стан **К. н.** виникає за наявності відповідної підстави. Такою підставою визнається, зокрема, існуюча небезпека, яка безпосередньо загрожує інтересам особи (наприклад, життю, здоров'ю, власності тощо), сусп-ва (громад. порядку, безпеці руху, громад. безпеці тощо) або д-ви (порядку управління, інтересам правосуддя, обороноздатності та ін.) й яку за таких обставин особа не може усунути інакше, як вчиненням дій, що підпадають під ознаки діянь, передбачених КК.

Джерелами небезпеки можуть бути: предмети (напр., зброя, бойові припаси, радіоактивні матеріали, легкозаймисті чи їдкі речовини та будь-які інші предмети, що мають об'єктивну властивість уражувати людину, руйнувати, знищувати чи пошкоджувати майно тощо); явища (землетрус, обвали, повені, холод, спека та ін.); процеси (напр., технол., вироб., фізіол. – голод, хвороба тощо); діяльність людини (зокрема, псих. або фіз. примус до вчинення злочину, порушення правил дорожнього руху, що створило аварійну ситуацію тощо).

У стані **К. н.** наявна колізія двох охоронюваних правом інтересів: одним загрожує небезпека, а іншим завдається шкода з метою усунення цієї небезпеки. Заподіяння такої шкоди має бути останнім, єдино можливим, крайнім засобом захисту охоронюваних правом інтересів.

Об'єктами, яким завдається шкода у стані **К. н.**, є інтереси т. з. третіх осіб, тобто фіз. або юрид. осіб, які непричетні до створення такої небезпеки,

або інтереси осіб, що своїми діями чи бездіяльністю (напр., з необережності) спричинили небезпеку.

Заподіяння шкоди завжди підпадає під зовнішні ознаки певного складу злочину, передбаченого КК, напр., під ознаки самоправства, зловживання владою або служб. становищем, угону трансп. засобів, крадіжки, пошкодження або знищення майна, розголошення комерційної таємниці, порушення правил безпеки руху та експлуатації тр-ту, заподіяння тілесних ушкоджень, вбивства тощо. Вчинення таких дій виправдане, якщо вони здійснюються своєчасно, тобто доки існує безпосередня небезпека і немає інших засобів усунути її, крім завдання шкоди. Якщо така небезпека ще не виникла або, навпаки, вже минула, то заподіяння шкоди є необґрунтованим і тягне відповідальність на загальних підставах.

Заподіяння шкоди у стані **К. н.** має свої межі: фактично завдана шкода має бути рівнозначною або менш значною, ніж відвернута. З цього погляду позбавлення життя однієї людини заради врятування життя іншої за наявності усіх ознак **К. н.** не визнається злочином.

Оцінка значущості заподіяної та відвернутої шкоди у кожному окремому випадку залежить від конкретних обставин справи, однак в основу такої оцінки потрібно покласти якісні критерії: панівну ієрархію цінностей у сусп-ві, сусп. мораль, культуру населення тощо. Умисне заподіяння шкоди, більш значної, ніж відвернена шкода, визнається перевищенням меж (ексцесом) **К. н.** і тягне за собою крим. відповідальність на загальних підставах, але при визначенні міри такої відповідальності ексцес враховується як обставина, що пом'якшує відповідальність (ч. 2 ст. 39 КК).

Водночас «особа не підлягає крим. відповідальності за перевищення меж **К. н.**, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці» (ч. 3 ст. 39 КК). Згідно зі ст. 1171 ЦК шкода, заподіяна у стані **К. н.**, має бути відшкодована особою, яка її завдала. Враховуючи об-

ставини, за яких заподіяно шкоду, суд може покласти обов'язок відшкодувати її на третю особу, в інтересах якої діяла особа, що завдала шкоди, або зобов'язати кожен з них відшкодувати в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі.

Лит.: Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключают преступность деяния. – Х., 1991; Лісова Н. Крайня необхідність: особливості визначення поняття // «Прокуратура. Людина. Держава». – 2005. – № 1; Якимець Т. Крайня необхідність за новим КК України // Вісник Львівського ун-ту. Серія юрид. – 2005. – Вип. 41; Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння // Вісник Асоціації крим. права України. – 2014. – № 1(2).

Ю. В. Баулін

НЕОБХІДНА ОБОРОНА – одна з обставин, що виключає злочинність діяння у крим. праві. Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК Н. о. визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або ін. особи, а також сусп. інтересів та інтересів д-ви від сусп. небезпеч. посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої у даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж **Н. о.**

Право на **Н. о.** є природним і невідчужуваним. Воно визнається самостійним, а не додатковим (субсидіарним) до діяльності спец. уповноважених органів д-ви та посадових осіб з підтримання правопорядку. Кожна особа має право на **Н. о.** незалежно від можливості уникнути сусп. небезпеч. посягання або звернутися за допомогою до ін. осіб чи органів влади (ч. 2 ст. 36 КК). Відмова особи від використання свого права на **Н. о.** є правомірною поведінкою. Громадянин не зобов'язаний також сповіщати держ. чи будь-які ін. органи про здійснений акт **Н. о.**, але він може це зробити задля своєчасного, швидкого та об'єктивного встановлення істини у справі.

Виникнення права на **Н. о.** можливе лише за наявності відповідної підстави, якою є сусп. небезпеч. посягання, що потребує негайного відвернення чи припинення шляхом завдання шкоди тому, хто посягає. Сусп. небезпеч. посяганням визнаються будь-які дії людини, спрямовані на завдання значної шкоди охоронюваним інтересам чи правам особи, сусп-ва, д-ви. Потреба в негайному відверненні чи припиненні такого посягання виникає у разі, коли зволікання з боку того, хто захищається, у заподіянні шкоди тому, хто посягає, загрожує явною та непоправною шкодою правоохоронюваним інтересам.

Реалізація особою права на **Н. о.**, коли для цього є підстави, виражається в її правомірному вчинку, що має певні ознаки:

– кінцевою метою дій того, хто захищається, визнається захист правоохоронюваних інтересів чи прав особи, яка захищається, або ін. особи (життя, здоров'я, честі, гідності, особистої свободи, власності, недоторканності жит-

ла тощо), а також інтересів сусп-ва (громад. безпека, порядок, нормальне функціонування підприємств, установ, організацій тощо) або д-ви (територіальна недоторканність, обороноздатність, збереження держ. таємниці, встановленого порядку управління тощо). Ця мета досягається шляхом відвернення чи припинення посягання. Якщо той, хто захищається, має іншу мету (напр., самосуд над злочинцем), то заподіяння ним шкоди визнається незаконним і зумовлює відповідальність на загальних підставах;

– об'єктом заподіяння шкоди у разі **Н. о.** є особа, яка посягає, її права та інтереси (життя, здоров'я, власність тощо). Якщо той, хто захищається, заподіяв шкоду ін. особі, то оцінка правомірності таких дій проводиться з урахуванням ін. обставин, що виключають злочинність діяння (напр., крайня необхідність, казус тощо) або зумовлюють відповідальність на загальних підставах;

– за об'єктивними ознаками захист виявляється тільки в активних діях (безпосередні фіз. зусилля того, хто захищається, використання ним будь-яких предметів і засобів тощо), які із зовнішнього боку підпадають під ознаки певного діяння, передбаченого КК України (напр., під ознаки вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень та ін.). Тому відштовхування того, хто посягає, відбивання його ударів та ін. подібні дії, що не містять ознак «протипосягання», **Н. о.** не визнаються і крим.-правового значення не мають;

– захист має бути своєчасним: він можливий тільки в період, коли посягання існує, тобто коли воно почалося, продовжується і ще не закінчилося. Початком посягання визнається не тільки момент початку сусп. небезпеч. дії, а й наявність з реальної загрози завдання особою істотної шкоди правоохоронюваним інтересам. Кінцевим моментом посягання визнається його припинення тим, хто захищався, або досягнення мети тим, хто посягав, а також припинення з його боку небезпеч. дій за своєю або поза своєю волею, втеча з місця події тощо. Якщо посягання ще не розпочалося або вже закінчилося, то заподіяння шкоди тому, хто посягав, неприпустиме. Завдання шкоди до початку посягання (т. з. передчасна оборона) або після його завершення (т. з.

запізніла оборона) зумовлює відповідальність на загальних підставах. Але якщо той, хто захищався, помилявся у тому, чи було посягання закінчене, то вважається, що він діяв у стані **Н. о.**, тому завдання шкоди тому, хто посягав, визнається своєчасним;

– оборона визнається такою, що відповідає сусп. небезпеці посягання та обстановці захисту, якщо тяжка шкода (смерть або тяжкі тілесні ушкодження), заподіяна тому, хто посягав, відповідає сусп. небезпечності посягання (наприклад, посягання на життя, здоров'я, власність, житло тощо) і була заподіяна в обстановці захисту, за якої реальне співвідношення сил захисту і нападу склалося на користь того, хто посягав. При оцінці співвідношення сил захисту і посягання враховуються конкретні обставини справи, зокрема, місце і час, раптовість нападу, неготовність до його відбиття, кількість нападаючих і тих, хто захищався, їх фіз. дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров'я) тощо. Враховуються не тільки об'єктивні чинники, а й суб'єктивний стан того, хто захищався.

Відповідно до ч. 4 ст. 36 КК не підлягає крим. відповідальності особа, яка захищається, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане сусп. небезпеч. посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту. Крім того, КК містить положення, за яким не є перевищенням меж **Н. о.** і не має наслідком крим. відповідальність застосування зброї або будь-яких ін. засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильного вторгнення у житло чи ін. приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ч. 5 ст. 36 КК). Отже, дії, вчинені особою у стані **Н. о.** без перевищення меж **Н. о.**, визнаються правомірними.

Лит.: Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключают преступность деяния. – Х., 1991; Кулинич С., Волков А. Необходима оборона як захист особи від злочинних посягань // Вісник прокуратури. – 2009. – № 1; Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння // Вісник Асоціації крим. права України. – 2014. – № 1(2); Плисюк Н. М.

Кримінальна відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. – Хмельницький, 2015.

Ю. В. Баулін

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ – вид покарання, що полягає у позбавл. засудженого його суб'єктивного права на посаду, яку він обіймав, або на службову, професійну чи іншу спеціальну діяльність, якою він займався під час вчинення злочину, а також у тимчасовому обмеженні його правоздатності – можливості обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю протягом строку, встановленого вироком суду.

Ст. 55 КК не обмежує коло і характер посад, а також види (рід) діяльності, права обіймати які або займатися якими засуджений може бути позбавл. вироком суду. Це можуть бути посади на платній або безоплатній основі; виборні або ті, що обіймаються за призначенням; тимчасові чи постійні; керівні чи рядові, а діяльність – служб., профес., підприємницькою (госп.) або ін. (напр., заняття аматорським полюванням, керування особистим автотранспортом).

За ст. 55 КК встановлюється заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тому рішення суду про позбавл. такого права має бути чітко і ясно сформульоване в резолютивній частині вироку з тим, щоб не виникло жодних сумнівів під час його виконання. Але суд не має права позбавити засудженого можливості працювати в тій чи іншій галузі г-ва, системі культури, освіти, охорони здоров'я тощо без точного визначення у вироку кола і характеру тих посад або конкретного виду (роду) тієї діяльності, права обіймати які або займатися якими позбавляється засуджений. Призначення цього покарання не залежить і від форми власності, а також орг.-правової форми підприємства (орг-ції, установи), в яких особа обіймає посаду або займається певною діяльністю. Не є перешкодою для застосування цього покарання і та обставина, що на час ухвалення вироку винний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими був пов'язаний учинений злочин.

П. п. о. п. п. або з. п. д. належить до покарань: 1) «змішаних», бо може призначатися і як основне, і як додаткове (ч. 3 ст. 52, ч. 1 ст. 55 КК); 2) спец.,

бо застосовується лише до осіб, які під час вчинення злочину обіймали ті посади чи займалися тією діяльністю, з якими був пов'язаний учинений ними злочин (ч. 2 ст. 55 КК); 3) строкових, бо як основне покарання воно призначається на строк від 2 до 5, а як додаткове – від 1 до 3 років (абз. 1 ч. 1 ст. 55 КК). Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 55 КК строк цього покарання складає абсолютно визначений розмір – 5 років, коли воно призначається за сукупності таких умов: а) як додаткове покарання; б) у виді позбавл. права займати певні посади (а не займатися певною діяльністю); в) у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII.

Відповідно до ст. 55 КК підставу призначення цього покарання складають такі чинники: 1) під час вчинення злочину особа має обіймати таку посаду або займатися такою діяльністю, право на зайняття якими вона отримала на законних підставах і в установленому порядку. Якщо особа не мала такого права або самовільно (протиправно) його присвоїла, призначення цього покарання виключається. Виключається позбавл. права займатися і такого роду діяльністю, заборона на заняття якою встановлена законом; 2) злочин має бути безпосередньо пов'язаним із посадою, яку винний обіймав під час його вчинення або з діяльністю, якою він займався. Тобто покарання застосовується лише за умови, якщо злочин вчиняється за посадою чи у зв'язку із зайняттям певною діяльністю; 3) характер вчиненого злочину, дані про особу винного та інші обставини провадження переконують суд у неможливості (недоцільності) збереження за засудженим у подальшому права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

П. п. о. п. п. або з. п. д. як основне покарання може бути призначене лише за умови, якщо воно безпосередньо передбачене у санкції статті Особл. част. КК, за винятком його застосування на підставі ч. 1 ст. 69 КК. Як додаткове це покарання може призначатися у випадках, коли воно: а) або безпосередньо передбачене в санкції статті Особл. част. КК, або б) не передбачене в санкції, але з урахуванням характеру вчиненого злочину та інших обставин

провадження призначається судом на підставі ч. 2 ст. 55 КК на строк від одного до трьох років.

Як додаткове покарання **П. п. о. п. п. або з. п. д.** може бути передбачене в санкції як факультативне чи як обов'язкове до призначення. У першому випадку суд має право не призначити його на свій розсуд з урахуванням конкретних обставин справи, а у другому – може не призначити його лише на підставах, передбачених у ч. 2 ст. 69 КК.

При призначенні **П. п. о. п. п. або з. п. д.** як основного покарання за *сукупністю злочинів* (ст. 70 КК) або *вироків* (ст. 71 КК) воно може бути поглинуте іншими, більш суворими видами основних покарань, але складанню з ними не підлягає і застосовується та виконується в цих випадках самостійно (ч. 3 ст. 72 КК). Якщо це покарання як додаткове призначається поряд з іншими видами додаткових покарань за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) або вироків (ст. 71 КК), то в цих випадках воно завжди виконується самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

Відповідно до ч. 3 ст. 55 КК порядок виконання цього покарання, призначеного як додаткове, залежить від того, до якого виду основного покарання воно приєднується: а) якщо воно приєднується до основних видів покарань, передбачених статтями 60–63 КК, то поширюється на весь час відбування основного покарання і, крім того, на строк, встановлений вирок суду для цього виду додаткового покарання. Строк додаткового покарання обчислюється у цьому випадку після відбуття засудженим основного покарання й у зв'язку з цим заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю діє і протягом строку основного покарання, і після його відбуття – протягом строку додаткового покарання; б) якщо воно приєднується до інших видів основних покарань (статті 56–58 КК) або застосовується за ст. 77 КК, то обчислюється з моменту набрання законної сили вирок суду. У цих випадках додаткове покарання застосовується не послідовно (услід за основним), а паралельно з основним покаранням чи іспитовим строком.

П. п. о. п. п. або з. п. д. як основне покарання з додержанням підстав, зазначених у ч. 2 ст. 55 КК, може застосовуватися і в порядку заміни більш суворого виду покарання або невідбутої його частини більш м'яким за ч. 3 ст. 74, ст. 82, ч. 4 ст. 83 КК. Закон виключає можливість його заміни як основного покарання іншими видами покарань на підставі статей 82, 85–87 КК. Заміна цього виду покарання, призначеного як додаткове, законом також не передбачена.

При призначенні цього покарання як основного засуджений може бути звільнений від його відбування на підставі частин 2 та 3 ст. 74, ч. 1 ст. 80, ч. 1 ст. 84, статей 85–87 КК, а як додаткового – на підставі частин 2 і 3 ст. 74, ч. 1 ст. 79, статей 80–82, 84–87 КК). За ч. 1 ст. 79 КК таке звільнення завжди здійснюється з випробуванням; за ч. 1 ст. 81 – умовно-достроково, а за ч. 2 ст. 82 КК – достроково, але безумовно.

Відповідно до ч. 2 ст. 98 КК неповнолітнім **П. п. о. п. п. або з. п. д.** може бути призначено лише як додаткове покарання.

Порядок та умови виконання цього виду покарання встановлені в статтях 30–35 КВК, а ухилення від його відбування тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 389 КК.

Згідно з п. 5 ст. 89 КК особа, засуджена до основного покарання у виді **П. п. о. п. п. або з. п. д.**, вважається такою, що не має судимості, якщо вона протягом року з дня його відбуття не вчинить нового злочину. Якщо ж це покарання приєднується як додаткове до основного покарання, то вид останнього (ч. 3 ст. 55 КК), а також строк (тривалість) додаткового покарання можуть вплинути на визначення моменту обчислення строків погашення судимості.

Лит.: Тютюгін В. И. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания. – Х., 1982; Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. – Х., 2009.

В. І. Тютюгін

САНКЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА – структурний елемент норми Особл. частини КК. В **С. к.-п.** зазначено вид і розмір покарання, що може бути призначено особі, яка вчинила злочин, ознаки якого визначені в *диспозиції* норми Особл. частини КК. **С. к.-п.** застосовується виключно судом. **С. к.-п.** є каральною, однак її застосування має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і ін. особами. У КК України для призначення покарань використовуються відносно визначені, альтернативні та кумулятивні **С. к.-п.**

Відносно визначеною є **С. к.-п.**, яка вказує на один вид покарання та визначає його межі. КК передбачає два її різновиди: **С. к.-п.**, в якій визначені як нижчий (мінімум), так і вищий (максимум) межі одного виду покарання (на строк «від» і «до» або у розмірі «від» і «до») і **С. к.-п.**, в якій зазначена лише вища (максимум) межа покарання (на строк «до»). Напр., хуліганство (ч. 4 ст. 296 КК) карається позбавленням волі на строк від 3 до 7 років; протидія законній господарській діяльності (ч. 1 ст. 206 КК) карається штрафом від 1000 до 3000 нмдг. Інша різновидність має місце, напр., у ч. 1 ст. 153 КК (Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), **С. к.-п.** якої передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до 5 років. Понад зазначений строк суд за ч. 1 ст. 153 КК призначити покарання не може. Нижчою межею **С. к.-п.** тут є нижча межа, встановлена в нормі Заг. частини КК для даного виду покарання. У наведеному випадку – 1 рік (ст. 63 КК).

Альтернативною є **С. к.-п.**, в якій міститься вказівка на два або декілька видів основних покарань, з яких суд вибирає лише одне. Така санкція надає суду більш широкі можливості для обрання необхідного покарання. Прикладом може бути **С. к.-п.**, що наведена у нормі ст. 145 КК. Вона надає суду можливість призначити один із таких видів покарання: штраф до 50 нмдг або громадські роботи на строк до 240 годин, або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років, або виправні роботи на

строк до 2 років. Альтернативні санкції мають різновиди: **С. к.-п.**, в якій вказані відносно визначений і абсолютно визначений види покарання (напр., **С. к.-п.** у ст. 443 КК – «карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років або довічним позбавленням волі»), і **С. к.-п.**, в якій вказані два або більше відносно визначені види покарання (напр., **С. к.-п.** у ч. 1 ст. 129 КК – «карається арештом на строк до 6 місяців або обмеженням волі на строк до 2 років»).

У кумулятивній **С. к.-п.** поряд з основним покаранням відносно визначена або альтернативні санкції можуть містити вказівку на одне або декілька додаткових покарань певного виду, що можуть бути призначені судом як додаток до основного. Додаткове покарання може бути абсолютно визначеним (напр., позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу) або відносно визначеним (напр., позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 1 до 3 років). Додаткові покарання у санкціях вказуються або як обов'язкові для застосування, або як факультативні. В останньому випадку суд залежно від обставин справи вирішує питання про застосування або незастосування цього покарання.

Лит.: Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву. – М., 1981; Ныркова Н. А., Кропачев Н. М. Понятие уголовно-правовой санкции // Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. 6. Философия, политология, право. – 1991. – Вып. 2; Гуторова Н. О. Санкції за скоєння фінансових злочинів потребують удосконалення // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених : Додаток до журналу «Міліція України». – 2000. – № 2.

В. І. Борисов

СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ – сукупність взаємопов’язаних і взаємодіючих між собою заходів держ. примусу, які обмежують права і свободи особи, визнаної винною у вчиненні злочину, мають спільні цілі, призначаються тільки за вироком суду й упорядковані в законі про крим. відповідальність (ст. 51 КК) залежно від ступеня їх суворості у вигляді обов’язкового для суду і вичерпного переліку окремих видів покарань, розташованих у цьому переліку в послідовності від менш до більш суворого.

Будь-який вид покарання є заходом примусу, що застосовується від імені д-ви за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК) та має мету кари, виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так й іншими особами (ч. 2 ст. 50 КК). Саме сукупність таких заходів і складає їх систему, яка наведена у ст. 51 КК у вигляді відповідного законод. переліку покарань. Це створює основу для побудови санкцій статей Особл. част. КК, в яких передбачені окремі види покарань і визначені межі їх призначення, і надає суду можливість при призначенні покарання забезпечити необхідну його *індивідуалізацію* відповідно до ступеня тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного та *обставин, що пом’якшують і обтяжують покарання*. Отже, **С. і в. п.** є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність судів щодо призначення покарань.

Уся сукупність передбачених у ст. 51 КК окремих видів покарань, будучи системним утворенням, тобто упорядкованою, взаємопов’язаною і взаємодіючою множинністю окремих її елементів, характеризується низкою обов’язкових ознак. По-перше, **С. і в. п.** встановлюються виключно законом про крим. відповідальність і тому жодний примусовий захід, не передбачений у ст. 51 КК, не може бути визнаний покаранням. По-друге, перелік покарань у ст. 51 КК, до якого входять 12 їх видів, є обов’язковим для суду і в кожному випадку призначення покарання він повинен обрати лише той його

вид, що передбачений у цьому переліку. Отже, вказаний перелік є «закритим» і суд не може на свій розсуд відступити від нього, довільно розширити і вийти за його межі. По-третє, **С. і в. п.** є вичерпними і з позиції закону нині є цілком закінченими, завершеними. Тому законодавець при внесенні до Особл. част. КК нових статей може передбачати в їх санкціях тільки ті види покарань, що вказані в ст. 51 КК. По-четверте, передбачені в ст. 51 КК покарання – це не просто загальний їх набір, неупорядкована множинність окремих їх видів, а закріплена в законі система, окремі елементи якої – види покарань – знаходяться між собою у певному взаємозв'язку і взаємодії. Саме тому **С. і в. п.** відображені в ст. 51 КК у вигляді такого упорядкованого їх переліку, в якому всі види покарань розташовані у чітко визначеному порядку – за єдиним критерієм, в основу якого покладено ступінь їх суворості. Завдяки такому упорядкуванню кожний окремий вид покарання має своє, конкретно встановлене місце в їх системі, в якій вони розташовані у послідовності від менш до більш суворого. При цьому законод. перелік покарань сформовано в ст. 51 КК незалежно від того: а) чи призначаються окремі види покарань тільки як *основні* (напр., виправні роботи) або лише як *додаткові* (напр., конфіскація майна); б) чи можуть вони призначатися будь-якому суб'єкту злочину (напр., штраф) або лише певному (більш вузькому) колу осіб (напр., тримання в дисциплінарному батальйоні); в) чи належать покарання до строкових їх видів (напр., обмеження волі) або є безстроковими (напр., довічне позбавлення волі). Оцінюючи характер та обсяг тих правообмежень, які складають зміст кожного виду покарання, спираючись на загальновизнану ієрархію цінностей, закон встановлює певну субординацію видів покарань за ступенем суворості, на підставі якої всі вони розташовані в переліку ст. 51 КК за принципом «сходів», у яких кожному окремому виду покарання відведений певний щабель, що відповідає ступеню його суворості. На верхньому щаблі цих сходів знаходиться найменш суворий (найбільш м'який) вид пока-

рання – штраф, а на нижньому – найбільш суворий – довічне позбавлення волі.

Підтвердженням саме такого порядку побудування законод. переліку покарань у ст. 51 КК слугують положення частин 1 і 6 ст. 72 КК, в яких не тільки прямо зафіксований розподіл усіх видів покарань на менш і більш суворі, а й безпосередньо на законод. рівні з урахуванням певних кількісних показників визначено їх співвідношення за ступенем суворості (ч. 1 ст. 72 КК) і підкреслено універсальний характер такого розподілу (ч. 6 ст. 72 КК). Саме тому запроваджена у ст. 51 КК класифікація видів покарань на менш і більш суворі використовується і при конструюванні цілої низки норм Заг. част. КК (напр., частини 2 і 3 ст. 68, статті 69, 69¹, 70, 71, 72, ч. 3 ст. 74, ст. 82, ч. 4 ст. 83, ч. 4 ст. 84 КК), і при побудові *альтернативних санкцій* статей Особл. част. КК, в яких передбачено декілька видів покарань і які також перелічені в послідовності від менш до більш суворого (напр., статті 116, 193, 295 КК). Саме на такій конструкції альтернативних санкцій заснована і вимога *загальних засад призначення покарання* (ч. 2 ст. 65 КК), згідно з якою у кожному конкретному випадку призначення покарання суд зобов'язаний обговорити питання про доцільність обрання винному найменш суворого його виду з числа тих кількох, які передбачені в санкції, а у разі призначення найбільш суворого, – повинен мотивувати своє рішення у вирокі.

У цілому законод. перелік покарань, які можуть бути призначені вироком суду особі, визнаній винною у вчиненні злочину, складається з 12 видів, а саме: 1) штраф; 2) позбавл. військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 3) позбавл. права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) громадські роботи; 5) виправні роботи; 6) служб. обмеження для військовослужбовців; 7) конфіскація майна; 8) арешт; 9) обмеження волі; 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 11) позбавл. волі на певний строк; 12) довічне позбавл. волі. Підстави, порядок, межі та особливості призначення кожного з цих ви-

дів покарань урегульовані в статтях 52–64 КК. Окрім загальної системи покарань, чинний КК встановлює і спеціальну – підсистему покарань, які призначаються неповнолітнім і законодав. перелік яких наведено в ст. 98 КК.

Лит.: Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови. – Запоріжжя, 2013; Литвинов О. М., Назимко Є. С. Інститут покарання в крим. праві України : навч. посібник. – Донецьк, 2013.

В. І. Тютюгін

СТАШИНС Володимир Володимирович (10.07.1925, Суми – 02.11.2011, Харків) – укр. правознавець, учений у галузі крим. права, педагог й організатор вищої освіти в Україні. У 1950 закінчив Харків. юрид. ін-т (нині – Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого). У 1954 захистив канд. дис. на тему «Борьба со спекуляцией по советскому уголовному праву». У 1962 – присвоєно вчене звання доцента, у 1973 – професора. З 1993 – академік АПрН України (нині – НАПрН України).

У 2006 присвоєно звання «Герой України» з врученням ордена Держави. Нагородж. 14-ма державн. орденами (за часів СРСР та незалежної України), зокрема, Орденом князя Ярослава Мудрого IV (2006) та V ступенів (2003), Богдана Хмельницького III ступеня (1999), «За заслуги» I, II, III ступеня (1994, 1997, 1999) та 45-ма медалями. Присвоєно звання «Заслужений працівник вищої школи України» (1970), «Заслужений діяч науки і техніки України» (1995). Нагородж. Держ. премією України в галузі архітектури та будівництва (2001), Всесвітнім орденом науки-освіти-культури (2002), Держ. премією України в галузі науки і техніки (2006), Почесною медаллю «За досягнення у XX столітті» (2008), Орденом юстиції II ступеня Всесвітньої організації юристів (2010). Був почесним гр-ном м. Харкова.

З 1948 по 1953 виконував обов'язки народного судді. З 1953 працював у Харків. юрид. ін-ті асистентом, з 1955 – ст. викладачем, з 1956 – зав. каф. крим. права та процесу, з 1964 по 1991 – зав. каф. крим. права. З 1964 по 2011 займав посаду першого проректора ін-ту. З 1998 по 2003 – директор Харківського Центру по вивченню орг. злочинності спільно з Американським ун-том у Вашингтоні (США).

Займався науковою, науково-методичною, лекційною, педагогічною, орг. діяльністю. Брав активну участь у розробці КК УРСР 1960, КК України 2001, ін. законів та пост. Пленуму ВС України. Був організатором процесу

підготовки юристів на загальнодержавн. рівні. Понад 20 років очолював Науково-метод. комісію з правознавства при Міністерстві освіти України. Керував розробкою держ. стандартів підготовки кваліфікованих юристів. Очолював фахову раду та Експертну раду з права при Державн. акредитаційній комісії України, значну увагу приділяв створенню нових юрид. вузів і факультетів в Україні, їх ліцензуванню та акредитації.

Був одним із засновників НАПрН України та її структурних підрозділів, зокрема, Ін-ту вивчення проблем злочинності (нині – НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України). Як член Президії НАПрН України та академік-секретар відділення крим.-правових наук брав безпосередню участь у координації наукових досліджень з усіх правових проблем України.

Зробив значний внесок у розвиток освіти і науки та становлення законності в Україні. Визнаний Міжнар. біографічним центром (Велика Британія) одним з найбільш видатних інтелектуалів ХХ ст.

Був автором (співавтором) понад 250 наукових праць, з яких 7 монографій, 8 науково-практичних коментарів, 14 підручників і 8 навчальних посібників з питань Загальної та Особливої частин крим. права, зокрема: «Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий» (1969, 1978, 1987 комментарий действующего уголовного законодательства УССР» (1973)), «Уголовно-правовая охрана социалистического хозяйства: Научно-практический, «Уголовное законодательство Украинской ССР» (1971), «Уголовно-правовая охрана личности» (1976), «Преступления против личности в УК УССР и судебной практике» (1981, 1987), «Уголовное право УССР. Общая часть» (1984), «Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная» (1985), «Уголовное право УССР. Часть особенная» (1989), «Особа під охороною кримінального закону» (1996), «Кримінальне право України. Загальна частина» (1997, 2001, 2004, 2007, 2010), «Кримінальне право України. Особлива частина» (2001, 2004, 2007,

2010), «Уголовное право Украины. Общая часть» (1998, 2003), «Уголовное право Украины. Особенная часть» (2003), «Науково-практичний коментар до Крим. кодексу України» (2003, 2004, 2006, 2008).

В. В. Сташис виступив наук. керівн. над 29 кандид. десерт. та наук. консульт. 9 доктор. дисерт. Він створив авторитетну наукову школу харків. фахівців у галузі крим. права. Ім'я В. В. Сташиса присвоєно НДІ вивчення проблем злочинності НАПрН України (м. Харків), Ін-ту права Класичного приватного ун-ту (м. Запоріжжя) та малій планеті № 7373.

Лит.: Сташис Володимир Володимирович // Юрид. енциклопедія. Т. 5. – 2003; Володимир Володимирович Сташис: До 85-річчя від дня народження та 60-річчя науково-педагогічної та громадської діяльності. – Х., 2010; Володимир Володимирович Сташис – видатний вчений-правознавець, Герой України, академік, один із засновників НАПрН України (до 90-річчя від дня народження) // Право України. – 2015. – № 7.

В. Я. Тацій

АНОМІЯ (від грец. νόμος – закон; букв. беззаконня, безнормність) – порушення в ціннісно-нормативній системі сусп-ва, за якого спостерігається низький ступінь впливу соціальних норм на поведінку індивіда; певні сфери сусп. життя, типи соціальних відносин і поведінки людей випадають із кола нормативного регулювання значна частина населення не вважає обов'язковим дотримуватись існуючих норм. Це є проявом соціальної патології.

А. властива перехідним епохам, що супроводжуються розпадом сусп-ва на корпоративні групи, руйнацією соціальних стереотипів поведінки, зміною моральних цінностей, навіть їх втратою, що призводить до психологічного дискомфорту населення, його дезорієнтації, розгубленості, дезадаптації і масової девіантної поведінки, аж до самогубств. Характерною рисою **А.** є ситуація, коли відсутні еталони, стандарти, критерії порівняння себе з іншими членами сусп-ва, що дали б можливість оцінити своє соціальне становище та обрати зразки поведінки. Це залишає індивіда у невизначеності свого становища, призводить до втрати солідарності з конкретною соціальною групою. Особливо різке та інтенсивне посилення **А.** відбувається при зародженні та розвитку глибоких і системних кризових процесів, коли відбувається розпад системи соціального захисту населення, різке зниження рівня життя громадян та ін. У результаті виникає свого роду нормативний вакуум, який поглинає правові, моральні та інші основи регламентації сусп. буття, індивідуальної та масової свідомості. Нормативно-правовий фактор, як один із чинників, що характеризують дезінтеграційні соціальні зміни (поряд із цивілізаційним, культурним та антропологічним), проявляється у деформації правової свідомості, втраті імперативності законів, падінні престижу права, різкому і значному звуженні сфери нормативного регулювання (юридична (правова) **А.**).

Причинами виникнення юридичної (правової) **А.** є: а) панування телеологічної стратегії політико-правового та соціально-екон. реформування, при якому відбувається реалізація прагнення владних еліт використовувати різного роду рециповані інститути для досягнення бажаних цілей; при цьому

об'єктивні тенденції у процесі такого перетворення ігноруються; б) антидем. трансформація інститутів публічної влади, що спираються на репресивні методи і принципи негативного права з метою підтримки порядку і цілісності нац. політико-правового простору; в) нормативні акти, конституційні інститути, що виникають в д-ві перехідного типу (приватна власність, виборність органів влади та ін.) вступають у протиріччя із сукупністю «неформальних регуляторів» поведінки як населення, так і багатьох представників публічної влади; г) недовіра до закону, яка зумовлює неможливість правовими способами реалізувати базові потреби та законні інтереси, що змушує індивіда шукати обхідні шляхи їх задоволення.

Поняття **А.** у значенні беззаконня було відомо ще Платону (428–347 рр. до н. е.). Згадки про феномен **А.** на рівні індивіда можна знайти в текстах Старого і Нового Завіту. **А.**, або беззаконня, в Біблії пов'язується з гріхом та інтерпретується як стан окремо взятої особистості. Наукова концептуалізація проблеми **А.** як девіантної поведінки особистості та кризового стану сусп-ва вперше проведена під час аналізу причин самогубств франц. соціологом і філософом Е. Дюркгеймом, який бачив у ній продукт руйнування солідарності. Під **А.** він розумів відсутність регуляції, «безнормність», девальвацію культурних норм людини, її світогляду, ментальності, совісті внаслідок революційного розвитку суспільства, коли суспільні цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або нестійкі і суперечливі. З одного боку, люди втрачають орієнтацію у сусп. відносинах, а з другого, дотримання колишніх норм не призводить до забезпечення їхніх потреб. Адже все, що порушує стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнації колект. свідомості, породжує порушення сусп. порядку, дезорганізує людей, і в результаті з'являються різні види девіацій.

У ХХ ст. явище **А.** досліджували американські соціологи Р. М. Макайвер і Р. К. Мертон. Зокрема Р. М. Макайвер відмічає, що людина за стану **А.** не стримується моральними нормами, вона втратила почуття обов'язку, від-

чуття існування інших людей. Вона скептично ставиться до життєвих цінностей. Причини **A.** – індивідуалізм, самотність, протиріччя між нав'язаними сусп-вом потребами та можливостями їх задоволення. Крайнім проявом **A.** є зростання злочинності (особливо насильницької) і числа самогубств.

Р. К. Мертон у статті «Соціальна структура і аномія» (1938) пов'язав концепцію аномії Е. Дюркгейма із проблемами кримінології. Одна з гол. ідей полягає у тому, що основною причиною злочинності є протиріччя між цінностями, на досягнення яких сусп-во націлює людей, і можливостями їх досягнення за правилами, встановленими сусп-вом. Як наслідок, людина, що не змогла отримати певні цінності за наявними правилами, починає заперечувати правила і прагне отримати бажане за будь-яку ціну. Однак антисоціальна поведінка набуває значних масштабів лише тоді, коли система культурних цінностей звеличує певні символи успіху, загальні для населення в цілому, в той час як соціальна структура сусп-ва жорстко обмежує або повністю усуває доступ до апробованих засобів оволодіння цими символами для більшої частини того ж самого населення.

Стаття Р. К. Мертона дала потужний імпульс використанню феномена **A.** при поясненні причин злочинності. Так, сучасний дослідник С. Г. Карамурза розглядає злочинність, особливо із застосуванням насилля, не лише як гострий і радикальний прояв **A.**, а разом із тим і як її генератор. Загальнови-знаним став той факт, що за ступенем впливу на поведінку людей **A.** є одним з основних криміногенних факторів, стає джерелом зростання ступеня конфліктності у соціальних відносинах. Із нею пов'язане зростання злочинності як результат зіткнення груп із різним статусом, різними життєвими нормами і ціннісними критеріями.

Специфіка сучасного сусп-ва полягає в його небувалій кримінальній насиченості. Масові трансформаційні процеси в економіці, політиці, соціальній і духовно-моральній сферах спричиняють зміни різного характеру, у т. ч. й дезорганізаційні, одним із проявів яких є криміналізація сусп-ва, яку є підс-

тави вважати специф. формою цього соціального феномена. Криміналізація суспільства – це така форма А., за якої стирається сама можливість розмежування соціально позитивної і негативної поведінки. Злочинний світ за таких умов суттєво впливає на всі грані сусп. життя. Крім того, криміналізація означає появу таких поведінкових актів, які раніше фіксувались як поодинокі випадки, або не фіксувались зовсім (напр., вбивства на замовлення, захоплення заручників, відкритий терор). Криміналізація проявляється і в духовній сфері, про що свідчить, напр., зростаючий правовий нігілізм. Субкультура злочинного світу заповнює існуючі духовно-культурні порожнечі. У результаті деформуються ціннісні орієнтації населення, знижується поріг нетерпимості до злочинності, зникає межа між аморальністю і злочинністю. Право як цінність, регулятор поведінки все більше замінюється сваволею, груповою доцільністю.

До типових проявів А. у правовому просторі відносяться: локальні і масштабні форми насильства, що виникають на міжнац. та/або соціально-екон. ґрунті; лавиноподібний характер зростання злочинності; маргіналізація різних верств населення; поширення неправового способу вирішення конфліктів у сфері бізнесу, політиці, сімейно-побутових відносинах та ін.; орієнтація в основному на фіз. насильство щодо своїх опонентів при вирішенні будь-яких спорів; криміналізація різних структур д-вної влади, окремих посадових осіб.

Негативним результатом криміналізації сусп. відносин стає кримінальне сусп-во, кримінальна економіка, кримінальна особистість, кримінальна влада і т. д. Зокрема, кримінальна влада є підструктурою держ.-політичної влади, що характеризується корумпованістю, безвідповідальністю, здійснюється особами з криміналізованою свідомістю, які використовують кримінальні технології. Правова А. також породжує ланцюг деструктивних змін, спрямованих на розширення сфери неправової свободи, неефективності контролю д-ви за виконанням законів і підзаконних актів, кримінальне переродження базових соціальних інститутів. Криміналізація вражає і правоохор.

структури. Одним із гол. елементів криміналізації сусп-ва слід визнати не просто зростання, а обвальне зростання злочинності.

Лит: Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории) – М., 1966; Кара-Мурза С. Г. Аномия в России: причины и проявления. – М., 2013.

В. І. Тимошенко

БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ – стан, в якому знаходиться людина, що має проблеми із пристосуванням до вимог оточуючого соціального середовища внаслідок ослаблення або відсутності спостереження й контролю за її поведінкою й заняттями з боку осіб, на яких покладається обов’язок щодо здійснення цих контролюючих функцій й допомоги у процесі соціальної адаптації нужденних.

Зазвичай бездоглядними визнаються неповнолітні особи через ослаблення або відсутність певного контролю за ними та нездійснення виховного впливу на них з боку батьків або осіб, які їх замінюють, відповідних посадових осіб. Отже, найчастіше **Б.** є характеристикою стану, в якому перебуває дитина або підліток у зв’язку з указаними причинами. Такі неповнолітні можуть бути схильними до девіантної поведінки, мати шкідливі звички, комплекс неповноцінності, почувати себе самотніми, бути незадоволеними власним життям тощо. **Б.** загрожує правильному формуванню особистості неповнолітнього та сприяє розвиткові соціально негативних рис і властивостей. Відмінними ознаками **Б.** підлітків є: повне або часткове припинення зв’язків із родиною, батьками, родичами або іншими особами, що їх замінюють; проживання у місцях, що не пристосовані для цього; добування засобів до існування способами, що не схвалюються сусп-вом (крадіжки, жебракування, проституція тощо); підтримання делінквентної і навіть кримінальної субкультури, дотримання неформальних законів і звичаїв та ін.

Проте **Б.** – не лише стан, в якому знаходиться дитина (підліток), що зумовлений ослабленням або розривом стосунків із дорослими особами, – батьками, піклувальниками, опікунами тощо внаслідок невиконання або неналежного виконання останніми обов’язків із виховання, навчання та утримання, а й стан будь-якої особи, у тому числі й дорослої, що характеризується відсутністю мінімальної пристосованості до вимог, що ставляться суспільством до поведінки, і призводить до безуспішності соціалізації. Таке становище виникає, коли за дорослою людиною відсутній відповідний нагляд (на-

пр., за німечним старим, інвалідом або розумово відсталогою особою, які через певні об'єктивні обставини не можуть подбати про себе самостійно).

При ідентифікації людини як бездоглядної важливою є не стільки наявність певного місця проживання (така особа може мати житло і юридично, і фактично, хоча, швидше за все, людина не має даху над головою), скільки бажання і можливість конкретної людини повернутися додому або держ. установи, до способу життя, пов'язаному з певною турботою про неї, можливістю її реабілітації та ін. Таким чином, **Б.** здебільшого є психолог. або психофізіол. станом особи, який характеризується насамперед відсутністю суб'єктивного бажання людини вести соціалізований спосіб життя або нездатністю внаслідок певних об'єктивних причин самостійно без сторонньої допомоги повернутися чи принаймні вести «нормальний» спосіб життя, не відчуваючи себе безпорадними й «зайвими» людьми. Не будь-яку бездоглядну особу слід вважати бездомною, хоча **Б.** у певних випадках можна вважати проявом бездомності.

В Україні діє Указ Президента «Про додаткові заходи щодо запобігання бездоглядності» від 28 січня 2000 р. № 113/2000, в якому, зокрема, передбачено розробку програм, спрямованих на запобігання дитячій **Б.**, в яких передбачатиметься: відкриття у країні в достатній кількості притулків для неповнолітніх; вжиття невідкладних заходів до укомплектування кваліфікованими кадрами служб у справах неповнолітніх, забезпечення ефективної діяльності соціальних закладів для неповнолітніх (притулки, центри медико-соціальної реабілітації, школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації), поліпшення їх матеріально-тех. бази, забезпечення дітей харчуванням, одягом, взуттям, засобами особистої гігієни; всебічне сприяння розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу, підтримці сімей, які взяли на виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки чи піклування; тощо. Крім того, на правоохор. та відповідні держ. органи покладається обов'язок щодо забезпечення постійного виявлення ді-

тей, які жебракують та бродяжать; направлення їх у соціальні заклади для неповнолітніх та створення умов для соціальної реабілітації; вжиття заходів до посилення профілактичної роботи із запобігання проявам злочинності серед дітей, своєчасного виявлення угруповань та осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, жебракування, та припинення їх діяльності і притягнення до відповідальності. Важлива роль відводиться розробці заходів щодо поліпшення стану виховної роботи в навч. закладах та за місцем проживання дітей, проведення ранньої профілактики, запобігання дитячій Б., запровадженню внутрішкільного обліку дітей, які не відвідують школу, схильні до жебракування, вживання алкоголю, наркотиків і психотропних речовин тощо.

Лит.: Батиргарєєва В. С., Дубович О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні. – Х., 2015; Воднік В. Д. Особливості формування особистості неповнолітнього правопорушника в умовах сімейного неблагополуччя // Проблеми законності. – 2007. – Вип. 92; Кошкина В. С. Безнадзорность как социальное явление // Покровские педагогические чтения 2004–2005 : материалы науч.-практ. конф. / Сб. докладов 2004–2005 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // rokrov-forum.ru. – загл. с экрана; Нечаева А. М. Детская беспризорность – опасное социальное явление // Государство и право. – 2001. – № 6.

В. С. Батиргарєєва

ВИПРАВНИЙ ЦЕНТР – крим.-виконавча установа, в якій виконується покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до ст.ст. 82, 389 КК України (заміна невідбутої частини покарання більш м'яким або ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі) без ізоляції від сусп.-ва в умовах здійснення за ними нагляду з обов'язковим залученням до праці.

Завданнями **В. ц.** є: а) організація виконання покарання у виді обмеження волі та забезпечення оптимальних умов відбування покарання засудженими з метою їх виправлення і ресоціалізації; б) запобігання вчиненню засудженими нових злочинів; в) забезпечення правопорядку і законності, безпеки засуджених, а також персоналу, посадових осіб і громадян, які перебувають на їх території; г) залучення засуджених до суспільно корисної праці з урахуванням їх стану здоров'я, заг. і профес. рівнів; д) забезпечення охорони здоров'я засуджених; е) здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до зак.-ва.

В. ц. має територію і межу. Територія **В. ц.** – це встановлена за проектом забудови земельна ділянка, на якій розміщені житлова та виробнича зони з розташованими на них об'єктами, що є на балансі установи. Територія з метою недопущення проходу сторонніх осіб та забезпечення збереження матеріальних цінностей, що на ній розміщені, обладнується огорожею суцільного заповнення з інженерними засобами та контрольно-пропускним пунктом. На території **В. ц.** обладнуються чергова частина, гуртожитки, їдальня, лазня з пральною, дезкамерою та сушильною, амбулаторія зі стаціонаром, ларьок, перукарня, приміщення для зберігання постільних речей, спецодягу та особистих речей засуджених, майстерня з ремонту одягу та взуття, кабінети для начальника **В. ц.**, його заступників, начальників відповідних служб, кімнати виховної роботи, спортивний майданчик, дисциплінарний ізолятор, виробни-

чі об'єкти. Приміщення дисциплінарного ізолятора відгороджується від інших споруд парканом суцільного заповнення.

Межа **В. ц.** устанавлюється наказом начальника управління (відділу) центрального органу виконавчої влади, що реалізує держ. політику у сфері виконання крим. покарань в АРК, областях, м. Києві та Київській обл. за погодженням з органами місцевого самоврядування з урахуванням особливостей установи, та проходить по межі населеного пункту, але в радіусі не більше 5 кілометрів від території **В. ц.** Межа **В. ц.** для засуджених, які проходять стаціонарне лікування або медичний огляд у держ. або комунальних закладах охорони здоров'я, встановлюється по території цього закладу. Межа **В. ц.** для засуджених, які працевлаштовані на контрагентських або виробничих об'єктах, устанавлюється по території відповідного об'єкта. Про встановлені межі **В. ц.** засудженим оголошується під розписку, що долучається до їх особових справ.

Засуджені відбувають покарання у **В. ц.**, як правило, у межах адм.-тер. одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження. Якщо на території проживання засуджених відсутній **В. ц.**, то вони направляються у **В. ц.** іншої адм.-тер. одиниці.

Направлення засуджених до **В. ц.** можливе у двох формах: самостійно і під вартою. За заг. правилом, особи, засуджені до обмеження волі, прямують до місця відбування покарання самостійно, але за рахунок д-ви. Крим.-виконавча інспекція згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання, і не пізніше трьох діб із дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку. В окремих випадках суд, враховуючи особистісні дані засудженого, окремі обставини крим. справи або невиїзд до **В. ц.** без поважних причин, може направити засудженого до місця відбування покарання у порядку, встановленому для осіб, засудже-

них до позбавлення волі. У таких випадках засуджений звільняється з-під варті при прибутті до **В. ц.**

Приймання засуджених до **В. ц.** здійснюється комісією під керівництвом начальника установи. Усі новоприбулі до **В. ц.** засуджені тримаються в окремих приміщеннях, де протягом 14 діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та ін. захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та ін. вивчення. В цей час вони до праці не залучаються, приймання їжі для них організовується окремо від ін. засуджених.

У разі неприбуття засудженого до місця відбування покарання органом внутр. справ за поданням крим.-виконавчої інспекції оголошується його розшук. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

Лит.: Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. В. Коваленка, А. Х. Степанюка. – К., 2012; Лисодед О. В. Еволюція виконання покарання у виді обмеження волі на пострадянському просторі // Питання боротьби зі злочинністю. – 2012. – Вип. 23.

О. В. Лисодед

ЗЛОЧИННІСТЬ – кримінологічне поняття, що відбиває множинність учинених злочинів, має територіально-часовий і кількісно-якісний вимір. Із серед. XIX ст. **З.** почала розглядатися не просто як набір індивідуальних злочинних актів, що породжуються свідомими егоїстичними устремліннями деяких людей, їх злою волею або осіб з уродженою злочинною програмою і навіть хворих, а як соціальне явище, зумовлене сусп-вом. Соціальний детермінізм (позитивізм) за допомогою статистики і математики на значному емпіричному матеріалі зафіксував усталену залежність кількісно-якісних показників злочинних проявів від соціально значущих явищ у соціально-екон. та політичній сферах країни. Зроблений висновок, що існує цілісне явище, яке тісно пов'язане з суперечностями сусп-ва та яке має свою історію, закономірності, прогнозованість. Це явище отримало назву «**З.**». Сусп-во містить у собі зародки всіх злочинів, що мають вчинятися, оскільки в ньому існують умови, які сприяють їх розвитку (А. Кетле). Визнання того факту, що **З.** – соціальне явище, є видатним відкриттям науки XIX ст. Воно мало і має далекоглядні висновки. Одним із них є те, що **З.** – явище, притаманне будь-якому сусп-ву, незалежно від рівня його цивілізованого розвитку, тобто воно одвічне. Дійсно, **З.** супроводжує людство. Якщо звернутися до історії, то далеко не гармонія інтересів члена роду і авторитету старших панувала у первісному сусп-ві. Дикі масові людські жертвоприношення, ритуальні вбивства, спалення, винищувальні війни, варварські звичаї, грабування, насильство, нещадність і крайня жорстокість тощо були супутниками людства з моменту його виникнення. **З.**, нарощування її інтенсивності змушувала людську спільноту шукати різновиди захисту від руйнівних суспільно небезпечних діянь (табу, звичаї, заборони, міфи, приписи та ін.), які з появою письмової культури ставали правовими нормами, у т. ч. і нормами кримінального права. З розвитком сусп. і природних наук виникла низка гол. і похідних від них теорій (шкіл), за допомогою концептуальних положень яких вчені намагалися пояснити природу і предметну сутність **З.**: класична, антропологічна, соціологічна.

Класична школа у кримінології базувалася, зокрема, на ідеї свободної волі людини, і злочин, таким чином, є актом її раціонального злого вибору («зла воля»). При цьому не враховувалась особистість злочинця і вплив оточуючого середовища на мотивацію вибору саме злочинної поведінки.

Антропологічна школа пояснювала природу злочинності біологічно неусвідомленими уродженими програмами злочинної поведінки, різновид якої визначався так званими стигматами – набором певних еволюційно успадкованих, атавістичних аномальних рис анатомічного і психол. походження, що виключало постулат «свободної волі» і юридичну відповідальність.

Соціологічна школа мала різні напрями пошуків від детермінант, що впливають на злочинну поведінку. Сутність цієї теорії зводиться до того, що злочинцем людина стає внаслідок несприятливого формування особистості і руйнівного на неї впливу зовнішніх сприяючих чинників.

Пошуки адекватного пояснення феномена **З.** продовжується у кримінологічній науці й дотепер. У вітчизняній кримінології існує кілька точок зору на сутність **З.**: 1. Сумарно-статистична: **З.** розглядається як відносно масове, історично мінливе соціальне явище, що має кримінально-правовий характер і є цілісною, заснованою на статистичних закономірностях системою одиночних злочинів (І. М. Даньшин); 2. Деструктивістська: **З.** – масовий прояв деструктивної поведінки людей, що відбивається у системі злочинів, учинених на певній території протягом певного часу (А. Ф. Зелінський); 3. Особистісно-активістська: **З.** – соціальний феномен сусп. життя у вигляді несхваленої і загрозової для сусп-ва кримінальної активності частини його членів (А. П. Закалюк); 4. Інституціоналістська: **З.** – один із різновидів соціальної практики людей, сукупність кримінальних практик, але поза правового поля (В. М. Дрьомін). Є й інші підходи до поняття та визначення **З.** Усі вони свідчать про спроби вчених розкрити її предметну сутність, знайти відповіді на актуальні запитання сучасності, науково адекватно відобразити цей фрагмент реальності.

Лит.: Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии. – Х., 2005; Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української науки. – К., 2007; Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика. Институциональная теория криминализации общества. – О., 2009; Шакун В. І. Суспільство і злочинність. – К., 2007; Шлях до криминології. Пам'яті А. П. Закалюка. – К., 2010.

В. В. Голіна

ЗЛОЧИННІСТЬ КОРУПЦІЙНА – це сукупність умисних злочинів службових і посадових осіб держави, органів місцевого самоврядування, осіб, які надають публічні послуги, службових осіб приватного сектору, а також працівників підприємств, установ чи організацій різних форм власності, які не є службовими особами, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (хабара у попередній ред. закону) для себе, інших фіз. або юрид. осіб або зі зловживанням повноваженнями, а також підкуп таких осіб із боку пересічних гр-н і представників бізнесу.

З. к. складається із корисливих дій тисяч і десятків тис. конкретних людей, які створюють корупційні мережі як по вертикалі управління, так і горизонталі (між різними відомствами). Вона є найбільш небезпечною складовою корупційних правопорушень, які в нашій д-ві набули системного характеру.

Сам термін корупція походить від лат. «*corruptio*» і означає «псування, розбещення, підкуп, продажність». Корупція не обмежується отриманням неправомірної вигоди і не зводиться тільки до підкупу виключно держ. службовців. Корупція широко розповсюджена у бізнесовому середовищі (приватному секторі), відносинах комерційних структур між собою та держ. органами.

Особливість корупції «українського зразка» полягає в тому, що це корупція кризового типу, оскільки вона породжується кризою сучасного укр. сусп-ва (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції).

Перелік корупційних злочинів наведений у примітці до ст. 45 КК України. До них належать склади злочинів *із різних розділів КК України*, а саме: ч. 2 ст. 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним), ч. 2 ст. 262 (заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами), ч. 2 ст. 308 (заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами), ч. 2 ст. 312 (заволодіння прекурсорами), ч. 2 ст. 313 (заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), ч. 2 ст. 320 (порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних ре-

човин, їх аналогів або прекурсорів), ч. 1 ст. 357 (заволодіння документами, штампами, печатками), ч. 2 ст. 410 (заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, іншим військовим майном) у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 354 (одержання незаконної винагороди працівником держаного підприємства, установи чи організації), 364 (зловживання владою або службовим становищем), 364¹ (зловживання повноваженнями службовою особою), 365² (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), 368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди), ст. 368² (незаконне збагачення), ст. 368³ (підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), ст. 368⁴ (підкуп особи, яка надає публічні послуги), ст. 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі), ст. 369² (зловживання впливом).

Найбільш небезпечним для д-ви і сусп-ва є ситуація, коли вищеназвані злочини вчиняють керівники держ., правоохор. органів, органів місцевого самоврядування, які незаконно й неправомірно використовують свій держ. статус для отримання переваг (соціальних, політичних, екон. тощо) для себе або близьких осіб. Саме вони належать до типу особливо злісного політичного корупціонера. Від інших злочинців подібні особи відрізняється обсягами і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання будь-яких вигод.

З. к. в Україні є наслідком системних протиріч політичного, морально-психологічного, екон., організаційно-управлінського, правового, ідеологічного характеру.

Однією з головних причин існування і поширення корупційних злочинів є масова тінізація екон. сектору, високий рівень монополізму, не відмежованість політики від бізнесу, сусп. і особистих відносин, зрощення держ. апарату з підприємницькими і комерційними структурами, формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля. Відсутність дієвої системи

перевірки інформації, наведеної у деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру держ. службовців, і практики притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є живильним підґрунтям для заохочення і поширення корупційної поведінки. Саме безкарність є тим чинником, що дозволяє поширюватися та поступово зміцнюватися мережам корупціонерів.

Оскільки корупційні злочини характеризуються найвищим рівнем латентності, це призводить до складності виявлення окремих правопорушень і покарання винних. Статистичні дані за ост. роки свідчать, що, напр., злочини, передбачені ст.ст. 368–369 КК України, складають 0,3 % від заг. кількості виявлених злочинів в Україні.

Результати дослідження Світового банку свідчать, що країни, які борються з корупцією та забезпечують відповідний правопорядок, у довгостроковій перспективі можуть збільшити нац. дохід майже в чотири рази.

Найкращим заходом із запобігання корупційним злочинам є втілення у життя принципу невідворотності покарання для всіх осіб, винних у корупційних злочинах, і повернення їх незаконно здобутих доходів укр. д-ві.

В Україні у 2014–2015 рр. прийнято низку нових антикорупційних законів, які при ефективному застосуванні мають зменшити рівень корупційної злочинності. Це такі нормативні акти: закони України «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 рр.

Лит.: Костенко О. М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) . – 2008. – № 18; Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії // Нац. безпека і оборона. – 2009. – № 7; Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 28.

О. Ю. Шостко

ЗЛОЧИННІСТЬ НАСИЛЬНИЦЬКА – сукупність злочинів, в яких фіз. та психічне насильство виступає способом їх вчинення або засобом досягнення злочинної мети.

У крим. праві та кримінології немає єдності думок стосовно того, які злочини слід визнавати насильницькими. Одні вчені вважають, що до насильницьких злочинів слід відносити тільки злочини, що мають безпосереднім об'єктом особу. Другі наголошують, що до них відносяться і злочини, основним безпосереднім об'єктом яких є не лише особа, а й інші об'єкти (розбій, вимагання тощо). Треті взагалі вважають, що термін «насильницький злочин» слід замінити на агресивний злочин як термін більш широкий і такий, що охоплює злочини, пов'язані з нанесенням різноманітної шкоди не лише особі, а й іншим об'єктам. Четверті вказаний вид злочинності об'єднують з агресивною, називаючи «агресивно-насильницькою».

Насильницькі злочини, що складають **З. н.**, характеризують такі ознаки:

– об'єктом є життя, здоров'я, фіз. та психічна недоторканність іншої особи (вони можуть бути як основним, так і додатковим об'єктом цих злочинів);

– способом вчинення насильницького злочину є насильство. До ознак насильства в крим. праві та кримінології слід віднести: 1) існування та його відбиття у конкретній формі взаємодії соціальних суб'єктів, якими можуть бути як окремі особи, так і соціальні групи; 2) певний зовн. (негативний вплив на іншу особу через фіз. або психічне посягання) та сутнісний (умисність, суспільна небезпечність та протиправність) прояви; 3) найвищий ступінь інтенсивності у застосуванні психічної або фіз. сили, а також інших примусових заходів; 4) факт заподіяння фіз. чи психічної шкоди або створення реальної загрози заподіяння шкоди іншій особі. Таким чином, насильство завжди спрямоване на іншу людину і здійснюється тільки умисно, що є визначальним для характеристики цього феномена у контексті його крим.-правової оцінки. Виходячи з цього насильство як ознака злочину – це умисний, суспільно небезпечний,

протиправний вплив на іншу особу, що виявляється у фіз. та (або) інформаційному діянні (дії чи бездіяльності) всупереч чи поза волею людини, тим самим впливаючи на свободу її волевиявлення та спричиняючи їй фізіол. та (або) психічну шкоду чи створюючи реальну загрозу її спричинення. Воно може бути фіз. та психічним; характеризуються ворожою, інструментальною та негативістською мотивацією (особливістю ворожої мотивації є те, що винна особа відчуває ворожнечу та ненависть до потерпілого. Інструментальна мотивація характеризується тим, що при заподіянні фіз. шкоди потерпілому злочинець бажає досягти іншої мети (напр., корисливий мотив і мета в діях найманого вбивці). Негативістська мотивація в своїй основі містить бажання злочинця шокувати сусп-во своїми діями); наслідками цих злочинів є фіз., психічна шкода або реальна можливість заподіяння такої шкоди; насильницькі злочини можуть бути вчинені лише умисно.

Учинення насильницького злочину можливе як шляхом дії, так і через бездіяльність, тобто насильницький спосіб вчинення злочину може являти собою форму прояву злочинної дії або бездіяльності, коли особа не втручається у розвиток причинного зв'язку і тим самим створює реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Типовим випадком вчинення насильницького злочину через бездіяльність є позбавлення малолітньої дитини її матір'ю належних умов існування (їжі, тепла тощо), через що настає її смерть. Психічний вплив також може полягати не лише у дії, а й у бездіяльності. Це, напр., жорстоке поводження через повне ігнорування людини (позбавлення можливості отримання та обміну життєво важливою інформацією), що призводить до психічного розладу (захворювання) чи її самогубства.

У законі про крим. відповідальність насильницькі злочини знаходяться в різних розділах Особливої частини: злочини проти основ нац. безпеки України; злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти волі, честі та гідності; злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; злочини проти власності; злочини проти гром. безпеки; злочини проти гром.

порядку та моральності; злочини проти авторитету органів держ. влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань гр-н; злочини у сфері службової діяльності та профес. діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, злочини проти правосуддя; злочини проти встановленого порядку несення військової служби; злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Найбільш типовими проявами фіз. насильства, що закріплені в законі про крим. відповідальність, є: позбавлення життя іншої людини; нанесення тілесних ушкоджень; побої; мучення; мордування; катування; глумління тощо. Законодавець також виділяє такі види фіз. насильства: яке не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого; яке є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого. Психічне насильство характеризують різноманітні погрози: застосування фіз. насильства, знищення або пошкодження майна; розповсюдження відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, тощо.

Насильницькі злочини можна класифікувати за комплексною кримінологічною підставою на такі види:

– злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності: умисне вбивство, доведення до самогубства, умисне нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, у т. ч. і при пом'якшуючих обставинах, погроза вбивством, погроза знищення майна загальнонебезпечним способом, побої і мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричний заклад;

– корисливо-насильницькі злочини: насильницький грабіж, розбій, вимагання, бандитизм;

– насильницькі злочини, що посягають на д-ву, гром. безпеку, гром. порядок та порядок управління: тероризм, диверсія, напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали, злісне хуліганство;

– насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої профес. обов'язки: примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, посягання на життя держ. чи гром. діяча, опір представникові влади, працівникові правоохор. органу, члену гром. формування з охорони гром. порядку і держ. кордону або військовослужбовцеві, погроза або насильство щодо працівника правоохор. органу, погроза або насильство щодо держ. чи гром. діяча, посягання на життя працівника правоохор. органу, члена гром. формування з охорони гром. порядку і держ. кордону або військовослужбовця, погроза або насильство щодо службової особи чи гр-на, який виконує гром. обов'язок, погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, дії, що дезорганізують роботу виправних установ, погроза або насильство щодо захисника чи представника особи, посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, деякі військові злочини, які пов'язані із застосуванням фіз. або психічного насильства до військових службових осіб;

– насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб: перевищення влади або службових повноважень, що супроводжується насильством, катування, що вчинене працівниками правоохор. органів, примушування давати показання, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень;

– насильницькі статеві злочини: зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу в статевий зв'язок.

Лит.: Бандурка А. М. Вандализм. – Х., 1996; Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері. – Х., 2004; Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти осо-

би. – Львів, 2009; Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні. – Харків, 2013; Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання). – Х., 2014; Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства. – Х., 2015.

О. М. Храмцов

ЗЛОЧИННІСТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНА – злочинність в установах виконання покарань, що розглядається як особливий вид суспільно небезпечної діяльності, який відбивається в соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих засуджених від установлених зак-вом норм. **З. п.** – негативне соціально-правове явище, що об'єднує сукупність кримінально карних діянь, пов'язаних із процесом виконання та відбування кримінальних покарань, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специф. держ. і суспіль. антикримінальних заходів впливу. Термін для її позначення не має одностайного, чіткого тлумачення серед науковців. Одні вчені вважають (В. В. Голіна, В. П. Захаров, В. С. Емінов, О. Г. Колб, В. М. Кудрявцев, С. Ю. Лукашевич, С. М. Мирончук, Л. І. Міліщук, О. В. Старков), що під **З. п.** слід розуміти лише злочини, вчинені в місцях позбавлення волі особами, які відбувають там покарання. Інші стверджують (В. К. Грищук, О. М. Джужа, А. П. Закалюк), що цим терміном охоплюються всі злочини, що вчинюються в межах установ виконання покарань (тобто як засудженими, так і персоналом цих закладів).

Стосовно кількісно-якісного підходу, то його сутність полягає в тому, що злочинність в УВП розглядається як історично перехідне негативне соціальне явище, яке відображається у суспільно небезпечній поведінці окремих засуджених. Ця поведінка виходить за межі гуманістичної терпимості, порушує встановлені законом норми і являє собою систему у вигляді утворення внутр. єдності сукупності вчинених злочинів та властивостей осіб, які їх вчинили за певний час.

З. п. як особливий випадок (один із видів загальної злочинності) має свої специф. риси, що зумовлені її станом, місцем вчинення, особистісними якостями злочинця тощо.

З. п. слід розглянути в широкому та вузькому значеннях.

У широкому розумінні цим поняттям мають охоплюватися злочини, що вчиняються особами, які тримаються в місцях їх ізоляції від сусп-ва (у місцях позбавлення волі). Такими відповідно до чинного зак-ва України, є:

а) місця попереднього ув'язнення:

– ізолятори тимчасового тримання, СІЗО, гауптвахти, ДІЗО (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»);

б) органи й УВП:

– УВП (арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії) (ч. 2 ст. 11 КВК України);

– СІЗО (ч. 3 ст. 18, ст. 89 КВК).

У більш вузькому, тобто такому, що найбільше вживається в науковій літературі, значенні **З. п.** розуміється як явище, що має місце серед засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП та СІЗО ДПтС України (ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»).

Отже, **З. п.** – це кількість зареєстрованих злочинів і засуджених, що їх учинили під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі в УВП та СІЗО.

Незважаючи на те, що персоналом УВП і СІЗО так само вчиняються злочини щодо засуджених, а також злочини, що посягають на інші об'єкти кримінально-правової охорони (установлений порядок виконання покарання, сферу службової діяльності правосуддя та ін.), у зміст поняття **З. п.** зазначених суб'єктів злочинів включати не можна внаслідок того, що:

1) **З. п.** передбачає оцінку злочинної діяльності як рецидивної та пов'язаної з учиненням нових злочинів особами, які мали попередню судимість чи притягалися до кримінальної відповідальності в межах строків, передбачених ст.ст. 49, 80, 89–91 КК України. Відповідно до правового статусу персоналу УВП, що визначений у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу», останній у випадку наявності судимості (тощо) на роботу в УВП прийнятий бути не може;

2) зміст деяких складів злочинів (втеча з місця позбавлення волі; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують

роботу виправних установ та ін.) передбачає наявність спеціального суб'єкта злочину – засудженого, до якого персонал УВП не належить.

У випадку співучасті в учиненні злочину суб'єктом цього злочину може бути і персонал УВП. По такому самому шляху йде судова практика з питань б-би з організованою злочинністю.

Особливістю злочинності в УВП є також її підвищена сусп. небезпека. Вона пов'язана з порушенням нормальної діяльності УВП, що формує у засуджених почуття недовіри до кримінально-виконавчої системи, персоналу колонії та незахищеності від осіб, які не припиняють злочинної діяльності.

Причини латентності **З. п.** криються в об'єктивній та суб'єктивній сферах діяльності злочинців і правоохоронців. Причинами її існування є: труднощі розкриття певних категорій злочинів; складність кваліфікації; прогалини в праві; недостатню кваліфікацію співробітників УВП; небажання розголошу інтимних сторін життя; малозначність шкоди; невпевненість у неминучості покарання злочинця; особливі взаємини зі злочинцем; боязнь погроз з боку злочинця; непристойна поведінка потерпілого; дефекти правосвідомості і т. п.

Серед причин, що детермінують **З. п.**, важливе місце посідають мотиви завоювання престижу, авторитету, лідерства, негативне ставлення до праці та усієї системи утримання, освітньої та виховної роботи, дотримання і підтримка норм кримінального середовища, її субкультури і т. д.

Серед найбільш розповсюджених пенітенціарних злочинів відокремлюють: 1) загальнокримінальні злочини, вчинені засудженими (злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, злочини проти власності та ін.); 2) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, вчинені засудженими; 3) ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; 4) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань:

5) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; 6) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти.

Останніми роками у зв'язку з гуманізацією каральної практики склад засуджених у колоніях за своїми кримінально-правовими та морально-психологічними характеристиками істотно погіршився. Це зумовлено тим, що позбавлення волі призначалося судами особам, які найбільш соціально занедбані у морально-правовому плані, багаторазово судимі і т. д., що негативно позначилося на криміногенній ситуації в пенітенціарних установах.

О. М. Джуужа

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ (комп'ютерна злочинність) – це сукупність злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку, у межах комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку, чи проти комп'ютерної системи або комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку.

К. як і кіберзлочини (комп'ютерні злочини) – поняття кримінологічні, оскільки КК України, який у розділі XVI Особливої частини передбачає відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, не містить таких термінів. Одні автори до комп'ютерної злочинності відносять всі протизаконні дії, при яких електронне опрацювання інформації є знаряддям їх вчинення і (або) засобом, або всі протизаконні діяння, предметом і засобом здійснення яких є процедури та методи, а також процес комп'ютерного опрацювання даних. Інші автори дають більш широке визначення цього поняття: суспільно небезпечна діяльність або бездіяльність, що здійснюється з використанням сучасних технологій і засобів комп'ютерної техніки з метою завдання шкоди майновим або сусп. інтересам д-ви, підприємств, відомств, організацій, кооперативів, громад. організаціям і гр-нам, а також правам особи. Пропонується і таке визначення комп'ютерних злочинів: усі протизаконні дії, при яких електронне опрацювання інформації було засобом їх вчинення або їх об'єктом. Іноді до комп'ютерних зараховують злочини, пов'язані з втручанням у роботу комп'ютерів, і злочини, що використовують комп'ютери як необхідні технічні засоби. Є й інші визначення комп'ютерних злочинів: протизаконні дії, об'єктом або знаряддям вчинення яких є електронно-обчислювальні машини; передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, в яких машинна інформація є або засобом, або об'єктом злочинного посягання. Окремі автори вважають, що основна класифікуюча ознака належності злочинів до розряду комп'ютерних – вико-

ристання засобів комп'ютерної техніки або ж електронна обробка інформації незалежно від того, на якій стадії злочину вона застосовувалася.

Отже, на сьогодні існує два основні вектори думки. Одна частина дослідників відносить до кіберзлочинів дії, в яких комп'ютер є об'єктом або засобом посягання. Представниками іншої групи до кіберзлочинів відносять лише протизаконні дії у сфері автоматичної обробки інформації. Тобто об'єктом посягання є інформація, що обробляється в комп'ютерній системі, а засобом вчинення злочину є комп'ютер. До числа найбільш поширених кіберзлочинів слід віднести викрадення коштів у системах Інтернет-банкінгу, даних кредитних карт, DDoS-атаки на сайти, шахрайство в інформаційних мережах та інсайдерські витоки інформації.

Основним нормативно-правовим актом, чинним в Україні, що містить термін «кіберзлочинність», є Конвенція про кіберзлочинність (23.11.2001). Хоча Конвенція і не містить визначення цього терміну, аналіз її змісту дозволяє виділити такі види діянь, що відносяться до кіберзлочинів: правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у дані, втручання у систему, зловживання пристроями); правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка, пов'язана з комп'ютерами, шахрайство, пов'язане з комп'ютерами); правопорушення, пов'язані зі змістом (правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією); правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав.

Отже, до кіберзлочинів відносяться не лише злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а й діяння, відповідальність за які передбачена іншими розділами КК України. Щоб назвати діяння кіберзлочином, комп'ютерні технології мають відігравати основну, центральну роль при вчиненні злочину.

Кіберзлочини, що є ключовою ознакою **К.**, можна класифікувати на два види: традиційні злочини, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій, та злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст.ст. 361–363¹ КК України). Найчастіше з використанням комп'ютера вчиняються такі традиційні злочини: порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК України); шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК України); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметі КК України (ст. 301 КК України).

Лит.: Карчевський М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Луганськ, 2002; Конвенція про кіберзлочинність [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_575. – Заголовок з екрану.

С. В. Бабанін

КРИМІНОЛОГІЯ як галузь наукових знань виникла у XVIII ст. у зв'язку із загостренням соц. суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, що пояснювала злочинність як явище, почала здобувати дедалі більшу сусп. значущість. Вона пов'язувалася з юридичним аналізом злочинності та соціол. її властивостями.

К. (від лат. *crimen* – злочин и грец. *logos* – слово, вчення) – наука про злочинність, її причини та умови, особу злочинця і заходи запобігання злочинності. Виникнення **К.** як науки пов'язане з виходом у світ праці італ. юриста Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» (1764), в якій сформульовано основи науки про злочинність. Назву ця наука дістала після опубл. монографії італ. ученого Р. Гарофало «Кримінологія» (1884) в Турині і практично започаткувала нову науку світового масштабу. Виходячи з принципу «Краще запобігати злочинам, аніж карати за них» (Ч. Беккарія), **К.** вирішує, зокрема, питання: що є причиною та умовою злочинів, усуваючи які можна запобігти їх вчиненню.

До предмета вивчення **К.** відносять: злочинність, причини та умови злочинності, особу злочинця та потерпілого (жертви), заходи запобігання та б-би зі злочинністю, методи кримінологічного дослідження, прогнозу та планування, кримінологічну експертизу.

Залежно від характеру причин злочинності існують такі концептуальні підходи (напрями) в **К.**: 1) містичний – причиною злочинності вважається «нечиста сила», яка вселяється в людину, перетворюючи її на злочинця. Особл. виразно проявився за доби Середньовіччя у формі інквізиції, коли запропоновано поняття злочинця як пособника «нечистої сили» і розроблено прийоми щодо її виявлення. Ченці-інквізитори Я. Шпренгер і Г. Інститоріс опублікували у 1486 настанови щодо б-би зі злочинністю під назв. «Молот відьом», де описано ознаки диявольства в поведінці людей, досить ретельно розроблено різні підступні обіцянки свободи з метою виявлення спільників і т. п., а також заходи покарання, спрямовані на вигнання зі злочинця «нечис-

тої сили»; 2) класичний – причинною є самодостатня «зла воля» самого злочинця, що залежить лише від нього самого. Підхід, сформульований Ч. Беккарія, на протигагу містичному, виник під впливом ідей просвітительства. Відповідно до них протидія злочинності зводиться до застосування кари, яка має на меті так вплинути на волю людей, щоб вони не вчиняли злочинів; 3) біологічний – причиною злочинності пропонується вважати не волю злочинця, а біологічні (антропологічні чинники). Підхід сформулював Ч. Ломброзо. Відповідно до нього протидія злочинності має полягати виключно у впливові тим чи ін. чином на біолог. (антропол.) чинники, що спричинюють злочинність, з метою їх нейтралізації. Звідси суд, який встановлює вину особи в учиненні злочину і призначає їй покарання, втрачає своє значення, а його роль має виконувати антропологічна експертиза; 4) соціологічний – причиною вважають не біолог. (антропологічні) фактори, а соціологічні. Цей підхід сформульовано критиками Ч. Ломброзо, Е. Феррі («Кримінальна соціологія» (1881)). Протидія злочинності, виходячи із зазнач. причини, полягає у впливі на соціологічні чинники, що начебто здатні визначити поведінку людей поза їхньою волею, незалежно від її стану. Отже, винним у злочині є соц. середовище, а не злочинець; 5) культурологічний – поєднуючи класичний, біологічний і соціологічний підходи, причиною злочинності визнає фактори, що мають властивість спричиняти виникнення у людини криміногенної сваволі, тобто стану неузгодженості волі людини із природ. законами соц. життя. Злочинном визнається такий вияв сваволі людини, який порушує природ. закони соц. життя, відображені в крим. зак.-ві.

Згідно з культурологічним підходом, заснованим на формулі «культура людей визначає їх життя», антиподом сваволі є соц. культура людини, що розглядається як міра пристосованості її волі до природ. законів соц. життя. З огляду на це протидія злочинності пролягає у здійсненні заходів, спрямованих на формування у людей соц. культури, що забезпечує імунітет проти виникнення у них криміногенної сваволі. До чинників, що мають культуризую-

чі, а отже, і антикриміногенні властивості, належать, зокрема, ринок, що пристосовує волю людей до природ. законів соц. життя, а також натуралістичне просвітництво і релігія.

В Україні за рад. доби офіційно підтримувався підхід, згідно з яким основною причиною злочинності визнавалися соціологічні фактори, зумовлені «капіталістичним способом виробництва». Передбачалося, що ці причини відіміруть в умовах комунізму. Після проголошення незалежності України (1991) набуває розвитку культурологічний підхід у К. Крім того, формуються нові наукові напрями – кримінологічна віктимологія та пенітенціарна К. й розроблюються доктринальні положення кримінологічної політики.

О. М. Джужа, В. В. Василевич

ОБ'ЄКТ ЗАПОБІЖНОГО ВПЛИВУ (від лат. *objectum* – предмет) – це окремі або сукупність різних за генезою, сферою буття, формами та інтенсивністю прояву негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які детермінують злочинність. Для окремого **О. з. в.** характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його з сукупності негативних явищ); динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність, якою пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність – криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника. Злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, що є конкретизованими та є **О. з. в.** Теорія і практика запобігання і протидії злочинності показують, що **О. з. в.** – це все те, на що діє система такого впливу, і включає: по-перше, уражені недоліками сусп. відносини в системі формування особистості людини; по-друге, соціальні негативні, різні за часом походження традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей і їх ставлення до соціальних цінностей; по-третє, окремих осіб (групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки); по-четверте, конкретні прояви негативних явищ, процесів, недоліків, порушень у різних сферах життя, які детермінують злочинну мотивацію та її потенційно можливу чи почату реалізацію; по-п'яте, окремі прояви девіантної поведінки особистості, що свідчать про її криміногенність. Оскільки запобігання злочинності несе суб'єктно-предметний характер (об'єктний) характер, то криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб вони стали уразливими для тих чи інших теж згрупованих відповідним чином методів запобіжного впливу й адекватних їм заходів. Тому природною підставою класифікації є характер криміногенних об'єктів, їх природна сутність, генеза, умови існування. За цією підставою розрізняються групи криміногенних об'єктів соціального, правового і психогенного характеру. Група криміногенних об'єктів соціального характеру знаходиться в діапазоні від негати-

вних сусп. явищ на макрорівні до криміногенних явищ і властивостей конкретної особистості (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, віктимний стан тощо). До групи криміногенних об'єктів правового характеру включаються явища, генеза яких знаходиться у сфері правової недосконалості, грубих помилок, протиправних дій, необґрунтованого, несвоєчасного, некомпетентного врегулювання сусп. протиріч, відносин у різних сферах людського буття. Групою криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплюються ті психол., психіатричні та інші кримінологічно значущі аномальні явища, що дезорганізують сусп. життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації осіб, перешкоджають їй чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки і діяти відповідно до такої оцінки (сексуальні збочення, вандалізм, деякі акцентуації особистості, імпульсивність поведінки, аномалії психіки та ін.).

Лит.: Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений. – К, 1989; Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні. – Х., 2008; Профілактика злочинів. – К., 2011.

В. В. Голина

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію О. М. Олійника
«Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів
у Збройних Силах України», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне
право та кримінологія; кримінально-виконавче право**

Актуальність теми, обраної для дисертаційного дослідження. Виходячи із сучасних загроз воєнній безпеці України, її суверенітету і територіальній цілісності, викликаних збройною агресією з боку Російської Федерації, проблема незаконного використання бюджетних коштів у Збройних Силах України є надзвичайно гострою та має вагоме суспільно-політичне значення.

Згідно із рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 2 вересня 2015 р. № n0016525-15 головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону. Досягнення цієї мети передбачається, зокрема, шляхом удосконалення механізмів формування і контролю за видатками на потреби оборони, оптимізації бюджетних витрат та забезпечення їх раціонального розподілу, протидії корупції в усіх її формах, упровадження прийнятих у країнах НАТО стандартів бюджетного планування для підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів.

На жаль, доводиться констатувати, що суспільство і держава звернули належну увагу на проблеми армії лише після початку антитерористичної операції на Сході України. До цього ж часу мала місце імітація реформ у ЗС України на догоду міжнародним інституціям, а також з метою звітування за витрачання за різними програмами багатомільярдних траншів.

Байдужість вищого керівництва держави до долі ЗС України заохочувало органи військового керівництва до службових зловживань при розподілі й використанні оборонного бюджету, сформованого за залишковим принци-

пом. Сприяли розкраданню бюджетних коштів закритість воєнної сфери від громадського контролю, а також застаріла модель управління державними фінансами ЗС України і недосконалий механізм контролю за їх цільовим використанням. Унаслідок цього за роки незалежності була вибудована корупційна вертикаль в органах військового управління, учасники якої організували злочинний бізнес із розкрадання як видаткової, так і доходної частини оборонного бюджету. Дійшло до того, що при здійсненні державних закупівель для потреб армії розкрадалося 30–50 % бюджетних асигнувань. Це призводило до багатомільярдних збитків Державному бюджету України. Драматизму ситуації додає й та обставина, що навіть в умовах збройного конфлікту нелегальний бізнес казнокрадства продовжує працювати і приносити тіньові доходи розпорядникам бюджетних коштів різних рівнів.

Незважаючи на всю гостроту та актуальність указаної проблеми, її суспільно-політичну значущість та своєчасність дослідження, доводиться констатувати, що дотепер у вітчизняній кримінології вона не ставала предметом комплексного дисертаційного дослідження; явище незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України не піддавалося науковому осмисленню. Водночас несистематизованими залишаються знання про його окремі прояви, що у кінцевому підсумку не дозволяє виробити дієву стратегію держави у боротьбі із цим явищем.

На користь актуальності також свідчить зв'язок роботи із планом науково-дослідних робіт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за напрямом «Удосконалення теорії та практики боротьби зі злочинністю. Запобігання окремим видам злочинів». Тематика дисертації виконана в межах цільової комплексної програми «Теоретичні і прикладні проблеми запобігання злочинності та реформування Державної кримінально-виконавчої служби в Україні» (держ. реєстрація № 0111U000958). Обрана тема дисертації відповідає Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку

XXI століття, схваленою Координаційним бюро з проблем кримінології НА-ПрН України у 2002 р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації О. М. Олійника, визначається тим, що вони підтверджені серйозними науковими доказами, емпіричними фактами та є переконливими.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, що стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, свідчать про те, що вони й дотепер не розроблені в науці, отже, є перспективними для дослідження.

Результати дисертаційного дослідження достатньо повно оприлюднені у 4 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації підтверджується обраною методикою та емпіричною базою дослідження. Методологічну основу дисертації становить діалектичний метод пізнання явища незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України. Для досягнення поставленої мети і вирішення задач дисертаційного дослідження здобувач вживав *логіко-семантичний метод* – при розробці поняття незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України, терміна «злочини, пов'язані із незаконним використанням бюджетних коштів» (підрозділ 1.2); *системно-структурний метод* – при дослідженні об'єкта пізнання як системного явища (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); *формально-логічний метод* – для дослідження нормативно-правових актів у сфері діяльності ЗС України та управління бюджетним процесом у війсьній сфері (підрозділи 2.2, 3.1.); *статистичний метод* – при збиранні та опрацюванні матеріалів кримінальних проваджень за злочинами, пов'язаними із незаконним використанням бюджетних коштів (підрозділ 1.2); *конкретно-соціологічні методи* (експертні оцінки, контент-аналіз офіційних документів та іншої ін-

формації) застосовано під час узагальнення суджень фахівців із низки питань дисертаційного дослідження (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2).

В основу багатьох положень і висновків покладено результати авторського емпіричного дослідження, що складається із: суцільного узагальнення 42 кримінальних проваджень, розглянутих судами України протягом 2010–2014 рр. за статтями 191, 210, 364, 366, 367, 368, 368² КК України; даних експертного опитування близько 200 військових прокурорів.

Повнота викладу положень дисертації у роботах, опублікованих автором. Основні результати дослідження всебічно і повно викладені у 5 статтях, три з яких опубліковані у друкованих фахових виданнях України, одна – в електронному фаховому виданні, одна – у виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз даних.

Зміст автореферату та основні положенням дисертації є ідентичними.

Структура дисертації побудована логічно, що дозволило повно розкрити основні питання дослідження. За змістом дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (всього – 207 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок. Основний текст – 181 сторінка, список використаних джерел – 25 сторінок, додатки – 8 сторінок.

Новизна положень, які виносяться на захист. Наукова новизна полягає в тому, що автор уперше в Україні систематизував сукупність злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів у ЗС України, і на більш високому рівні наукових узагальнень довів існування у сфері фінансового забезпечення армії системного явища, що загрожує інтересам національної безпеки і оборони.

Найбільш вагомими положеннями наукової новизни дисертації О. М. Олійника слід визнати такі:

– обґрунтованість системного характеру явища незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України та вирізнення його характерних ознак;

– установлення причин, що породжують незаконне використання бюджетних коштів у ЗС України, серед яких провідне місце посідають кризові явища у бюджетному процесі Міністерства оборони України;

– розробка критеріїв віднесення протиправних діянь до групи злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України, що включають: спрямованість злочинних діянь проти установленого порядку бюджетного фінансування ЗС; наявність корупційних відносин між розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів; корисливу мотивацію і мету та ін.

Заслуговують на увагу пропозиції дисертанта щодо:

– зниження корупційних ризиків шляхом запровадження нової моделі кадрового менеджменту в органах військового управління, що базується на конкурсному і рейтинговому принципах відбору претендентів для призначення на посади розпорядників бюджетних коштів різних рівнів, замість існуючого номенклатурного підходу до кадрових рішень (с. 122);

– підвищення рівня організації й управління запобіжною діяльністю шляхом переходу від комплексного до системного підходу, що передбачає зміну пріоритетів, відмову від перманентної оптимізації структури контролюючих і правоохоронних органів на користь вибудовування системи органів і служб, які будуть вирішувати спільні завдання протидії злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України (с. 143);

– створення на базі майбутньої Служби фінансових розслідувань України (фінансової поліції) Міжвідомчого експертно-моніторингового центру з питань виявлення, запобігання і припинення злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України (с. 160–163).

Важливість одержаних автором дисертації результатів для юридичної науки, правозастосовної і правотворчої практики та рекомендації щодо їх використання. Висновки здобувача щодо значущості його праці для науки та практики видаються обґрунтованими. Дисертаційне дослідження О. М. Олійника містить результати, що в сукупності вирішують конкретне

наукове завдання щодо запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів у Збройних Силах України. Викладені в ньому наукові положення спрямовані на прирощення кримінологічних знань, усунення низки теоретичних суперечностей, є основою для проведення подальших досліджень і розвитку антикримінального законодавства та практики його застосування.

Поряд із зазначеними позитивними сторонами дисертаційного дослідження О. М. Олійника слід вказати на його *окремі недоліки і висловити низку зауважень*.

1. Розглядаючи поняття незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України, автор оминає увагою питання щодо того, на якій стадії бюджетного процесу (формування бюджетного запиту, розподілу бюджетних коштів, виконання бюджету за видатками, здійснення контролю за виконанням бюджету) вчиняється аналізована категорія злочинів.

2. Серед положень наукової новизни зазначається, що переважна більшість злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, вчиняються у сферах державних закупівель, речового забезпечення і харчування військових, будівництва й придбання житла для військовослужбовців. Разом із тим не розкриваються способи вчинення цих злочинів, а звідси не запропоновані найбільш ефективні шляхи протидії таким злочинам.

3. На с. 132 дисертації стверджується, що удосконалення бюджетної політики у сфері оборони бачиться дисертантом у покращенні застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі Міністерства оборони України. У зв'язку із цим під час публічного захисту слід пояснити, які нові можливості щодо запобігання неефективному використанню видатків оборонного бюджету та вчиненню злочинів бюджетної спрямованості містить програмно-цільовий метод бюджетного фінансування МО України.

4. Якість роботи значно б підвищилась, якби дисертант узагальнив досвід бюджетного планування та фінансового забезпечення армій країн – членів

НАТО і на цій основі запропонував шляхи втілення міжнародних стандартів для підвищення ефективності використання оборонного бюджету.

5. Пропонуючи створити систему суб'єктів запобігання злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України, дисертант бачить на чолі цієї системи майбутню Службу фінансових розслідувань України (фінансову поліцію). Разом із тим на сьогодні завдання із запобігання злочинам у військовій сфері виконує Головна військова прокуратура України. Така пропозиція автоматично порушує питання про розмежування повноважень цих органів щодо протидії фінансовій злочинності у воєнній сфері.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому. Проведений аналіз дисертаційної роботи та автореферату дає можливість зробити висновок про те, що це завершене самостійне наукове дослідження, яке вирішує конкретне наукове завдання, має істотне значення для розвитку кримінологічної науки та практики протидії злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів у Збройних Силах України.

Дисертація відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12 Положення про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор, **Олійник Олександр Миколайович**, за підсумками публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

В. А. Тимошенко, докт. юрид. наук,
проф. кафедри правового забезпечення
Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського

ОГЛЯД
ЗАСІДАННЯ РАДИ МОЛОДИХ УЧЕНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ІНСТИТУТУ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАПРН УКРАЇНИ,
ПРИСВЯЧЕНИЙ ПРОВЕДЕННЮ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТИЖНЯ ПРАВА

У рамках проведення Всеукраїнського тижня права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України 10 грудня 2015 р. відбулось засідання Ради молодих учених. У ньому взяло участь понад 30 науковців, включаючи керівництво Інституту – заступника директора Інституту з наукової роботи, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника В. С. Батиргарєєву, а також представників молоді наукової громадськості: голову Ради – кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника М. Г. Колодяжного, членів громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», аспірантів, здобувачів.

На засіданні було заслухано та обговорено наукову доповідь здобувача Інституту О. І. Опанасенкова на тему «Виправлення засуджених до позбавлення волі та його основні засоби в процесі відбування покарання», засновану на результатах його дисертаційного дослідження.

Відкрив семінар Голова Ради молодих учених М. Г. Колодяжний. Він наголосив на корисності таких заходів, оскільки вони сприяють розкриттю творчого потенціалу молодих учених, розширюють їх науковий світогляд, формують навички публічних виступів. Така практика є дуже важливою для дослідників-початківців.

Під час виступу О. І. Опанасенков зазначив, що пріоритетним курсом політики нашої держави є боротьба зі злочинністю, покликана знизити її рівень та забезпечити соціальний стан, що відповідає потребам захисту громадян від суспільно-небезпечних діянь. Одним із напрямів боротьби зі злочинністю є кримінально-виконавча політика, спрямована на виправлення засуджених до позбавлення волі. Проблема виправлення засуджених до позбав-

лення волі в Україні в останні роки набула великого значення і тому потребує уваги та відповідного розв'язання не лише від держави, а й від різних соціальних інституцій. Станом на 1 листопада 2015 р. у сфері управління Державної пенітенціарної служби України перебувало 177 установ (із них 29 установ на територіях Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою). У 113 кримінально-виконавчих установах відбували покарання 54507 осіб.

Згідно з ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених. Відповідно до ч. 1. ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. У своєму виступі доповідач наголосив, що діяльність персоналу установ виконання покарань має бути спрямована на виправлення як на процес, а не на як результат його безумовного досягнення.

Науковець відзначив, що практична діяльність установ виконання покарань показує: значна частина засуджених осіб при виконанні та відбуванні покарання, а також тих, які звільнились із місць позбавлення волі, не готові до самокерованої правослухняної поведінки. У зв'язку з цим і виникає необхідність всебічно дослідити проблему виправлення засуджених і визначитися з невідкладними заходами по створенню відповідних для цього умов.

У своїй роботі О. І. Опанасенков зосередив увагу саме на питанні виправлення засуджених до позбавлення волі та його основних засобах, закріплених у ст. 6 КВК України. Відповідно до цієї норми такими засобами є: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. У зв'язку з цим доповідач у своєму дослідженні: 1) вивчив наукові підходи до визначення поняття виправлення засуджених до позбавлення волі; 2) виявив місце та роль основних засобів

виправлення засуджених та їх вплив на виправлення засуджених; 3) проаналізував проблемні аспекти порядку застосування основних засобів виправлення засуджених та запропонував шляхи їх усунення; 4) розглянув міжнародні стандарти з питань забезпечення виправлення засуджених до позбавлення волі; 5) порівняв вітчизняний та зарубіжний підходи до критеріїв виправлення; 6) висвітлив стан імплементації міжнародних стандартів із питань забезпечення виправлення засуджених до позбавлення волі в національне законодавство України.

На підставі аналізу чинного кримінально-виконавчого законодавства, статистичних матеріалів та інших відомостей довідкового характеру, що безпосередньо стосуються проблеми виправлення засуджених, а також анкетування 500 засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання у виправних колоніях Харківської області, 300 засуджених у Запорізькій області, 250 засуджених у Дніпропетровській області, та 300 працівників УВП Харківської області, 100 працівників УВП у Запорізькій області, 100 працівників УВП у Дніпропетровській області, дослідник *розробив пропозиції* щодо внесення змін і доповнень до чинного кримінально-виконавчого законодавства України з метою подальшого удосконалення діяльності адміністрації УВП по виправленню засуджених до позбавлення волі. Такі пропозиції були обговорені з учасниками семінару.

Підбив підсумки засідання голова Ради молодих учених. Він констатував рішення Ради визнати доповідь такою, що за всіма критеріями відповідає вимогам, які пред'являються до подібних робіт. Насамкінець він побажав учасникам семінару творчої наснаги та плідної роботи.

М. Г. Колодяжний, канд. юрид. наук,
голова Ради молодих учених,
старший науковий співробітник НДІ ВПЗ
імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ

**ОГЛЯД «КРУГЛОГО СТОЛУ»
«УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД»**

Десятого грудня 2015 р. у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України спільно з місцевим осередком громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» в Харківській області у рамках Всеукраїнського тижня права був проведений «круглий стіл» «Участь громадськості у запобіганні злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід». Актуальність обраної теми для «круглого столу» не викликає сумнівів, оскільки створення повноцінного демократичного суспільства і правової держави багато в чому залежить від активної участі громадян у цьому процесі. Однією зі сторін такої участі є запобіжна діяльність громадян як складова частина діяльності органів, організацій, установ із забезпечення правопорядку в цілому. Це вагомий важіль, що здатний істотно вплинути на забезпечення громадського порядку і цілісності та недоторканості державного кордону, зниження рівня правопорушень і злочинності в цілому.

В обговоренні дискусійних питань, що стосуються теми «круглого столу», взяли участь представники Управління патрульної поліції м. Харкова та Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Харківській області, а також близько 30 науковців.

Із доповіддю з тематики заходу виступила молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ *С. С. Шрамко*. Вона відмітила, що, розглядаючи питання залучення громадськості до участі в запобіжній діяльності, потрібно визначитися з розумінням цієї діяльності, з її природою та сутністю, а також із суб'єктами, які беруть участь у запобіганні злочинності. Із цього приводу доповідачка зазначила, що на сьогодні не існує правового визначення громадськості. Тому виникає питання, про яку громадськість має йтися – про

всіх громадян країни в цілому або про тих, кого дійсно хвилює напружена криміногенна обстановка та які готові виявляти певну соціальну активність щодо зняття цього напруження у суспільстві. У широкому розумінні загальноприйнятим є визначення «громадськості» як соціально активної частини суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у житті цього суспільства та виражає його думку.

До основних ознак громадськості як суб'єкта запобігання злочинності дослідниця віднесла такі: соціальну активність; зацікавленість в участі у заходах із запобігання злочинності; спрямованість на протидію злочинним посяганням та представництво інтересів громадян; реалізацію заходів профілактики випередження щодо фонових явищ злочинності та інших правопорушень; діяти в межах суворого дотримання чинного законодавства та засад моралі; визначену організацію та співпрацю з іншими суб'єктами запобігання. На підставі наведеного вона визначила поняття громадськості, що бере участь у запобіганні злочинності, як соціально активну частину суспільства (окремих громадян та їх об'єднання), зацікавлену в участі у заходах по запобіганню злочинності, що добровільно спрямовує свою діяльність на протидію злочинним посяганням й іншим правопорушенням та діє в межах суворого дотримання законодавства та засад моралі.

Окрему частину свого виступу С. С. Шрамко присвятила законодавчому закріпленню участі громадськості у запобіганні злочинності в цілому та деяким її проявам на національному та міжнародному рівнях. У зв'язку з цим доповідачка відмітила, що в Україні можливість участі громадськості у запобіганні злочинності та її окремим проявам закріплена нормативно, однак регламентовані законодавством права громадськості використовуються обмежено, оскільки норми законів мають декларативний характер і не наділені практичним змістом. За її словами, майже єдиною, чинною на цей час в Україні спеціалізованою формою участі громадськості у запобіганні злочинності є громадські формування з охорони громадського порядку, які діють на підста-

ві Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. № 1835-III. Навівши офіційні дані, науковець наголосила, що за останні десять років кількість зазначених громадських формувань зменшилась майже на 75 %. Такий стан вона пояснила зниженням рівня довіри населення до органів кримінальної юстиції, низьким організаційним рівнем та слабкою державною підтримкою. Водночас С. С. Шрамко вказала, що за результатами проведеного нею анкетування з вивчення громадської думки щодо ролі та форм участі громадськості у запобіганні злочинності 83 % опитаних вважають таку діяльність потрібною, а 68 % навіть готові залучитися до неї. Констатуючи значну кількість осіб, які бажають спрямовувати свої зусилля на забезпечення правопорядку, доповідка виявила проблему, яка полягає в тому, що громадяни не розуміють, як свою ініціативу застосовувати на практиці та в якій формі може реалізовуватися їх участь.

Також у своєму виступі дослідниця звернула увагу на активне впровадження у повсякденне життя таких форм діяльності громадян та їх об'єднань, як самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка, а в деяких випадках втручання в обставини, які потенційно загрожують настанням злочинних наслідків; законодавча ініціатива тощо. Разом із тим доповідка навела й низку проблемних питань стосовно запобіжної діяльності як громадських формувань, так і окремих громадян. Зокрема, нерідко висока ідея встановлення справедливості виражається у грубому порушенні чинного законодавства, що, у свою чергу, призводить до загострення криміногенної ситуації.

Окрему увагу С. С. Шрамко приділила питанню взаємодії громадськості як суб'єкта запобігання злочинності з правоохоронними органами. Указу-

ючи на необхідність такої взаємодії та координації запобіжної діяльності, вона навела результати опитування співробітників правоохоронних органів, які підтвердили її думки. Насамкінець доповідачем зроблено висновок, що теперішня перебудова свідомості громадян та їх бачення своєї ролі у процесі державотворення в цілому та протидії злочинності зокрема ставить на порядок денний багато проблем, які потребують вирішення, доопрацювання, наукового осмислення, законодавчого закріплення та практичного втілення.

Зацікавленість учасників «круглого столу» викликав виступ к.ю.н., старшого наукового співробітника, завідуючого відділом кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ *М. Г. Колодяжного*, присвячений досвіду залучення громадськості у запобіганні злочинності у провідних державах світу. Він звернув увагу на те, що у західних країнах, на відміну від України, вже давно зрозуміли, що використання безкоштовної допомоги добровольців у правоохоронній діяльності не лише формує сприятливу соціально-психологічну обстановку у суспільстві, а й значно заощаджує кошти державного бюджету. Торкаючись питання прогресивного міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність, доповідач навів низку прикладів тісної співпраці населення з правоохоронними органами. Зокрема, у Великій Британії, США та Австралії поширеною є програма «Під наглядом сусідів», що передбачає повідомлення до поліції про осіб, які здійснюють спробу крадіжки чи вчинення іншого злочину щодо майна сусідів. Розвиваючи думку, він наголосив, що кругова пильність забезпечує належний рівень правопорядку. Також у вказаних державах широко впроваджуються програми профілактики різних видів злочинності (неповнолітніх, рецидивній, організованій, наркотичній) із залученням добровольців та волонтерів до виконання їх заходів. М. Г. Колодяжний підкреслив, що зацікавленості громадян в участі у подібних програмах сприяє надання певних пільг. Так, у м. Чикаго (США) безробітним була надана можливість платного патрулювання в громадських місцях із подальшим отриманням суттєвої знижки при

вступі у вищі навчальні заклади, а у Нідерландах роботодавці під час прийняття на роботу нових працівників надають перевагу особам з волонтерським досвідом або тим, хто брав участь у патрулюванні вулиць як доброволець.

Доповідачем наголошено, що у США та Великій Британії популяризації допомоги поліції з боку пересічних громадян та підвищенню іміджу поліції приділяється значна увага, а саме: регулярно запроваджуються дні відкритих дверей у відділках поліції для неформального спілкування з шерифом, отримання порад від правоохоронців щодо зменшення віктимності, убезпечення власного життя, здоров'я і майна від злочинних посягань; проводяться просвітницькі заходи у виді тижневої літньої школи для юнаків, де вони вивчають основи поліцейської діяльності. Такі заходи, на думку М. Г. Колодяжного, є прогресивними механізмами розширення стратегії громадського впливу на злочинність.

До обговорення питань щодо ролі та участі громадськості у запобіганні злочинності приєдналися також і представники правоохоронних органів м. Харкова. Ними визнана необхідність залучення громадян та їх об'єднань до запобіжної діяльності та активної співпраці з державними та правоохоронними органами в охороні громадського порядку. Між тим, за зауваженням представника Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Харківській області О. А. Чайки, на сьогодні існує велика прірва між громадянами та правоохоронними органами, що безумовно позначається на стані профілактичної діяльності, зокрема, що проводиться громадськістю. За його словами, проблема полягає у відсутності чіткої узгодженості дій представників громадськості та невідповідальному ставленні до своїх, хоча й добровільних, обов'язків. Водночас він наголосив на спрямованості нової поліції до відкритості та взаємодії з громадянським суспільством.

Наприкінці роботи «круглого столу» учасниками підкреслено, що громадськість як суб'єкт запобігання злочинності володіє потужним антикримі-

ногенним потенціалом, тому слід спрямовувати її участь у реальну корисну площину, а не залишати на рівні популістських гасел.

С. С. Шрамко, науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

**60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА, ЗАСЛУЖЕНОГО
ЮРИСТА УКРАЇНИ
ТЕТЯНИ АНДРІЇВНИ ДЕНИСОВОЇ**

Десятого березня 2016 р. наукова громадськість святкувала ювілей знаного українського фахівця в галузі кримінального та кримінально-виконавчого права, доктора юридичних наук, професора, проректора з науково-педагогічної роботи Класичного приватного університету – директора Інституту права імені Володимира Сташиса, члена Президії громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» та голови Запорізького місцевого осередку, члена Президії Кримінологічної асоціації України й Пенітенціарного товариства, Тетяни Андріївни Денисової.

Вчений і практик, самовідданий вчитель і наставник, прекрасна жінка Т. А. Денисова народилася на величній землі, що славиться багатотисячними традиціями українського запорізького козацтва і саме це дало їй змогу ввібрати в себе всю велич українських просторів, гордість, таланти, справедливість, доброту і віру в людей.

Одержавши юридичну освіту в Уфимському училищі МВС СРСР, а згодом у Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), Т. А. Денисова пройшла шлях практичного працівника від курсанта до командира взводу, начальника загону, начальника відділу, а згодом заступника керівника установи. Кожен із етапів на цьому шляху був сходинкою все вище і вище, адже немає меж самовдосконаленню. Ця жінка ніколи не стояла на місці, а завжди прагнула до нових висот.

Викликає повагу і безмежне захоплення шлях Т. А. Денисової як науковця, що нерозривно пов'язаний із практичною діяльністю та безцінним життє-

вим досвідом. Науково-педагогічну діяльність вона розпочала у Запорізькому юридичному інституті МВС України доцентом кафедри кримінального права та кримінології, а з 1996 р. працювала вченим секретарем вченої ради Запорізького юридичного інституту МВС України. У 1994 р. захистила кандидатську дисертацію за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право за темою «Особливості карально-виправного впливу на неодноразово засуджених жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі», а у 1999 р. отримала вчене звання доцента.

Стаж бездоганної служби Т. А. Денисової в органах МВС складає 26 років, у тому числі останні 11 років вона обіймала керівні посади. Має спеціальне звання – полковник міліції (у відставці).

З 1999 р. по 2003 р. працювала у Запорізькому державному університеті деканом юридичного факультету та одночасно завідувачем кафедри кримінального права і правосуддя. Як талановитий та умілий організатор-керівник за незначний проміжок часу зуміла створити міцний викладацький колектив, наповнити новим креативним змістом навчальний та виховний процес, гаслом якого стало «Юрфак – наш спільний дім, студенти та викладачі – одна дружня родина».

З 2003 р. по теперішній час Т. А. Денисова – проректор з науково-педагогічної роботи Класичного приватного університету – директор Інституту права імені Володимира Сташиса. Її професійна діяльність характеризується високим рівнем наукової, методичної підготовки та великим практичним досвідом. Як і завжди високі моральні якості, бездоганна відданість справі, талант організатора та керівника дозволили збудувати потужний науково-педагогічний колектив викладачів-одномисльців, які готують юристів за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра та магістра за спеціальністю «правознавство» та «міжнародне право».

За сумлінну науково-педагогічну діяльність, високий науковий потенціал у 2005 р. Т. А. Денисовій присвоєно вчене звання професора. Докторсь-

ку дисертацію «Кримінальне покарання та реалізація його функцій» вона підготувала в Інституті держави та права ім. В. М. Корецького НАН України та успішно захистила у січні 2011 р.

Т. А. Денисова проводить велику наукову, організаційну та громадську діяльність. Вона є членом спеціалізованих вчених рад: Д 17.127.07 у Класичному приватному університеті та Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ, а також членом редакційної колегії наукових журналів: «Вісник Асоціації кримінального права», «Вісник кримінологічної асоціації України», «Держава та регіони: серія «Право», «Право та державне управління», «Юридична наука».

Основними напрямками наукової діяльності є розроблення проблем учення про покарання, а саме розкриття його феномену у кримінально-правовому, кримінально-виконавчому та кримінологічному вимірі. Професор Т. А. Денисова є автором та співавтором понад 150 наукових праць, серед яких чимало монографій, навчальних посібників та підручників. Серед монографій відмітне місце займають «Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных)» (2002), «Функции уголовного наказания» (2004), «Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз» (2007), «Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності» (2008), «Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування» (2008), «Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі» (2009), «Покарання та його карально-виховний вплив на засуджених, колишніх співробітників правоохоронних органів» (2011), «Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії» (2012), «Покарання в системі протидії злочинності» (2013), «Мета покарання та особа злочинця (засудженого): проблеми досягнення позитивного результату» (2014), «Покарання як соціальний феномен та його сутність» (2015)

тощо. Т. А. Денисова стала співавтором таких підручників та навчальних посібників: «Кримінально-виконавче право України» (2004), «Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України» (2005), «Кримінально-виконавче право» (2008), «Кримінально-виконавча психологія» (2008), «Кримінальне право: Загальна частина» (2009), «Кримінально-виконавче право» (2010), «Кримінологія. Особлива частина» (2012), «Покарання та його види: Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник (2015) та ін.

Т. А. Денисовою у складі авторського колективу під керівництвом А. П. Закалюка були розроблені пропозиції щодо внесення змін і доповнень до проекту Закону України «Про запобігання правопорушенням та злочинності в Україні», Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Також вона напрацювала пропозиції про внесення змін і доповнень до КК України щодо визначення поняття, мети і функцій покарання, окремих видів покарань, а до КВК – України стосовно виконання та відбування кримінальних покарань.

Захоплення і пошану викликає діяльність Т. А. Денисової у вихованні молодих учених. Три захищених докторських та 29 кандидатських дисертацій під її керівництвом – вагомий здобуток. Наставляти, допомагати, вчити, радіти здобуткам учнів – це поклик її благородної душі! Із глибокою вдячністю учні згадують часи спільної роботи, а нові покоління аспірантів чекають на увагу і турботу.

Відданість і любов до Батьківщини, порядність і принциповість, широка ерудованість і сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків, наполегливість у праці і вміння досягати відмінних результатів здобули Тетяні Андріївній авторитет та повагу широкої юридичної громадськості.

За сумлінну багаторічну працю, видатні досягнення вона має більше 50 заохочень, у тому числі нагороди Верховної Ради України та Президента

України, відомчі нагороди Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної пенітенціарної служби України, Запорізької обласної адміністрації, Запорізької обласної Ради та Запорізької міської Ради.

Редакційна колегія щиро вітає Тетяну Андріївну Денисову з ювілеєм, бажає доброго здоров'я, творчих сил, подальших звершень на професійній ниві, наснаги й благополуччя!

**60-РІЧЧЯ ВІДОМОГО ВЧЕНОГО-КРИМІНАЛІСТА,
ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАПРН УКРАЇНИ
ВОЛОДИМИРА АНДРІЙОВИЧА ЖУРАВЛЯ**

Сьомого березня 2016 р. науковці та правники України святкували шістдесятий день народження Володимира Андрійовича Журавля – видатного і талановитого вченого-криміналіста, шанованого педагога, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, головного ученого секретаря Президії НАПрН України, професора кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головного наукового співробітника сектора проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, неодноразового лауреата премії імені Ярослава Мудрого.

Закінчивши Харківський юридичний інститут імені Ф. Е. Держинського (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), Володимир Андрійович прийняв рішення пов'язати життя та трудову діяльність із наукою. Свій творчий і професійний шлях він розпочав з роботи асистентом на кафедрі криміналістики рідної Alma Mater. Першим видатним досягненням молодого науковця був успішний захист у 1984 р. кандидатської дисертації за темою «Допит потерпілого та використання його показань для побудови методики розслідування окремих видів злочинів». Плідна наукова та науково-педагогічна діяльність В. А. Журавля, цілеспрямованість, широка ерудованість, наполегливість, завзятість і сумлінне ставлення до своїх обов'язків у поєднанні з його гострим розумом і творчим підходом подарували вітчизняній науці у 1999 р. самобутню та оригінальну працю – дисертацію

на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теорія та методологія криміналістичного прогнозування».

Глибокі фахові знання і працьовитість стали запорукою успішної роботи Володимира Андрійовича у складі різних творчих колективів і груп. Напрями наукових інтересів ученого різноманітні та багатогранні. Лєвова частка наукових праць присвячена саме криміналістиці, її наукознавчим проблемам, криміналістичному прогнозуванню, тактико-психологічним основам досудового розслідування та провадженню окремих слідчих (розшукових) дій, вдосконаленню криміналістичних методик, проблемам формалізації та автоматизації досудового розслідування, організації розслідування окремих видів злочинів, інноваціям у криміналістиці та інформаційному забезпеченню досудового розслідування. Разом із цим до сфери інтересів ученого входять і найрізноманітніші проблеми інших юридичних наук, зокрема кримінального процесу та юридичної психології. Результатом творчих пошуків у вказаних наукових напрямках стали чисельні наукові роботи, що високо цінуються вітчизняними та зарубіжними вченими і практичними працівниками. Володимир Андрійович опублікував понад 200 наукових і науково-методичних праць, серед яких 5 монографій, 8 науково-практичних посібників, 7 підручників, 3 енциклопедичні видання, зокрема: «Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування» (1999), «Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів» (у співавт., 1998), «Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений» (у співавт., 2001), «Криміналістика» (у співавт., 2001), «Система криміналістики: сучасні концепції та перспективи розвитку» (2001), «Предмет криміналістики: генезис та сучасний стан» (2002), «Настільна книга слідчого» (у співавт., 2003, 2007), «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (2005), «Криміналістична профілактика економічних злочинів» (2006), «Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів» (2007), «Міжнародна по-

ліцейська енциклопедія» (у 10 т., Т. 5 «Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій», у співавт., 2009), «Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник» (у співавт., 2009), «Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів» (у співавт., 2009), «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції» (2012), «Розслідування злочинів корупційної спрямованості» (у співавт., 2013), «Володимир Журавель. Вибрані твори» (2016) та ін.

Заповзята і наполеглива праця вченого не залишились поза увагою як наукової спільноти, так і державних діячів. Так, у 2003 р. Володимир Андрійовичу було присвоєно вчене звання професора, а у 2009 р. – він був обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України). Його активна науково-педагогічна діяльність, участь у підготовці пропозицій та зауважень до значної кількості проектів законів України також не залишились непоміченими. Підтвердженням цьому стало нагородження криміналіста медаллю «За служение закону и справедливости», неодноразове визнання лауреатом премії імені Ярослава Мудрого (2003, 2006), визнання Заслуженим працівником освіти України (2004), нагородження Почесною грамотою Харківської обласної державної адміністрації за вагомий особистий внесок у розвиток освіти і науки, підготовку висококваліфікованих спеціалістів, багаторічну сумлінну працю та активну науково-педагогічну діяльність (2013). У березні 2016 р. громадська організація «Міжнародний конгрес криміналістів» вшанувала вагомий внесок вченого в розвиток і популяризацію криміналістики, нагородивши його срібною медаллю Герберта Маннса (Herbert Manns Silver Medal). Разом із тим колеги В. А. Журавля високо цінують не лише його видатні досягнення у царині наукової діяльності, але й організаційно-керівні здібності, свідченням чого є його обрання на посаду головного вченого секретаря Президії НАПрН України (2016).

Володимир Андрійович Журавель є членом редакційної колегії наукових збірників «Питання боротьби зі злочинністю» та «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», а також міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований». Крім того, професор є вченим секретарем Координаційного бюро з проблем криміналістики, психології, судової експертизи, оперативно-розшукової діяльності в Національній академії правових наук України та членом спеціалізованих вчених рад Д 64.086.01 та Д 64.086.03 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Уже протягом 36 років Володимир Андрійович залишається вірним науці, результатом чого стали визнання його авторитетним ученим фахівцями з різних галузей права, заслужена повага правників України та щира любов декількох поколінь студентів, аспірантів і здобувачів, які мають за честь не лише послуговуватися його творчим доробком, а й особисто працювати з ним. Разом із тим, у різних життєвих обставинах він завжди залишається взірцем людської честі і гідності, втіленням справедливості та стійкості духу, чим захоплює та надихає колег, учнів і друзів.

Колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України щиросердечно вітає шановного Володимира Андрійовича з ювілеєм, бажає йому міцного здоров'я та невичерпної життєвої енергії, творчого натхнення і високих досягнень на професійному терені, нових конструктивних ідей, наукових пошуків і мудрих рішень, благополуччя й процвітання!

ДО 95-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Академія як навчальний заклад бере свій початок від курсів червоних міліціонерів Харківської губміліції, які були утворені 11 червня 1921 р. Саме цього дня щороку Національна академія внутрішніх справ святкує свій день народження.

Пізніше, 12 травня 1922 р., курси червоних міліціонерів були перетворені у перші окружні курси молодшого командного складу Головного управління міліції УСРР, а 30 вересня 1922 р. – у Школу старшого командного складу робітничо-селянської міліції УСРР.

Враховуючи нагальну потребу в підготовці керівних кадрів міліції, Рада Народних Комісарів УСРР 25 грудня 1922 р. реорганізувала Школу старшого командного складу робітничо-селянської міліції у Всеукраїнську школу і прийняла її на державне забезпечення. На підставі цього рішення Наркомат внутрішніх справ протягом 1923 р. здійснював необхідні організаційні заходи і наказом по міліції і кримінальному розшуку УСРР від 23 жовтня 1923 р. установу було перейменовано на Всеукраїнську школу міліції і кримінального розшуку. Таким чином, навчальний заклад набув статусу республіканського та почав готувати старший командний склад для органів міліції усієї України.

У квітні 1925 р. Президія ВУЦВК УРСР прийняла рішення перевести школу з Харкова, що на той час був столицею УРСР, до одного з найближчих провінційних міст України. Вибір пав на Київ. З того часу історія установи пов'язана з цим містом.

З 1936 р. навчальний заклад набуває нової назви – Школа старшого начальницького складу робітничо-селянської міліції імені В. А. Балицького. У 1937 р. наказом НКВС СРСР ім'я В. А. Балицького з назви школи було зняте, а навчальний заклад одержав назву «Київська школа удосконалення начальницького складу робітничо-селянської міліції». У такому статусі школа проіснувала до 1941 р.

Величезних збитків навчальному закладу заподіяла війна. Майже весь його особовий склад поліг у боях за Батьківщину. Справу полеглих викладачів у повоєнні роки продовжило нове покоління.

Переможне закінчення війни, початок відбудови народного господарства країни, реорганізація органів МВС–МДБ зумовили зміну підпорядкування навчального закладу, а також його перейменування: Всеукраїнська школа НКВС (1944 р.), Київська школа НКВС (1946 р.), Київська офіцерська школа МВС (1948 р.), Київська школа МВС СРСР (1950 р.). Наказом МВС СРСР від 20 серпня 1956 р. була організована Київська спеціальна середня школа міліції (далі – КССШМ) МВС СРСР, яка почала готувати фахівців для основних служб міліції зі строком навчання два роки (на заочному відділенні – три роки). У 1957 р. на базі школи міліції було створено відділення заочного навчання Вищої школи МВС СРСР, а 1958 р. – Київський філіал Вищої школи МВС СРСР.

У квітні 1960 р. була прийнята урядова постанова про створення Вищої школи МВС УРСР шляхом об'єднання філіалу Вищої школи МВС СРСР і КССШМ. Розпочався новий етап розвитку й удосконалення діяльності навчального закладу, який став надійною базою підготовки висококваліфікованих спеціалістів для правоохоронних органів. У 1966 р. через зміни у структурі Міністерства школу було підпорядковано безпосередньо союзному міністерству і вона була перейменована в Київську вищу школу Міністерства охорони громадського порядку СРСР, а з 1968 р. – у Київську вищу школу МВС СРСР.

Із проголошенням Україною незалежності навчальний заклад перейшов у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ суверенної держави. Корінні зміни в діяльності правоохоронних органів, потреба прискорення будівництва нової демократичної, соціальної, правової держави викликали необхідність удосконалення системи підготовки кадрів для правоохоронних органів. У 1992 р. на базі КВШ було створено Українську академію внутрішніх

справ, а у грудні 1996 р. Указом Президента України їй надано статус Національної і вона стала називатися Національною академією внутрішніх справ України. Академія взяла курс на нові напрями підготовки кадрів, науково-дослідної роботи, суттєве поліпшення організації своєї діяльності. З вересня 2005 р. вона була реорганізована в університетський заклад під назвою «Київський національний університет внутрішніх справ».

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про реорганізацію деяких навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ» від 27 серпня 2010 р. установу було трансформовано в Національну академію внутрішніх справ. Статус національної академії було підтверджено Указом Президента України від 31 серпня 2010 р.

Отже, академія пройшла великий історичний шлях від курсів початкової підготовки працівників міліції до провідного вищого навчального закладу Міністерства внутрішніх справ України, який готує фахівців вищої юридичної кваліфікації для правоохоронних органів нашої держави, а також для миротворчих сил ООН.

Академія підтримує зв'язки з багатьма міжнародними та всеукраїнськими установами, організаціями, спілками, асоціаціями. Одним із прикладів такої тісної співпраці є її співробітництво з громадською організацією «Всеукраїнська асоціація кримінального права», що об'єднує науковців у сфері кримінального права, кримінології, фахівців суміжних галузей знань, практичних працівників, громадських та державних діячів задля сприяння розвитку науки, обміну досвідом, координації зусиль та взаємодопомоги у науковій діяльності. Уже кілька років в Академії діє місцевий осередок цієї громадської організації, до складу якого входять переважно фахівці кафедри кримінального права й кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права.

На всіх етапах розвитку академії у цих колективах було зосереджено значний науковий потенціал. Так, наприклад, кафедра кримінального права бере свої витоки із заснованої ще у 1958 р. кафедри кримінально-правових

дисциплін КВШ МВС СРСР. За роки її існування на ній працювали знані фахівці у галузі кримінального права, вчені П. П. Михайленко, В. М. Смітєнко, М. Й. Коржанський, які стали засновниками наукових шкіл, а також доктори і кандидати наук, професори й доценти М. О. Бондаренко, П. А. Воробей, В. А. Глушков, В. Т. Дзюба, В. П. Діденко, П. К. Кривошеїн, Н. Т. Куц, О. П. Литвин, П. В. Лихолат, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, А. А. Музика, О. М. Опальченко, С. Л. Остапець, О. М. Собко-Нестерук, С. А. Тарарухін, С. В. Трофімов та ін. Нині на кафедрі кримінального права працюють три доктори юридичних наук, професори А. В. Савченко, В. І. Шакур, В. І. Осадчий, а також дев'ятнадцять кандидатів юридичних наук – І. А. Вартилицька, Т. М. Приходько, Е. М. Кісілюк, О. В. Кришевич, О. В. Микитчик, В. В. Бабаніна, Л. О. Мостепанюк, О. О. Семенюк, О. В. Смаглюк, О. В. Процюк, О. В. Романенко, Ю. В. Опалинський, В. Д. Чабанюк, О. М. Шармар, Л. О. Кузнецова, А. А. Павловська, О. М. Грудзур, Ю. Л. Шуляк, О. С. Олійник.

Кафедру кримінології та кримінально-виконавчого права було створено у травні 1977 р. За час навчально-наукової діяльності кафедри на ній працювали, а деякі й нині працюють, такі відомі вчені, як Ю. В. Александров, В. Г. Андросюк, В. О. Глушков, О. М. Джужа, В. І. Женунтій, А. Ф. Зелінський, О. Є. Маноха, Є. М. Моїсєєв, О. І. Рошін, О. П. Северов, Д. Є. Тихомиров, В. І. Шакур та ін. На цей час до складу кафедри входять такі вчені-юристи, як: доктори юридичних наук, професори О. М. Джужа та О. Г. Колб, професор В. В. Василевич, кандидати юридичних наук, доценти: Ю. О. Левченко, Н. В. Кулакова, Л. В. Крижна, Е. В. Расюк, Г. І. Піщенко, Г. С. Поліщук, кандидати юридичних наук А. В. Микитчик, Т. В. Миронюк, доцент А. В. Кирилук.

Фахівці кафедр тісно співпрацюють із правоохоронними органами, іншими навчальними закладами, науковими інститутами та установами. Це зумовлено тим, що тільки об'єднання зусиль науковців та сполучення їх діяль-

ності з професійним досвідом при вивченні різноманітних теоретичних та практичних питань дозволяє глибоко досліджувати актуальні та спірні проблеми кримінального права й кримінології та наочно ознайомлювати з ними майбутніх юристів.

Президія громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права» та редколегія «Вісника Асоціації кримінального права України» вітають колектив Національної академії внутрішніх справ з ювілеєм та бажають йому плідної праці у підготовці висококваліфікованих кадрів для Міністерства внутрішніх справ України.